

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (14)

Львів 2021

УДК 33+34+159.9](051)
С69

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів :
С69 ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4 (14). 224 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 24 листопада 2021 року № 4)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:

Вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, Україна

Тел.: +380 (32) 233-20-80

Веб-сайт: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України категорії «Б»:
  - з юридичних наук у галузях 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412);
  - з економічних наук у галузях 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 073 Менеджмент (наказ МОН від 15.10.2019 № 1301);
  - зі соціальних та поведінкових наук у галузі 053 Психологія (наказ МОН від 28.12.2019 № 1643)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною інтернет-системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.

Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2021

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 4 (14)

Lviv 2021

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios : scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv : LvSUUA, 2021. Issue 4 (14). 224 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of November 24, 2021. No. 4*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:
Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine
Tel.: +380 (32) 233-20-80
Website: <http://www.sls.lvduvs.edu.ua/>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

The scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» is indexed in:

- In the list of scientific professional publications of Ukraine of category «B»:
  - of juridical sciences in the fields of 081 Law and 262 Law Enforcement (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1412 of December 18, 2018);
  - of economic sciences in the fields of 051 Economics, 072 Finance, Banking and Insurance, 073 Management (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1301 of October 15, 2019);
  - of social and behavioral sciences in the field of 053 Psychology (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019)
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the Journal is required.
Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Барабаш Ольга, доктор юридичних наук, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Долинська Марія, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Карпенко Євген, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мельник Степан, доктор економічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Хитра Олександра, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Юркевич Юрій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Поліцейська академія МВС Азербайджанської Республіки, Баку, Республіка Азербайджан);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна);

Гринюк Володимир, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (Університет криміналістики та поліцейської освіти, Белград, Республіка Сербія);

Фалдовскі Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Вища школа поліції у Щитно, Республіка Польща);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, Львів, Україна);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Люблінський католицький університет, Люблін, Республіка Польща).

НАУКОВА РАДА
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Голова – **Франчук Василь**, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Заступник голови – **Шинкарук Олег**, доктор технічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна)

Члени наукової ради:

Гловюк Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (Вища рада правосуддя, Київ, Україна);

Басиста Ірина, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Католик Галина, доктор психологічних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Кісіль Зоряна, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, заслужений діяч науки і техніки України, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Мойсеєнко Ірина, доктор економічних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Навроцький Вячеслав, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, Україна);

Серета Валерій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (Національна поліція України, Київ, Україна);

а також за згодою таких науковців, як

Заморська Любов, доктор юридичних наук, доцент, ORCID ID: 0000-0001-9723-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці, Україна);

Чистоклєтов Леонтій, доктор юридичних наук, професор, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна);

Роммель В. Табула, доктор філософії, керівник Асоціації місцевих рад Девону (DALC), президент Міжнародного товариства викладачів, адміністраторів та дослідників, викладач педагогічного факультету Університету Кассети, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Інститут підвищення кваліфікації, Бангкок, Таїланд);

Ратнакар Д. Бала, доктор наук, професор, директор Академічного Міжнародного мультидисциплінарного фонду досліджень (IMRF), запрошений професор Школи планування та архітектури, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Інститут вищої освіти та досліджень, Віджаявада, Індія).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Full Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-0168-143X, Researcher ID: E-1326-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1755-2947, Researcher ID: G-5496-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, PhD (Technics), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4805-1494, Researcher ID: F-9858-2019 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Barabash Olha, Doctor of Law, ORCID ID: 0000-0003-2666-9696 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor, ORCID ID: 0000-0001-7545-9009, Researcher ID: Y-6481-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Dolynska Maria, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-0352-5470 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Karpenko Jevhen, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-4046-0410 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-2355-2129, Researcher ID: F-4569-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-6598-3798, Researcher ID: V-2217-2018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Melnyk Stepan, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0003-3782-5973, Researcher ID: AAI-1425-2020 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-6997-6517 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-1369-8770, Researcher ID: E-8961-2017 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, PhD (Philology), Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6261-3393 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Khytra Oleksandra, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-3632-5101 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0003-3334-7548 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Yurkevych Yurii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9385-7104 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

and with the consent of:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-6922-7527 (Police Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Azerbaijan, Baku, the Republic of Azerbaijan);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7257-6477, Researcher ID: E-9356-2016 (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine);

Hryniuk Volodymyr, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-6340-0584 (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-9163-0555 (National University “Odesa Law Academy”, Odessa, Ukraine);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2203-0185 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia, ORCID ID: 0000-0003-2623-0659, Researcher ID: AAM-5332-2020 (University of Criminal Investigation and Police Studies, Belgrade, the Republic of Serbia);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, Member of the Polish Society of Security Sciences, Member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, Member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory, ORCID ID: 0000-0002-1861-0523 (Police Academy in Szczytno, Shchytno, the Republic of Poland);

Fleichuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-0417-9066, Researcher ID: D-2438-2019 (Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv, Lviv, Ukraine);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager, ORCID ID: 0000-0002-2215-3994, Researcher ID: M-4262-2015 (Catholic University of Lublin, Lublin, the Republic of Poland).

SCIENTIFIC COUNCIL
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studios»

Head – **Franchuk Vasyl**, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0001-5305-3286 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Deputy Head – **Shynkaruk Oleh**, Doctor of Technical Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0003-4499-8282 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine)

Members of the Scientific Council:

Hloviuk Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-5685-3702 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-6781-9243 (High Council of Justice, Kyiv, Ukraine);

Basysta Iryna, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0001-9707-7386 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Active Member of the International Academy of Informatics, ORCID ID: 0000-0002-4045-669X, Researcher ID: E-9344-2016 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Katolyk Galyna, Doctor of Philosophy Sciences, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0002-2169-0018 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Kisil Zoryana, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, ORCID ID: 0000-0003-1405-4547 (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Moiseienko Iryna, Doctor of Economic Sciences, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3140-461X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Navrotskyi Viacheslav, Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, ORCID ID: 0000-0002-4276-037X (Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine);

Sereda Valeriy, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-7249-0323 (National Police of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

and with the consent of:

Zamorska Liubov, Doctor of Law, Associate Professor, ORCID ID: 0000-0001-9723-2219, Researcher ID: D-4833-2016 (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine);

Chystoklietov Leontii, Doctor of Law, Professor, ORCID ID: 0000-0002-3306-1593 (Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine);

Rommel W. Tabula, DALC, Doctor of Philosophy, FRIEdr, President and Founder, International Society of Teachers, Administrators and Researchers, EFL Teacher, Pedagogical Faculty, University of Cassette, ORCID ID: 0000-0003-2691-6749 (Continuing Proficiency Development Institute, Bangkok, Thailand);

Ratnakar D. Bala, Prof. Dr., Director Academics International Multidisciplinary Research Foundation (IMRF), Visiting Professor School of Planning and Architecture, ORCID ID: 0000-0003-0877-6113 (Institute of Higher Education and Research, Vijayawada, India).

Розділ 1

Теоретико-прикладні проблеми права

Chapter 1

Theoretical and Applied Problems of Law

UDC (УДК) 342.565.2 (477)
JEL Classification: K 10; K 33

Панкевич Олег Зіновійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pankevych9@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6636-1330

Гаврильців Марія Теодорівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marikeni777@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6735-7181

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ:
ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЙОГО МІСЦЯ
В СУЧАСНОМУ МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВИ**

Анотація. Досліджено місце Конституційного Суду України в сучасному механізмі держави. Змінивши його статус як єдиного органу конституційної юрисдикції, конституційна реформа 2016 р. суттєво змінила його юридичну природу: він став самостійним органом конституційного контролю, рівновіддаленим від органів законодавчої, виконавчої, судової влади, президента та забезпечує дотримання принципу верховенства Конституції в їхній діяльності.

Ключові поняття: Конституційний Суд України, конституційна юстиція, конституційний контроль, поділ влади, конституційна реформа.

Pankevych Oleh,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pankevych9@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6636-1330

Havryltsiv Mariya,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marikeni777@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6735-7181

**THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE:
SOME DISCUSSION QUESTIONS ABOUT ITS PLACE
IN THE MODERN STATE MECHANISM**

Abstract. The constitutional reform in the field of justice in 2016 led to the development of the institution of constitutional justice in Ukraine. As a result of constitutional changes, the scientific discussion on the legal

nature and place of the Constitutional Court in the mechanism of the state has become especially relevant. The Constitutional Court is a legal institution, but it operates in both the system of legal and the system of political relations. Many of the decisions adopted by him on the basis of the Constitution have political and legal content and significance.

If the Constitutional Court declares acts or their individual provisions unconstitutional, they shall cease to be valid. Therefore, the bodies of constitutional control are called «negative lawmakers». However, in some cases they are also «positive legislators», which also characterizes the legal nature of the Constitutional Court, as its legal positions are characterized by normative-interpretative, generalizing nature and universality.

The article is devoted to the study of the legal nature and place of the Constitutional Court of Ukraine in the modern mechanism of the state. In essence, the Constitutional Court of Ukraine is the highest constitutional body and occupies a special place in the system of separation of powers. By changing the status of the Constitutional Court as the only body of constitutional jurisdiction, the 2016 constitutional reform significantly changed its nature: it became an independent body of constitutional control, equidistant from the legislative, executive, judicial bodies and president. On certain grounds, the Constitutional Court is above these bodies, because through the exercise of constitutional control, this body can influence their activities by resolving cases on the constitutionality of acts issued by them and the official interpretation of the Constitution of Ukraine.

Key concepts: Constitutional Court of Ukraine; constitutional justice; constitutional control; separation of powers; constitutional reform.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-12-19

Вступ

Конституційна реформа в сфері правосуддя 2016 року стала важливою віхою у історії розвитку інституту конституційної юстиції в Україні. В результаті конституційних змін наукова дискусія про юридичну природу та місце Конституційного Суду України (далі – КСУ) в механізмі держави набула особливої актуальності. Фахівці досі дискутують з приводу того, чи можна тепер вважати КСУ органом судової влади, чи уособлює він якусь іншу владу в системі поділу влади в державі; якщо так, то яку саме, та чи узгоджується таке місце КСУ з конституційним принципом поділу влади в Україні?

Чіткість у розумінні статусу КСУ має не тільки важливе наукове, а й практичне значення, адже безпосередньо впливає на процес забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Крім того, функціонування такого органу державної влади з невизначеним конституційно-правовим статусом може спричинити дестабілізацію правового порядку, порушення прав людини та навіть конституційні конфлікти в державі.

У правових державах сучасності, до яких прагне належати й Україна, конституційний контроль, поряд з іншими правовими інститутами, відіграє роль одного з найважливіших засобів забезпечення верховенства Конституції та реального існування конституціоналізму, що, своєю чергою, є ключовими для втілення принципу верховенства права.

Питанням, пов'язаним із визначенням місця КСУ в сучасному механізмі держави, присвячені праці таких дослідників, як

І. Бичков, В. Буняк, А. Івановська, В. Кампо, М. Козюбра, А. Крусян, Г. Мурашин, В. Мусіяка, М. Савчин, А. Селіванов, В. Скомороха. Однак, зважаючи на нагальність і багатоаспектність таких проблем, доводиться констатувати першочерговість потреби в подальших наукових дослідженнях означеної проблематики.

Метою статті є визначення юридичної природи та місця КСУ в сучасному механізмі держави в результаті конституційної реформи 2016 року.

1. КСУ в епіцентрі сучасної «конституційної кризи»

Видається цілком очевидним, що сьогодні вітчизняний орган конституційної юрисдикції, який повинен забезпечувати верховенство Конституції України, так би мовити, перебуває в центрі зіткнення політичних (а подеколи й економічних) інтересів різноманітних груп впливу. Досвід останніх років дав змогу доволі чітко зрозуміти, що такі обставини несуть небезпеку як для правової системи, так і для суспільства загалом, адже КСУ не повинен підпорядковуватись інтересам різноманітних політичних еліт, а завжди керуватись важливим конституційним положенням: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ч. 2 ст. 3 Конституції України) [1].

Доводиться констатувати, що рівень довіри українського суспільства до діяльності цього органу конституційної юрисдикції (особливо

після винесення ним протягом останніх років низки горезвісних рішень на кшталт офіційного тлумачення конституційного положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України» [2] чи різнотлумачення норми ст. 83 Конституції України про утворення і склад коаліції депутатських фракцій у рішеннях КСУ 2008 р. [3] та 2010 р. [4]) є доволі низьким. Відтак, і серед пересічних громадян України, і серед правозахисних організацій, політиків лунають різноманітні, часом доволі радикальні, твердження про доцільність існування такого державного органу, про його перезавантаження шляхом припинення повноважень усіх суддів КСУ, а то й про необхідність повної ліквідації КСУ як самостійної державної інституції [5, с. 32].

Як відомо, подібні заяви значно почастишали після ухвалення суддями КСУ наприкінці жовтня 2020 р. рішення про скасування кримінальної відповідальності за недостовірне декларування [6].

Це, своєю чергою, спричинило навколоконституційну дискусію, розмови про загрозу скасування безвізового режиму, протести, обмін скандальними обвинуваченнями між суддівським корпусом та представниками громадянського суспільства – тобто все те, що в медіа та соцмережах характеризують як конституційну кризу [7].

Проте, всі обставини та причини цієї кризи потребують окремого зваженого та глибокого наукового дослідження. Натомість, у цій статті торкнемось лише частини «мозаїки» – питання про юридичну природу КСУ та його місце в системі органів державної влади на сучасному етапі.

2. Зміна правової природи КСУ внаслідок конституційної реформи 2016 року

Насамперед зауважимо, що конституційна реформа в сфері правосуддя, схвалена парламентом України 2 червня 2016 р., є другою системною конституційною реформою після конституційної політичної реформи 2004 р. Конституційна судова реформа 2016 р. [10] має низку позитивних законодавчих новел, спрямованих на створення справедливого, безстороннього та неупередженого суду. Крім того, зазначена реформа посилює незалежність КСУ, виводячи його за межі судової влади.

Водночас слід зауважити, що раніше (принаймні до 2016 р.) чимало українських науковців (М. Козюбра, Г. Мурашин, А. Селіванов, О. Скакун, В. Скомороха) характеризували КСУ як судовий орган або принаймні орган, що належить до судової гілки влади. Необхідно визнати, що у зазначений період дійсно

існували вагомі формальні аргументи для такої позиції, адже ч. 3 ст. 124 Конституції України в її первинній редакції 1996 р. чітко зазначала: «Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції» [8].

У цьому зв'язку цікавими є міркування А. Івановської, яка виокремила такі особливості, що відрізняють КСУ від судів загальної юрисдикції: спеціальна система законодавства; відмінність у способах та порядку формування, відмінність суб'єктів і процесуальної форми здійснення провадження, різна предметна компетенція, відмінності у юридичній природі актів [9, с. 21]. Окрім того, на переконання зазначеної дослідниці, між судами загальної юрисдикції та КСУ є суттєві відмінності функціонального характеру, оскільки КСУ здійснює особливі, лише йому властиві функції, провідна роль серед яких належить функції конституційного контролю. Ця функція пронизує всі повноваження КСУ, визначає його правовий статус в системі органів державної влади як особливого контролюючого органу, метою діяльності якого є забезпечення верховенства та прямої дії Конституції України на всій території держави [9, с. 21].

Водночас, гадаємо, ситуація зі з'ясуванням правової природи КСУ докорінно змінилась із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII [10], унаслідок чого із Розділу VIII «Правосуддя» виключено будь-яку згадку про КСУ. В такий спосіб, на думку одеських науковців, було «враховано особливе функціональне призначення КСУ та здійснюваний ним вплив на організацію та здійснення публічної влади» [11, с. 34]. На їхнє переконання, однією з визначальних причин заперечення судової природи КСУ є здійснення ним компетенційної діяльності, суттєвою якою є конституційний контроль [11, с. 34].

Унаслідок конституційної реформи 2016 року з ч. 3 ст. 124 та ч. 1 ст. 147 Конституції України зникло положення про віднесення КСУ до судової влади й визначення КСУ як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Проте, слід визнати, що така характеристика певною мірою відповідає і його сучасній ролі та сутності, адже КСУ зберіг більшість дореформених повноважень (окрім офіційного тлумачення законів), які забезпечують йому виняткову роль у структурі державного механізму України. Згідно з положеннями Розділу XII Конституції України [1], що мають конкретизацію в ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України», цей орган:

1) вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність):

- законів та інших правових актів Верховної Ради України;
- актів Президента України;
- актів Кабінету Міністрів України;
- правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

– питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

2) здійснює офіційне тлумачення Конституції України;

3) вирішує питання про відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України в порядку обов'язкового конституційного контролю;

4) надає висновки щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

5) надає висновки про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції або законів України;

6) вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [12].

Водночас у ч. 2 ст. 8 Закону України «Про Конституційний Суд України» зазначено ще одне, так би мовити, додаткове повноваження: «З метою захисту та відновлення прав особи Суд розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності» [12]. Зазначена норма дає можливість КСУ здійснювати конституційний контроль навіть тих актів, які втратили чинність. Слід зауважити, що загальні принципи дії закону в часі визначені в ст. 58 Конституції України. Однак, питання реалізації прав людини ускладнюється в тому випадку, якщо правовідносини розпочалися під час дії нормативно-правового акта, і продовжують існувати після того, як відповідний акт втратив чинність. Таким чином, здійснюючи розгляд питань щодо відповідності Конституції України актів (їх окре-

мих положень), які втратили чинність, КСУ здійснює ретроспективний конституційний контроль, чим забезпечує захист та відновлення прав особи, котрі були порушені такими законодавчими положеннями.

Реалізуючи функцію правового захисту Основного Закону, КСУ здійснює цілеспрямовану, передбачену Конституцією та законами України діяльність щодо вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України та офіційного тлумачення Конституції України. Тим самим Конституційний Суд України запобігає порушенням Конституції України та скасовує правові акти, що є неконституційними [13, с. 98].

Безумовно, розуміння реформованого статусу КСУ повинно бути відображено в рішеннях і висновках цього органу, через які втілюється механізм захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Однак, доводиться констатувати, що через вже усталене комплексне розуміння принципу верховенства права, в своїх правових позиціях орган конституційної юрисдикції не може відійти від стрижневих елементів забезпечення правовладдя, які є не лише формальними, а й субстантивними (матеріальними), зокрема – доступу до правосуддя, називаючи діяльність КСУ з захисту прав і свобод людини «конституційним судовичством». Зокрема, у мотивувальній частині Рішення КСУ у справі за конституційною скаргою громадянки Левченко О. М. від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020 зазначено: «Особливу роль у системі інституційного забезпечення «верховенства права» (правовладдя) відведено судовій владі загалом, а зокрема – конституційному й адміністративному видам судовичства. Саме ці два види судовичства покликані забезпечувати узгоджений характер усієї юридичної системи в умовах співіснування суперечливих норм, завдяки чому досягається дієвість верховенства права (правовладдя), тобто його ефективність» (абз. 1 пп. 2.1 п. 2 мотивувальної частини Рішення [14]).

Проте, навіть повноваження з розгляду КСУ конституційних скарг (ст. 151-1 Конституції України, ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України»), на наш погляд, не свідчить про можливість віднести КСУ до судової влади, тому що такий розгляд *не є формою здійснення правосуддя*. В межах процедури провадження у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою, на відміну від адміністративних судів, КСУ не здійснює відповідного процесуального розгляду питання для вирішення спору про право, а дає оцінку відповідності Конститу-

ції України (конституційності) законів і інших актів, чи їх окремих положень (Глава 11 Закону України «Про Конституційний Суд України» [12]. У цьому зв'язку слід навести думку судді КСУ у відставці В. М. Кампа: «Розглядаючи конституційні скарги, КСУ лише умовно здійснює правосуддя у традиційному сенсі, бо він судить (вирішує) не спори між людьми, а конфлікти між особою й державою щодо конституційності законів і інших актів. КСУ встановлює відповідність цих актів Конституції України, оскільки, на думку суб'єктів права на конституційну скаргу, вони порушують їхню гідність і права людини. До Реформи-2016 конституційне правосуддя прямого відношення до захисту прав конкретних громадян не мало, бо вони зверталися до КСУ лише з приводу абстрактного тлумачення положень Конституції й законів України, а не щодо захисту їхніх конституційних прав і свобод» [15, с. 53–54].

3. КСУ в механізмі поділу влади

Як відомо, у випадку визнання КСУ актів або їх окремих положень неконституційними, вони втрачають силу. У зв'язку з цим, в юриспруденції органи конституційного контролю прийнято називати «негативними законотворцями». Проте, в деяких випадках вони є і «позитивними законотворцями», що також характеризує правову природу КСУ, адже його правовим позиціям властивий нормативно-інтерпретаційний, узагальнювальний характер і загальнообов'язковість. Це стосується як рішень про офіційне тлумачення Конституції України, так і висновків про конституційність актів і процедур, які мають прецедентну природу та в своїй сукупності визначають конституційно-правовий простір, в межах якого можуть взаємодіяти суб'єкти правовідносин.

Такий перелік повноважень, насамперед можливість «негативного нормотворення» шляхом визнання неконституційними законів і інших актів вищих органів публічної влади, надає КСУ чималої ваги при прийнятті важливих державно-правових рішень, а тому робить його привабливим для окремих політичних сил, які шукають можливості контролювати цей орган або впливати на його діяльність.

Конституційний Суд є правовим інститутом, але він діє як у системі правових, так і в системі політичних відносин. Чимало ухвалених ним на основі Конституції рішень має політико-правовий зміст і значення. Отже, КСУ виступає як політико-правовий інститут. Тому не враховувати політичної ролі цього органу і його впливу на політику в державі було б очевидною помилкою. У цьому зв'язку варто погодитись з А. Крусян, яка звертає увагу на

політико-правовий потенціал конституційної юстиції та здатність КСУ ефективно впливати правовими засобами на політичну ситуацію в країні [16, с. 110].

Як слушно наголошує в цьому контексті відомий український конституціоналіст М. Савчин, «говорячи про місце конституційної юстиції у механізмі правового захисту конституції, а у вужчому розумінні – у системі поділу влад, слід сказати про *головну тенденцію* (курсив наш. – О. П., М. Г.). Сьогодні прийнято вважати, що конституційне правосуддя знаходиться поза межами системи поділу влад. Іншими словами, конституційну юстицію можна розуміти як особливу інституційну форму прояву вищої юридичної сили Основного Закону, тобто її гарантом» [17, с. 118].

Відтак, на наше переконання, сьогодні заслуговує на увагу думка про те, що поряд із законодавчою, виконавчою та судовою владою існує четверта гілка влади – контрольна, складовою якої пропонується визначати й КСУ [11, с. 33].

Компромісною і доволі цікавою видається точка зору І. Бичкова. У своєму дослідженні він виокремлює два аспекти місця КСУ в механізмі поділу влади: функціональний та інституціональний: «Виходячи з функціонального аспекту, ... КСУ фактично залишається професійним екстраординарним органом судової влади. На це вказує і юрисдикційний характер його діяльності, що неодмінно пов'язаний із вирішенням питань про право, і фаховий характер складу, форма рішень та процедура їх прийняття. Звісно, такий висновок жодним чином не означає, що КСУ повинен набувати ознак четвертої ланки юрисдикції, яка б здійснювала контроль рішень загальних судів, адже такий підхід суперечив би конституційним та законодавчим нормам, які визначають їх компетенцію. Але водночас можна констатувати, що КСУ певною мірою є інституційно лояльним до судової гілки влади, виходячи зі спільної мети забезпечення принципу верховенства права та потреб забезпечення одноманітності у правозастосуванні в межах національної правової системи. Що ж стосується інституціонального аспекту місця КСУ в механізмі поділу влади, то виходячи з обраної вітчизняним законодавцем нормативно-правової моделі визначення його неупереджено «арбітражного» статусу, порядку формування та юридичної сили прийнятих рішень, він беззаперечно виступає специфічним органом влади, що не входить до жодної з гілок влади та є рівновіддаленим від них» [18, с. 137].

Реформувавши статус КСУ як єдиного органу конституційної юрисдикції, конституційна реформа 2016 р. суттєво змінила його

правову природу: він став самостійним органом конституційного контролю, рівновіддаленим від органів законодавчої, виконавчої, судової влади, президента та забезпечує дотримання принципу верховенства Конституції в їхній діяльності.

На завершення зазначимо, що в сучасних юридичних реаліях є чимало парадоксального. Наприклад, із зарубіжного досвіду відомо, що Швейцарська Конфедерація (офіційна назва – нім. Schweizerische Eidgenossenschaft, фр. Confederation Suisse, іт. Confederazione Svizzera, рет. Confederaziun svizra) де-факто сьогодні є федерацією.

З іншого боку, якщо «найвищим судом у системі судоустрою України» є «Верховний Суд» (ч. 3 ст. 125 Конституції України), а не Верховний Суд *України*, то питання «Чи є Конституційний Суд *судом?*» [19; 20] не видається таким вже й дивним. Зрештою, пригадується афоризм Козьми Пруткава: «Якщо на клітці слона прочитаєш напис «буйвол», не вір очам своїм».

Висновки

Отже, мовлячи про місце КСУ в механізмі держави, необхідно зазначити, що він є вищим

конституційним органом і посідає особливе місце в системі поділу влади, яка закріплена в Конституції України. За своїм статусом КСУ належить до системи вищих органів державної влади, є на рівні таких інститутів державної влади, як Глава держави, Парламент, Уряд, Верховний Суд. За певними ознаками КСУ стоїть навіть вище цих органів, адже через здійснення конституційного контролю цей орган може впливати на їхню діяльність шляхом вирішення справ про конституційність виданих ними актів і офіційного тлумачення Конституції України.

Для вирішення проблеми визначення місця КСУ в структурі механізму держави, на наше переконання, необхідно відійти від традиційного способу встановлення особливостей його взаємодії з іншими органами державної влади та звернути увагу на те, яку виняткову роль виконує орган спеціалізованого конституційного контролю стосовно Конституції України, забезпечуючи принцип верховенства останньої. З огляду на це окремі аспекти зазначеного напрямку досліджень потребують подальшого вивчення та стануть предметом наступних наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4904>
2. Рішення Конституційного Суду України від 15.03.2016 № 1-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text>
3. Рішення Конституційного Суду України від 17.09.2008 № 16-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2010 № 11-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10#Text>
5. Панкевич О. Застосування Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та практики Страсбурзького суду в конституційному судочинстві України (спроба статистичного аналізу). *Публічне право*. 2020. № 4. С. 32–41.
6. Рішення Конституційного Суду України від 27.10.2020 № 13-п/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
7. Мігачова О. Конституційна криза чи штучний скандал? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3147244-konstitucijna-kriza-ci-stucnij-skandal.html>
8. Конституція України від 28.06.1996 (Документ 254к/96-ВР, перша редакція). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text>
9. Івановська І. М. Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції: організаційно-правові та функціональні відмінності. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24–25 жовтня 2019 р.)*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. С. 18–21.
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>
11. Терлецький Д. С., Батан Ю. Д., Запорожець В. І. Конституційна юстиція : навч.-метод. посібник / за заг. ред. Д. С. Терлецького. Одеса, 2021. 154 с.
12. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n25>

13. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник / М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. С. Назар, М. Т. Гаврильців, Г. Ю. Лук'янова та ін. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 388 с.
14. Рішення Конституційного Суду України від 18.06.2020 р. № 5-п(ІІ)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>.
15. Кампо В. М. Конституція і становлення конституційної демократії в Україні (2014–2018 роки). Київ : Гамазин, 2019. 172 с.
16. Крусян А. Р. Конституция в системе современного конституционализма: теория и украинские реалии. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 6. С. 208–214.
17. Савчин М. Конституційна юстиція та забезпечення конституційного порядку: 2005–2020 : монографія. Ужгород : Вид-во РІК-У, 2020. 384 с.
18. Бичков І. Г. Місце органів конституційної юрисдикції в механізмі стримувань і противаг демократичної правової держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 238 с.
19. Буняк В. Чи є Конституційний Суд України судом? URL: <http://bsb-partners.com/chy-ye-konstytuczijnyj-sud-ukrayiny-sudom/#top>
20. Мусяка В. Чи є Конституційний суд судом? URL: https://zn.ua/ukr/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696_.html

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4904> [in Ukr.].
2. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 15.03.2016 № 1-пп/2016. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text> [in Ukr.].
3. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 17.09.2008 № 16-пп/2008. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text> [in Ukr.].
4. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 06.04.2010 № 11-пп/2010. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10#Text> [in Ukr.].
5. Pankevych, O. (2020). Zastosuvannya Yevropeys'koyi konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny y osnovopolozhnykh svobod ta praktyky Strasburz'koho sudu v konstytutsiynomu sudochynstvi Ukrayiny (sproba statystychnoho analizu) [Application of the European Convention on Human Rights and the Practice of the Strasbourg Court in the constitutional proceedings of Ukraine (statistical analysis attempt)]. *Publichne pravo (Public law)*, 4, 32–41 [in Ukr.].
6. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 27.10.2020 № 13-п/2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> [in Ukr.].
7. Migachova, O. (2020). Konstytutsiyna kryza chy shtuchnyy skandal? [Constitutional crisis or artificial scandal?]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3147244-konstitucijna-kryza-ci-stucnij-skandal.html> [in Ukr.].
8. Konstytutsiya Ukrayiny vid 28.06.1996 (Dokument 254k/96-VR, persha redaktsiya) [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (Document 254k / 96-VR, first edition)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628#Text> [in Ukr.].
9. Ivanovskaya, I. M. (2019). Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny ta sudy zahal'noyi yurysdyktsiyi: orhanizatsiynopravovi ta funktsional'ni vidminnosti [The Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction: organizational, legal and functional differences]. In *Suchasni vyklyky ta aktual'ni problemy sudovoyi reformy v Ukrayini (Modern challenges and current problems of judicial reform in Ukraine)*. Chernivtsi, 18–21 [in Ukr.].
10. Pro vnesennya zmin do Konstytutsiyi Ukrayiny (shchodo pravosuddya) : Zakon Ukrayiny [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)» : Law of Ukraine] (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukr.].
11. Terletsky, D. S., Batan, Yu. D., & Zaporozhets, V. I. (2021). Konstytutsiyna yustyttsiya [Constitutional justice]. Odessa [in Ukr.].
12. Pro Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny : Zakon Ukrayiny [On the Constitutional Court of Ukraine : Law of Ukraine] (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n25> [in Ukr.].
13. Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., Nazar, Yu. S., Havryltsiv, M. T., Luk'ianova, H. Iu. ta in. (2016). Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukrainy. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukr.].
14. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine] vid 18.06.2020 № 5-п(ІІ)/2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text> [in Ukr.].
15. Kampo, V. (2019). Konstytutsiya i stanovlennya konstytutsiynoyi demokratiyi v Ukrayini (2014–18 roky) [Constitution and the formation of constitutional democracy in Ukraine (2014–18)]. K. : Gamazin [in Ukr.].

16. Krusyan, A. R. (2007). Konstytutsyya v systeme sovremennoho konstytutsyonalyzma: teoriya y ukraynskye realyy [The Constitution in the System of Modern Constitutionalism: Theory and Ukrainian Realities]. *Naukovi pratsi Odes'koyi natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi (Scientific works of Odessa National Law Academy)*, 6, 208–214 [in Russ.].
17. Savchyn, M. (2020). Konstytutsiyna yustytsiya ta zabezpechennya konstytutsiynoho porjadku: 2005–2020 [Constitutional justice and ensuring the constitutional order: 2005–2020]. Uzhhorod: RIK-U Publishing House [in Ukr.].
18. Bychkov, I. G. (2021). Mistse orhaniv konstytutsiynoyi yurysdyktsiyi v mekhanizmi strymuvan' i protyvah demokratychnoyi pravovoyi derzhavy [The place of bodies of constitutional jurisdiction in the mechanism of checks and balances of the democratic legal state]. Kharkiv [in Ukr.].
19. Bunyak, V. (2020). Chy ye Konstytutsiynyy Sud Ukrayiny sudom? [Is the Constitutional Court of Ukraine a court?]. Retrieved from <http://bsb-partners.com/chy-ye-konstytuczijnyj-sud-ukrayiny-sudom/#top> [in Ukr.].
20. Musiyaka, V. (2017). Chy ye Konstytutsiynyy sud sudom? [Is the Constitutional Court a court?]. Retrieved from https://zn.ua/ukr/internal/chi-ye-konstituciyniy-sud-sudom-243696_.html [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 25.10.2021

прийнята до друку 23.11.2021

The article: is received 25.10.2021

is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 342.518:351.96

Онишко Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

ІНСТИТУТ ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено поняття «інтерпеляція», його мету та завдання. Наведено історичні витоки інтерпеляції, які виникли у Франції та Великобританії. Визначено особливості сучасних інтерпеляційних процесів у сучасних державах Європи та їхній вплив на розвиток держави, суспільних перетворень і межі політичної відповідальності представників уряду й інших органів виконавчої влади. З'ясовано, що в Україні існують лише елементи інституту інтерпеляції, які не повною мірою впливають на політичну відповідальність вищих органів виконавчої влади. Проаналізовано зареєстрований в Україні Законопроект про інтерпеляцію та наведено пропозиції з удосконалення його окремих норм.

Ключові поняття: інтерпеляція, депутатський запит, політична відповідальність, парламент, уряд та інші органи виконавчої влади.

Onyshko Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Theory Law,
Constitutional and Private Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: caramelka2013cary@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5165-1810

INSTITUTE OF INTERPELLATION: PROSPECTS OF INTRODUCTION IN UKRAINE

Abstract. The article explores the concept of interpellation, its purpose and objectives. The historical origins of the interpellation, which originated in France and Great Britain, are indicated. The peculiarities of modern interpellation processes in modern European states and their influence on the development of the state, social transformations and the limits of political responsibility of representatives of the government and other authorities are determined. It was found that in Ukraine there are only a few elements of the interpellation, which do not fully affect the political responsibility of higher authorities. The Law on Interpellation which has registered in Ukraine is analyzed and the proposals on improvement of its separate norms are specified.

Interpellation is characterized as a special procedure by which representatives of various parties sitting in a politically fragmented parliament could oppose government policies and initiate the replacement of individual ministers or even the whole government. As an institution, it gives each member of parliament the right to ask questions to the executive authorities on any question, the right to demand answers and the right to draw conclusions from them. Interpellation has taken the form of an institution whose purpose is not only to answer the question, but also to provoke discussion and possibly take the position of parliament on a particular issue.

The institute of interpellation in Ukraine does not have a proper legal reflection. Its separate elements (parliamentary inquiries, «Government Days», announcement of a vote of no confidence) do not allow to fully establish a clear system of responsibility of the government and other authorities in Ukraine. The legislation of Ukraine does not require the official publication of the texts of inquiries and answers to them, which does not comply with the democratic principles of European countries.

Key concepts: interpellation, deputy request, political responsibility, parliament, government and other executive bodies.

Вступ

Контроль за діяльністю уряду й інших органів виконавчої влади є одним із конституційних обов'язків депутатів парламенту в умовах демократії. Це ключовий аспект перевірок і балансу в системі поділу влад у демократичному суспільстві. Парламентом встановлено контроль для обмеження зловживань державними повноваженнями, метою якого є збереження стимулів ефективно надавати суспільні блага та послуги. Хоча економісти і політологи так само підкреслюють важливість парламентського контролю для притягнення урядів до відповідальності, це найчастіше абстрагується від фактичного процесу парламентського контролю.

Для ліпшого розуміння парламентського контролю за діяльністю уряду й інших органів виконавчої влади пропонується розглянути процес контролю у трьох аспектах:

1) проаналізувати інструменти парламентського контролю;

2) розглянути парламентський контроль як результат політичного відбору й інституційну структуру для становлення політичної конкуренції;

3) зосередитися на ролі державних службовців як законодавців у парламентському контролі.

В Україні проблема інтерпеляції не порушена гостро, позаяк немає для неї законодавчого підґрунтя, однак, аналізуючи світовий досвід успішного функціонування інституту інтерпеляції в країнах Європи та світу, є можливість внести відповідні зміни в чинне законодавство та заповнити прогалину. Дослідники цієї проблеми розглядають можливість запровадження інституту інтерпеляції через призму аналізу окремих її елементів. Так, з-поміж сучасних науковців, які досліджували контрольні функції парламенту, є: Ю. Бисага, А. Георгіна, О. Данилюк, О. Майданик, В. Погорілко, В. Шаповал, Є. Юрійчук. А з-поміж іноземних дослідників проблеми інтерпеляції розглядали: Т. Беслі, Б. Бланкарту, М. Вайберг, В. Галассо, Т. Енне, С. Люкінгер, М. Меркі, Т. Наннінічі, М. Зендер та ін.

Метою статті є дослідження інтерпеляції як одного з головних напрямів парламентського контролю за діяльністю уряду, пошук шляхів удосконалення законодавства у зв'язку із перспективою запровадження інституту інтерпеляції в Україні.

1. Виникнення інституту інтерпеляції

У парламентсько-президентській республіці, якою і є Україна, згідно з Конституцією, вся влада належить народові, який здійснює воле-

виявлення, обираючи парламент, президента й органи місцевого самоврядування. Роль парламенту здебільшого законотворча, а країною керує уряд, який здійснює державну політику, приймає державно-владні рішення (постанови, рішення, розпорядження). Роль парламенту полягає у прийнятті законодавства, необхідного уряду для формування політичного курсу. Одним із ключових моментів законотворчої діяльності парламенту є затвердження бюджету, за допомогою якого уряд розподіляє державні фінанси та виплати. Від ефективної діяльності уряду і залежить розвиток політико-економічного курсу держави, рівень правової та соціальної захищеності громадян і перспективи євроінтеграції. Для поліпшення діяльності уряду у багатьох розвинутих державах Європи та світу впроваджений інститут інтерпеляції, який реально позитивно впливає і на уряд загалом, і на окремих його міністрів та інші органи виконавчої влади.

Інститут інтерпеляції відомий у парламентаризмі європейських континентальних держав, таких як Франція, Італія, Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Австрія, Японія тощо, тоді як його походження сягає французької монархії. Для того, щоб зрозуміти наміри запровадження інтерпеляції в систему парламентських інститутів як одного з інструментів контролю за виконавчою владою, необхідно розглянути початкове значення цього терміна. Слово «інтерпеляція» походить із латинської мови – «*interpellatio*» і означає те саме, що переривати, заважати, протистояти, а тому його етимологія чітко вказує на зв'язок цього інституту з діяльністю, що протистоїть якомусь явищу.

Інтерпеляція характеризується як особлива процедура, завдяки якій представники різних партій, які є у політично роздробленому парламенті, могли б протистояти політиці уряду й ініціювати зміну окремих міністрів або навіть усього уряду (голосування та заперечення). Варто згадати, що парламент 3-тньої та 4-тої Французької Республіки, в якому відбувся фактичний розвиток і поширення інституту інтерпеляції, характеризувався безліччю політичних формувань зі змінними відтінками та нестійкими союдами, слабкими зв'язками дисципліни членства, а також відсутністю поділу правлячої більшості та опозиції, внаслідок чого уряд складався з «особистостей праворуч і ліворуч від Прем'єр-міністра». Отже, на практиці траплялося так, що лише проголошення інтерпеляції та відкриття парламентського обговорення у Палаті депутатів призвело до відставки Ради Міністрів, не ставлячи на голосування пропозицію про вотум недовіри [1].

У британському парламенті ще у XVIII столітті був сформований так званий «інститут питань», що належить до однієї з форм парламентського контролю (відрізняється від французької моделі інтерпеляції). Однак, тут було створено систему міцно організованих і згуртованих політичних партій, яка фактично існувала з початку становлення британського парламентаризму і гарантувала чіткий поділ Палати громад на більшість, до якої входили Прем'єр-міністр разом з урядом та меншість. Тому інститут розслідувань ніколи не був контрольним заходом у Великобританії, застосування якого мало призвести безпосередньо до припинення діяльності чинного Кабінету міністрів. Хоча, як стверджує К. Комплак, безсумнівно, що запити є надзвичайною опозиційною інституцією в британському парламенті [2, с. 88–92].

Потрібно також зазначити, що однією з найпопулярніших форм запитів, що використовується у Великобританії та застосовується в даний час у парламентських системах інших держав, є час питань до уряду. Цей механізм ґрунтується на тому факті, що щодня – з понеділка по четвер з 14.35 до 15.30 – міністри дають усні відповіді на запитання, які раніше ставили члени Палати громад. Прямі запити до Прем'єр-міністра завжди відбуваються у вівторок і четвер. Запити в британському парламенті мають необмежений тематичний обсяг і їх зміст залишається таємним, доки вони не будуть оприлюднені. Таке рішення дає можливість опозиції постійно протистояти уряду, коли компетентний та обізнаний міністр може використати час опитування на свою користь, а прем'єр-міністр кабінету, який не дуже компетентний у тій чи іншій галузі, може зазнати політичної поразки [3].

Розглядаючи механізм інтерпеляції у Великобританії, потрібно зазначити, що Палата громад (нижня палата парламенту Великобританії) є критично важливим центром національних політичних дебатів, формулюючи «громадську думку» так, щоб вона давала корисні орієнтири уряду в прийнятті складних політичних рішень. Законодавці в індивідуальному та колективному порядку розкривають й оприлюднюють питання, що викликають суспільне занепокоєння та скарги громадян, забезпечуючи ефективне представлення і поглядів більшості, і меншості та демонструють консенсусне врахування суспільних інтересів. Під час підготовки нових законів парламент контролює рішення уряду до набрання ними чинності. Парламент ретельно перевіряє проекти рішень уряду в умовах ефективного обговорення, прагнучи визначити та максимально досягти національного консенсусу там, де це можливо [4].

Усі запитання та відповіді оприлюднюються радіо- та телевізійними станціями, що підтримують ту чи іншу партію для збільшення їхнього політичного впливу. Це дає змогу зосередити увагу виборців на найважливіших державних питаннях. Слід, однак, додати, що сучасний британський парламент, яким керує правляча більшість, – це не місце, де доля кабінетів, їх політиків і лідерів перебуває на рівновазі у виді вотуму недовіри. Отже, політична відповідальність виконавчої влади у Великій Британії є такою. Відставка прем'єр-міністра з посади є наслідком втрати підтримки з боку його партії [5].

Текст інтерпеляції зазвичай доповнює так званий меморандум, в якому наводяться причини й умови створення інтерпеляції, а також зазначаються строки, за якими пропонується надати пояснення з приводу обставин і фактів, вказаних у цьому документі. Однак, захисний механізм зловживань інтерпеляційними зверненнями є не менш важливим, і уряд чи інший орган виконавчої влади може відмовитися давати відповідь на інтерпеляцію, але із вказанням вагомих для цього причин. Відповідь на інтерпеляцію передбачає не лише одностороннє пояснення члена уряду чи іншого органу виконавчої влади з приводу вказаних фактів, рішень чи дій, а й може спричинити додаткові питання та загальні дебати щодо вказаної проблеми. За результатами відповіді на інтерпеляцію парламент схвалює чи не схвалює діяльність уряду, а також може порушити питання про висловлення уряду вотуму недовіри [6].

Функціонування інституту інтерпеляції у Польщі теж характеризується декількома особливостями. Так, відповідь на інтерпеляцію надається у письмовій формі не пізніше ніж через 21 день із дня її отримання. Якщо відповідь буде визнана незадовільною, ініціатори інтерпеляції можуть попросити голову Сейму звернутися до представника уряду з проханням отримати додаткові письмові пояснення. Такий запит може бути подано лише раз, не пізніше 30-ти днів з дня отримання незадовільної відповіді. Положення про інтерпеляцію також поширюються на «поточну інформацію», представлену членом Ради Міністрів на сесії Сейму. Право подавати запит на інформацію належить клубу та групі не менше 15 депутатів [7].

Участь депутатів у здійсненні парламентського контролю може бути груповою діяльністю, що полягає у поданні клопотань (інтерпеляційних запитів), зокрема, про надання інформації з поточних питань, про прийняття резолюції та вотуму недовіри або рішення щодо призначення слідчого комітету. Крім того, депутати можуть також індивідуально

ініціювати конкретні заходи, які через свою специфіку і тематику розглядаються як контрольні заходи, включені до механізмів парламентського контролю.

У парламентській практиці Польщі ніколи не траплялося, щоб вотум недовіри як усьому уряду, так і окремим його членам набрав необхідну більшість, що призвело б до прийняття парламентської резолюції з питання зміни Ради міністрів або звільнення міністра щоразу, як подається інтерпеляція. Навпаки, – це можливість провести дебати на пленарному засіданні Сейму щодо поліпшення роботи уряду чи окремого міністерства. Варто додати, що негативна оцінка діяльності суб'єктів, які перевіряються таким чином, не повинна ґрунтуватися на будь-яких офіційних або суттєвих твердженнях, що стосуються їх діяльності. Обговоренню підлягає переважно практичний аспект діяльності посадової особи, до якої направлена інтерпеляція [8].

Окрім того, декілька характерних елементів діяльності інституту інтерпеляції у Польщі свідчать про те, що підготовка тисяч відповідей на інтерпеляції та запити коштують чимало, але досі ці витрати ніхто не враховував. Так, у Міністерстві внутрішніх справ інтерпеляціями (виключно) займаються чотири особи, у Міністерстві праці та Міністерстві інфраструктури та розвитку – по два у кожному, а в Міністерстві закордонних справ – по три (але тут вони також виконують й інші обов'язки). Десятки інших державних службовців готують зміст відповідей на інтерпеляції. Йоанна Дембек, речник міністра освіти, оголосила, що 134 особи брали участь у підготовці проєктів відповідей у своєму міністерстві. У міністерствах економіки, фінансів, охорони здоров'я, освіти та юстиції немає посадових осіб, делегованих виключно для вирішення питань інтерпеляції. Зазвичай там вища посадова особа (у Міністерстві юстиції це директор канцелярії міністра) призначає спеціальних працівників міністерства (діловодів), які готують відповідь [9, с. 309].

2. Окремі елементи контролю за діяльністю уряду в Україні

Одним із контрольних механізмів за сферою діяльності уряду й інших органів виконавчої влади в Україні вважається депутатський запит, визначений ст. 15 ЗУ «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992. Однак, відсутня відповідальність органів виконавчої влади та посадових осіб, до яких направлений запит за невиконання чи неналежне виконання вимог при реалізації депутатського запиту.

Окрім того, у законодавстві України немає вимоги щодо обов'язковості офіційного

оприлюднення текстів запитів і відповідей на них, не відповідає демократичним принципам європейських країн. Відтак, на відміну від інтерпеляції, розгляд відповіді на депутатський запит або звернення про відповідальність уряду або окремих його членів не є обов'язковим, а може бути здійснений лише у добровільному порядку при підтримці визначеної кількості народних депутатів. У частині депутатського звернення, вказане частково підтверджується юридичною позицією Конституційного Суду України, викладеною у Рішенні № 5-рп/2003 від 05 березня 2003 року (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України). За своїм змістом депутатське звернення не має імперативного характеру і заявляється народними депутатами України самостійно. Водночас такі звернення можуть стосуватися різних питань депутатської діяльності, які ініціюються народним депутатом України (п. 2 резолютивної частини Рішення) [10].

Отже, сфера контролю за виконавчою владою з боку парламенту України дуже обмежена. Але, відповідно до становлення нової моделі організації державної влади і взаємодії між її різними ланками, є очевидною необхідність у законодавчому закріпленні контрольних повноважень Верховної Ради України у виді її права на інтерпеляцію для заповнення цієї прогалини.

Указане також додатково підтверджується і позиціями, висловленими Європейською комісією «За демократію через право» у своїх численних звітах та консультативних висновках. Так, зокрема, у своєму консультативному висновку від 24 червня 2019 р. CDL-AD(2019)015 «Контрольний список параметрів взаємозв'язків між парламентською більшістю та опозицією у демократичних країнах», Венеційська комісія рекомендувала відмежувати процедури інтерпеляції (котра переважно призводить до висунення вотуму недовіри) від звичайних запитань щодо дій члена Уряду чи Уряду загалом, або ж розслідувань таких дій, що проводяться спеціальними парламентськими комісіями – задля уникнення політичних конфліктів. Водночас особливий акцент зміщується на те, що процедура інтерпеляції обов'язково повинна супроводжуватися обговореннями (дебатами), в яких мають право брати участь представники всіх політичних груп у парламенті.

Окрім того, Венеційська комісія неодноразово вказувала на необхідність установлення додаткових механізмів контролю за діяльністю уряду, окремих міністрів та інших вищих органів виконавчої влади. Відтак те, що вказані

міжнародні організації підтримують необхідність упровадження інструментів парламентського контролю на практиці, а також їхня позиція щодо надання державам широкого розсуду в частині вибору конкретних методів реалізації вказаних завдань, свідчить на користь упровадження інституту інтерпеляції в Україні. Крім того, право на інтерпеляцію є однією із організаційно-правових форм парламентського контролю, здійснення якого є у межах конституційно-правового регулювання [11].

Одним із таких механізмів контролю вважається інститут інтерпеляції. Інтерпеляція – це інструмент парламентського контролю за діяльністю уряду. Інтерпеляція створювалася, формувалася і функціонує в тих країнах, де системний механізм передбачає принцип поділу влади. Як інституція, вона надає кожному депутату парламенту право задавати питання виконавчим органам влади з будь-якого питання, право вимагати відповідей і право робити з них висновки. Інтерпеляція набула форми інституту, метою якого є не тільки отримати відповідь на поставлене запитання, а й викликати дискусію і, можливо, зайняти позицію парламенту з певного питання [12, с. 49].

Законодавчий орган у демократичній державі має здійснювати контроль не лише за діяльністю держави загалом, а й за діяльністю уряду, забезпечуючи підзвітність останнього громадськості шляхом підтримки уряду та формулюючи аргументовану протидію шляхом висловлення недовіри уряду, заслуховування щорічних доповідей Прем'єр-Міністра та проведення «Днів уряду». Водночас указаних механізмів контролю за діяльністю уряду, встановлених Конституцією України та ЗУ «Про Кабінет Міністрів України», недостатньо для повної та ефективної діяльності уряду в Україні.

Нині в Україні немає класичного інституту інтерпеляції, однак одним із його елементів можна вважати «Годину запитань до уряду», встановлену Конституцією України та ЗУ «Про регламент Верховної Ради України». Так, «Година запитань до уряду» проводиться щопленарного тижня у п'ятницю з 10 до 11 години. У ньому бере участь увесь Кабінет Міністрів. Кожен із його членів відповідає на запитання депутатів, які можуть бути подані заздалегідь до 14 години у вівторок. На засіданні питання можуть ставитися лише за обраною темою, які пропонують Погоджувальній раді депутатські фракції (групи) [13]. Однак, відповідальність за результати проведення «Години запитань до уряду» чинним законодавством не встановлена, і ця процедура, на мій

погляд, є лише формальним явищем так званих звітів чи дискусій між депутатами та членами КМУ. Маємо ст. 45 ЗУ «Про КМУ», яка встановлює лише загальну відповідальність уряду. Так, члени Кабінету Міністрів України несуть солідарну відповідальність за результати діяльності Кабінету Міністрів України як колегіального органу виконавчої влади, а також особисто несуть відповідальність за стан справ у доручених їм сферах державного управління [14].

3. Перспективи запровадження інституту інтерпеляції в Україні

Інтерпеляція – це офіційне питання, адресоване Прем'єр-міністру, міністру чи іншому вищому органу виконавчої влади, що стосується надання роз'яснень з питань фундаментального характеру та проблем, пов'язаних із державною політикою. Депутат має представити фактичний стан справи та поставити запитання щодо тієї чи іншої сфери діяльності органу виконавчої влади, до якого направлена інтерпеляція. Члену уряду чи іншого органу виконавчої влади дається час на відповідь (2–3 тижні, з огляду на усталену практику провідних країн Європи). Інтерпеляція – це не тільки спосіб отримання інформації депутатами, а й насамперед інструмент контролю Кабінету Міністрів та інших органів виконавчої влади й визначення сфер, в яких слід вживати заходів.

Зареєстрований у Верховній Раді України Проект закону про інтерпеляцію № 3499 від 18.05.2020 не повною мірою відображає мету і завдання інтерпеляції згідно з європейськими та світовими стандартами. Так, поданий законопроект указує, що інститут інтерпеляції стосується лише членів Кабінету Міністрів України. Однак, в органах виконавчої влади є ще безліч державних служб та інших органів, які призначаються і Верховною Радою України, і Кабінетом Міністрів, а їх роль у реалізації державно-владної діяльності не менш вагома (Фонд державного майна України, Державний комітет телебачення та радіомовлення України, Антимонопольний комітет України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Державна митна служба, Державна податкова адміністрація, Пенсійний фонд України, державні банки тощо).

Наступним недоліком запропонованого законопроекту є інтерпеляційний механізм – депутатська вимога, що суперечить чинному законодавству. Так, згідно з ст. 15 ЗУ «Про статус народного депутата», депутатський запит – це вимога народного депутата, народних депу-

татів чи комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, віднесених до їх компетенції [15]. Отже, формою запиту є вимога народного депутата (групи депутатів чи комітету) щодо надання відомостей, інформації чи пояснень. У випадку вказаного формулювання потрібно внести зміни у численну кількість нормативно-правових актів, де згадується депутатський запит, або змінити у законопроекті термін «вимога», наприклад на «запит в порядку інтерпеляції», «інтерпеляційний запит» тощо.

Окрім того, вказаний законопроект повинен встановлювати чіткі межі відповідальності для органів і посадових осіб, до яких направлена інтерпеляція та механізм притягнення їх до відповідальності у випадку невиконання чи неналежного виконання вимог інтерпеляції. Запровадження інституту інтерпеляції має супроводжуватися обов'язком прем'єр-міністра, міністрів та представників інших органів виконавчої влади надавати ґрунтовні відповіді на інтерпеляції, запитання та заяви. Вони також мають давати актуальну та прозору інформацію і відповіді на запитання щодо поточних справ діяльності міністерств й інших державних служб. Для цього у Канцелярії Прем'єр-міністра та у кожній держав-

ній службі потрібно створити Департамент інтерпеляції та інших виступів у парламенті, де певна кількість співробітників готуватимуть відповіді на запитання, адресовані Прем'єр-міністру, членам уряду та представникам інших органів виконавчої влади.

Висновки

Слід зазначити, що у XVIII–XIX століттях у Західній Європі утворилися дві окремі парламентські системи контролю за урядом (французька та британська). Хоча британська система інтерпеляції була за своєю суттю оцінювальна та пов'язана з діяльністю окремої опозиції, французькі інтерпеляції, поряд із усією моделлю державно-владної діяльності Французької Третьої Республіки, є відображені у правових системах багатьох держав, утворених після Першої світової війни. Їх характерною особливістю було притягнення до політичної відповідальності представників виконавчої влади в умовах існування великої політичної роздробленості в парламентській структурі.

Інститут інтерпеляції в Україні не має належного правового відображення. Його окремі елементи (депутатські запити, «Дні уряду», оголошення вотуму недовіри) не дають змоги повною мірою налагодити прозору систему відповідальності уряду й інших органів виконавчої влади в Україні.

Зареєстрований законопроект № 3499 від 18.05.2020 «Про інтерпеляцію» не повною мірою відповідає сучасним формам і вимогам до інтерпеляції, які застосовуються у провідних державах Європи, і потребує доопрацювання.

Список використаних джерел

1. Interpelacje, zapytania, pytania i oświadczenia poselskie. URL: <https://bit.ly/2vdTRWs>
2. Контрольні функції парламенту: український та зарубіжний досвід. Частина 2. Інформаційно-аналітичне дослідження / за ред. Д. С. Ковриженко. Київ, 2006. 112 с. URL: https://parlament.org.ua/docs/files/8/1157628390_ans.pdf
3. Woodfine Philip. Duffy Michael. The international history review. 1994. Taylor & Francis Ltd. URL: <https://www.jstor.org/stable/40106865>
4. Braendle, Thomas; Stutzer, Alois. Political Selection of Public Servants and Parliamentary Oversight. WWZ Discussion Paper, No. 2010/08. Center of Business and Economics (WWZ), University of Basel. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/123408/1/wp2010-08.pdf>
5. Garlicki Leszer. Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykłdu. Seria akademicka. Wydanie 8. Warszawa: Wolter Kluwer, 2021. 510 s.
6. Майданик Олена. Депутатський запит та інтерпеляція як форми реалізації паламентом контрольної функції: характерні ознаки, співвідношення. Електронна бібліотека юридичної літератури. *Правознавець*. URL: <http://pravoznavec.com.ua/>
7. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. UCHWAŁA Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm>
8. Marcin Stębelski. V. Kontrola sejmowa. URL: <http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/>
9. Zakrzewska J., Mołdawa T., Historia Sejmu Polskiego. T. III. Polska Ludowa. Warszawa: Biblios, 1989. s. 309.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Національного банку України про офіційне тлумачення положень статті 86, частини другої статті 89 Конституції України, частини другої статті 15, частини першої статті 16 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про звернення народних депутатів України до Національного банку України). Рішення Конституційного Суду України від 05.03.2003 № 5-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-03#Text>
11. Запровадження інституту інтерпеляції в Україні як однієї з форм парламентського контролю за діяльністю уряду: аналітична записка. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1588/>
12. Парламентський контроль: практичні поради та рекомендації для підвищення ефективності : посібник. Верховна Рада України. UNPD. 78 с. URL: file:///C:/Users/Xena/AppData/Local/Temp/PRP_Guide_Parliamentary_Oversight-UKR.pdf
13. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>
14. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
15. Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

References

1. Interpelacje, zapytania, pytania i oświadczenia poselskie [Interpellations, inquiries, questions and deputies' statements]. Retrieved from <https://bit.ly/2vdTRWs> [in Pol.].
2. Kontrolni funkcij parlamenti: ukrajinskyj ta zarubiznuj dosvid [Control functions of the parliament: Ukrainian and foreign experience]. Czastyna 2. Informacyjno-analityczne doslidzenia. Za redakciji Kovryszenko D.S., eksperta laboratoriji zakonodavcech iniciatyv. Kyiv. Retrieved from https://parlament.org.ua/docs/files/8/1157628390_ans.pdf [in Ukr.].
3. Woodfine Philip. Duffy Michael. The international history review. 1994. Taylor & Francis Ltd. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40106865>
4. Braendle, Thomas; Stutzer, Alois. Political Selection of Public Servants and Parliamentary Oversight. WWZ Discussion Paper, No. 2010/08. Center of Business and Economics (WWZ), University of Basel. Retrieved from: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/123408/1/wp2010-08.pdf>
5. Garlicki Leszer (2021). Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykldu [Constitutional law of Poland. Outline of the lecture]. Seria akademicka. Wydanie 8. Warszawa: Wolter Kluwer [in Pol.].
6. Majdanyk, Olena. Deputatskyj zapyt ta interpelacja jk formy realizaciji parlamentom kontrilnoji funkciji: charakterni oznaky, spivvidnoshennia [Deputy request and interpellation as a form of implementation of the control function by the parliament: characteristic features, relations]. Elektronna biblioteka jurydycznoji litertury. *Prawoznavetc*. Retrieved from <http://prawoznavec.com.ua/> [in Ukr.].
7. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej [Regulations of the Sejm of the Poland Republic]. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Retrieved from <https://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm> [in Pol.].
8. Marcin Stębelki. V. Kontrola sejmowa [Parliamentary control]. Retrieved from <http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf> [in Pol.].
9. Zakrzewska, J. & Mołdawa T. Historia Sejmu Polskiego (1989) [History of Polish Parliament]. T. III. Polska Ludowa. Warszawa: Biblios [in Pol.].
10. Rishenia Konstytucijnogo Sudu Ukrainy u sprawi za konstytucijnym podanniam Nacionalnogo Banku Ukrainypro oficijne tlumaczennia polozen statti 86, czastynu drugoi statti 89 Konstytucji Ukrainy, czastynu drugoi statti 15, czastynu pershoi 16 Zakonu Ukrainy «Pro status narodnoj deputata Ukrainy» (sprawa pro zvernennia narodnych deputativ Ukrainy do Nacionalnogo banku Ukrainy). Rishennia Konstytucijnogo Sudu Ukrainy vid 05.03.2003 № 5-рп/2003) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the National Bank of Ukraine on the official interpretation of Article 86, part two of Article 89 of the Constitution of Ukraine, part two of Article 15, part one of Article 16 of the Law of Ukraine «On the Status of People's Deputies of Ukraine» Of Ukraine to the National Bank of Ukraine Decision of the Constitutional Court of Ukraine of March 5, 2003 № 5-rp / 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-03#Text> [in Ukr.].
11. Zaprovaдження instytutu interpelacji w Ukraini jak odnিয়েji z form parlamentskogo kontrolu za dijalnistiu uriađu: analityczna zapyska [Introduction of the institution of interpellation in Ukraine as one of the forms of parliamentary control over the activities of the government: an analytical note]. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/1588/> [in Ukr.].

12. Parlamentskyj control: praktyczni porady ta rekomendacji dla pidwyszczennia efektywnosti [Parliamentary control: practical tips and tricks to improve efficiency]. Verchovna Rada Ukrainy. UNPD. Retrieved from file:///C:/Users/Xena/AppData/Local/Temp/PRP_Guide_Parliamentary_Oversight-UKR.pdf [in Ukr.].
13. Pro Peglament Verhovnoji Rady Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 № 1861-VI [Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17> [in Ukr.].
14. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 27.02.2014 № 794-VII [About the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukr.].
15. Pro status narodnogo deputata Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 17.11.1992 № 2790-XII [About the status of the Public's Deputy of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 24.10.2021

прийнята до друку 03.11.2021

The article: is received 24.10.2021

is accepted 03.11.2021

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K42

Дуфенюк Оксана Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

РАДЯНСЬКИЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: БАЛАНСУВАННЯ МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНИМ

Анотація. Статтю присвячено міждисциплінарному дослідженню радянського та пострадянського кримінального процесу в Україні. Дослідження складається з трьох частин. У першій частині йдеться про радянське юридичне «задзеркалля» – наративи правників та норми процесуального права, які часто втілювали доволі прогресивні для того часу цінності та ідеї. Друга частина пояснює, що діялося по другу сторону «дзеркала» – в реальному житті. Відповідно третя частина присвячена опису процесу дерадянзації кримінального процесу в Україні.

Ключові поняття: радянське право, кримінальний процес, процес дерадянзації, реформи, Україна.

Dufeniuk Oksana,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Procedure and Criminalistic,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: oxpostfb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6529-4036

SOVIET AND POST-SOVIET CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE: BALANCING BETWEEN THE PAST AND THE PRESENT

Abstract. Introduction. The article is devoted to the interdisciplinary study of the Soviet and post-Soviet criminal proceedings in Ukraine. It is important, balancing between the past and the present, to focus on the retrospective view of historical experience, as well as the strategic plan for the future. What progress we have made in this direction? Let's try to find some answers.

Purpose. The main research goal is the explication of the trajectory of the movement from the Soviet criminal process to its post-Soviet model, the creation of a new quality of pre-trial investigation and trial.

Methods. The study is based on a systematic approach, historical and documentary methods, as well as logical tools (description, analysis, generalization, etc.).

Results. The present study consists of three parts. The first part exposes the Soviet legal «behind the mirror» space – the narratives of scientists and the rules of procedural law, which have had quite progressive values and ideas. The second part explicates what was on the other side of the «mirror» – mass repressive criminal proceedings. Accordingly, the third part deals with the description of de-Sovietization process of the criminal proceedings in Ukraine, the overview of the trajectory of movement from ideologically biased, politically motivated criminal proceedings to criminal proceedings, based on the rule of law, respect for human dignity, rights and freedoms, equality and other principles of democracy.

Conclusion. The criminal proceedings reform cannot be considered outside the general context of post-Soviet state-building. This process was controversial, not always correct and successful. Currently, many legal institutions have been abolished and new ones have appeared. But it is premature to believe that the goal of building our own quality model of criminal proceedings has been achieved.

Key concepts: Soviet law, criminal proceedings, de-Sovietization, reform, Ukraine.

Вступ

Історичний 1991 р. для України став точкою відліку «до» і «після». Успадковуючи з радянської епохи правові інститути, українська влада постала перед вибором: чи робити «косметичний ремонт», чи зносити все і будувати нове, чи здійснити реконструкцію і на старому, подекуди хиткому, фундаменті здійснити надбудову нового. Безумовно, найбільш легким є перший шлях, але він може бути ефективним тільки впродовж певного транзитного періоду. Другий шлях надто радикальний, потребує значних затрат зусиль, часу, ресурсів і мотивації. Водночас важливо мати і ретроспективний погляд на минуле, і стратегічний план на майбутнє, щоби такі трансформаційні процеси не були хаотичними, враховували попередній досвід і сучасні міжнародні стандарти у сфері захисту прав і свобод людини, верховенства права, незалежного та неупередженого кримінального правосуддя.

Проблематиці радянського кримінального процесу присвячено численні праці українських дослідників. Так, В. Гринюк у своїй публікації «Суд радянської доби» (2012 р.) дослідив основні етапи становлення кримінальної юстиції в означених темпоральних межах [1]. Методологію історіографічного дослідження застосували С. Сорока та Р. Римарчук у статті «Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність» (2016 р.) [2], автори колективної монографії «Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку» (2014 р.) [3, с. 357–461]. Б. Стецюк [4; 5], П. Кубрак [6; 7], В. Боковня [8; 9; 10] та інші дослідники присвятили цілі серії публікацій, які стали важливими джерелами пізнання інститутів радянського процесу. Не залишилися поза увагою філософські аспекти (М. Костицька «Критика застосування філософії у радянському кримінальному процесі (стосовно доказів і доказування)» (2011 р.) [11], В. Вовк «Теологія радянського права» (2020 р.) [12]).

Та попри численність наукових розвідок, слід зауважити, що більшість із них стосується або окремих процесуальних інститутів і механізмів, або історичного фактажу законодавчих урегулювань і творення інституцій. Такий підхід, по-перше, не завжди дає уявлення про те, яким був «живий» кримінальний процес, а не той, про який дискутували у високих академічних колах чи той, який був передбачений інструкціями, декретами та кодифікаціями. Для досягнення такого ефекту важливо опиратися на документальні джерела з категорії архівно-слідчих справ і свідчень тих, які пережили тонкощі кримінального переслідування у країні рад. По-друге, у межах одного дослідження

не часто можна побачити зіставлення минулого і сучасного. Пострадянський кримінальний процес в Україні пережив не одну віху законодавчої, кадрової, ідеологічної турбулентності, що мотивує до пошуків відповіді на питання: де ми є і куди прямуємо далі, балансуємо між минулим і сучасним?

Відтак *метою статті* є експлікація траєкторії руху від радянського кримінального процесу до пострадянської його моделі, творення нової якості досудового розслідування і судового провадження.

1. Юридичне «задзеркалля» кримінального провадження в епоху радянської України

На початку ХХ ст. дореволюційна наукова доктрина, «адсорбуючи» віяння західноєвропейської парадигми, вирізнялася достатньою прогресивністю. Порушувалося питання про необхідність забезпечення неупередженості кримінального правосуддя, мета кримінального процесу вбачалася у пізнанні об'єктивної істини, формулювалися вимоги до доказів і процесу доказування, інституту обвинувачення тощо. Прикладом може слугувати теорія доказів В. Спасовича, який підкреслював, що між судом і підсудним має бути закон, а тому підсудний не залежить від свавілля судді та його особистісного враження [13, с. 30]. Показовими є узагальнення відомого тогочасного процесуаліста Н. Терновського про те, що завданням кримінального правосуддя є засудження правопорушника і виправдання невинуватого на основі доказів, якими встановлюється матеріальна істина. Така система має підтримувати правовий порядок і водночас має бути зацікавленою не тільки в тому, щоб рішення суду було правосудне, а й щоб воно вважалося таким у суспільній свідомості, тому що сумніви суспільства щодо справедливості ухвалених вироків значно підривають підвалини всієї системи правосуддя [14, с. 1–2]. І. Фойницький вважав, що попри те, що в суді встановлюється істина формальна, умовна, обов'язковою умовою для нього має бути прагнення до істини матеріальної, безумовної. Водночас правник указав, що через вплив історичних нашарувань у кримінальному процесі сума правила та звичаїв може не відповідати потребі, а інколи бути шкідливими для ухвалення справедливого рішення, що не може толеруватися з огляду на кшталт тих питань, найбільш важливих для суспільства, для особи, яких торкається система кримінального правосуддя [15, с. 6–7].

Асиметрія процесуальної форми, з одного боку, та потреб, очікувань суспільства, з іншого, стала очевидною в часи приходу до влади у 1917 р. більшовиків, а з утворенням кількома

роками пізніше нового геополітичного суб'єкта СРСР розпочалася нова епоха правової та соціокультурної реальності, в якій напрацювання дореволюційних правників критикувалися, як і кримінальний процес країн «буржуазного капіталізму». Української окремішності не було, відтак формування нашого кримінального процесу відбувалося у контексті ідеологічної парадигми, сконцентрованої на прагненні подолати будь-які найменші ризики контрреволюційного опору, а також втіленні ідеї знищення класової нерівності, побудови соціалістичного ладу, утвердженні домінантності колективізму над індивідуалізмом тощо. Звісно така ідеологія не могла залишити поза межами свого впливу сферу кримінально-процесуальних відносин. Проте, нормативно-правова тканина кримінального процесу не стала відкритим ретранслятором нетерпимості до всього «іншого», а радше царинною декларації інколи доволі демократичних «норм-у-праві», які часто не мали нічого спільного з «нормами-у-дії». Таку бутафорію очікуваного справедливого процесу можна називати юридичним «задзеркаллям», що свідчить про типову нереальність та ілюзорність формальних нормативно-правових вимог, характерну для тодішнього тоталітарного режиму аж до часів Хрущовської «відлиги», хоча і в цьому темпоральному періоді десталінізація та лібералізація часто гальмувалася через страх перед «антирадянським, ворожим елементом», а тому безпідставне кримінальне переслідування було актуальним.

Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) УСРР 1922 р. був першим в історії нашої держави кодифікованим нормативно-правовим актом, в якому відображено правові приписи щодо завдань та окремих демократичних засад кримінального провадження (законність, публічність, безпосередність, усність і гласність, мова судочинства, недоторканність особи, право обвинуваченого на захист тощо). Була передбачена докладна регламентація досудових стадій (дізнання та попереднього слідства) і судового провадження, правила відводів, процесуальних строків, подання апеляційних скарг та касаційних протестів, перегляду рішень за нововиявленими обставинами. Водночас законодавство передбачало появу захисника тільки в судових стадіях, мало обмежену сферу дії щодо кримінально-процесуальних відносин, а тому, безперечно, воно не могло вважатися досконалим з погляду сучасної парадигми правової держави. КПК 1927 р. було доповнено низкою положень, які демонстрували посилення тиску держави на суспільство загалом та на інституційну інфраструктуру кримінального правосуддя

зокрема. Не допускалася відмова у притягненні до кримінальної відповідальності лише на тій підставі, що в законі немає складу правопорушення, допускалося звернення до суду без обов'язкової стадії попереднього слідства, розширювалися повноваження окремих процесуальних органів, звужувалося право на захист.

Реформа, проведена у 1960 р., знаменувала прийняття КПК, в якому проголошувалися демократичні принципи кримінального процесу, зокрема обов'язковість у випадку виявлення ознак злочину порушити кримінальну справу та розкрити злочин; недопустимість притягнення як обвинуваченого інакше, як у порядку, встановленому законом; незалежність суддів; всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, гласність судового розгляду, обов'язок виявляти причини, які сприяли вчиненню злочину, активна участь громадськості у кримінальному процесі тощо [8, с. 285]. Мотивуючи потребами посилення боротьби зі злочинністю, впродовж наступних кількох років було внесено зміни, які сприяли концентрації оперативно-розшукової та слідчої діяльності в органах КДБ та МВС, розширювалися повноваження органів охорони громадського порядку [6, с. 156].

Наративи радянських процесуалістів рясніли мовними кліше в контексті критики «буржуазного процесу» [16, с. 191, 195–196]; необхідності подолання «пережитків капіталізму в свідомості людей», «ідеологічні диверсії імперіалізму, спрямовані на отруєння свідомості окремих громадян і їх підбурювання до антисоціальних діянь», «шпійонську діяльність» [17]; необхідність «повного викорінення правопорушень», «ліквідації злочинності», утвердження відчуття невідворотності покарання та укріплення соціалістичного порядку [18]. Водночас у риторичі правників типовим було апелювання до мети зміцнення соціалістичної законності, розвитку демократії, захисту прав і гідності громадян [19; 20; 21; 22; 23] тощо.

Проте навіть для закордонних правників очевидною була прірва між теорією та практикою. Як зазначав Г. Флетчер (G. Fletcher, 1968), культивування в академічних дискусіях розмов про презумпцію невинуватості шляхом удавання факту її існування відбувалося в той час, коли досвід говорив про цілком протилежне [24, с. 122]. Міфологічність радянського процесуального права ілюструє Д. Вовк:

«У розпал сталінських репресій 1938 р., коли щодня суди і квазісудові трибунали («трійки») відправляли невинних людей на смерть, автор найвідомішого радянського підручника кримінального процесу (М. Строгович – О. М.) докладно розмірковує про незалеж-

ність радянських суддів і їх підпорядкування лише закону. Того ж року Андрій Вишинський писав про необхідність встановлення індивідуальної вини у кожному конкретному злочині на тлі практики покарання членів сім'ї ворогів народу» [12, с. 66].

Схожий приклад демонструє ще один радянський підручник 1962 р. видання:

«Суд зобов'язаний уважно вислухати кожного із учасників процесу, ретельно проаналізувати докази як обвинувачення, так і захисту і потім, ґрунтуючись на матеріалах справи, розглянутих у судовому засіданні, прийняти рішення за внутрішнім переконанням і у відповідності до закону» [25, с. 49].

Фактично ця концептуальна формула успішно перекочувала в сучасну доктрину кримінального процесу як така, що відповідає ідеї верховенства права та гуманістичних цінностей, але чи дійсно радянська Феміда діяла в такій системі аксіологічних координат? Резолюція XIX Всесоюзної партійної конференції у 1988 р. оголошувала наміри побудови правової держави та проведення очікуваної в суспільстві широкої правової реформи, зокрема реформування кримінального процесу та посилення змагальності на стадії попереднього слідства. У листопаді наступного року Верховна Рада СРСР схвалила «Основи законодавства СРСР і союзних республік про судострій», у яких знову (як і в Конституціях 1936 р. та 1977 р.) були відображені демократичні засади кримінального процесу (рівність; незалежність суддів; відкритий розгляд справ; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист, презумпція невинуватості тощо), але за своєю суттю радянське кримінальне процесуальне законодавство залишилося розшуковим [6, с. 157–158].

2. Радянський (не) законний кримінальний процес

Типовим для органів слідства, прокуратури та суду було обслуговування інтересів режиму, що означало у дихотомії «об'єктивність – доцільність» друга впевнено переважала. Досліджуючи становлення національної державності в Закарпатті у 1918–1939 рр., Б. Ринажевський описує реалії тодішнього кримінального процесу: застосування смертної кари проти політичних опонентів; намагання надати вигляду демократичності судової системи шляхом створення революційних трибуналів, членами яких найчастіше ставали робітники і колишні військові; відсутність юридичної освіти у таких «суддів з народу»; обґрунтування вироків й ухвал революційною доцільністю, тому про об'єктивність такого суду не могло бути

й мови. Загалом, резюмує Б. Ринажевський, радянська влада на Закарпатті проіснувала лише 36 днів, проте її політику не сприйняло навіть найбільш селянство і малочисельний робітничий клас, для яких нова влада у всьому оголошувала пріоритет [26, с. 10].

Революційним трибуналам і народним судам надавалась можливість ухвалювати рішення навіть за відсутності закону, який передбачав кримінальну відповідальність, виходячи із засад революційної правосвідомості, що детермінувало прийняття часто неадекватних рішень, коли за незначні правопорушення карали людей суворіше, ніж за тяжкі кримінальні злочини [1, с. 6; 4, с. 38]. Аналогія була однією із ключових засад радянського закону і полягала в тому, що якщо виявлялося будь-яке суспільно небезпечне діяння, не передбачене законом, то підстави та межі відповідальності за нього визначалися шляхом застосування статті, яка передбачала найбільш схожий за своєю природою злочин. Це дозволяло фактично будь-яку людину визнати соціально небезпечною, ув'язнити або розстріляти у повній відповідності до закону. Народний комісаріат юстиції у 1920 р. в одному із циркулярів з великою гордістю констатував: «Без особливих правил, без кодексів озброєний народ справлявся і справляється з усіма пригнобленими» [4, с. 38].

Доволі часто практикувалися показові, виїзні судові процеси, які мали на меті не тільки винесення рішення, а й агітаційно-виховний вплив. З цією ж метою різні стадії провадження часто висвітлювалися у засобах масової інформації. Наприклад, харківська газета «Пролетарий» в одному з номерів за жовтень 1923 р. описувала кримінальний суд над Самоїловою, яка гнала самогон і за це була засуджена до 3-х років ув'язнення з конфіскацією майна, а її малолітніх дітей передали до дитячого будинку [5, с. 165–166].

Від моменту прийняття Конституції СРСР 1936 р., у ст. 112 якої було проголошено принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, ця засада кримінального процесу так і не стала діяти, адже Народний комісаріат юстиції систематично перевіряв діяльність судів та правильність застосування ними радянських законів при розгляді кримінальних справ [1, с. 8].

Після набрання чинності постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про антирадянські елементи» 1937 р. розпочався Великий сталінський терор. Вагомою джерельною базою, яка експлікує трагізм того часу, ілюзію законності та справедливості кримінального провадження, є архівно-слідчі справи, частина з яких стала доступною для дослідників тільки після

здобуття Україною незалежності. Сенс зберігання таких документів вбачався в обґрунтуванні масових репресій і поясненні чому знищення конкретної людини було «правильне» [27, с. 65]. Натомість з позиції історичної ретроспективи ці архівно-слідчі справи мають зовсім іншу автентичну цінність, адже вони стали документальними джерелами доказів масового терору, інтенсивності репресій, кричущих порушень прав людини, засад законності, всебічності, повноти та об'єктивності кримінального процесу. Відсутність окремих документів або їхнє оформлення з грубими порушеннями встановлених законодавством норм було типовим для процесуальних документів, а в часи різкого збільшення масштабів каральних операцій спостерігається значне занедбання їх оформлення, часто після репресивного рішення, про що пише Е. Петровський [28, с. 10].

Для ведення таких справ існувало дві групи слідчих: «забійники», тобто ті, які вибиwali підписи під протоколами, та «літератори», тобто ті, хто складали тексти протоколів, а фальсифікація процесуальних документів на жargonі співробітників НКВС називалася «ліпачеством» [29, с. 196]. Поширеною була практика застосування психологічного та фізичного насильства до допитуваних осіб. Часто допити тривали кілька тижнів щодня, хоча *post factum* у протоколах відображалися «цивілізовані» години, допити проводилися у нічний час, вимагалося стояння на ногах, застосовувалися погрози, крики, образи, деморалізація, шантаж, що змушувало людей погоджуватися підписати все, що вимагається, писати показання під диктування, а інколи слідчими надавалися цілі плани-конспекти показань або штучно робилися виправлення, аби надати більшої правдоподібності тексту протоколу [27, с. 20, 76; 29, с. 203; 30, с. 56].

Дослідження протоколів допиту показує ідентичність показань свідків не тільки на рівні фактажу, а й порядку його викладення, фразеології, що дає підстави для висновку про їх тиражування за кількістю свідків зі змінами тільки вихідних даних, а відтак про їх вигаданість і фальсифікацію [31, с. 9]. Такі вигадані факти були очевидними, коли малограмотні сільські люди чітко давали показання з усією палітрою класичної термінології звинувачень про конспіративні заходи, контрреволюційну діяльність тощо [32, с. 35]. Добрим слідчим вважався не той, хто встановить правду, а той, хто надасть матеріал, достатній для забезпечення обвинувачення і покарання відповідно до заздалегідь даної вказівки [27, с. 76]. Утім інколи зусиль для фабрикування доказів виявлялося надто

багато, а тому каральна система засуджувала людей «без свідків, без захисту, без ознайомлення зі слідчою справою і навіть без самого звинуваченого» [28, с. 11]. Умовним було право на захист, що ілюструє на основі документалістики В. Кіпіані [33], умовною була відкритість судових проваджень, про що свідчать спогади учасників процесу [30, с. 57].

Помітною була недостатня якість досудового процесу, що виявлялося в ухваленні судами кожного третього виправдувального вироку в кримінальних справах, які не були частиною політичних вмотивованих чисток. Тоді ж було впроваджено перші показники формалізованої статистики, за результатами яких приймалися управлінські рішення. Оразу відчутними були зміни, що виявлялися у суттєвому зниженні кількості виправдувальних вироків у залах судових засідань через бажання суддів допомогти слідчим, прокурорам уникнути невдалого вирішення справи, за який вони несли відповідальність. Як указує Є. Крапивін, саме з мотивів політико-ідеологічних, а не процесуальних, було впроваджено інститут дослідчої перевірки, який забезпечував спершу можливість перевірки доказів і тільки потім порушення справи у тому випадку, коли уповноважена особа була впевнена у судовій перспективі справи [34, с. 15–16].

Аналіз архівних джерел, проведений О. Бажаном, засвідчує, що у 1953–1955 рр. проводилися комплексні перевірки правоохоронних органів, які офіційно підтвердили факти порушення законності, арешти невинних радянських громадян, фальсифікацію процесуальних матеріалів, застосування катування до заарештованих, доведення їх «до стану упаду фізичних сил, моральної депресії, а деяких з них приводили до втрати людської подоби...» [35, с. 470]. Засуджуючи таке ігнорування засад законності, об'єктивності, кричущих порушень прав громадян, вище керівництво держави дало «зелене світло» змінам, з одного боку, на рівні інституційному (реорганізації правоохоронних органів, посиленню функцій нагляду та контролю), з іншого – на рівні процесуальному (реабілітації жертв незаконних репресій, відміну вироків з припиненням справ, відміну вироків із наступним поверненням справ на додаткове слідство, припинення розпочатих справ, перекваліфікацію правопорушень, зниження міри покарання до фактично відбутого розміру тощо) [35, с. 470–473].

Однак ці процеси виявилися тимчасовими й епізодичними. Доволі швидко тоталітарна машина знову набрала обертів і в більш пізньому радянському періоді масового характеру набуло завуальоване політичне переслідування

за зберігання українських книг, тиражування самвидаву і критику влади у приватних бесідах. Засудження українських діячів за кримінальними обвинуваченнями мало не допустити псування іміджу країни у світі [36, с. 79]. Вагомим каральним інструментом були психіатричні заклади, куди відправляли невинуватих здорових людей. Особлива жорстокість у таких випадках, зазначає Ю. Зайцев, полягала не тільки у примусовому перебуванні здорової людини в середовищі людей з абсолютно непередбачуваною поведінкою, садистів, цинічних лікарів і «кримінальників-наглядачів», а й у ніким невизначених строках такого «лікування» [37, с. 64].

Далі подібно до того, як «економічна перебудова» не могла розставити їжу на полиці магазинів, «правова перебудова» ще не означала правильне застосування закону, зокрема кримінального процесуального [38]. Попри існування у законодавстві демократичних засад, таких як презумпція невинуватості, право мати адвоката з моменту пред'явлення кримінального обвинувачення або протягом 24 годин після арешту чи затримання, у практиці кінця 80-х початку 90-х років обвинувачені часто не були інформовані про своє право мати захисника, їм відмовляли у доступі до захисника, а захиснику часто відмовляли у доступі до своїх клієнтів та до слідчих справ. Залишалася актуальною проблема політв'язнів, кримінальних переслідувань за критику влади, мирну політичну діяльність опозиції, спроби емігрувати, антирадянську агітацію [39]. У 1991 року офіційно історія радянської України у міжнародно-правовому контексті завершилася.

3. Пострадянське кримінальне провадження
Загальний політико-правовий контекст. Дерадянзація України мала хвилеподібний і суперечливий характер: з одного боку, поступово формувалася національний історичний наратив, а з іншого – зберігалася та адаптовувалася до нових умов радянська традиція історичної пам'яті [40, с. 66]. У 1996 р. прийнято Конституцію України, що стало історичним кроком на шляху до утвердження стратегії розвитку держави як правової, демократичної і соціальної. Щоправда проголошення України такою, як слушно зауважує В. Бринцев, явно випереджало впровадження конкретних механізмів, оскільки розпочаті активні перетворення без чіткої визначеності щодо їх черговості, комплексного і синхронного реформування призвели до розбалансування законодавчого забезпечення діючих владних структур [41, с. 9]. Відомо, що в країнах, де одночасно з демократизацією відбувається формування держави,

процес буде набагато складнішим, насамперед тоді, коли в суспільстві спостерігається етнокультурна неоднорідність, відсутність консенсусної еліти, субкультурні конфлікти, недостатній досвід будівництва власної державності [42, с. 1024]. Тож не дивно, що розвиток нашої держави спершу відбувався на хвилі національно-демократичної ейфорії, а згодом у рамках загальної для пострадянських держав тренду «авторитарної модернізації» [43, с. 7].

Країну, за метафорою Б. Будена (Buden, 2010), довелося розбудовувати «дітям комунізму», які позавчора залежали від вказівок свого «опікуна», боялися «потойбічного чудовиська», з яким комуністична система асоціювала капіталізм і вільний демократичний світ, учора продемонстрували урок мужності, виявилися здатними на відчайдушний крок політичної автономії, витримали жорстокі репресії і несли боротьбу за демократію на своїх плечах до остаточної перемоги, а сьогодні опинилися перед потребою навчитися користуватися власною свободою, виявити зрілість і відповідальність. Як наслідок, у транзитному періоді пострадянські країни часто страждають на «дитячі хвороби» (кримінальну приватизацію, при якій багатство цілих націй майже за одну ніч стало надбанням небагатьох; зuboжіння населення з усіма його соціальними й індивідуальними наслідками; культуру регресу тощо), але вони повинні пройти ці випробування, щоби взагалі «стати здатними до життя» [44].

Перша хвиля реформ. Головний урок історії показує, що у правовій державі влада має бути обмежена законом, а до того ще й максимально обмежена в можливості довільно міняти закон задля своєї вигоди [45, с. 47]. Однак інтерес політиків до правової реформи у пострадянський період відійшов на другий план, адже для щойно проголошеної незалежної держави ключовими були проблеми суверенітету та виживання, а не модернізація та лібералізація правової системи. Цей політичний розрахунок деякий час стримував реформу кримінального судочинства в будь-якому напрямі [46, с. 66]. І все-таки першими кроками модернізації кримінального провадження були активізація роботи з розсекречування архівно-слідчих справ, реабілітація політичних в'язнів, внесення змін до законодавства. Україна пішла шляхом «косметичного ремонту» окремих норм КПК 1960 р. [6, с. 159]. Ключовою методологічною засадою правозастосовної практики було проголошено верховенство права та повага до людської гідності, її прав і свобод. Близько 200 новелізацій КПК були спрямовані на наближення до міжнародних стандартів у цій сфері.

Вагомим чинником, який позитивно вплинув на реформи в сфері кримінального провадження, були перспективи інтеграції України в єдиний геополітичний і правовий простір Європи. У 1992 р. було схвалено Концепцію судово-правової реформи в Україні, яка суттєво посилювала незалежність суддів, у 1995 р. відбулося приєднання до Статуту Ради Європи у, а в 1997 р. ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і впроваджено у сферу кримінального провадження судову практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що створило передумови для взяття позитивних (забезпечення умов та гарантій для реалізації прав людини) та негативних (утримання від діянь, визначених Конвенцією) зобов'язань держави.

Викладене на папері часто дисонувало з практикою. У реальному житті інертність системи приводила до того, що практика досудового розслідування ще хибувала істотними порушеннями права на захист, «вибиваннями» зізнань, укритті злочинів, нехтуваннями нормами чинного закону. Інколи «ламання старого» викликало опір зі сторони «досвідчених кадрів», адже йшлося про нові стандарти доказування. Словом, В. Новожилов і сьогодні вважає однією із вагомих причин порушень належної правової процедури «неусвідомлений саботаж новацій» через занадто консервативну корпоративну позицію певних інституцій [47, с. 124].

Україна отримала у спадок від радянської системи авторитарну державоцентричну мілітаризовану модель органів внутрішніх справ (далі – ОВС), яка була орієнтована не на служіння суспільству, а на застосування репресивних форм соціального контролю, отримання корупційних прибутків, обслуговування бізнес-інтересів [48, с. 3]. У 90-х система ОВС зазнала проблем від слабкості держави та хронічної кризи у фінансуванні, що призвело до масових як добровільних, так і примусових звільнень персоналу, гальмування підготовки професійних поліцейських, зростання корупції [46, с. 69]. Практика залякування та жорстокого поводження із затриманими з метою отримання зізнань далі використовувалася як метод розкриття злочинів. Причини цього явища, цитуючи Б. Розовського, наводить К. Легких:

«Кадрові цунамі, вкрай низьке грошове утримання, слабе ресурсне забезпечення лишили осторонь значну частку співробітників, які мали потенціал для успішної роботи в рамках закону, обезкровили штат негласних співробітників. Їм на заміну прийшло молоде покоління, частина якого недостатність інтелекту і досвіду компенсує фізичною силою» [49, с. 127].

Часто такі методи застосовувалися для підтримки відповідних статистичних даних на рівні не нижчому, ніж за аналогічний період минулого року. Негативні показники роботи створювали підстави для прийняття управлінських рішень і досі такий підхід не втратив актуальності. Як констатує Є. Крапивін, автоматичне перетворення кількісного показника у конкретне управлінське рішення є вкрай шкідливим пострадянським наслідком, незважаючи на те, що офіційно «паличкова» система була відмінена. Наслідком такої неформальної «відданості» радянським традиціям є порушення прав людини у системі кримінальної юстиції та викривлення знання про злочинність загалом [34, с. 6–7]. Суттєве значення для «оздоровлення» системи мала реформа Національної поліції, проведена у 2015 р. Її завданням було не просто заміни міліцейського мундира на поліцейський, а впровадження нової філософії *community policing*, трансформація від карального органу до сервісної служби, налагодження партнерських зв'язків з громадськістю. Однак складно уявити досконалу діяльність поліції, як «острів» законності та професійності у недосконалій державі.

Друга хвиля реформ. Із часом посилювалося усвідомлення важливості не просто «підрихтувати» кримінальний процес, а трансформувати його концепцію, наповнити його новим гуманістичним духом, повністю реалізувати демократичні засади судочинства [50, с. 150]. Такі очікування поклалися на новий КПК 2012 р., проте законодавство викликало суперечливі погляди щодо впровадження правових новел, адже цей КПК фактично не був винесений для широкого громадського обговорення і водночас у багатьох аспектах впроваджував кардинальні зміни. Одні з таких змін виявилися позитивними, інші не до кінця продуманими, про що не раз сигналізувала наукова спільнота [51; 52; 53 тощо]. Підхід до формування нової моделі кримінального провадження шляхом поєднання радянських «інституційних реліктів» і сучасних трендів континентального та англосаксонського процесів, безумовно, не оминув критики. Як вдало резюмує М. Шумило:

«Зрозуміло, що подібна мішанка «французької із нижньгородською» не могла не спричинити виникнення в кодифікованому законі конкуренційних, а й інколи суперечливих положень, що неабияк ускладнює його осмислення і практичне застосування, спричиняючи зрештою соціальне напруження» [54, с. 21].

Та чи могло бути інакше? Власне, професор підтверджує, що така ситуація характерна для періоду посттоталітарних трансформацій, коли власну національну модель кримінального про-

цесу ще не сформовано, а життя вимагає термінових змін, а тому й доводиться будувати таку модель на радянському каркасі [54, с. 21].

У перші ж роки дії нового КПК у діяльності органів поліції, прокуратури та суду зберігалися неформальні практики, які суперечили нормам закону і полягали, зокрема, у невнесенні відомостей про кримінальні правопорушення до ЄРДР; «дозвільному» порядку допуску захисника до участі у кримінальному провадженні; неповідомленні особам про їхні процесуальні права; перешкодах у доступі до правової допомоги; неповідомленні центрів безоплатної вторинної правової допомоги про затримання осіб; використанні адміністративного затримання для цілей кримінального провадження; «автоматичність» продовження строків тримання під вартою; «формальності» процесуального керівництва прокурора; укладенні та затвердженні угод всупереч закону тощо [55, с. 4–6]. Дійсно, траєкторія руху була не лінійною, а радше кривою з хитаннями то в один, то в інший бік, однак відчутний ефект гуманізації сфери кримінальної юстиції дало зменшення кількості осіб у СІЗО та місцях позбавлення волі, збільшення кількості застосованих альтернативних запобіжних заходів, зменшення кількості затримань та обшуків, застосування механізмів відновного правосуддя (угод про примирення та угод про визнання винуватості). Важливою стала поява ЄРДР, реформа прокуратури, створення ДБР, антикорупційної інфраструктури, посилення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини на стадії досудового розслідування, зміцнення засад «розумності строків», змагальності сторін тощо.

І все-таки останніми роками спостерігаються небезпечні тенденції нової хвилі «кризи справедливості», пов'язаної із невірними очікуваннями щодо функціонування органів досудового розслідування, прокуратури та української Феміди. Зокрема це стосується розслідування чутливих для суспільства «справ Майдану», замовних вбивств К. Гандзюк, П. Шеремета та ін., притягнення

до кримінальної відповідальності корупціонерів високих щаблів влади. Це означає, що при законодавстві, яке загалом втілює ключові міжнародні стандарти і демократичні цінності верховенства права, доступу до справедливого правосуддя, змагальності тощо продовжують існувати інституційні ризики, які у практичній площині мають цілком зворотний ефект, але це вже тематика для наступних публікацій.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави для таких висновків. Жорстка партійна ідеологія в радянську епоху проникла в усі сфери життєдіяльності. Кримінальний процес зазнав особливого впливу і конструювався з двох частин. З одного боку, існувало юридичне «задзеркалля» – доволі прогресивна, якщо не брати до уваги мовні кліше про «буржуазний процес» і «пережитки капіталізму», наукова доктрина і процесуальне законодавство, яке звісно не в повному обсязі, та все-таки втілювало важливі демократичні засади, рівність, гласність процесу, орієнтацію на захист прав і свобод людини, законність, незалежність та неупередженість суддів, презумпцію невинуватості тощо. З іншого – існувала практика кримінального провадження, яка часто показувала ілюзорність норм права і функціонувала як інструмент карально-репресивної системи для виконання поставлених тоталітарним режимом завдань.

Проголошення незалежності створило можливості для власного державного будівництва та впровадження реформ. У пострадянському кримінальному процесі відійшли у минуле одні та впроваджено низку нових правових інститутів, покликаних оптимізувати досудове розслідування і судове провадження на засадах верховенства права. Втім не можна вважати, що мета побудови власної якісної моделі кримінального процесу досягнута. На порядку денному і надалі є питання посилення довіри суспільства до правоохоронної та судової систем, припинення практики політичних переслідувань, протидії корупції.

Список використаних джерел

1. Гринюк В. О. Суд радянської доби. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2012. № 2 (6). С. 1–15.
2. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 850. С. 553–562.
3. Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку: монографія / Авт. кол.: В. Бігун, І. Бойко, Т. Бондарук та ін., І. Усенко (кер. кол.). Київ : Наукова думка, НАН України, 2014. 503 с.
4. Стецюк Б. Основні стадії кримінального процесу УСРР на початку 1920-х рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 37–43.
5. Стецюк Б. Завершальні стадії кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 рр. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4 (1). С. 163–170.

6. Кубрак П. М. Досудове провадження в кримінальному процесі за кримінально-процесуальним кодексом України 1961 року. *Юридична наука*. 2017. № 7. С. 151–181.
7. Кубрак П. М. Порівняльне дослідження початку кримінального провадження в Україні за КПК України 1961 та 2012 років. *Юридична наука*. 2017. № 8. С. 118–126.
8. Боковня В. М. Органи попереднього слідства у 1953–1964 рр. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 284–287.
9. Боковня В. М. Суд і юстиція УРСР у 1953–1964 рр. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 7. С. 5–8.
10. Боковня В. М. Реформування суду та прокуратури СРСР і УРСР в 1956–1964 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2011. Вип. 19. С. 256–261.
11. Костицька М. Критика безпосереднього застосування філософії у радянському кримінальному процесі (стосовно доказів і доказування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. № 1. С. 94–105.
12. Вовк Д. Теологія радянського права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 53–86. DOI: 10.21564/2227-7153.2020.1.219042.
13. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. Санкт-Петербург : Типография Правительствующего сената, 1981. 112 с.
14. Терновский Н. А. Юридические основания к суждению о силе доказательств и мысли из речей Председательствующего по уголовным делам: пособие для юристов-практиков и присяжных заседателей. Тула : Тип. В. Н. Соколова, 1901. 208 с.
15. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2 т.: Т. 1. Санкт-Петербург, 1896. 594 с.
16. Чельцов М. А. Уголовный процесс. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР. 1948. 624 с.
17. Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н. Возбуждение уголовного дела. Москва : Госюриздат, 1961. 206 с.
18. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09; Харьков. юрид. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. Харьков, 1980. 15 с.
19. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1956. 271 с.
20. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. Москва : Наука, 1968. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. 470 с.
21. Михайленко А. Р. Вопросы теории и практики возбуждения уголовного дела в советском уголовном процессе : автореф. дис. на стиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Саратов, 1971. 16 с.
22. Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1980. 252 с.
23. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев : Выща школа, 1984. 133 с.
24. Fletcher G. P. The Presumption of Innocence in the Soviet Union. *UCLA L. REV.* 1968. № 15. P. 1203–1225.
25. Советский уголовный процесс : учебник / Ю. Н. Белозеров, И. М. Гуткин, Л. А. Мариупольский; под общ. ред. И. Д. Перлова. Москва : Госюриздат, 1962. 319 с.
26. Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2004. 19 с.
27. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ : Пенмен, 2017. 768 с.
28. Петровський Е. П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історичних наук : спец. 07.00.06; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2006. 23 с.
29. Бажан О., Золотарьов В. «Забійник» та «літератор» або «Рутинна робота» слідчого НКВС Юрія Толкачова. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 196–209.
30. Паска Б. В. Луцький судовий процес над Валентином Морозом та Дмитром Іващенко у 1965–1966 роках. *Гілея*. 2016. Вип. 104. С. 54–59.
31. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. : методичні рекомендації / упоряд.: О. В. Гранкіна, Д. В. Омельчук, Н. П. Московченко. Київ, 1997. 34 с.
32. Акулов М., Гранкіна О., Омельчук Д. Архівно-слідчі справи репресованих (20-ті–50-ті рр.) як історичне джерело: методика використання. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1997. Т. 2. С. 33–39.
33. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.
34. Крапивін Є. О. Оцінка ефективності роботи поліції в Україні: від «палиць» до нової системи (на прикладі органів досудового розслідування): науково-практичне видання. Київ : Софія-А, 2016. 120 с.
35. Бажан О. Процес десталінізації в Україні (друга половина 50-х – початок 60-х років). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1996. № 1. С. 469–480.

36. Крамар Р. З книжкової полиці українського дисидента (за матеріалами справи Володимира Горового). *Метаморфози в сучасній українській літературі*. Варшава – Івано-Франківськ, 2014. С. 75–84.
37. Зайцев Ю. Д. Радянська репресивна система в боротьбі проти опозиційного руху в Північному Причорномор'ї. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 7 (2). С. 59–74.
38. Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1989 – Soviet Union, 1 January 1990. URL: <https://www.refworld.org/docid/467bb49a1e.html>
39. Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1990 – Soviet Union, 1 January 1991. URL: <https://www.refworld.org/docid/467fca39c.html>
40. Кобченко К. Декомунізація в Україні: постколоніальний Контекст. *Українознавчий альманах*. 2016. Вип. 19. С. 66–70.
41. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади. Харків : Право, 2010. 464 с.
42. Перепелиця Г. Загальні тенденції та відмінності у процесах трансформації України та країн Вишеградської групи. *Україна дипломатична*. 2013. Вип. 14. С. 1022–1060.
43. Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 5–12.
44. Buden V. Children of postcommunism. *Radical Philosophy*. 2010. 159 (Jan/Feb). URL: <https://www.radicalphilosophy.com/article/children-of-postcommunism>
45. Шемшученко Ю. С., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права у процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 1. С. 46–52.
46. Foglesong, Todd, S., & Solomon, Peter, H., Jr. (2001). *Crime, Criminal Justice and Criminology in Post-Soviet Ukraine*. Washington: NIJ.
47. Новожилов В. С. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження: до питання про сутність та практичне значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Т. 26. № 4. С. 105–129.
48. Концептуальні підходи до реформування органів внутрішніх справ як складової правоохоронної системи та сектору безпеки і оборони України. Київ : Центр Разумкова, 2015. 56 с.
49. Легких К. В. Каткування: чи є зміни на краще у зв'язку з прийняттям нового КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 127–131.
50. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи. Київ : Атіка, 2004. 288 с.
51. Галаган В. І., Галаган О. І. Реалії і проблеми нового КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 13–18.
52. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313.
53. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 198–203.
54. Шумило М. Є. Роль науки в критичній рефлексії положень КПК України. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 листопада 2017 р.): у 2 ч.* Київ : НАВС, 2017. Ч. 1. С. 21–23.
55. Банчук О. А., Дмитрієва І. О., Лобойко Л. М., Саїдова З. М. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України. Київ : Арт-Дизайн, 2014. 48 с.

References

1. Hrynyuk, V. (2012). Sud radyans'koyi doby [Court of Soviet time]. *Chasopys Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» (Journal of the National University «Ostroh Academy»)*, 2 (6), 1–15 [in Ukr.].
2. Soroka, S. & Rymarchuk, G. (2016). Kryminal'nyj proces v Ukraini: istoriya i suchasnist' [Criminal proceedings in Ukraine: history and modernity]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu «Lvivskaya politexnika» (Bulletin of the Lviv Polytechnic National University)*, 850, 553–562 [in Ukr.].
3. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vy'toky, zakonmironosti, osobly'vosti rozvy'tku [Judiciary in Ukraine: historical origins, patterns, features of development] (2014). / Avt. kol.: V. Bigun, I. Bojko, T. Bondaruk ta in., I. Usenko (ker. kol.). Ky'yiv [in Ukr.].
4. Stetsyuk, B. (2013). Osnovni stadiyi kryminal'noho protsesu USRR na pochatku 1920-kh rr. [The main stages of the criminal process of the USSR in the early 1920's.]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs)*, 4, 37–43 [in Ukr.].
5. Stetsyuk, B. (2012). Zavershal'ni stadiyi kryminal'noho protsesu za KPK USRR 1922 i 1927 rr. [The final stages of the criminal process under the CPC of the USSR in 1922 and 1927]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs)*, 4 (1), 163–170 [in Ukr.].

6. Kubrak, P. (2017). Dosudove provadzhennya v kryminal'nomu protsesi za kryminal'no-protseusual'nym kod-eksom Ukrayiny 1961 roku [Pre-trial proceedings in criminal proceedings under the Criminal Procedure Code of Ukraine of 1961]. *Yurydychna nauka (Legal science)*, 7, 151–181 [in Ukr.].
7. Kubrak, P. (2017). Porivnyal'ne doslidzhennya pochatku kryminal'nogo provadzhennya v Ukrayini za KPK Ukrayiny 1961 ta 2012 rokiv [Comparative study of the beginning of criminal proceedings in Ukraine under the CPC of Ukraine in 1961 and 2012]. *Yurydychna nauka (Legal science)*, 8, 118–126 [in Ukr.].
8. Bokovnya, Viktor. (2014). Orhany poperedn'oho slidstva u 1953–1964 rr. [Pre-trial investigation bodies in 1953–1964]. *Pravo i suspil'stvo (Law and society)*, 1–2, 284–287 [in Ukr.].
9. Bokovnya, V. (2014). Sud i yustyciya URSR u 1953–1964 rr. [Court and Justice of the Ukrainian SSR in 1953–1964]. *Naukovy j visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universy'tetu (Scientific Bulletin of the International Humanities University)*, 7, 5–8 [in Ukr.].
10. Bokovnya, V. (2011). Reformuvannya sudu ta prokuratury SRSR i URSR v 1956–1964 rr. [Reforming the court and prosecutor's office of the USSR and the USSR in 1956–1964]. *Naukovi zapysky Vinnycz'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. M. Kocubyns'kogo (Scientific notes of M. Kotsyubynsky Vinnytsia State Pedagogical University)*, 19, 256–261 [in Ukr.].
11. Kosty'cz'ka, M. (2011). Krytyka bezposeredn'ogo zastosuvannya filosofiyi u radyans'komu kryminal'nomu procesi (stosovno dokaziv i dokazuvannya) [Criticism of the direct application of philosophy in the Soviet criminal process (in relation to evidence and proof)]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava (Philosophical and methodological problems of law)*, 1, 94–105 [in Ukr.].
12. Vovk, D. (2020). Teolohiya radyans'koho prava [Theology of Soviet Law]. *Filosofiya prava i zahal'na teoriya prava (Philosophy of Law and General Theory of Law)*, 1, 53–86 DOI 10.21564/2227-7153.2020.1.219042 [in Ukr.].
13. Spasovych, V. (1861). O teoryi sudebno-uholovnykh dokazatel'stv v svyazy s sudoustroystvom y sudoproizvodstvom [On the theory of forensic evidence in connection with the judiciary and court proceedings]. Sankt-Peterburh [in Russ.].
14. Ternovskyy, N. (1901). Yurydicheskiye osnovaniya k suzheniyu o syle dokazatel'stv y mysly yz rechey Predsedatel'stvuyushcheho po uhlovnykh delam: posobyе dlya yurystov-praktykov y prysyazhnykh zasedateley [Legal Basis for Judging the Strength of Evidence and Thought from Speeches by the Presiding Judge in Criminal Cases: A Handbook for Lawyers-practitioners and Jurors]. Tula [in Russ.].
15. Foinytskyy, Y. (1896). Kurs uhlovnoho sudoproizvodstva [Course of criminal proceedings]. V 2 t.: T. 1. Sankt-Peterburh [in Russ.].
16. Chel'tsov, M. (1948). Uholovnyy protsess [Criminal proceedings]. Moskva [in Russ.].
17. Zhohyn, N. & Fatkullyn, F. (1961). Vozbuzhdenye uhlovnoho dela [Initiation of a criminal case]. Moskva [in Russ.].
18. Kuznetsov, N. (1980). Dokazyvanye v stadyi vozbuzhdeniya uhlovnoho dela: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Proof at the stage of initiating a criminal case: thesis of the dis. ... Doctor of Philosophy in Law]. Khar'kov [in Russ.].
19. Polyanskyy, N. (1956). Voprosy teoryi sovetskoho uhlovnoho protsessa [Questions of the theory of the Soviet criminal process]. Moskva [in Rus.].
20. Strohovych, M. (1968). Kurs sovetskoho uhlovnoho protsessa [The course of the Soviet criminal proces]. V 2 t.: T. 1. Moskva [in Russ.].
21. Mykhaylenko, A. (1971). Voprosy teoryi y praktyky vozbuzhdeniya uhlovnoho dela v sovetskom uhlovnom protsesse: avtoreferat dys. ... kand. yuryd. nauk [Questions of the theory and practice of the beginning of criminal case in the Soviet criminal process: thesis of the dis. ... Doctor of Philosophy in Law]. Saratov [in Russ.].
22. Alekseev, N. S., Daev, V. G., & Kokorev, L. D. (1980). Oчерк razvytiya nauky sovetskoho uhlovnoho protsessa [Essay on the development of science in the Soviet criminal process]. Voronezh [in Russ.].
23. Mykheenko, M. (1984). Dokazyvanye v sovetskom uhlovnom sudoproizvodstve [Evidence in Soviet criminal proceedings]. Kyev [in Russ.].
24. Fletcher, G.P. (1968). The Presumption of Innocence in the Soviet Union. *UCLA L. Rev.* 15, 1203–1225.
25. Perlov, Y. (Ed.). (1962). Sovetskyy uhlovnyy protsess [Soviet criminal proceedings] Moskva [in Russ.].
26. Rynazhevs'kyy, B. (2004). Stanovlennya natsional'noyi derzhavnosti v Zakarpatti (1918–1939 rr.): avtoref. dys... kand. yuryd. nauk [Formation of national statehood in Transcarpathia (1918–1939): thesis of the dis. ... Doctor of Philosophy in Law]. L'viv [in Ukr.].
27. Bilokin', S. (2017). Masovyy teror yak zasib derzhavnoho upravlinnya v SRSR. 1917–1941 rr.: dzhere-loznavche doslidzhennya [Mass terror as a means of public administration in the USSR. 1917–1941: source study]. Ky'yiv [in Ukr.].
28. Petrovs'kyy, E. (2006). Arkhivno-slidchi spravy yak dzhere-loznavche doslidzhennya istoriyi represiy v Ukrayini u 1937 – 1938 rr.: avtoreferat dys. ... kand. istorichnykh nauk [Archival and investigative cases as a source for studying

- the history of repressions in Ukraine in 1937–938: thesis of the dis. ... Doctor of Philosophy in History]. Ky' yiv [in Ukr.].
29. Bazhan, O. & Zolotar'ov, V. (2018). «Zabiynyk» ta «literator» abo «rutynna robota» slidchoho NKVS Yuriya Tolkachova [«Killer» and «Writer» or Routine Work of the NKVD Investigator Yuriy Tolkachov]. *Krayeznavstvo (Knowledge of the region)*, 3, 196–209 [in Ukr.].
  30. Paska, B. (2016). Luts'kyy sudovyy protses nad Valentynom Morozom ta Dmytrom Ivashchenkom u 1965–1966 rokakh [Lutsk trial of Valentyn Moroz and Dmytro Ivashchenko in 1965–1966]. *Hileya (Gilea)*, 104, 54–59 [in Ukr.].
  31. Vykorystannya arkhivno-slidchykh sprav hromadyan, represovanykh u 1920–1950-ti rr. [The use of archival and investigative cases of citizens repressed in the 1920s and 1950s] (1997). Ky' yiv [in Ukr.].
  32. Akulov, M, Hrankina, O & Omel'chuk, D. (1997). Arkhivno-slidchi spravy represovanykh (20-ti – 50-ti rr.) yak istorychne dzherelo: metodyka vykorystannya [Archival and investigative cases of the repressed (20s – 50s) as a historical source: methods of use]. *Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva (Studies in archival cases and document science)*, 2, 33–39 [in Ukr.].
  33. Kipiani, V. (2019). Sprava Vasylya Stusa. Zbirka dokumentiv z arkhivu kolyshn'oho KDB URSR [Case of Vasily Stus. Collection of documents from the archives of the former KGB of the USSR]. Kharkiv [in Ukr.].
  34. Krapyvin, Y. (2016). Otsinka efektyvnosti roboty politysiyi v Ukrayini: vid «palyts'» do novoyi systemy (na prykladi orhaniv dosudovoho rozsliduvannya) [Assessing the effectiveness of police work in Ukraine: from «sticks» to the new system (on the example of pre-trial investigation bodies)]. Ky' yiv [in Ukr.].
  35. Bazhan, O. (1996). Protsey destalinizatsiyi v Ukrayini (druha polovyna 50-kh–pochatok 60-kh rokiv) [The process of de-Stalinization in Ukraine (the second half of the 50's – early 60's)]. *Zarkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB (From the archives of VUChK-GPU-NKVD-KGB)*, 1, 469–480 [in Ukr.].
  36. Kramar, R. (2014). Z knyzhkovoyi polytsi ukrayins'koho dysyidenta (za materialamy spravy Volodymyra Horovoho) [From the bookshelf of a Ukrainian dissident (based on the case of Volodymyr Horovy)]. V *Metamorfozy v suchasniy ukrayins'kiy literaturi* [Metamorphoses in modern Ukrainian literature]. Varshava–Ivano-Frankivs'k, 75–84 [in Ukr.].
  37. Zaytsev, Y. (1999). Radyans'ka represyivna systema v borot'bi proty opozytsiynoho rukhu v Pivnichnomu Prychornomor'yi [The Soviet repressive system in the struggle against the opposition movement in the Northern Black Sea region]. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav (Bulletin of the University of Internal Affairs)*, 7 (2), 59–74 [in Ukr.].
  38. Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1989 – Soviet Union, 1 January 1990. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/467bb49a1e.html>
  39. Human Rights Watch, Human Rights Watch World Report 1990 – Soviet Union, 1 January 1991. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/467fca39c.html>
  40. Kobchenko, K. (2016). Dekomunizatsiya v Ukrayini: postkolonial'nyy Kontekst [Decommunization in Ukraine: Postcolonial Context]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh (Ukrainian Studies Almanac)*, 19, 66–70 [in Ukr.].
  41. Bryntsev, V. (2010). Standarty pravovoyi derzhavy: vtilennya u natsional'nu model' orhanizatsiynoho zabezpechennya sudovoyi vlady [Standards of the state of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of the judiciary]. Kharkiv [in Ukr.].
  42. Perepelytsya, H. (2013). Zahal'ni tendentsiyi ta vidminnosti u protsesakh transformatsiyi Ukrayiny ta krayin Vyshehrads'koyi hrupy [General tendencies and differences in the processes of transformation of Ukraine and the countries of the Visegrad Group]. *Ukrayina dyplomatychna (Diplomatic Ukraine)*, 14, 1022–1060 [in Ukr.].
  43. Shemshuchenko, Yu. & Onishchenko, N. (2012). Do pytannya pro formuvannya i rozvytok derzhavno-pravovykh institutiv nezalezhnoyi Ukrayiny [On the question of formation and development of state and legal institutions of independent Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny (Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine)*, 8, 5–12 [in Ukr.].
  44. Buden B. Children of postcommunism. *Radical Philosophy*. 2010. 159 (Jan/Feb). Retrieved from <https://www.radicalphilosophy.com/article/children-of-postcommunism>
  45. Shemshuchenko, Yu. & Tertyshnyk, V. (2017). Doktrynal'ni problemy zabezpechennya verkhovenstva prava u protsesi konstytutsiynoyi y sudovo-pravovoyi reformy v Ukrayini [Doctrinal problems of ensuring the rule of law in the process of constitutional and judicial reform in Ukraine]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiy (Actual problems of domestic jurisprudence)*, 1, 46–52 [in Ukr.].
  46. Foglesong, Todd, S., & Solomon, Peter, H., Jr. (2001). Crime, Criminal Justice and Criminology in Post-Soviet Ukraine. Washington.
  47. Novozhylov, V. S. (2019). Zastosuvannya nalezhnuyi pravovoyi procedury yak zavdannya kryminal'nogo provadzhennya: do pytannya pro sutnist' ta praktychne znachennya [Application of due process as a task of

- criminal proceedings: to the question of essence and practical significance]. *Visnyk Nacional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy (Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 26 (4), 105–129 [in Ukr.].
48. Kontseptual'ni pidkhody do reformuvannya orhaniv vnutrishnikh sprav yak skladovoyi pravookhoronnoyi systemy ta sektoru bezpeky i oborony Ukrainy [Conceptual approaches to reforming law enforcement agencies as a component of the law enforcement system and the security and defense sector of Ukraine] (2015). Ky'yiv [in Ukr.].
  49. Lehkykh, K. (2012). Katuvannya: chy ye zminy na krashche u zv'yazku z pryynyattiam novoho KPK Ukrainy [Torture: Are there any changes for the better due to the adoption of the new CPC of Ukraine]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy (Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine)*, 3, 127–131 [in Ukr.].
  50. Kuybida, R. (2004). Reformuvannya pravosuddya v Ukraini: stan i perspektyvy [Judicial reform in Ukraine: status and prospects]. Ky'yiv [in Ukr.].
  51. Halahan, V. & Halahan, O. (2013). Realiyi i problemy novoho KPK Ukrainy [Realities and problems of the new CCP of Ukraine]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav (Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs)*, 1, 13–18 [in Ukr.].
  52. Shybiko, V. (2013). Problema zabezpechennya prav poterpiloho za novym KPK Ukrainy 2012 roku [The problem of ensuring the rights of the victim under the new CPC of Ukraine in 2012]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav (Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs)*, 1, 307–313 [in Ukr.].
  53. Alenin, Y. (2013). Pochatok dosudovoho rozsliduvannya za KPK Ukrainy 2012 roku [Beginning of pre-trial investigation under the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012]. *Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav (Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs)*, 1, 198–203 [in Ukr.].
  54. Shumylo, M. (2017). Rol' nauky v krytychniy refleksiyyi polozhen' KPK Ukrainy [The role of science in the critical reflection of the provisions of the CPC of Ukraine]. *V Aktual'ni pytannya kryminal'noho protsesu, kryminalistyky ta sudovoyi ekspertyzy (Topical issues of criminal procedure, criminology and forensic science)*, 1. Ky'yiv [in Ukr.].
  55. 35 neformal'nykh praktyk u kryminal'nomu sudochynstvi Ukrainy [35 informal practices in criminal proceedings of Ukraine] (2014). Ky'yiv [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 26.10.2021
прийнята до друку 16.11.2021
The article: is received 26.10.2021
is accepted 16.11.2021*

UDC (УДК) 342.157.9(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Гурковський Мар'ян Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, проректор
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Герман Олена Василівна,

кандидат юридичних наук,
секретар судового засідання
Восьмого апеляційного адміністративного суду
(Львів, Україна)

e-mail: GermanOlena2019@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3439-6659

КУРСАНТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. На підставі аналізу чинного законодавства, застосовуючи системний метод дослідження правових явищ, розглянуто діяльність курсантів закладів освіти МВС України як суб'єктів державно-службових відносин. Досліджено теоретичні засади визначення суб'єкта державно-службових відносин, особливості правового статусу курсантів закладів освіти МВС та реалізацію правового статусу курсанта закладу освіти МВС України. Визначено специфіку функціонування курсантів, які навчаються в закладах освіти МВС України, у державно-службових, владних і освітніх відносинах, що зумовило їх класифікацію за такими підставами: залежно від режиму перебування, обсягу занять (які навчаються за очною формою; навчаються за заочною формою); залежно від характеру виконуваних функцій і наданих повноважень у співвідношенні з реалізованою спеціалізацією: поліцейський карного розшуку (правоохоронна діяльність); поліцейський органів дізнання, слідства (правове забезпечення досудового слідства); поліцейський служби дільничних офіцерів поліції, поліцейський офіцер громади (правоохоронна і адміністративна діяльність); поліцейський патрульної служби (адміністративна діяльність); залежно від положення курсанта в освітньому колективі (курсант, командир відділення, заступник командира взводу); залежно від рівня освоєної освітньої програми, форми навчання, режиму перебування у закладі освіти (курсант, слухач, ад'юнкт).

Ключові поняття: державно-службові відносини, поліцейський, курсант, заклад освіти МВС України, правовий статус.

Hurkovskiy Marian,

PhD (Law), Associate Professor, Vice-rector,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: pr_kzmz@lvduvs.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-4275-8576

Herman Olena,

PhD (Law),
Secretary of the Court Session,
Eighth Administrative Court of Appeal
(Lviv, Ukraine)

e-mail: GermanOlena2019@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3439-6659

CADETS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE AS SUBJECTS OF PUBLIC SERVICE RELATIONS

Abstract. Based on the analysis of current legislation, using a system method of studying legal phenomena, the activities of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as subjects

of public service relations are considered. Theoretical bases of definition of the subject of public service relations, features of the legal status of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs and implementation of the legal status of the cadet of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are investigated. The special features of the functioning of cadets studying in educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, in public service, government and educational relations, which led to their classification on the following grounds, are determined. They are: depending on the regime of stay, the form of studying (full-time; part-time); depending on the nature of the functions performed and the powers granted in relation to the implemented specialization: criminal investigation officer (law enforcement); police of bodies of inquiry, investigation (legal support of pre-trial investigation); police officer of district police officers, community police officer (law enforcement and administrative activities); police patrol service (administrative activities); depending on the position of the cadet in the educational team (cadet, commander, deputy commander); depending on the level of the mastered educational program, the form of education, the regime of stay in the educational institution (cadet, student, adjunct). It is noted that the optimization of cadet service in the educational institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is associated with the harmonization of elements of power, service and educational segment in the structure of administrative and legal status, so age requirements for candidates must be organically combined with other parameters, the possibility of purposeful and active functioning in the process of law enforcement, i.e. it is necessary to bring these components of the status in line.

Key concepts: public service relations, police officer, cadet, educational institution of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, legal status.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-41-48

Вступ

Правовий статус поліцейських-курсантів, які навчаються в закладах освіти МВС України, володіє особливим змістом, що дає можливість розглядати цих суб'єктів як учасників відносин, що існують у трьох підсистемах юридико-соціальних зв'язків. Курсанти під час навчання є суб'єктами державно-службових відносин, учасниками відносин у сфері освіти, здатні виступати особами, наділеними деякими правоохоронними повноваженнями. Правовий статус курсантів об'єднує різні елементи, співвідношення яких часто призводить до правових колізій і дозволяє заявити про прогалини у службовому законодавстві, що негативно впливає і на освітній процес. У теорії адміністративного права та в законодавстві не вироблено єдиного підходу до характеристики змісту правового статусу цієї категорії поліцейських. Сукупність наведених аргументів зумовлює необхідність проведення дослідження, спрямованого на пошук шляхів усунення зазначених правових проблем.

Досліджувана проблематика державно-службових відносин як адміністративно-правового інституту представлена широким спектром наукових публікацій відомих учених і практиків: В. Авер'янова, О. Андрійко, Ю. Битяка, О. Бандурки, І. Бородіна, І. Гриценка, Є. Додіна, Р. Калюжного, С. Ківалова, Т. Коломоєць, В. Колпакова, М. Коваліва, О. Кузьменко, В. Курила, Є. Курінного, Р. Мельника, О. Остапенка, А. Селіванова, М. Тищенко, С. Файнгерша, Я. Шевченко, Ю. Шемчушенка та інших.

Реформування національної правоохоронної системи передбачає аналіз стану державно-службових відносин курсантів Національної поліції з метою забезпечення ефективності правового регулювання підготовки кадрів для підрозділів поліції.

Метою статті є дослідження діяльності курсантів закладів освіти МВС України як суб'єктів державно-службових відносин.

1. Теоретичні засади визначення суб'єкта державно-службових відносин

У науковій літературі суб'єкт права розглядається як потенційний учасник правовідносин, тоді як суб'єкт правовідносин є прямим носієм суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених правовими нормами [1, с. 93–94]. Ці поняття пов'язані з важливою правовою категорією – правосуб'єктністю, що сприймається як правовий стан суб'єкта права, при якому з'являється можливість мати певні права й обов'язки. Законодавець зобов'язаний передбачити для кожного суб'єкта права всі необхідні умови та достатні підстави, за наявності яких суб'єкт стає здатним бути учасником конкретних правовідносин, наділеним відповідним правовим статусом. З огляду на таке розуміння суб'єкта права, суб'єктом державно-службових відносин є передбачений нормами законодавства у сфері державної служби суб'єкт, наділений статусом державного службовця та уповноважений від імені держави здійснювати виконавчі та розпорядчі функції органів влади.

Відповідно до Закону України «Про державну службу», державним службовцем визнається громадянин України, який відповідає вимогам до посади, яку обіймає, наділений державними повноваженнями для реалізації професійної службової діяльності [2]. Досліджуючи суть державно-службових відносин, учені підкреслюють, що вони безпосередньо пов'язані з виконавчо-розпорядчою діяльністю державних органів, що здійснюється державними службовцями, які відрізняються за статусом і посадовим положенням, отже, змістом повноважень. Посада і обсяг повноважень є визначальними для віднесення державного службовця до посадової особи або представника влади. Ці поняття розкриваються по-різному, виходячи з мети, яку має законодавець.

Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає одне поняття через інше, фактично виділяючи дві категорії суб'єктів: посадова особа, наділена функціями представника влади, яка реалізує їх постійно, тимчасово, а також відповідно до особливої компетенції, тобто наділена розпорядчими повноваженнями щодо кола осіб, які не знаходяться у підпорядкуванні; особа, яка здійснює організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції в органах державної влади.

Водночас виділяються категорії суб'єктів, які несуть адміністративну відповідальність як посадові особи. Лінгвістичне тлумачення поняття «посадова особа» в широкому сенсі охоплює будь-яких суб'єктів, які на підставі та в порядку, встановленому законом, реалізують розпорядчі повноваження. З-поміж них більшу частину становлять представники влади. Окремі функції представника влади можуть здійснювати суб'єкти, які не є посадовими особами за статусом, але реалізують окремі владні повноваження.

Заклади освіти МВС України, використовуючи сучасну навчально-матеріальну базу та практико-орієнтоване навчання, мають забезпечувати органи поліції кваліфікованими фахівцями, готовими безпосередньо після закінчення навчання виконувати службові завдання, покладені на поліцію [3, с. 42].

Поліцейські, які навчаються в закладах освіти МВС України, утворюють особливу категорію посадових осіб, пов'язаних із реалізацією обмежених владних повноважень. Курсанти, які досягли віку 18 років, залучаються органами поліції, наприклад, для посилення нарядів у період проведення урочистих і спортивних заходів. Виконання зазначених функцій зумовлює наявність у курсантів можливості у разі потреби застосовувати фізичну силу й інші заходи примусу. Владні повноваження

цих суб'єктів закріплені у Законі України «Про Національну поліцію» [4].

Доцільно розглядати поліцейського, який навчається у закладах освіти МВС, як суб'єкта державно-службових відносин, посадову особу, яка реалізує обмежені владні повноваження щодо захисту прав і свобод громадян. Це дає змогу визначити межі реалізації владних повноважень курсантів і можливості участі у державно-владних правовідносинах.

2. Особливості правового статусу курсантів закладів освіти МВС

Із метою з'ясування окремих особливостей статусу поліцейських, які навчаються у закладах освіти МВС, необхідно виділити підстави для його класифікації, що дозволить з урахуванням неоднорідності правового статусу встановити особливості його реалізації. Залежно від форми навчання поліцейських можна поділити на тих, хто вчиться очно; на тих, хто вчиться заочно.

Такий підхід дає змогу відобразити специфіку правового статусу слухачів заочної форми навчання, пов'язану з режимом проходження служби. Розпорядок дня закладу освіти зачіпає тільки режим навчання слухачів заочної форми, що виключає патерналістський підхід, характерний для отримання освіти за очною формою. Не вступаючи в суперечність з мілітаризованими та внутрішніми організаційними відносинами, зміст охоплює ідеї академічної свободи, що сприяє розвитку потенціалу освітнього процесу та творчої індивідуальності слухачів. Наприклад, не залучаються до виконання завдань з несення служби в добовому наряді в разі переведення на воєнний час, слухачі заочної форми навчання направляються за місцем проходження служби, на них не можуть бути покладені додаткові обов'язки, пов'язані з введенням особливих адміністративно-правових режимів, якщо лише ті не включені в діяльність поліції за місцем проходження служби. По-різному вирішуються організаційно-правові питання залучення до забезпечення охорони громадського порядку.

Реалізація прав слухачів у сфері освіти практично не деформується під впливом норм законодавства про проходження служби. Отримання відомчої освіти сприяє формуванню професійно значущих знань, умінь і навиків, забезпечує реалізацію права на подальше просування кар'єрними сходами, що відбивається на якості виконання поставлених завдань. У ході навчання вирішуються питання морального, інтелектуального, фізичного розвитку, отримання кваліфікованих знань, формування професійних умінь і навичок, необхідних для виконання посадових обов'язків, та виховання

курсантів; формування емоційної та вольової стійкості, психологічної готовності [5, с. 78].

Доцільно використовувати класифікацію суб'єктів залежно від характеру виконуваних функцій і повноважень, яка може бути наповнена новим змістом, дозволяючи співвіднести широкий спектр професій у діяльності поліції з реалізованою спеціалізацією. На цій підставі можна виокремити такі категорії курсантів: поліцейський карного розшуку; поліцейський органів дізнання, слідства; поліцейський служби дільничних офіцерів поліції, поліцейський офіцер громади; поліцейський патрульної служби.

Ця класифікація має значення для вибору вузької спеціалізації, пов'язаної з отриманням вищої освіти, зумовлює формування освітнього процесу, дозволяючи скорегувати потреби органів поліції у фахівців з вузьким профілем, які проявляють повноваження і основне соціальне призначення у різних підрозділах поліції. Особливе значення це має при підвищенні кваліфікації поліцейськими з метою вдосконалення та поглиблення знань, умінь і навичок за спеціалізацією.

Ефективність виконання покладених на курсантів функцій поліцейського залежить від особливостей побудови внутрішніх організаційних правовідносин, що виникають між ними та закладом освіти. Однією зі складових є залучення курсантів до керівництва відділенням, взводом.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», курсанти, які характеризуються з позитивного боку, володіють організаційними здібностями за поданням начальника курсу згідно зі штатним розкладом можуть бути переведені на посади командира відділення та заступника командира взводу на курсах, де навчаються, що сприяє розширенню повноважень. Відбувається трансформація статусу курсанта, пов'язана з наділенням специфічними функціями, які властиві лише суб'єктам управління, що зумовлює виникнення субординаційних відносин.

Відповідно до посадової інструкції, основним завданням є контроль за виконанням підлеглим особовим складом розпорядку дня, дотриманням чистоти та внутрішнього порядку у підрозділі, призначення командирів відділень, курсантів у наряди на службу.

3. Курсанти як молодші командири в освітніх закладах МВС

Залежно від положення курсанта в освітньому колективі можна виділити: курсантів; командирів відділення; курсантів, що заміщають посади заступника командира взводу. Управ-

ління колективом навчальної групи (взводом) було запозичене з практики військових формувань без достатніх правових підстав. Особливий статус командира взводу формується локальним правовим актом, який, на відміну від норм Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, обов'язки даних суб'єктів управління не визначає [6]. Вирішення питання повинно бути пов'язане з особливостями навчання в закладах освіти МВС.

Це зумовлено тим, що комплектування особового складу здійснюється набором вчорашніх школярів, на яких не можемо через низку причин вибірково покласти управлінські функції. Реалізація професійних обов'язків молодших командирів вимагає спеціальних компетенцій і навичок, зобов'язує до оперативного прийняття рішення у різних ситуаціях, що передбачає певну ступінь професійної зрілості та психологічної готовності до реалізації контрольно-розпорядчих і виховних функцій, наявність комунікативних і організаторських навичок командира у взаємодії з іншими членами групи.

Система субординаційних відносин викликає типові реакції непокори курсантів вимогам командира-однолітка, спричиняючи конфліктні ситуації. Розбіжність офіційного статусу командира та неофіційного статусу лідера породжує у молодших командирів відчуття невпевненості у діях, що призводить до пасивності у реагуванні на протиправні вияви у колективі. Трапляється і перевищення повноважень, що ґрунтується на закономірностях міжособистісного спілкування між командиром і найближчим оточенням.

Командирів як суб'єктів управління слід спеціально навчати реалізації подібних функцій. Система підготовки повинна бути орієнтована на особливості віку, рівень розвитку і формування відповідних якостей майбутнього командира, включати теоретичну та практичну складову. Підготовку доцільно здійснювати стосовно кількох кандидатів, які відповідають психологічним характеристикам. Психологічний відбір на посади молодших командирів має починатися на етапі професійного психологічного відбору кандидатів на навчання. Основне призначення початкового періоду полягає у вивченні організаторських здібностей і комунікативних навичок, лідерського потенціалу, розвитку особистих і ділових якостей, необхідних для успішного керівництва колективом.

Важливу роль відіграє вивчення індивідуально-психологічних особливостей кандидата до готовності реалізації управлінської діяльності.

Подальша підготовка майбутніх командирів пов'язана з орієнтацією на поповнення

та розширення теоретичних знань, які в поєднанні з інтелектуальними, мотиваційними й особистісними характеристиками свідчать про готовність до реалізації управлінських функцій і проведення виховних заходів.

Для вироблення ефективної моделі впливу на підлеглих недостатньо володіти теоретичними знаннями у галузі управління, важливо вміти застосовувати їх в управлінській практиці. Накопичення досвіду в управлінні навчальним колективом необхідно починати з першого курсу навчання за допомогою залучення курсантів в управління особовим складом під час реалізації обов'язків добового наряду.

До інших складових накопичення практичного досвіду необхідно віднести покладені на старосту академічної групи суспільно-управлінські функції, пов'язані з організацією навчального процесу й іншими сферами суспільного життя курсантів. У цьому разі статус курсанта органічно поєднується зі статусом особи, яка здійснює контрольні функції за процесом навчання членів навчальної групи з урахуванням відсутності потенційних вертикальних зв'язків.

Доцільно регламентувати процес призначення найбільш підготовлених курсантів на вищу посаду тільки після закінчення другого курсу, для того щоб: мали практичний досвід реалізації управлінських функцій; мали набір особистісних і психологічних характеристик для ефективного управління навчальною групою; отримали знання та вміння, що дозволяють встановити прямий зв'язок з рівнем підготовленості курсанта до управлінської діяльності.

Наділення курсантів функціями управління має здійснюватися на підставі визначення критеріїв, що сприятиме формуванню готовності до обґрунтованого, раціонального управління навчальним колективом і позитивної взаємодії з підлеглими. Як показує практика, значний обсяг функцій, покладених на молодших командирів, характерний для середнього складу. Контроль за зовнішнім виглядом особового складу, станом обмундирування, дотриманням правил носіння форми одягу входить у функціональну компетенцію начальника факультету, начальника курсу, його заступника, старшини курсу.

Відповідно до вимог локальних правових актів, що встановлюють права й обов'язки молодших командирів, на заступника командира взводу покладено обов'язок забезпечення справного і охайного утримання постільних речей, форменого обмундирування підлеглих.

Управлінська діяльність молодших командирів залишилася поза правовим регулюван-

ням. Водночас запозичення норм військового права, що міститься у Статутах Збройних Сил, є можливим щодо специфіки навчання.

З огляду на це у відомчому нормативно-правовому акті доцільно залишити існуючий стан про призначення курсантів на посади, доповнивши вказівкою на те, що призначення на посаду молодшого командира здійснюється за результатами психологічного відбору кандидатів, їх підготовки до реалізації управлінських функцій, але не раніше, ніж після закінчення другого курсу. Що стосується реалізації та механізму психологічного відбору, системи підготовки та відповідних нормативно-правових положень, що встановлюють правовий статус молодших командирів, то ці аспекти повинні бути врегульовані централізовано відомчими нормативними актами.

Одним із напрямів удосконалення правового забезпечення проходження служби курсантів повинна стати розробка та прийняття Статуту внутрішньої служби закладу освіти МВС України, в якому необхідно передбачити: мету залучення курсантів в управлінську діяльність закладу освіти, пов'язану з формуванням професійних навичок і лідерських якостей майбутніх керівників; обов'язковий процес навчання; чітку систему повноважень молодших командирів з урахуванням рівня кожної посадової особи. Компетенція заступника командира взводу повинна бути ширше, ніж командира відділення.

Класифікація поліцейських, які навчаються в закладах освіти МВС України, може бути проведена за ознакою належності до конкретної служби, а також за наявністю спеціального звання. Однак у межах освітнього процесу різниця між останніми простежується тільки на рівні грошового утримання, що не дає змоги виявити сутнісні характеристики суб'єктів при використанні.

Залежно від рівня освоюваної освітньої програми в закладах освіти МВС можна поділити на: курсантів, які освоюють освітні програми середньої професійної та вищої освіти; ад'юнктів, які проходять службу в поліції, в ад'юнктурі за програмою підготовки науково-педагогічних кадрів; слухачів, які освоюють додаткові професійні програми.

4. Особливості реалізації правового статусу курсанта МВС

Характеризуючи курсантів у системі державно-службових відносин, необхідно розглянути особливості проходження служби в поліції курсантами, зважаючи на наявність різноманітних зв'язків між спеціальними статусами відповідних суб'єктів і особливостями реалізації.

Законодавство до курсантів відносить військовослужбовців, які не мають військових звань офіцерів, поліцейських, з числа молодшого складу, які в установленому порядку зараховані у заклад освіти на очну форму навчання для освоєння освітніх програм середньої та вищої професійної освіти.

Легальне визначення «курсант» не визначає належність до державної служби в поліції та реалізації функцій захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань, що надає вплив на складові правового статусу. Особливість цієї категорії курсантів виражена через додаткове встановлення законодавця можливості допуску до державної служби, раніше встановленого для всіх державних службовців загального віку після досягнення 18 років. Указана можливість зарахування в заклади освіти МВС неповнолітніх осіб породжує низку суперечностей принципам державної служби в Україні, викликає проблеми реалізації правового статусу зазначених суб'єктів.

По-перше, виникає питання про надання статусу посадових осіб відповідно до службового законодавства. Це пов'язано з тим, що реалізація функцій та завдань, покладених на поліцію, безпосередньо взаємопов'язана з наділенням поліцейського реальними владними повноваженнями, нехай в урізаному обсязі, що дозволяє розглядати як посадову особу, представника влади.

У цьому разі законодавець, допускаючи проходження неповнолітніми, які навчаються в закладах освіти МВС, служби за контрактом, змінює встановлені пороги дієздатності. Курсант набуває необмеженої дієздатності щодо повноважень, які пов'язані з діяльністю органів влади з забезпечення безпеки. Курсант, який не досяг віку 18 років, до настання повноліття може розраховувати на самостійне проходження служби в поліції.

Фактично статус неповнолітнього курсанта обмежений під час укладення контракту, який здійснюється з письмової згоди законного представника, не дозволяючи кандидату приймати самостійне рішення про зарахування в заклад освіти МВС. Відповідно, курсант не здатний без волі батьків, опікунів, усиновителів або піклувальників подолати встановлений законодавцем кордон у прийомі на державну службу, але може формально бути посадовою особою.

Проблемою є можливість залучення неповнолітніх курсантів до відповідальності як посадових осіб, якщо врахувати її як елемент правового статусу посадової особи. Є питання про мінімальний вік притягнення до відповідальності посадових осіб за вчинення посадових правопорушень.

У зв'язку з цим в текстах законодавчих актів з деякими варіаціями містяться вікові обмеження для суб'єктів правовідносин, наділених владними повноваженнями. Наприклад, суддею може бути громадянин України, який досяг віку 30 років. Законодавець пішов шляхом збільшення віку посадових осіб з огляду на те, що представник влади має володіти необхідними професійно значущими якостями, життєвим досвідом для прийняття рішень.

Зазначені обставини вказують на те, що суб'єктом державно-службових відносин не може бути особа, яка не досягла повноліття.

Питання про вік є значущим, тому його розглядають учені, взявши за основу зазначені положення, висловлюють думку про те, що момент зарахування громадян, які не досягли віку 18 років, у заклади освіти, в яких передбачена державна служба, не повинен бути пов'язаний із наділенням особливим статусом державного службовця, контракт про проходження державної служби повинні укладати при досягненні відповідного віку. Таке вирішення питання може бути доцільне для військових закладів освіти, в яких особи зараховані на очну форму навчання, вже мають статус військовослужбовця, що проходить військову службу за призовом.

Однак для закладів освіти МВС ця пропозиція є неприйнятною, оскільки курсант фактично позбавляється статусу поліцейського, на нього не поширюється принцип єдиноначальності та підпорядкування керівнику, який здійснює організацію освітнього та виховного процесу, повсякденної життєдіяльності курсантів.

Курсант з моменту зарахування має приймати присягу. Йому має бути присвоєно перше спеціальне звання незалежно від того, досяг він 18 років чи ні, оскільки він виконує накази та доручення начальників, заступає в наряди.

Неповнолітній курсант не має обмежень щодо реалізації повноважень поліцейського, передбачених Законом України «Про Національну поліцію», позаяк це положення не має законодавчого відображення. Є протилежний погляд, згідно з яким пропонується підвищити мінімальний вік для вступу на державну службу в поліції до 20 років, що ймовірно пов'язується з проходженням дворічної строкової служби у Збройних Силах України.

Ця концепція обмежуватиме гарантії щодо реалізації конституційного права на освіту кандидатів, які досягли повноліття, стосовно навчання в закладах освіти МВС, що не забезпечить доступ колишніх школярів до навчання у закладах освіти МВС України, а відтак не відповідатиме принципу доступності професійної освіти, закріпленого у Законі України «Про освіту» [7].

Наразі реального способу вирішення цієї проблеми не визначено, оскільки ці пропозиції не розв'язують проблеми реалізації повноважень курсантів як посадових осіб поліції. Є необхідність у подальшому науковому обговоренні питань, пов'язаних із проходженням державної служби в поліції курсантів, які не досягли повноліття.

Відправною точкою для оптимальної побудови набору вимог до державних службовців поліції може бути практика Європейського Союзу з відбору кандидатів на службу в поліцію. В основі лежать вищі вікові параметри, що застосовуються до кандидата на службу [8, с. 120]. Застосування соціального критерію орієнтує на встановлення особистісних і психологічних характеристик кандидата, необхідних для ефективної службової діяльності. Ці якісні показники мають лягти в основу базових параметрів кандидата на етапі формування професіоналізму поліцейських у процесі навчання в закладах освіти МВС.

Для усунення наявних суперечностей між законодавством у сфері освіти та Законом України «Про Національну поліцію» треба передбачити зарахування в заклад освіти МВС України тільки осіб, які досягли повноліття, з урахуванням потенційно придбаних повноважень за посадою курсанта. Це дасть змогу закріпити єдині вимоги до кандидатів для проходження державної служби в поліції та відсіяти претендентів, які їм не відповідають.

Висновки

Доцільно розглядати курсантів, що навчаються у закладах освіти МВС України, як суб'єктів державно-службових відносин, як посадових осіб, які реалізують обмежені владні повноваження у сфері захисту прав і свобод громадян. Це дає змогу визначити межі реалізації владних повноважень курсантів і можливості участі у державно-владних правовідносинах.

Виявлення спільних рис і специфічних особливостей курсантів, які навчаються в закладах освіти МВС України, як суб'єктів дер-

жавно-службових відносин дає змогу провести класифікацію залежно від: форми навчання, характеру виконуваних функцій і наданих повноважень; положення в освітньому колективі; рівня освоєної освітньої програми. Отримання курсантом відомчої освіти сприяє формуванню професійно значущих знань, умінь і навичок, що може відобразитися на якості виконання поставлених завдань, дасть можливість реалізувати право, передбачене в Законі України «Про Національну поліцію», на подальше просування кар'єрними сходами.

Формування освітнього процесу з урахуванням специфіки діяльності поліцейських дозволяє скорегувати потреби поліції у фахівцях з вузьким профілем, які визначають повноваження та соціальне призначення у різних підрозділах поліції. Реалізація механізму психологічного відбору, система підготовки та відповідні нормативно-правові положення, що встановлюють правовий статус молодших командирів, інші аспекти мають бути врегульовані Статутом організації внутрішньої служби закладу освіти МВС України.

Оптимізація проходження служби курсантом у закладі освіти МВС України пов'язана з гармонізацією елементів владного, службового і освітнього сегменту в структурі адміністративно-правового статусу, тому вікові вимоги до кандидата на навчання мають органічно поєднуватися з іншими параметрами кандидата на державну службу в поліції, можливістю цілеспрямованого й активного функціонування у процесі діяльності з забезпечення правопорядку.

Однак таке рішення може гармонійно поєднуватися тільки з умовою зарахування у заклад освіти МВС України виключно осіб, які досягли 18 років. В іншому разі правосуб'єктність неповнолітнього курсанта буде неможливо привести в єдність із правами й обов'язками поліцейського, що призведе до розмивання владної компетенції та зниження загальної ефективності діяльності.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. / О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
3. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Правові основи освітньої діяльності в закладах зі специфічними умовами навчання МВС України. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1 (11). С. 39–45.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/580-19>
5. Ковалів М. В., Єсімов С. С. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України – суб'єкти державної служби в поліції. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 40. С.73–80.

6. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/548-14>
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2015 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Гарбузюк К. Г. Досвід країн Європейського Союзу з відбору в поліцію (на прикладі Литовської Республіки). *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 1. С. 116–121.

References

1. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov S. S., et. al. (2021). *Administrativne pravo Ukrainy (zahalna chastyna) [Administrative law of Ukraine (general part)]*. Lviv : SPOLOM [in Ukr.].
2. Pro derzhavnu sluzhbu : Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII [On public service: Law of Ukraine No. 889-VIII of December 10, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukr.].
3. Kovaliv, M. V. & Yesimov, S. S. (2021). *Pravovi osnovy osvithoi diialnosti v zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia MVS Ukrainy [Legal basis of educational activities in the institutions with specific conditions of study under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. *Sotsialno-pravovi studii (Socio-legal studios), 1 (11)*, 39–45 [in Ukr.].
4. Pro Natsionalnu politsiuu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [On the National Police: Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/580-19> [in Ukr.].
5. Kovaliv, M. V. & Yesimov, S. S. (2020). *Kursanty zakladiv vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia MVS Ukrainy – subiekty derzhavnoi sluzhby v politsii [Cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine – subjects of public service in the police]*. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu (Issues of Crime Prevention), 40*, 73–80 [in Ukr.].
6. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.03.1999 r. № 548-XIV [On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine No. 548-XIV of March 24, 1999]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/548-14> [in Ukr.].
7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2015 r. № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 05, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukr.].
8. Harbuziuk, K. H. (2019). *Dosvid krain yevropeiskoho soiuzu z vidboru v politsiuu (na prykladi lytovskoi respubliky) [The experience of the European Union in the selection of the police (the example of the Republic of Lithuania)]*. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava (Scientific Bulletin of Public and Private Law), 3, 1*, 16–121 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 22.10.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 22.10.2021
is accepted 23.11.2021*

UDC (УДК) 167(005:001)
JEL Classification: A 23; B 41; C 10

Сибірна Рома Іллінічна,
доктор біологічних наук, професор,
академік АНВО України,
професор кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ,
професор кафедри кримінального права і процесу
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна)
e-mail: roma.sybirna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5704-2004

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Анотація. Показано, що аналітика як різновид науково-дослідної роботи у науковому дослідженні займається створенням нової інформації шляхом інтелектуального перероблення наявних відомостей для конкретної мети і ґрунтується на науковій основі.

У науковому дослідженні аналітика є творчим процесом цілеспрямованої інтелектуальної діяльності, що передбачає створення нових знань і забезпечується загальнонауковими аналітичними методами та технологіями, більшість з яких є конструктивними аналітичними процедурами, що активують не тільки усвідомлюване науковцем знання, а й інтуїтивне.

Зазначено, що для успішної реалізації наукової діяльності потрібно створювати можливості для широкого застосування методів пізнавальної діяльності, кожен із яких є сукупністю конкретних прийомів, правил, принципів і алгоритмів аналітичної роботи, що склалися у певну систему в процесі розвитку та становлення науки.

Ключові поняття: наукове дослідження, аналітична діяльність, системний аналіз, інформаційна аналітика, інституціоналізація, прогнозування.

Sybirna Roma,
Doctor of Biology, Professor, Academician of the HEAS of Ukraine,
Professor of the Department of Theoretical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs;
Professor of the Department of Criminal Law and Procedure,
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
e-mail: roma.sybirna@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5704-2004

PECULIARITIES OF ANALYTICAL ACTIVITY IN SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract. It is shown that analytics as a kind of research work in scientific research deals with the creation of new information through the intellectual processing of existing information for a specific purpose and is based on a scientific basis.

In research, the analyst acts as a creative process of purposeful intellectual activity, which involves the creation of new knowledge and is provided by general scientific analytical methods and technologies, most of which are creative analytical procedures that mobilize not only conscious knowledge but also unconscious, intuitive.

Today, the most common methods used at the analytical stage of research in the methodology of scientific knowledge include: systems analysis, functional analysis, structural analysis, retrospective analysis, information analysis, comparative analysis, situational analysis, classification analysis, text analysis.

In the process of analytical activity, both general scientific and special scientific methods are used. In addition, the methods of exclusion, mosaic, empathy, formalization, prediction, decomposition, and communication have proven themselves well in analytical work.

All of these methods are interrelated because they are based on basic mental operations. In the process of analytical work should be used not pure methods, but their combination. The choice of types and methods of analysis should be entirely determined by the purpose and objectives of scientific research.

For the successful implementation of scientific activities should create opportunities for widespread use of methods of cognitive activity, each of which is a set of specific principles, rules, techniques and algorithms of analytical work, formed in a certain system in the development and formation of science.

Key concepts: scientific research, analytical activity, system analysis, information analytics, institutionalization, forecasting.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-49-55

Вступ

Як відомо, наукове пізнання охоплює факти, співвідношення між ними, експерименти, гіпотези, теорії. В науці використовується чимало методів, підходів і прийомів, які пов'язуються між собою логічно, структурно й у процесі дослідження. Поряд із філософськими, загальнонауковими методами є конкретно-наукові методи, які широко застосовуються в окремих галузях знань [1, с. 93; 2, с. 361; 3]. Водночас у сучасному суспільстві дуже загострюється проблема достовірності інформації, що обумовлено збільшенням її обсягів, ускладненням соціальних комунікацій та їх віртуалізацією. Зокрема, вся оброблена інформація у науково-дослідному процесі ретельно аналізується. При цьому важливе місце відводиться аналізу явищ і процесів, а, відповідно, систематичне та комплексне проведення аналізу вимагає правильної організації аналітичної роботи.

Недавнім часом чимало наукових досліджень присвячуються питанням інформаційного аналізу та синтезу, якими займалися Д. І. Блюменау, І. Н. Кузнецов та ін. Інформаційно-аналітичний процес як один із напрямів інформаційної діяльності та як процес семантичної обробки даних розглядали Г. Сілкова, Д. І. Пушкашу, П. Ю. Конотопов. Окрім того, В. Ступак вивчав особливості науково-аналітичної діяльності в галузі суспільних наук. Зокрема, В. Г. Андрійчук уважає, що під час розроблення багатьох проблем виникає потреба в обґрунтуванні локальних принципів, які можуть становити наукову новизну дослідження.

Водночас нині викликає зацікавленість дослідження особливостей аналітичної діяльності у процесі наукових досліджень і розробок.

Метою статті є вивчення особливостей аналітичної роботи у науково-дослідному процесі й ефективності її широкого використання.

1. Сутність і значення аналітики як наукової дисципліни

Як відомо, нині і у світі, і в Україні аналітика, будучи не тільки знаряддям розумової діяльності людей, є специфічним суспільним явищем. Це непросте мультиструктурне формування, що можна розглядати, враховуючи такі підходи: діяльнісні, інституціональні, організаційні, ціннісні, гносеологічні, технологічні. Аналітика є дисципліною, що об'єднує три основні компоненти:

методологію інформаційно-аналітичної роботи; організаційне забезпечення цього процесу; технологічне та методологічне забезпечення розроблення і створення засобів для її здійснення [4, с. 14; 5, с. 196].

Отже, сформулюємо головні складові сутності аналітики як наукової дисципліни, пов'язаної з інтелектуально-технологічною та методологічною сторонами діяльності, що спрямована на вирішення завдань синтезу та управління новими знаннями: методологічне підґрунтя процесу обробки інформації; з метою отримання нового знання і за допомогою наукових та інтуїтивних методів використовують методологію пізнання; основана на науковому підході форма світогляду та мислення; природа знань про реальні процеси у світі; засіб перетворення у раціональний, логічний план мислення інтуїтивних уявлень; з метою прийняття управлінських рішень використовується в процесах управління як форма наукового пізнання; дає можливість окреслити думки «між рядками» в суспільних процесах і текстах як сукупність методів; є скороченням від інформаційно-аналітичної роботи; є засобом аналізу й узагальнення різнорідних та багаторазово повторюваної інформації про обставини; конструювання, побудова схем і моделювання елементів та зв'язків між ними в процесі систематизації змісту; з метою подальшого синтетичного об'єднання в логічну систему в процесі розділення об'єкта на складові; окреслення внутрішньої структури певного об'єкта дослідження за принципом конструктивного спрощення; є стрижнем науково-дослідної роботи; спрямована на вирішення практичних завдань, є підґрунтям логічної, інтелектуальної діяльності.

Із цього випливає, що аналітика є сукупністю принципів методологічного, організаційного і технологічного забезпечення індивідуальної та колективної розумової діяльності, яка дає змогу ефективно обробляти інформацію з метою вдосконалення якості наявних і набуття нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних для наукових завдань рішень [6].

Аналітику потрібно розглядати як характерну діяльність певного суб'єкта у певній проблемній сфері. Процеси інтелектуальної діяльності та процедури, що породжують нову інформацію, мають ознаки творчості, дають

зможу виявляти нові аспекти проблеми та пропонувати інноваційні способи їх вирішення, відносять до аналітичної діяльності.

Окрім того, аналітика поєднує у собі аналітичні методи отримання знання із практично-пізнавальною сферою проблеми. З цієї позиції отримання знання про прикладні проблеми та шляхи їх розв'язання аналітичними методами і є сутністю аналітики, яка окреслюється у двох площинах. А саме, у методологічній, яка є відображенням знаряддя отримання знань про проблеми та шляхи їх вирішення, та у проблемній, яка визначає проблемну сферу управління.

Сукупність правил, конкретних принципів, алгоритмів і прийомів аналітичної діяльності в процесі еволюції людських знань утворили певну систему, методи пізнавальної діяльності, за допомогою яких здійснюється реалізація аналітичної діяльності. Чимало методів, що застосовуються в аналітиці, є творчими аналітичними процедурами. Вони не тільки мобілізують осмислені дослідником знання, а й інтуїтивне, неосмислене, їх ефективність часто

значно перевищує механізми раціональної інтелектуальної діяльності. Вони не можуть бути ефективними без застосування творчого, латерального мислення, яке є прогресивним процесом утворення нового знання.

У зв'язку із вищезазначеним діяльність, відповідну до чітко окреслених цінностей і стандартів із метою отримання знань про прикладні проблеми в науковій діяльності та способи їх вирішення за допомогою аналітичних методів, теж називають аналітикою.

Отже, ґрунтуючись на вказаних формулюваннях положення сутності аналітики, можемо класифікувати її основні різновиди. Зокрема, аналітична діяльність може класифікуватися за такими ознаками, як тип: об'єкта аналізу, методу, що домінує, орієнтації на цінності, курируючої науки, кадрового забезпечення, організації, часової детермінації, а також місце в дослідженні, рівень пізнання, ступінь прозорості для суспільства. Водночас певне призначення і специфіку має кожний різновид аналітичної діяльності (рис.).

Рис. Види аналітичної діяльності

Отже, аналітика є соціальним явищем, яке має тенденцію до швидкого розвитку та володіє певними закономірностями. Найважливішою закономірністю є інституціоналізація аналітичної діяльності. Нині вона спирається на суспільні цінності, стандарти і норми та є впливовим і поширеним видом соціально-економічної діяльності. Крім того, у ній заслуговує на увагу феномен «масової аналітики», завдяки якому конкретна експертиза поточних тенденцій і подій світової та української економіки, політики, юриспруденції, психологічних, соціальних, екологічних та багатьох інших проблем посідає особливе місце у сфері інформаційних потреб людини [4, с. 91; 5, с. 194]. Водночас формується наукове підґрунтя, демонструються випадки аналізу фактів і подій методом інтерпретації їх сутності і це завдяки аналітичним методам опрацювання наукових матеріалів.

2. Методологія аналітичної діяльності у науково-дослідному процесі

Як відомо, всі етапи й процедури аналітики є аналітичними, але етап тлумачення фактів є концентрованою аналітикою, де ступінь аналітичності досягає найвищого рівня. Його методологія ґрунтується на основних розумових операціях – загальнологічних прийомах пізнання. До розв'язання задачі розум доходить за допомогою низки операцій, основними з-поміж яких є порівняння, аналіз, синтез, абстракція, узагальнення та конкретизація. Так, при порівнянні мислення уподібнює явища, речі та їх властивості, окреслюючи відмінності та схожості, це зумовлює утворення класифікації. За допомогою аналізу здійснюється розділення явища, предмета чи ситуації для встановлення складових. Синтез є зворотним до аналізу процесом, він відновлює ціле, виявляючи суттєві відносини та зв'язки.

У мисленні аналіз і синтез взаємопов'язані. Без застосування синтезу аналіз призводить до механічного зведення цілого до суми частин. Водночас неможливий і синтез без аналізу, оскільки від повинен відновити з виділених за допомогою аналізу частин ціле. Отже, аналіз сукупно з синтезом є нерозривною діалектичною єдністю, яку можна назвати аналітико-синтетичним дослідженням.

Узагальнення характеризується відкиданням одиничних ознак і збереженням загальних, із збереженням та розкриттям важливих зв'язків. Виокремлення одної певної властивості чи сторони сукупно із нівелюванням інших характерне абстракції. Узагальнення та абстракція є двома симбіотичними сторонами одного розумового процесу, за допомогою якого здійснюється пізнання.

Абстракція завжди передбачає протилежну їй розумову операцію – конкретизацію, що означає рух від абстракції і узагальнення у зворотному напрямку до конкретної дійсності. У науковому дослідженні конкретизація є наведенням прикладу для встановленого загального положення. У поєднанні з абстракцією конкретизація є важливою умовою правильного розуміння дійсності, оскільки вона не дозволяє мисленню відриватися від живого споглядання явищ. Завдяки конкретизації за людським мисленням завжди відчувається безпосередньо сприйнята дійсність. Водночас відсутність конкретизації перетворює знання у голі абстракції, відірвані від життя [7, 8].

У процесі таких розумових операцій формуються судження та умовиводи, до яких розум доходить дедуктивним та індуктивним шляхом.

Нині до найпоширеніших методів, що застосовуються на аналітичному етапі дослідження в методології наукового пізнання, можна віднести:

- системний аналіз, за якого об'єкт, що досліджується, розглядається як єдина система, в якій кожний елемент взаємопов'язаний з іншими елементами та з усією системою загалом, водночас об'єкт як система є частиною надсистеми. Причинно-наслідковий аналіз виявляє причини виникнення того чи іншого явища;

- функціональний аналіз, що вивчає різноманітні функції та дії об'єкта;

- структурний аналіз – вивчає побудову, структуру об'єкта та внутрішні зв'язки між його частинами;

- ретроспективний аналіз – вивчає об'єкт у розвитку з моменту його виникнення;

- інформаційний аналіз вивчає не об'єкт, а наявну інформацію про нього;

- порівняльний аналіз передбачає порівняння подібних об'єктів, виявлення схожості між ними;

- ситуаційний аналіз вивчає конкретну ситуацію, відхилення від штатних ситуацій із метою попередження виникнення подібних у майбутньому;

- класифікаційний аналіз передбачає розподіл об'єктів, що вивчаються, на групи (класи) за загальною ознакою;

- текстовий аналіз – вивчає текст як комунікативне явище. Він пов'язаний із герменевтичним методом і покликаний проникати у глибинний зміст тексту, який за певних причин був прихований або затемнений [9].

Окрім того, у процесі аналітичної діяльності застосовуються і загальнонаукові, і спеціальнонаукові методи. Зокрема, метод аналогії – перенесення знайденої властивості одного

предмета на інший на підставі подібності предметів із будь-якими іншими властивостями. В основі методу аналогії є порівняння. Метод аналогії не завжди буває достовірним. Для отримання більш достовірного умовиводу важливо: зіставляти якнайбільшу кількість властивостей у порівнюваних об'єктах; об'єкти повинні бути подібні у найважливіших та істотних ознаках; враховувати не тільки схожість, а і відмінності, щоб не перенести відмінності на інший предмет дослідження.

Іноді, думаючи за аналогією, можна не помітити численних прихованих небезпек і помилитися. Для того, щоб ефективно застосовувати метод аналогії, потрібно враховувати його переваги та недоліки. Так, дослідження, як правило, починають із вивчення явища, про яке бажано отримати додаткові відомості. Для цього звертаються до однотипного явища в минулому, про яке вже є певна інформація.

Іноколи вважається, відсутність даних, що підтверджують зворотне, або невідоме явище, можливо, буде таким, про яке вже є певні відомості. Однак, окрім фізичних явищ, жодні інші зазвичай не можуть бути схожими. У таких випадках роблять припущення і вживають вираз: «ймовірно».

Подібність явищ може візуально виявитися настільки значущою, що виникає помилкове міркування зробити висновки за аналогією. Тоді досягнуті на початку успіхи завдяки застосуванню методу аналогії зменшують обережність і призводять до негативних наслідків.

Дотримання таких правил є підґрунтям ефективного використання методу аналогії:

- спершу потрібно попередньо дослідити поставлену проблему такою мірою, щоб змогти чітко визначити частинки проблеми, аналогічній тим, що плануємо порівнювати;

- необхідно знайти аналогічні досліджуваному явищу з-поміж відомих. Слід зазначити, що аналогія може бути невиправданою за умови, якщо елементи досліджуваного явища не володіють достатньою подібністю з відповідними елементами досліджуваного явища. Також не принесе користі застосування методу аналогії у випадку, коли найсуттєвіші для вирішення поставленого питання елементи обох явищ різко відрізнятимуться одні від одних;

- потребує дослідження явище порівняно з відомим. Для цього важливо встановити відмінні та схожі ознаки між ними. Надалі їх можна порівняти та зіставити. Найбільш корисно досліджувати ознаки, що відрізняють різні явища одні від одних. Відсотковий метод є варіантом спрощеного застосування методу аналогії. Прогнозування відбувається шляхом

відштовхування від відомої інформації, яка має числове вираження у відсотках, що дозволяє припустити такий самий чи подібний результат у майбутньому.

В аналітиці часто застосовують два абсолютно протилежні методи, які доповнюють один одного: метод статистичного аналізу та метод вивчення окремих випадків. Органічно поєднавши їх, досягається ефективність результатів [7].

Метод статистичного аналізу застосовують у разі наявності великої кількості явищ. Усі статистичні методи ґрунтуються на засадах математичної обробки. Він дає змогу дійти висновку дедуктивним шляхом, від загального до одиничного.

Відрізняється від статичного підходу метод вивчення окремих випадків, він ураховує генезу явища, дає змогу показати його у динаміці. Окреслення певних випадків набагато правильніше відображає реальну дійсність, тоді як статистичні узагальнення є здебільшого абстракціями. Недоліком методу є те, що на практиці дослідження може окреслювати лише незначну кількість випадків, тому умовивід будується індуктивним шляхом, що може призвести до висновку за неповної індукції.

З огляду на це під час перевірки висновків бажано застосовувати обидва методи паралельно.

При аналітичній діяльності добре зарекомендували себе методи:

- виключення – поступове виключення різних об'єктів або складових явища;

- мозаїки – «вичислення», добудова, домислення неvistачаючих фрагментів цілісної картини;

- емпатії – входження в образ об'єкта, що аналізується, уявлення себе на його місці, осмислення з його позицій його можливих дій;

- формалізації – вивчення об'єкта шляхом переведення його якісних характеристик у певну знакову форму, наприклад, представлення у вигляді графіків, схем, таблиць тощо;

- прогнозування – вивчення перспектив розвитку об'єкта;

- декомпозиції – розділення вихідної ситуації або проблеми на частини, зведення складної ситуації до декількох більш простих. Ідея методу в тому, що сукупність рішень окремих елементів проблеми є прийнятним рішенням вихідної загальної проблеми. Метод застосовується на початку дослідження при постановці завдань;

- зв'язків – застосовується для аналізу та систематизування великої кількості логічно пов'язаних даних. Дозволяє в наочній формі

виявити логічні зв'язки між основною проблемою та різноманітними факторами впливу.

Водночас перелічені методи не вичерпують усієї множини наявних аналітичних методів, кількість яких постійно збільшується, а якість удосконалюється. Вони пов'язані між собою, оскільки ґрунтуються на основних розумових операціях. Окрім того, в процесі аналітичної роботи слід застосовувати не чисті методи, а їхню сукупність. Вибір видів і методів аналізу має повністю обумовлюватися поставленою метою та завданнями наукового дослідження.

Висновки

Аналітика, будучи різновидом науково-дослідної роботи у науковому дослідженні, займається створенням нової вивідної інформації шляхом інтелектуального перероблення наявних відомостей з конкретною метою. Відповідно, вся аналітична діяльність має наукову основу.

У науковому дослідженні аналітика є творчим процесом цілеспрямованої інтелектуальної діяльності, що передбачає створення нових

знань і забезпечується загальнонауковими аналітичними методами й технологіями.

Більшість методів аналітики значно перевершують механізми критичної розумової діяльності за допомогою використання не тільки усвідомленого науковцем знання, а й інтуїції.

У процесі аналітичної роботи потрібно застосовувати не методи, а їхню сукупність. Вибір видів і методів аналізу має повністю обумовлюватися поставленою метою та завданнями наукового дослідження.

Отже, ефективна реалізація наукової діяльності забезпечується застосуванням низки методів пізнавальної діяльності, кожен із яких відображає сукупність прийомів, принципів, правил, аналітичних алгоритмів роботи, які утворили особливу систему в процесі розвитку та становлення науки.

Ураховуючи сучасні можливості людства у плані широкого застосування найновіших технологій для поглиблення наукових знань, слід вважати перспективним подальше вивчення можливостей аналітичної діяльності у практиці наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87–104.
2. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія «Юридична»*. 2015. Вип. 1. С. 358–366.
3. Хомів О. В. Особливості проведення науково-економічних досліджень. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4048> (дата звернення: 21.09.2021).
4. Писаренко Т. В., Куранда Т. К. та ін. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь. Київ : УкрІНТЕІ, 2020. 109 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaza2019-stisnuto.pdf> (дата звернення: 25.09.2021).
5. Александров О. Особливості інформаційно-аналітичної діяльності в країнах ЄС. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 191–197.
6. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. С. 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> ВР (дата звернення: 01.10.2021).
7. Сілкova Г. Інформаційно-аналітична діяльність як напрям інформаційної діяльності. *Вісник книжкової палати*. 2001. № 2. С. 14–20.
8. Кобелев О. М. Еволюція інформаційно-аналітичних технологій. *Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр.* Харків : ХДАК, 2009. Вип. 26. С. 108–117.
9. Сердюк І. А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.

References

1. Andriyчук, V. H. (2016). Sutnisnyy aspekt metodolohiyi naukovykh doslidzhen' [The essential aspect of research methodology]. *Ekonomika APK (The Economy of Agro-Industrial Complex)*, 7, 87–04 [in Ukr.].
2. Zhuravel', V. A. (2015). Okremi metodyky v systemi kryminalistychnykh znan' [Some techniques in the system of forensic knowledge]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koyi komertsyynoyi akademiyi. Seriya «Yurydychna»*, (Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Legal Series), 1, 358–366 [in Ukr.].
3. Khomiv, O. V. (2015). Osoblyvosti provedennya naukovo-ekonomichnykh doslidzhen' [Features of scientific and economic research]. *Efektivna ekonomika (Efficient economy)*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4048> [in Ukr.].
4. Pysarenko, T. V., Kuranda, T. K. ta in. (2020). Naukova ta naukovo-tekhnichna diyal'nist' v Ukraini u 2019 rotsi [Scientific and scientific-technical activity in Ukraine in 2019]: naukovo-analitychna dopovid'. Kyiv:

- UkrINTEI. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/nauka/informatsiyno-analitychni/2020/08/13/nadnaukaza2019-stisnuto.pdf> [in Ukr.].
5. Aleksandrov, O. (2016). Osoblyvosti informatsiyno-analitychnoyi diyal'nosti v krayinakh EU [Features of information and analytical activities in EU countries]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya (Efficiency of public administration)*, 4 (49), 1, 191–197 [in Ukr.].
  6. Pro informatsiyu [On information]: *Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnya 1992 r. № 2657-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine)*. 1992, 48, 650. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text_VR [in Ukr.].
  7. Silkova, H. (2001). Informatsiyno-analitychna diyal'nist' yak napryam informatsiynoyi diyal'nosti [Information-analytical activity as a direction of information activity]. *Visnyk knyzhkovoyi palaty (Bulletin of the Book Chamber)*, 2, 14–20 [in Ukr.].
  8. Kobylev, O. M. (2009). Evolyutsiya informatsiyno-analitychnykh tekhnolohiy [Evolution of information and analytical technologies]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury (Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture)* : zb. nauk. pr. Kharkiv : KHDAK. 26, 108–117 [in Ukr.].
  9. Serdyuk, I. A. (2018). Interpretatsiya ponyattya «metodolohichnyy pidkhid» u suchasniy pravnychiy nausti [Interpretation of the concept of «methodological approach» in modern legal science]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)*, 4, 52–58 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 21.10.2021
прийнята до друку 16.11.2021
The article: is received 21.10.2021
is accepted 16.11.2021

Розділ 2

Проблеми правоохоронної діяльності

Chapter 2

Problems of Law Enforcement Activity

UDC (УДК) 343.431

Нєвяровска Дорота,
магістр права, офіцер польської поліції,
викладач Інституту правових наук
Академії поліції в м. Щитно
(Щитно, Республіка Польща)
e-mail: d.niewiarowska@wspol.edu.pl
ORCID ID: 0000-0003-2134-5123

АНАЛІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ АСПЕКТІВ ОПИТУВАННЯ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Анотація. Статистичні дані вказують, що діти становлять майже одну третину всіх жертв торгівлі людьми у світі. Однак статистика не здатна вказати на реальний стан, позаяк неповнолітні є специфічною категорією жертв, тому що дуже часто вони не вважають себе жертвами, не знаючи своїх прав. Неповнолітні зазвичай не звертаються до відповідних правоохоронних органів по захист своїх прав. Це підтверджує і факт негативної відповіді на пряме запитання, чи визнає себе дитина жертвою торгівлі людьми. Відповідно, дуже важливою є діяльність правоохоронних органів у частині проведення первинного впізнання зокрема та специфічний процес спілкування з неповнолітніми загалом. Останній чинник відіграє неабияку роль у разі виявлення дітей, які стали жертвами торгівлі людьми. Від цього залежить налагодження контакту між учасниками процесуальних дій, завдяки чому виникає можливість отримання достовірнішої інформації, що згодом допомагає формувати доказову базу.

Ключові поняття: торгівля людьми, жертва, дитина, опитування, кримінальне провадження.

Niewiarowska Dorota,
Master of Law,
Commissioned Officer of the Polish Police,
Instructor of the Institute of Legal Sciences
of the Police Academy in Szczytno
(Szczytno, Poland)
e-mail: d.niewiarowska@wspol.edu.pl
ORCID ID: 0000-0003-2134-5123

ANALYSIS OF THE MOST IMPORTANT ASPECTS OF INTERVIEWING A CHILD VICTIMS OF TRAFFICKING IN THE LIGHT OF POLISH CRIMINAL PROCEDURE

Abstract. Children make up almost one-third of all human trafficking victims worldwide. And they are indeed a very difficult category of victim, because very often they don't self-identify themselves as victims – they are not aware of their rights, they don't know that life can be different. That is why the child usually will not come and ask for help. And even, if it is asked directly if he or she is a victim of human trafficking, we can get the answer in the negative. That is why it is so important that the law enforcement officers be able to make the initial identification himself, and then know how to talk to the child. Detecting children of trafficking victims depends on the vigilance, perceptiveness of policemen and whether they have the ability to talk to children. It is also important that the child feels well from the very beginning and throughout the criminal procedure, and thanks to it we can get more information from him and collect more valuable evidence that will help lead to the detection and conviction of the perpetrators.

Key concepts: human trafficking, victim, child, interview, criminal proceedings.

Introduction

Human trafficking is a very serious crime, which can happen to people of any age, of all ages and genders and any race or any religious background. When we think about trafficking in human beings, we immediately associate it with women, but men can also become victims of it.

In the Polish penal code (hereinafter abbreviated as the CC) [1], human trafficking is defined by the recruitment, transportation, delivery, transfer, harbouring or receipt of a person, involving: force or unlawful threat, abduction, deceit, misrepresentation or exploitation of an error, or incapability to duly understand the undertaken action, abuse of dependence, critical situation or helplessness, provision or acceptance of a material or personal benefit or its promise to a person taking care of or supervising another person – with the purpose of exploiting this person, even with this person's consent, including prostitution, pornography and other forms of sexual abuse, forced labour and services, begging, slavery and other forms of exploitation that are degrading to human dignity, or with the purpose of obtaining cells, tissues or organs against the statutory provisions. If the perpetrator's conduct involves a minor, it is deemed to constitute human trafficking even if none of the above-mentioned methods and measures were applied (Article 115 paragraph 22 CC). This crime is punishable by a jail even up to life imprisonment (no more than 25 years if the defendant is not sentenced to life) and the minimum sentence in criminal prosecutions is 3 years imprisonment (Article 189a CC «§ 1. Whoever traffics in humans, is subject to the penalty of deprivation of liberty for no less than 3 years. § 2. Whoever makes preparations to commit the crime provided for in § 1, is subject to the penalty of deprivation of liberty for between 3 months and 5 years»).

In 2020 around 110 thousand people worldwide were identified as a victims of human trafficking, and it is much more than 10 years ago – in 2010 – it was around 33 thousand people [2]. Despite the high number of estimated victims and cases worldwide, prosecution rates appear low. It was estimated that in 2020 a total of 5,271 human traffickers were convicted worldwide and this is much less than in previous years (It was estimated that in 2020 the total number of convictions related to human trafficking worldwide was 5,271, 2019 – 9548, 2018 7481, 2017 – 7135) [3].

And what is another freezing fact is that children make up almost one-third of all human trafficking victims worldwide. In some regions such as sub-Saharan Africa, Central America or the Caribbean, children represent even around two-third of victims [4]. Children who are victims of human trafficking are usually exploited in

prostitution, forced labor, begging, illegal adoptions, and committing offenses such as shoplifting. Statistics show that girls are mostly exploited for prostitution and boys are mostly exploited for forced labor.

1. Child victims of people trafficking

Unfortunately it is believed that the actual number of children who fall victim to trafficking is higher than current data suggests [4]. This is because children are infrequently identified as victims of trafficking. They are indeed a very difficult category of victim, because very often they do not self-identify themselves as victims, they are not aware of their rights, and they do not know that life can be different and just be can better. That is why the child will not come and ask for help on its own.

And here are some other reasons why children do not seek help or may refuse to cooperate with, for example, law enforcement agencies:

- feelings of guilt or shared responsibility for what happened to them, they may feel guilty about what they are doing, e.g. engaging in prostitution,
- fear of legal consequences – e.g. crimes that could be committed by the victim are illegal crossing of the border, using false documents, illegal stay in the territory of a foreign country, illegal drug possession, shoplifting,
- shame and fear of stigma: they do not want their loved ones and friends to know what happened to them,
- fear of revenge of the traffickers,
- lack of faith in the possibility of punishing the perpetrators,
- lack of awareness that they are victims of crime and that they are in danger of being used,
- distrust of authorities, fear of law enforcement,
- language barriers [5].

These all reasons described above can cause that it is highly likely if we ask a child directly if he or she is a victim of human trafficking, we can get the answer in the negative. That is why it is so important that the law enforcement officers be able to make the initial identification himself, and then know how to talk to the child.

Circumstances that should alert officers during various inspections or interventions:

- clear incompatibility of the physical characteristics of the minor and his parents, e.g. skin color, complexion – this may indicate that the child travels with strangers against his will and without his parents' knowledge,
- inconsistency of the minor's image with his photo on the travel document – this may mean that the perpetrators are using stolen documents or false documents and that the data entered in the document is not the child's data,

- lacking personal identification documents,
- a minor does not speak the same language as his guardians,
- visible drowsiness in the minor's behavior – the perpetrators could give him sleeping pills so that it would be calm and not attract the attention of other people and that it could not tell about what happened,
- controlling the behavior of a minor by his guardians, eg he is not allowed to answer questions himself,
- a noticeable high level of fear for a minor to unformed services.

And some more key indicators that can help recognize potential endangerment:

- a minor does not attend school,
- a minor does not have contact with his peers or have no time for playing with them,
- a minor is convinced that he has a debt to work off,
- a minor has contacts with the prostitution community,
- a minor has body marks that indicate that he may have experienced physical violence in the past,
- a minor wears clothes that do not match the season, e.g. wear long trousers or a blouse with long sleeves when it is warm outside - it may mean that he wants to hide injuries,
- a minor wears a child-sized clothing typically worn for doing manual or sex work or is engaged in work that is not suitable for children [6].

The occurrence of any of the above-mentioned situations does not mean that we are definitely dealing a victim of human trafficking, but it should increase the vigilance of law enforcement agencies. However, if we are convinced that we are dealing with a victim, we should separate minor from persons in the company of which he has stayed until now, if there is a suspicion that they may be perpetrators or their presence will be uncomfortable for a minor. Then in the first place, it is very important to provide child with medical help, in particular when he is injured or under the influence of alcohol or drugs. After that, if it is possible, we should conduct an interview with the child, which should be limited to establishing the most important facts and evidence. If the minor is a foreigner we should provide the help of an language translator, but the translator should not be a person accompanying a minor. And in the case of sexual crimes, it is the best that the interview should be conducted by a person of the same gender.

When it is confirmed that the minor is a victim of trafficking or it can not be excluded, further intervention measures should be taken to provide

him with appropriate care, including informing the minor about his actual and legal situation, about the institutions that can help him. We have to provide him with a safe place to stay, e.g. by requesting a family court to place him in a nursing and educational shelter.

We should start criminal proceedings at the same time. In this situation, the child will have the status of both the injured party and the witness at the same time.

2. Child victims of people trafficking according of Polish criminal procedure

Under the Polish Code of Criminal Procedure (hereinafter abbreviated as the CPC) [7] the injured person is a natural or legal person whose legal interest has been directly violated or threatened by a criminal offence (Article 49 § 1 CPC).

If the injured party is a minor, his rights shall be exercised by their statutory representative e.g. parents or by the person who has custody of the injured (Article 51 § 2 CPC). But providing a child victim of human trafficking with appropriate procedural representation can be problematic. Firstly because there could be an abuse of dependence by parents or legal guardians. Secondly because the victim is an unaccompanied by anyone, e.g. a foreign child. In such a situation, – according to Polish procedures – the Police, other law enforcement agencies or other public authorities should apply to the family court to appoint a legal guardian for the minor. During criminal proceedings, the legal guardian will accompany the minor in contacts with law enforcement and justice authorities.

A witness is a natural person who has information about the circumstances and facts relevant to the criminal proceedings [8], as well as any person summoned as a witness is obliged to appear and testify (Article 177 § 1 CPC).

Generally, according to the Polish criminal procedure, any person can be a witness, regardless of age, mental state or physical condition. So any child, even very young, can be a witness, as long as he is already able to communicate his observations.

In an ordinary situation e.g. in the case of theft, a child may be interrogated by any policeman, if possible in the presence of e.g. parents (Article 171 § 3 CPC). If the person giving testimony is not yet fifteen years old, procedures in which he takes part should, if possible, be conducted with the attendance of a legal representative or a de facto guardian, unless it is contrary to the interest of the proceedings). However, different procedures apply for child victims of trafficking.

Pursuant to Article 185a CPC there are some special procedures in cases involving the following offenses:

– committed with the use of violence of illegal threat (e.g. crimes against property committed by using force towards a person),

– against freedom (e.g. illegal imprisonment, human trafficking, recording a naked image without consent, stalking),

– against sexual liberty and decency (e.g. rape, sexual intercourse with a minor, forcing into prostitution),

– against the family and guardianship (eg. domestic violence, bigamy, evading the duty of alimony).

In this situations an injured party who at the moment of questioning is under 15 years of age shall be questioned in the capacity of a witness only once and only if his testimony could be of particular importance for the resolution of the case (Article 185a § 1 CPC). This means that if there is other sufficient evidence in the case, the child shouldn't be questioned at all. And it should be considered whether the testimony of a minor is so important that it cannot be replaced by other evidence.

3. Interviewing a child victims of people trafficking

In very exceptional situations, the code allows for second child interview. It can occur when significant circumstances are disclosed and there is a need of a repeated questioning to clarify them, or the accused who remained without a defence counsel during the first questioning of the injured demands so (Article 185a § 1 CPC). Re-interviewing a child is very controversial solution. The question is which is more important: the suspect's right to defense or the protection of the child. And it is difficult to answer this question. It would be the best if the suspected person have a defender already during the first interview, but very often it is impossible. In the vast majority of cases, proceedings are initiated when law enforcement authorities have fragmentary knowledge and there is too little evidence to allow charges to be brought to suspects. Despite everything it seems appropriate, however, not to conduct a second interview if it is not possible due to the current mental health or it is possible that the interrogation will have a negative impact on his current mental state e.g. if worsen the child's mental state.

The interview in this situation is always conducted by the court with the participation of an expert psychologist. No police officer or any other representative of law enforcement agencies may ever conduct the questioning. The right to participate in the questioning conducted by the judge have also the public prosecutor, the defence counsel and the attorney of the injured party. Legal rep-

resentative or a person, under whose permanent care the aggrieved party remains or an adult person indicated by child, has the right to be present, unless this restricts the freedom of expression of the person subject to interviewing (Article 185a § 2 CPC).

The interview of a child witness shall be recorded by means of image and sound recording equipment (Article 147 § 2a CPC). Thanks to it, the child is interviewed only once during the entire criminal proceedings and is no longer involved in court proceedings. The recording of image and sound of the questioning shall be replayed, and the record of the questioning read, at the main trial (Article 185a § 3 CPC).

A questioning in line with the procedure defined above shall be carried out in the premises adequately adapted for this purpose in inside the headquarters of the court or out of it (Article 185d3 CPC). These are the so-called a child-friendly interview rooms, in Poland called also «blue rooms». The conditions the premises shall meet are defined in the regulation of the Minister of Justice (hereinafter abbreviated as the «Regulation») [9].

Pursuant to the regulation, the interview room may be located at the court headquarter or outside it, in particular at the seat of the prosecutor's office, the Police headquarters, the seat of a state or local government institution or the seat of the entity whose tasks include assistance to minors, or at the seat of another entity, if it has an interview room which complies with the conditions laid down in the Regulation (Paragraph 6 of the Regulation). If it is possible, the interrogation room located in the court, prosecutors office or police building should have a separate entrance or be located in such a way that access to it is not through parts of the building where the defendants are detained or where are injured by other acts (Paragraph 7 of the Regulation).

The interview room should consist of two connecting rooms: one – the interview room – for child with judge and psychologist (also for a translator or parents) and the second one – the technical room – for other participants (prosecutor, the defendant's lawyer, a recording clerk). The rooms should be arranged in such a way that the people in the second room can observe the interview, including hearing what the child says and seeing how he is behaving during this time. This can be solved by having a one-way mirror between the rooms and/or by a live broadcast of the interview and the use of an electronic communication system. In the second case, the technical room may be located in a building other than the interview room (Paragraph 5 of the Regulation).

The interview room shall be equipped with technical means enabling recording image and sound of the interview; including questions to the witness and statements made by participants staying in the technical room (Paragraph 9 (1) of the Regulation). If necessary, the technical room or the interview room may be equipped with devices enabling the recording of the sound from the interview process on an additional medium (Paragraph 9 (2) of the Regulation).

The room for child should be decorated in soft, pastel colours and furnished comfortably. There should be furniture of various sizes, comfortable for adults, older and younger children. It also should be equipped with materials and objects helpful in obtaining information from children, in particular crayons, paper, as well as materials that allow you to reduce the sense of fear and tension in the witness, in particular a pillow, a cuddly toy (Paragraph 8 of the Regulation). Crayons and pencils can help in such a way that if a child is embarrassed to talk about what happened, he can draw it. Similarly, he can show it with dolls or hand puppets.

The procedure described above concerned interviewing children under the age of 15 and it is then obligatory. The Code states, however, that it can also be applied to older children shall be questioned in accordance with the same conditions, if there is a justified concern that the questioning in other conditions could have a negative influence on their psychological condition (Article 185a § 4 CPC).

References

1. The Act of June 6, 1997 Criminal Code, Journal of Laws of 2020, item 1444 with subsequent amendments (DzU z 2020 r. poz. 1444 z późn. zm.).
2. Total number of human trafficking victims identified worldwide from 2008 to 2020. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/459637/number-of-victims-identified-related-to-labor-trafficking-worldwide/>
3. Total number of convictions related to human trafficking worldwide from 2007 to 2020. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/459622/number-of-convictions-related-to-human-trafficking-worldwide/>
4. Children account for nearly one-third of identified trafficking victims globally. Retrieved from <https://www.unicef.org/press-releases/children-account-nearly-one-third-identified-trafficking-victims-globally>
5. Sprawozdanie z wykonania «Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2013–2015». Retrieved from www.gov.pl
6. Human trafficking indicators, Unated Nations Office on Drugs and Crimes. Retrieved from https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf
7. The Act of The Act of June 6, 1997 Code of Criminal Procedure, Journal of Laws of 2021, item 534 with subsequent amendments (DzU z 2021 r. poz. 534 z późn. zm.), hereinafter abbreviated as the CPC
8. Tomasz Grzegorzczak, Janusz Tylman (2014). Polskie postępowanie karne, Warszawa. 9. Regulation of the Minister of Justice of 28 September 2020 on the method of preparing a hearing conducted in the manner specified in art. 185a-185c of the Code of Criminal Procedure, Journal of Laws of 2020, item 1691(DzU z 2020 r. poz. 1444).

Conclusions

In conclusion, I would like to emphasize that the detection of child victims of trafficking in human beings depends on the vigilance, perceptiveness of law enforcement officers and the ability to talk to children. It's also important that the child feels good right from the start, so we can get more information from him and collect more valuable evidence that will help to find and convict the perpetrators.

Correct interview of children, however, is only a small step on the way to combat human trafficking. Areas where improvements should be made include:

- rising the awareness of people who may be at risk of being trafficked,
- raising the awareness of citizens so that they react to the noticed cases of trafficking in human beings,
- improving national and international collaboration and knowledge exchange among border control, law enforcement and child protection authorities to prevent and to combat trafficking in human beings.

Finally, it is worth recalling the words of Henrietta Fore UNICEF Executive Director, who said «Trafficking is a very real threat to millions of children around the world, especially to those who have been driven from their homes and communities without adequate protection. These children urgently need governments to step up and put measures in place to keep them safe [4]».

*Стаття: надійшла до редакції 04.11.2021
прийнята до друку 22.11.2021
The article: is received 04.11.2021
is accepted 22.11.2021*

UDC (УДК) 343.2
JEL Classification: K 40; K 42

Ладиченко Віктор Валерійович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: ndi_land_law@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7823-7572

Головко Людмила Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна)
e-mail: golovko_l@nubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3742-2827

Висоцький Володимир Мирославович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
адміністративного права та адміністративного процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: volodya.vysot@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Анотація. Проаналізовано правове регулювання протидії та запобігання домашньому насильству в країнах Східної Європи на прикладі Чехії та Словаччини. Виокремлено низку позитивних рішень, які містяться в законодавстві вказаних країн. Зазначено актуальність не тільки запровадження обов'язкових психологічних програм для кривдників, які вчинили домашнє насильство, та просвітницьких програм у школах для навчання учнів тематиці доброзичливого толерантного співжиття членів родини, а й розроблення викладання зазначеної тематики. Зауважено, що запозичення досвіду Чехії та Словаччини щодо системності протидії домашньому насильству є надзвичайно важливим для України.

Ключові поняття: домашнє насильство, протидія домашньому насильству, національні програми дій із запобігання домашньому насильству, захист жінок від домашнього насильства.

Ladychenko Viktor,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of International Law and Comparative Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: ndi_land_law@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7823-7572

Golovko Liudmyla,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Law and Comparative Law,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
e-mail: golovko_l@nubip.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-3742-2827

Vysotskyi Volodymyr,

PhD (Law), Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Administrative Law
and Administrative Process,

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine)

e-mail: volodya.vysot@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6010-6614

COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Abstract. The analysis of legal regulation of counteraction and prevention of domestic violence in the countries of Eastern Europe was carried out on the example of the Czech Republic and Slovakia. A number of positive decisions were highlighted, which are contained in the legislation of the above-mentioned countries. The relevance not only of the introduction of general psychological programs for offenders who have committed domestic violence and educational programs in schools for teaching students the topic of benevolent tolerant coexistence of family members, but also development of methodology of teaching of this topic was indicated. It was noted that the use of the experience of the Czech Republic and Slovakia in the systematic approach to combating domestic violence is extremely important for Ukraine.

Having studied the practice of combating domestic violence in Eastern Europe, we have drawn the following conclusions. In general, the National Action Plans for the Prevention of Domestic and Gender-Based Violence are based on four topics, namely: actual assistance to victims of domestic violence by ensuring the availability of specialized social services; work with offenders; educational work for workers who have contacts with victims of domestic violence; dissemination of information on the state of domestic violence in order to prevent it and change the attitude of society to domestic violence, as well as on the bodies and services that can be contacted in case of domestic violence. The value of the Czech experience in combating domestic violence lies in its systematic nature. The main directions of measures include: legal reform on this issue, improving the activities of law enforcement agencies, development of social services; educational programs, rehabilitation programs. The Czech experience is relevant not only for the introduction of mandatory psychological programs for abusers and educational programs in schools to work with students on the promotion of friendly and tolerant coexistence of family members, but also the development of methods for teaching this issue. Slovakia's positive experience is the development of the Methodology for Police Officers' Response to Domestic Violence.

Key concepts: domestic violence, combating domestic violence, national action programs on prevention of domestic violence, protection of women from domestic violence.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-62-68

Вступ

Існування домашнього насильства є загально-світовою проблемою, для боротьби з якою різні держави намагаються вдосконалити відповідне законодавство, створити органи та механізми, які б допомагали ефективно боротися із цим ганебним явищем. Значне позитивне зрушення у напрямі вдосконалення законодавства у сфері запобігання виникненню домашнього насильства зумовила Стамбульська конвенція. Вона стала взірцем для реформування законодавства у цій сфері в окремих країнах і сприяла тому, щоб тематика домашнього насильства не замовчувалася у суспільстві, розумілася не як приватна, а як суспільна проблема, з якою необхідно боротися на державному рівні. Проте, не всім країнам вдалося досягти однакового успіху в реалізації положень Конвенції. Тому вивчення зарубіжного досвіду в зазначеній сфері є актуальним. Це дає змогу запозити

чити зарубіжні практики, які виправдали себе й отримали схвальні відгуки у суспільства. В Чехії та Словаччині реформування протидії насильству в сім'ї здійснювалося в подібних до українських вихідних умовах і було доволі успішним, тому вивчення досвіду цих країн заслуговує на увагу.

Проблематика домашнього насильства є не новою і її вивчало чимало вчених. Так, Н. В. Леськів у своєму дослідженні розглядала адміністративно-правове забезпечення захисту дітей від домашнього насильства. Дослідниця зауважує, що результативність захисту дітей від домашнього насильства залежить від якості нормативно-правових актів у цій сфері, зокрема спрямованих на врегулювання адміністративно-правової відповідальності за вчинення насильства у сім'ї [1, с. 6]. М. Ю. Самченко також у дисертації приділяла увагу захисту неповнолітніх від домашнього

насильства, але акцентуючи на кримінологічній характеристиці та попередженні домашнього насильства. Авторка доводить, що вчинення насильства над неповнолітніми і види насильства залежать від типу сім'ї, а саме: в благополучних сім'ях учиняється головне психічне насильство, в неблагополучних – фізичне насильство [2, с. 7].

О. В. Ковальова досліджувала адміністративно-правову відповідальність за вчинення домашнього насильства. Дослідниця доводить неефективність застосування штрафів як покарання за вчинення домашнього насильства, оскільки вони сплачуються із сімейного бюджету або самою особою, що зазнала насильства в сім'ї, і зазвичай не мають жодного виховного впливу [3, с. 63].

Ю. М. Слухаєнко вивчав кримінологічну характеристику домашнього насильства. Автор стверджує, що виявлення рис, характерних особі, схильній до насильства в сім'ї, є важливим для запобігання домашньому насильству в майбутньому [4]. Н. О. Ліщук також досліджувала проблематику захисту жінок від насильства за допомогою норм кримінального права. Дослідниця вважає ефективним засобом протидії насильству стосовно жінок застосування обмежувальних приписів [5, с. 13].

Проблеми протидії домашньому насильству досліджували також І. О. Ієрусалімов, О. І. Литвинчук, В. І. Ієрусалімов, К. В. Довгунь, Н. Ю. Романишин, Н. В. Лесько [6; 7; 8; 9], акцентуючи на необхідності співпраці суб'єктів, що протидіють домашньому насильству.

Однак правове регулювання протидії домашньому насильству та практика його застосування в країнах Східної Європи, зокрема з позиції розкриття змісту національних програм щодо запобігання домашньому насильству, все-таки є актуальним та нагальним і потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Метою статті є аналіз стратегічних документів і законодавства Чехії та Словаччини у сфері запобігання домашньому насильству й узагальнення досвіду цих країн, який можна використати в Україні.

1. Правове регулювання протидії домашньому насильству в Чехії

У січні 2007 року в Чехії набув чинності Закон № 135/2006 «Про попередження насильства в сім'ї» [10]. Із прийняттям вищезазначеного нормативно-правового акта, Чехія, як й інші європейські країни, намагається комплексно підійти до вирішення проблеми домашнього насильства. Закон окреслив головні сфери державної політики, спрямовані на запобігання домашньому насильству, встановив правові засоби протидії

цьому ганебному явищу, зокрема спеціальні заходи, такі як виселення кривдника зі спільного житла. Закон також регулює умови надання правової, психологічної та соціальної допомоги жертвам домашнього насильства в кризових центрах, а також діяльність різноманітних громадських організацій, спрямовану на протидію домашньому насильству і допомогу особам, які зазнали насильства.

Для імплементації положень Закону «Про попередження насильства в сім'ї» [10] в Чехії, із 2007 року почали працювати кризові центри, які надають соціально-психологічну допомогу жертвам домашнього насильства. У разі існування загрози повторного домашнього насильства, згідно з Законом, особам, яким загрожує насильство, надається судова допомога шляхом виселення кривдника зі спільного з жертвою помешкання.

Для застосування законодавства на практиці були здійснені системні заходи з навчання працівників поліції, соціальних працівників, суддів, лікарів, працівників органів соціально-правової охорони дітей, адміністративних комісій, органів місцевого самоврядування та інших фахівців, які мають контакт з жертвами домашнього насильства, котрі мали значний позитивний ефект.

01 січня 2009 року набрав чинності Закон «Про поліцію» № 273/2008 [11], який вніс зміни до законодавства, виходячи з досвіду реалізації законодавства на практиці впродовж року. Закон спростив процедуру виселення кривдника зі спільного помешкання. На працівників поліції більше не покладено обов'язок видавати формальне рішення, зникла потреба в складній процедурі доручення рішення адміністративного органу, а також зникла потреба у дослідженні дотримання строків виселення кривдника в апеляційному провадженні. Позитивною ознакою вказаних змін є також виключення ризиків процесуальних правопорушень, а спрощення роботи працівників поліції дає змогу зосередитися на практиці на правильноному визначенні кваліфікаційних ознак домашнього насильства.

Кримінальним кодексом Чехії передбачено кримінальну відповідальність за вчинення домашнього насильства [12]. Запровадження кримінальної відповідальності було необхідним кроком у підготовці до ратифікації Стамбульської конвенції.

2. План дій Чехії з запобігання домашньому та гендерному насильству на 2019–2022 рр.

План дій з запобігання домашньому та гендерному насильству на 2019–2022 рр. допомагає комплексно підійти до вирішення проблематики домашнього насильства. Одним із його завдань

є проведення аналізу сучасного стану домашнього насильства в державі, визначення кількості вчинюваних правопорушень у цій сфері, здійснення аналізу ефективності законодавства, спрямованого на протидію домашньому насильству, а також аналіз пропозицій щодо внесення змін до нього. Національний план дій визначив головні цілі та заходи для протидії домашньому насильству. Йдеться про реалізацію заходів у сфері запобігання домашньому насильству в освітній сфері, проведення досліджень із цієї проблематики, скоординовану допомогу жертвам домашнього насильства, запровадження терапевтичних програм для кривдників, які вчинили домашнє насильство, поліпшення законодавчого забезпечення протидії домашньому насильству. Метою Національного плану дій є реалізація ефективних заходів для запобігання та припинення насильства у сім'ї.

До заходів у рамках Плану дій з запобігання домашньому та гендерному насильству на 2019–2022 рр. [13] належать:

– інформаційні кампанії, спрямовані на інформування громадськості про проблематику домашнього насильства (створення брошур для громадськості, оздоровчих центрів, будинків для матері й дитини, соціальних та інформаційних служб); інформаційні кампанії, спрямовані на інформування громадськості про доступність соціальних послуг для людей, яким загрожує домашнє та гендерне насильство, й їхніх дітей; інформаційні кампанії, спрямовані на інформування жертв домашнього насильства про їхні права та способи їх забезпечення; інформаційна кампанія, спрямована на інформування громадськості (з акцентом на молодь та підлітків) щодо проблеми кібернасильства та «насильства на побаченнях»;

– освітні кампанії в школах (освітні програми у школах для роботи з учнями з тематики пропаганди доброзичливого толерантного співжиття членів родини; розроблення методики викладання зазначеної проблематики; проведення опитування щодо способу, змісту й обсягу освіти з цієї проблематики у початкових і середніх школах, зокрема визначення потреб шкіл з погляду методичного забезпечення в цій сфері та надання професійно-методичного супроводу; включення питань роботи з емоціями, створення позитивних стосунків з однолітками та ненасильницького вирішення конфліктів до освітніх програм початкових і середніх шкіл; реалізація проєкту, орієнтованого на освіту педагогічних працівників та студентів педагогічних факультетів у сфері сексуального насильства; постійна освіта класних керівників, педагогічних консультантів, шкільних методистів у сфері запобігання домашньому та гендерному насильству

шляхом проведення конференцій, семінарів та тренінгів, орієнтованих саме на цю тематику; освітня діяльність громадських організацій та надавачів соціальних послуг у сфері домашнього та гендерного насильства, гендерних стереотипів та причин домашнього насильства, що фінансується фондами Норвегії);

– забезпечення систематичного збору й аналізу даних у сфері домашнього та гендерного насильства (створення Методології систематичного та порівняного збору даних у сфері домашнього та гендерного насильства; здійснення системного збору даних у сфері домашнього та гендерного насильства; створення відомчої експертної групи з забезпечення систематичного збору даних у сфері домашнього та гендерного насильства; систематичний збір даних про випадки та наслідки домашнього та гендерного насильства у закладах охорони здоров'я на основі експериментального вибіркового опитування; впровадження дослідної діяльності у сфері домашнього та гендерного насильства, спрямованої на вдосконалення системи роботи з винуватцями такого насильства й особами, яким загрожує таке насильство, врахування результатів цієї діяльності у концептуальних та стратегічних документах);

– врахування проблематики домашнього та гендерного насильства у відповідних концептуальних стратегічних і методологічних документах (проблематика попередження домашнього й гендерного насильства врахована у концептуальних стратегічних та методологічних документах щодо запобігання злочинності та боротьби з торгівлею людьми; запобігання домашньому та гендерному насильству враховується у концептуальних стратегічних та методологічних документах щодо захисту та зміцнення здоров'я та профілактики захворювань, методичних рекомендацій щодо запобігання насильницькій поведінці дітей та молоді, методичних рекомендацій щодо захисту прав дитини та сімейної політики);

– забезпечення доступності спеціалізованих соціальних послуг для людей, яким загрожує домашнє та гендерне насильство (аналіз доступності спеціалізованих соціальних послуг для осіб, яким загрожує домашнє та гендерне насильство відповідно до стандартів Ради Європи (включаючи послуги для дітей, яким загрожує домашнє насильство; фінансова підтримка спеціалізованих таємних притулків для людей, яким загрожує домашнє та гендерне насильство (зокрема забезпечення врахування конкретних потреб певних груп людей – наприклад, людей похилого віку або людей з інвалідністю); підтримка телефонної кризової допомоги жертвам сексуального

насильства; сприяння доступності безпечного житла для всіх осіб, яким загрожує домашнє насильство (незалежно від віку, статі, кількості дітей тощо), наприклад, шляхом надання житла із регульованою орендною платою чи інші форми «соціального» житла; підтримка наявності мережі послуг професійної допомоги дітям у зв'язку з виявленням домашнього насильства; розроблена методика для ранньої ідентифікації дітей, яким загрожує домашнє насильство, визначення ризиків та відповідні процедури для фахівців, що контактують з дітьми, встановлені стандарти роботи з дітьми, яким загрожує домашнє насильство).

У Чехії також постійно проводяться конференції, присвячені проблематиці домашнього насильства. Новим підходом є те, що тематика цих конференцій і терміни проведення плануються в Плані дій з запобігання домашньому та гендерному насильству, відповідальними за їх проведення є Міністерство освіти, молоді та спорту, а результати таких конференцій оприлюднюються в мережі інтернет, що теж сприяє обізнаності громадськості з проблематикою домашнього насильства. Метою конференцій є посилення фахових дискусій про актуальні теми у сфері запобігання та протидії домашньому насильству й обмін думками. Конференції сприяють координації наукових досліджень у цій сфері, а результати досліджень більш ефективно використовуються на практиці. Планування конференцій у Плані дій допомагає визначенню тематики, де є недостатня кількість досліджень і сприяє заповненню цих прогалів. Необхідні дослідження у цій сфері також реалізуються на базі закладів вищої освіти і в рамках окремих проєктів, і в межах бакалаврських, магістерських та дисертаційних праць.

3. Правове регулювання протидії домашньому насильству в Словаччині

У Словаччині для відкриття кримінального провадження проти кривдника, який учинив насильство у сім'ї, не потрібний дозвіл постраждалої особи. Мало того, розгляд таких справ відбувається у скорочені строки. Законодавство дає можливість розпочати розгляд цієї категорії справ до 48 годин від моменту вчинення домашнього насильства [14]. Пришвидшені строки розгляду справ, безперечно, є позитивним досвідом, вартим запозичення. Швидке представлення особи, яка вчинила насильство у сім'ї, перед судом запобігає її втечі та сприяє запобіганню продовження насильства.

Засаду, що право на охорону життя і здоров'я має перевагу перед охороною права власності, відображено і в Цивільному кодексі Словаччини. В § 142 Цивільного кодексу встанов-

лено право суду прийняти рішення про обмеження права одного із подружжя користуватися спільним помешканням [15]. Водночас важливою є відміна положення, яке зобов'язувало забезпечити місце проживання для партнера, який учинив насильство у сім'ї.

Для полегшення роботи працівників поліції у Словаччині було розроблено Методику дій у випадку виявлення домашнього насильства [16]. У Методиці детально розглядається послідовність діяльності працівників поліції після прибуття на місце злочину, контакту з обома сторонами, послідовність збирання інформації і вирішення проблем працівниками поліції. Працівники поліції зобов'язані інформувати жертву домашнього насильства не тільки про її права, а й про можливість отримання подальшої допомоги і підтримки. Частиною методики є також обов'язковість надання контактів організацій, які допомагають жертвам домашнього насильства.

Висновки

Опрацювавши практику протидії домашньому насильству в країнах Східної Європи, нами зроблено такі висновки. Загалом основою стратегічних документів у сфері протидії домашньому і гендерному насильству є чотири напрями: надання допомоги жертвам домашнього насильства шляхом забезпечення доступності спеціалізованих соціальних послуг; робота з кривдниками; навчання представників окремих професій, які в своїй професійній діяльності контактують з жертвами домашнього насильства, шляхом проведення різноманітних курсів, круглих столів тощо, спрямованих на поліпшення їхньої обізнаності з проблематикою домашнього насильства, найбільш дієвими методами допомоги особам, які зазнали насильства, найкращими методами спілкування і психологічної допомоги; проведення інформаційних кампаній для широкої громадськості, спрямованих на зміну ставлення громадян до домашнього насильства, переконання населення про те, що домашнє насильство не є приватною справою.

Цікавим є досвід Чехії щодо навчання учнів проблематиці домашнього насильства. Для ефективного викладання цієї тематики в загальноосвітніх школах розроблено методику викладання, яку було поширено в навчальних закладах.

Позитивним досвідом Словаччини потрібно вважати розроблення алгоритму дій для працівників поліції у разі виявлення домашнього насильства у виді спеціальної методики. Однією з найважливіших частин цієї методики є контакти організацій, які надають допомогу жертвам домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-р юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2019. 39 с.
2. Самченко М. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження сімейного насильства щодо неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2011. 18 с.
3. Ковальова О. В. Адміністративна відповідальність за вчинення домашнього насильства: особливості впровадження нового законодавства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 2. С. 60–63.
4. Слухаченко Ю. М. Криміналістична характеристика домашнього насильства. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3 (91). С. 295–306.
5. Лішук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Львів, 2020. 19 с.
6. Ієрусалимов І. О., Литвинчук О. І., Ієрусалимов В. І. Історично-правові аспекти протидії насильству в сім'ї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 86. С. 269–281.
7. Довгунь К. В. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2021. 20 с.
8. Романишин Н. Ю. Організаційно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері протидії домашньому насильству. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 1. 2020. С. 78–81.
9. Лесько Н. В. Загальна характеристика статусу суб'єктів попередження насильства в сім'ї. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 87–91.
10. Zákon České národní rady ze dne 14. března 2006, kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím. *Sbírka zákonů České Republiky č. 135/2006 Sb.*
11. Zákon České národní rady ze dne 17. července 2008 o Policii České republiky. *Sbírka zákonů České Republiky č. 273/2008 Sb.*
12. Zákon České národní rady ze dne 8. ledna 2009 Trestní zákoník. *Sbírka zákonů České Republiky č. 40/2009 Sb.*
13. Akční plán prevence domácího a genderově podmíněného násilí na léta 2019 – 2022. URL: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/AP-DN---grafikaFINAL.pdf>
14. Zákon Slovenskej národnej rady: Trestný poriadok č. 301/2005. *Zbierka zákonov č. 301/2005. – čiastka 130/2005*
15. Občiansky zákonník Československej socialistickej republiky z 25. októbra 1964 č. 40/1964 Zb. URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1964/40/>
16. Mátel A. Naše možnosti pomoci ženám – obetiam domácího násilí. URL: https://www.researchgate.net/profile/Andrej-Matel/publication/267241359_NASE_MOZNOSTI_POMOCI_ZENAM_-_OBETIAM_DOMACEHO_NASILIA/links/54c3d37d0cf256ed5a927d5f/NASE-MOZNOSTI-POMOCI-ZENAM-OBETIAM-DOMACEHO-NASILIA.pdf

References

1. Les'ko N. V. (2019). Administraty'vno-pravove zabezpechennya formuvannya ta realizaciyi derzhavnoyi polity'ky' u sferi zaxy'stu ditej vid nasy'l'stva ta inshy'x proty'pravny'x dij : avtoref. dy's. ... doktor yury'd. nauk : 12.00.07 [Administrative and legal support for the formation and implementation of state policy in the field of protection of children from violence and other illegal actions: author's ref. dis. ... Doctor of Juridical Science: 12.00.07]. Ky'yiv [in Ukr.].
2. Samchenko, M. Yu. (2011). Kry'minologichna xaraktery'sty'ka ta poperedzhennya simejnogo nasy'l'stva shhodo nepovnolitnix : avtoref. dy's. ... kand. yury'd. nauk : 12.00.08 [Criminological characteristics and prevention of domestic violence against minors: author's ref. dis. ... Candidate of Juridical Science: 12.00.08]. L'viv [in Ukr.].
3. Koval'ova, O. V. (2018). Administraty'vna vidpoval'nist' za vchy'nennya domashn'ogo nasy'l'stva: osoby'vosti vprovadzhennta novogo zakonodavstva [Administrative responsibility for committing domestic violence: features of the implementation of new legislation]. *Pivdenoukrayins'ky'j pravny'chy'j chasopy's (South Ukrainian Law Journal)*, 2, 60–63 [in Ukr.].
4. Sluxayenko, Yu. M. (2020). Kry'minalisty'chna xaraktery'sty'ka domashn'ogo nasy'l'stva [Forensic characteristics of domestic violence]. *Visny'k LDUVS im. E. O. Didorenka (Bulletin of LDUVS named after E.O. Didorenko)*, 3 (91), 295–306 [in Ukr.].
5. Lishuk, N. O. (2020). Nasy'l'ny'cz'ki diyi, shho vchy'nyayut'sya shhodo zhinok: pry'chy'ny'ta zapobigannya : avtoref. dy's. ... kand. yury'd. nauk : 12.00.08 [Violent actions against women: causes and prevention: author's ref. dis. ... Candidate of Juridical Science: 12.00.08]. L'viv [in Ukr.].

6. Iyerusalimov, I. O., Ly'tvy'nchuk, O. I., Iyerusaly'mov, V. I. (2019). Istory'chno-pravovi aspekty' proty'diyi nasy'l'stvu v sim'yi [Historical and legal aspects of combating domestic violence]. *Visny'k Lugans'kogo derzhavnogo universy'tetu vnutrishnix sprav imeni E.O. Didorenka (Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko)*, 86, 269–281 [in Ukr.].
7. Dovgun', K. V. (2021). Administraty'vno-pravovi zasady' diyal'nosti sub'yektiv, shho zdiysnyuyut' zakhody' u sferi zapobigannya ta proty'diyi domashn'omu nasy'l'stvu : avtoref. dy's. ... kand. yury'd. nauk : 12.00.07 [Administrative and legal bases of activity of the subjects which are carrying out actions in the field of prevention and counteraction to domestic violence: the author's ref. dis. ... Candidate of Juridical Science: 12.00.07]. Ky'yiv [in Ukr.].
8. Romany'shy'n, N. Yu. (2020). Organizacijno-pravove zabezpechennya formuvannya ta realizaciyi derzhavnoyi polity'ky' u sferi proty'diyi domashn'omu nasy'l'stvu [Organizational and legal support for the formation and implementation of state policy in the field of combating domestic violence]. *Aktual'ni problemy'vitchy'znyanoi yury'sprudenciyi (Actual problems of domestic jurisprudence)*, 1, 78–81 [in Ukr.].
9. Les'ko, N. V. (2016). Zagal'na khaktery'sty'ka statusu sub'yektiv poperedzhennya nasy'l'stva v sim'yi [General characteristics of the status of subjects of prevention of domestic violence.]. *Visny'k Nacional'nogo universy'tetu «L'viv's'ka politexnika» (Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»)*, 837, 87–91 [in Ukr.].
10. Zákon České národní rady ze dne 14. března 2006, kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím. Sbírka zákonů České Republiky č. 135/2006 Sb.
11. Zákon České národní rady ze dne 17. července 2008 o Policii České republiky. Sbírka zákonů České Republiky č. 273/2008 Sb.
12. Zákon České národní rady ze dne 8. ledna 2009 Trestní zákoník. Sbírka zákonů České Republiky č. 40/2009 Sb.
13. Akční plán prevence domácího a genderově podmíněného násilí na léta 2019 – 2022. Retrieved from <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/AP-DN---grafikaFINAL.pdf>
14. Zákon Slovenskej národnej rady: Trestný poriadok č. 301/2005. Zbierka zákonov č. 301/2005. – čiastka 130/2005
15. Občiansky zákonník Československej socialistickej republiky z 25. októbra 1964 č. 40/1964 Zb. Retrieved from <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1964/40/>
16. Mátel A. Naše možnosti pomoci ženám – obetiam domácího násilía. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Andrej-Matel/publication/267241359_NASE_MOZNOSTI_POMOCI_ZENAM_-_OBETIAM_DOMACEHO_NASILIA/links/54c3d37d0cf256ed5a927d5f/NASE-MOZNOSTI-POMOCI-ZENAM-OBETIAM-DOMACEHO-NASILIA.pdf

*Стаття: надійшла до редакції 23.10.2021
прийнята до друку 21.11.2021
The article: is received 23.10.2021
is accepted 21.11.2021*

UDC (УДК) 343.341:343.375

Мовчан Анатолій Васильович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Яблонський Роман Степанович,

здобувач наукового ступеня доктора філософії у галузі права
кафедри оперативно-розшукової діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: romyabl@cloud.com
ORCID ID: 0000-0003-1721-4729

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Розглянуто актуальні проблеми вдосконалення системи протидії організованій злочинності в Україні. Досліджено завдання органів Національної поліції та Служби безпеки України у протидії організованій злочинності. Встановлено, що завдяки прийняттю змін до законодавства поліція отримала додаткові інструменти у боротьбі зі злочинними спільнотами та кримінальними авторитетами. Обґрунтовано, що з метою вдосконалення системи протидії організованій злочинності необхідно доопрацювати Стратегію боротьби з організованою злочинністю та прийняти новий Закон України «Про протидію організованій злочинності».

Ключові поняття: організована злочинність, спеціальні підрозділи, організовані групи та злочинні організації, Департамент стратегічних розслідувань, система протидії організованій злочинності.

Movchan Anatolii,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Operational and Investigative Activities,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: movchan.anatol@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6997-6517

Yablonskyi Roman,

Postgraduate Student
of the Department of Operational and Investigative Activities,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: romyabl@cloud.com
ORCID ID: 0000-0003-1721-4729

CURRENT PROBLEMS OF SYSTEM IMPROVEMENT COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE

Abstract. The article considers the current problems of improving the system of combating organized crime in Ukraine. It is emphasized that the only relevant law on combating organized crime is the Law of Ukraine «On Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime». However, today there are virtually no special units to combat organized crime, which were defined by this law.

The purpose of the study is to consider current issues of improving the system of combating organized crime in Ukraine. To achieve this goal, the following tasks were set: to study the problems of improving the system of combating organized crime in Ukraine; propose the main directions of improving the system of legal support for combating organized crime. The nature of the objectives of the study necessitated the use of such methods as dialectical, comparative law, historical law, statistical, system-structural and formal-logical method.

It was studied that the most organized groups and criminal organizations are detected by the National Police and the Security Service of Ukraine. The tasks of these bodies in combating organized crime are considered. It is noted that the Department of Strategic Investigations of the National Police should deal with socially dangerous organized groups and criminal organizations, in particular, criminal authorities. It was established that due to the adopted amendments to the legislation aimed at stopping the activities of criminal groups and bringing to justice «thieves in law», the police received additional tools in the fight against organized crime. At the same time, the Security Service of Ukraine does not have specific tasks and functions for combating organized crime. It is emphasized that, given the existing threats to national security, the Security Service must provide counter-intelligence support to combat organized crime.

It is substantiated that in order to improve the regulatory and legal support of the system of combating organized crime it is necessary to finalize the Strategy for Combating Organized Crime and adopt a new Law of Ukraine «On Combating Organized Crime».

Key concepts: organized crime, special units, organized groups and crime organizations, Department of Strategic Investigations, system of anti-organized of crime.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-69-75

Вступ

За 30 років незалежності в Україні єдиним профільним законом щодо протидії організованій злочинності є Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», головні завдання якого були спрямовані на забезпечення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю (далі – спецпідрозділи БОЗ), їх взаємодію з іншими суб'єктами протидії, надання цими суб'єктами допомоги, насамперед інформації про організовані злочинні угруповання (далі – ОЗУ) спецпідрозділам БОЗ тощо [1].

Водночас сьогодні фактично відсутні спецпідрозділи БОЗ, які визначалися цим Законом, зокрема Координаційний комітет по боротьбі з корупцією й організованою злочинністю при Президенті України. Адже рішенням Конституційного Суду України № 9-рп/2004 від 07.04.2004 р. підпункт «а» пункту 2 статті 5 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [2].

Спецпідрозділи БОЗ МВС України ліквідовано у 2015 році згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ» [3].

Спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України позбавлені таких функцій відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» [4]. Крім того, згідно з Законом України «Про Бюро економічної безпеки України», з дня оголошення Кабінетом Міні-

стрів України про початок діяльності Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) у пункті 2 статті 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» виключено підпункт «в) спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України», а також виключено статті 10, 11, 12, які стосуються повноважень спеціальних підрозділів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю [5].

Окремі питання вдосконалення системи протидії організованій злочинності в Україні розглядалися в наукових статтях О. М. Бандурки, О. Ю. Бусол, А. А. Вознюка, В. Д. Гвоздецького, В. Л. Грохольського, М. В. Гуцалука, О. С. Доценка, В. О. Заросила, В. І. Литвиненка, В. А. Ліпкана, А. М. Подоляки, І. В. Пшеничного, П. Я. Пригунова, Д. Н. Прокоф'євої-Янчиленко, Б. В. Романюка та інших авторів.

Водночас прийняття законодавчих актів щодо реформування правоохоронної системи України, зокрема пов'язаних зі створенням нових правоохоронних органів, обумовлює потребу в подальших дослідженнях щодо оптимізації системи протидії організованій злочинності.

Метою статті є розгляд актуальних проблем удосконалення системи протидії організованій злочинності в Україні. Для досягнення цієї мети були поставлені завдання: дослідити проблеми вдосконалення системи протидії організованій злочинності в Україні; запропонувати основні напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення протидії організованій злочинності.

Указані завдання зумовили використання діалектичного, порівняльно-правового, історично-правового, статистичного, системно-структурного та формально-логічного методів.

1. Проблеми вдосконалення системи протидії організованій злочинності в Україні

Відповідно до статті 5 профільного Закону, до державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, віднесено:

- органи Національної поліції і Служби безпеки України;
- органи прокуратури України;
- органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю;
- органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори;
- розвідувальний орган Міністерства оборони України;
- Служба зовнішньої розвідки України;
- Національне антикорупційне бюро України;
- Бюро економічної безпеки України [1].

Виникає питання, який внесок цих органів у протидію організованій злочинності. Згідно з офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора за 10 місяців 2021 року оперативними підрозділами правоохоронних органів виявлено 443 організовані групи та злочинні організації (ОГ та ЗО), щодо яких розслідувано кримінальні провадження, зокрема: органи Національної поліції – 380 (85,8%); органи СБУ – 35 (7,9%); органи доходів і зборів – 9 (2,0%); ДБР – 0 (0,0%); НАБУ – 1 (0,2%) [6].

Як бачимо, найбільше ОГ та ЗО виявляють органи Національної поліції і Служби безпеки України. З огляду на це розглянемо, які завдання цих органів у протидії організованій злочинності.

Після ліквідації спецпідрозділів БОЗ МВС протидія організованій злочинності в Україні в основному була покладена на департаменти карного розшуку, захисту економіки, кіберполіції, протидії наркозлочинності Національної поліції. Водночас зазначимо, що співробітники цих підрозділів виконують різні правоохоронні завдання, з-поміж яких протидія організованій злочинності не має основного характеру. Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 року № 841 Департамент захисту економіки Національної поліції було ліквідовано.

У лютому 2018 року в структурі Національної поліції створено Департамент стратегічних розслідувань (далі – ДСР), який має займатися протидією суспільно небезпечним ОГ та ЗО, зокрема кримінальним авторитетам, що мають

вплив на суспільно важливі сфери життя. Відповідно до Положення про Департамент стратегічних розслідувань, затвердженого наказом Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077, завданням ДСР є реалізація повноважень Національної поліції в частині боротьби з організованою злочинністю, злочинністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, протидії корупції, захисту прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань [7].

Водночас багато напрацьованого спецпідрозділами БОЗ МВС було втрачено, а саме: підготовлених штатних і позаштатних працівників, банки даних оперативної інформації тощо. Слід зазначити, що інформаційно-аналітична система «СОСТА Україна» не є аналогом вітчизняної ПС «Скорпіон», яка була на озброєнні спецпідрозділів БОЗ МВС і фактично знищена після ліквідації підрозділів ГУБОЗ.

Зокрема використання інформаційно-аналітичної системи «СОСТА Україна», відповідно до досвіду країн-членів Євросоюзу, має сприяти вдосконаленню інформаційно-аналітичного забезпечення протидії організованій злочинності в державі, але вона буде лише констатувати прояви організованої злочинності, на які необхідно реагувати державним органам.

У червні 2020 року вступив у дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [8]. Завдяки ухваленню змін до законодавства, спрямованим на припинення діяльності злочинних спільнот і притягнення до кримінальної відповідальності «ворів у законі», поліцейські отримали додаткові інструменти у боротьбі з організованою злочинністю.

14 травня 2021 року Рада національної безпеки й оборони України запровадила санкції до 557 так званих злодіїв у законі (542 з яких – іноземці, 15 – громадяни України), та щодо 111 громадян іноземних держав, які вважалися кримінальними авторитетами і перебували на території України. Як заявив Міністр внутрішніх справ України Д. Монастирський, із тих осіб, стосовно яких запроваджено санкції, 56 громадян прибули з Російської Федерації, 24 – з Азербайджану, 9 – з Республіки Вірменія. На виконання рішення РНБО 83 особам із числа кримінальних авторитетів було скасовано дозвільні документи на перебування в Україні, 30 осіб притягнуто до кримінальної відповідальності, ще щодо 23 осіб проводяться відповідні заходи правоохоронних органів з їх документування [9].

За інформацією ДСР Національної поліції, до головних напрямів злочинної діяльності ОГ

та ЗО в Україні нині можна віднести: вимагання; шахрайство та привласнення коштів; незаконне виробництво та розповсюдження наркотиків; злочини проти природних ресурсів (незаконні порубка лісу, видобуток бурштину) тощо [10].

Це свідчить, що організована злочинність проникає майже у будь-яку сферу суспільного життя і є реальною загрозою національній безпеці держави.

Що стосується органів СБУ, то, згідно з Законом України «Про Бюро економічної безпеки України», зі статті 2 Закону України «Про Службу безпеки України», яка визначає завдання СБУ, виключаються завдання з захисту економічного потенціалу України, а також попередження, виявлення, припинення та розкриття корупції й організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки. Крім того, із загальної структури СБУ виключаються підрозділи контррозвідального захисту економіки держави, боротьби з корупцією та організованою злочинністю [5].

Відповідно до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України» (№ 3196-Д) пропонується статтю 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» викласти у такій редакції:

«Стаття 5. Система державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю

1. Систему державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю становлять:

а) державні органи, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю;

б) державні органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю.

2. До державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю в межах покладених на них завдань та функцій, належать:

- а) органи прокуратури України;
- б) Національна поліція України;
- в) Бюро економічної безпеки України;
- г) Державне бюро розслідувань;
- г) Національне антикорупційне бюро України.

3. Участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах своєї компетенції беруть органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, розвідувальні, правоохоронні (крім зазначених у пункті 2 цієї статті), контролюючі та інші державні органи, що сприяють державним органам, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, у виконанні визначених цим Законом завдань» [11].

Тобто у разі прийняття вказаного Закону, органи СБУ фактично не матимуть спеціально визначених функцій щодо протидії організованій злочинності.

2. Основні напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи протидії організованій злочинності

Насамперед слід зауважити на Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. У розділі II зазначеної Стратегії визначено, що «спеціальні служби іноземних держав, насамперед Російської Федерації, продовжують розвідувально-підривно діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу» [12].

Зважаючи на наявні загрози національній безпеці, органи СБУ мають здійснювати контррозвідувальне забезпечення протидії організованій злочинності.

16 вересня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження № 1126-р, яким схвалив Стратегію боротьби з організованою злочинністю [13]. Аналіз положень зазначеної Стратегії свідчить про те, що її зміст потребує доопрацювання щодо відповідності напрямкам державної політики у цієї сфері.

По-перше, викликає запитання ефективність запровадження триетапної моделі формування державної політики у сфері протидії організованій злочинності. Адже державна політика у цій сфері визначена відповідним Законом України.

По-друге, дискусійним видається утворення Національного координатора, позаяк утворення координаційного органу (Національного координатора), повинно визначатися відповідним Законом України, а не розпорядженням Кабінету Міністрів України.

По-третє, комплексні плани повинні відображати конкретні заходи, які спрямовані на реалізацію державної політики щодо протидії організованій злочинності, обговорені на засіданні Національного координатора і затверджені рішенням Уряду [14].

По-четверте, виникає питання, хто в державі відповідає за протидію організованій злочинності в сфері економіки. Відповідно до Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», єдиним органом в Україні, відповідальним за протидію злочинам у сфері економіки, є БЕБ, підрозділи Національної поліції і Служби безпеки України позбавлені цих функцій. Однак у статті 4 цього Закону не

визначено завдання БЕБ щодо протидії організованій злочинності у сфері економіки, лише внесено зміни до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо включення БЕБ до системи державних органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю.

По-п'яте, організована злочинність трансформується, і сьогодні інтенсивно позбавляється від атрибутів кримінальної субкультури. Сучасна організована злочинність відрізняється від організованої злочинності 90-х років минулого століття саме тісними зв'язками з корумпованими чиновниками та олігархічними групами.

По-шосте, актуальною проблемою є забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів протидії організованій злочинності України між собою та з міжнародними правоохоронними організаціями, насамперед щодо обміну оперативною інформацією.

Висновки

Статистичні дані свідчать, що найбільше ОГ і ЗО виявляють органи Національної поліції та Служби безпеки України. Розглянувши завдання цих органів, зазначимо, що Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції має займатися боротьбою з суспільно небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, зокрема кримінальними авторитетами. Установлено, що завдяки прийнятим змінам до законодавства, спрямованим на припинення діяльності злочинних спільнот і притягнення до відповідальності «злочинців у законі», поліція отримала додаткові інструменти у боротьбі з організованою злочинністю.

Підкреслюється, що спеціально визначених завдань та функцій щодо боротьби з організованою злочинністю у Служби безпеки України немає. Зважаючи на наявні загрози національній безпеці, органи безпеки мають здійснювати контррозвідувальне забезпечення протидії організованій злочинності.

Із зазначеного можна зробити висновок, що Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» є застарілим, більшість його норм суперечать іншим законодавчим актам, втратили свою актуальність і не відповідають вимогам сьогодення.

Задля вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи протидії організо-

ваній злочинності необхідно доопрацювати Стратегію боротьби з організованою злочинністю та прийняти новий Закон України «Про протидію організованій злочинності», в якому необхідно чітко передбачити:

1) стратегічну мету й основні напрями протидії організованій злочинності;

2) систему державних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, їхні завдання, компетенцію, повноваження і відповідальність за стан протидії організованій злочинності;

3) принципи, форми і методи боротьби з ОЗУ;

4) участь органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і недержавних установ (організацій), громадських формувань, окремих громадян та інших суб'єктів у протидії організованій злочинності;

5) компетенцію і повноваження Національного координатора у сфері протидії організованій злочинності;

6) порядок взаємодії та координації державних органів, які беруть участь у протидії організованій злочинності;

7) міжнародну взаємодію і співпрацю у протидії організованій злочинності;

8) використання кримінального аналізу та системи аналізу ризиків у боротьбі з організованою злочинністю;

9) особливості використання штатних негласних працівників у протидії організованій злочинності;

10) використання програм захисту осіб, які сприяють оперативним підрозділам та беруть участь у кримінальному провадженні щодо організованої злочинності;

11) використання механізму заохочення громадян, які сприяють боротьбі з організованою злочинністю;

12) інформаційно-аналітичне, наукове, кадрове, матеріально-технічне, фінансове забезпечення протидії організованій злочинності;

13) забезпечення гарантії прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб під час здійснення заходів у сфері протидії організованій злочинності;

14) особливості контролю і нагляду за виконанням законів у сфері протидії організованій злочинності.

Список використаних джерел

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>
2. Рішення Конституційного Суду України від 07.04.2004 № 9-п/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-04#Text>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування органів внутрішніх справ : Закон України від 12.02.2015 № 193-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19#Text>
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
6. Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за 10 місяців 2021 року. Статистична інформація: Офіс Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114371&libid=100820&c=edit&c=fo
7. Положення про Департамент стратегічних розслідувань : Наказ Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077.
8. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 04.06.2020 № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text>
9. Монастирський назвав три країни, звідки найчастіше приїжджали в Україну «злочинці у законі». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3348564-monastirskij-nazvav-tri-kraini-zvidki-najcastise-priizdzaliv-ukrainu-zlodii-u-zakoni.html>
10. Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України. Офіційна сторінка в facebook. URL: <https://www.facebook.com/DSI.police.ukraine/>
11. Про внесення змін до Закону України «Про Службу безпеки України» щодо удосконалення організаційно-правових засад діяльності Служби безпеки України : Проект Закону України № 3196-Д. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243
12. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>
13. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>
14. Литвиненко В. І. Проблеми реалізації Стратегії боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі. *Право. ua*. № 3. 2020. С. 118–128.

References

1. Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu [On Organizational Legal Principles of Struggle against the Organized Crime]: Law of Ukraine on June 30, 1993 № 3341-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text> [in Ukr.].
2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 07.04.2004 r. № 9-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 7, 2004 № 9-rp / 2004]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-04#Text> [in Ukr.].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia orhaniv vnutrishnikh sprav [On modification of some legislative acts of Ukraine concerning reforming of law-enforcement bodies]: Law of Ukraine on February 12, 2015 № 193-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/193-19#Text> [in Ukr.].
4. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the National Security of Ukraine]: Law of Ukraine on June 21, 2018 № 2469-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukr.].
5. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Bureau of Economic Security of Ukraine]: Law of Ukraine on January 28, 2021 №1150-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> [in Ukr.].
6. Zvit pro rezultaty borotby z orhanizovanyimi hrupamy ta zlochynnymi orhanizatsiiami za 10 misiatsiv 2021 roku [Report on the results of the fight against organized groups and criminal organizations for 10 months of 2021]. Statistical information: Office of the Attorney General. Retrieved from https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114371&libid=100820 [in Ukr.].
7. Polozhennia pro Departament stratehichnykh rozsliduvan [Regulations on the Department of Strategic Investigations]: Order of the National Police of Ukraine dated November 23, 2019 № 1077 [in Ukr.].
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za zlochyny, vchyneni zlochynnoiu spilnotoiu [On modification of the Criminal code of Ukraine concerning responsibility for the crimes made by criminal community]: Law of Ukraine on June 4, 2020 № 671-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text> [in Ukr.].
9. Monastyrskiyi nazvav try krainy, zvidky naichastishe pryizhdzhaly v Ukrainu «zlodii u zakoni» [Monastirskiy naming three lands, the stars most often came to Ukraine «villains in the law»]. Retrieved from <https://www.slovodilo.ua/2021/06/04/novyna/suspilstvo/ukrayini-ne-zalyshylosya-zlodyiv-zakoni-rnbo> [in Ukr.].

10. Departament stratchichnykh rozsliduvan Natsionalnoi politsii Ukrainy [Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine]. Official facebook page. Retrieved from <https://www.facebook.com/DSI.police.ukraine/> [in Ukr.].
11. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy» shchodo udoskonalennia orhanizatsiino-pravovykh zasad diialnosti Sluzhby bezpeky Ukrainy [On Amendments to the Law of Ukraine «On the Security Service of Ukraine» on Improving the Organizational and Legal Principles of the Security Service of Ukraine]: Draft Law № 3196-Д. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70243 [in Ukr.].
12. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine]: Decree of the President of Ukraine of May 26, 2015 № 287. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> [in Ukr.].
13. Stratehiia borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [Strategy for combating organized crime]: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 16, 2020 № 1126-r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> [in Ukr.].
14. Lytvynenko, V. I. (2020). Problemy realizatsii Stratehii borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu na suchasnomu etapi [Problems of implementation of the Strategy for Combating Organized Crime at the present stage]. *Pravo.ua (Pravo.ua)*, 3, 18–128 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 01.11.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 01.11.2021
is accepted 23.11.2021*

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K41; K42

Басиста Ірина Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

Йосифович Данило Ігорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора Інституту з підготовки
фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: yosyfovych_danylo@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5510-9781

ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПОДАВАТИ КАСАЦІЙНУ СКАРГУ В ЧАСТИНІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ, ЗАЯВЛЕНОГО ПОТЕРПІЛИМ – ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ

Анотація. На перший погляд, пунктом 6 частини 1 статті 425 КПК України прокурор наділений «необмеженим» правом подавати касаційну скаргу, оскільки законодавець жодних умов чи вказівок на існування певних обставин при реалізації прокурором свого права на касаційне оскарження у цій статті КПК України не передбачив. Водночас у практичній діяльності наявні такі ситуації, коли прокурор у касаційній скарзі, мовлячи про істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, вказує на неправильність вирішення цивільного позову судами попередніх інстанцій. Виникає питання про наявність повноважень у прокурора подавати касаційну скаргу в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою. З огляду на це у публікації зроблено спробу довести, що на загальних підставах, тобто, підтримуючи державне обвинувачення, як представник сторони обвинувачення у кримінальному провадженні прокурор не має права подати касаційну скаргу на вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою до обвинувачених про стягнення завданої шкоди.

Ключові поняття: цивільний позов, прокурор, потерпілий, касаційне оскарження, неправильність вирішення цивільного позову.

Basysta Iryna,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Procedure,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

Yosyfovych Danylo,

PhD (Law), Associate Professor,
Deputy Director of the Institute of Training Specialists for National Police Units,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yosyfovych_danylo@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5510-9781

REGARDING THE POWERS OF THE PROSECUTOR TO FILE A CASSATION APPEAL IN PART OF THE CIVIL SUIT RESOLUTION INITIATED BY A VICTIM – INDIVIDUAL

Abstract. Paragraph 6 of Part 1 of Article 425 of the CPC of Ukraine seems to claim that the prosecutor has the «unlimited» right to file a cassation claim, as the legislator does not provide any conditions or instructions

for the existence of certain circumstances in the exercise of the prosecutor's right to the cassation appeal. At the same time, in practice some situations occur when the prosecutor in the cassation appeal, concerning the significant violation of the requirements of the criminal procedure law, points out the incorrect decision of the civil suit by the courts of the previous instances. The question arises as to whether the prosecutor has the authority to file a cassation appeal regarding the resolution of a civil suit initiated by the victim – an individual. Hence, this publication attempts to prove that on the general grounds of the public prosecution, the prosecutor, as a representative of the prosecution in criminal proceedings, has no right to file a cassation appeal against the verdict of the local court and the decision of the appellate court in part of the civil suit resolution initiated by the victim, an individual, against the accused for claiming damages.

It is established that only by exercising the function of claiming damages caused by a criminal offense, in compliance with the requirements of Part 4 of Article 23 of the Law of Ukraine «On Prosecutor's Office», the prosecutor's office may carry out activities as to bringing and defending the civil suit, in particular, being a state representative of the citizen and the state interests in court, the prosecutor has the following rights prescribed by the procedure law and the law governing enforcement proceedings: to apply to the court with a claim (application, submission); to intervene in a case initiated by a claim (application, submission) of another person at any stage of the court proceedings; initiate the review of the court decisions, including the case initiated by the claim (application, submission) of another person; to participate in the case consideration; to file a civil suit during criminal proceedings in cases and the procedure prescribed by the criminal procedure law (Part 6 of Article 23 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office»).

Key concepts: civil suit, prosecutor, victim, cassation appeal, incorrect decision of a civil suit.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-76-82

Вступ

Загалом прийнятною є практика, коли у власних касаційних скаргах прокурори порушують питання про зміну оскаржуваних судових рішень через істотне порушення вимог КПК України судами першої та/чи апеляційної інстанцій. Водночас свої вимоги й узагальнені доводи вони не завжди викладають виходячи із наявних повноважень. Зокрема, така ситуація мала місце у провадженні № 51-891км21. У цій справі особа 2 у 2020 році засуджена за частиною 4 статті 187 КК України, оскільки за попередньою змовою із особою 1, групою осіб вчинили розбійний напад на ювелірний салон, в ході якого заволоділи майном фізичної особи. Згідно з вирок, із обох осіб у солідарному порядку було стягнуто вартість викраденого майна. Рішення судів попередніх інстанцій оскаржувалися лише прокурором в частині неправильності вирішення цивільного позову про стягнення із засуджених на користь потерпілого завданої шкоди.

Оскільки у ході касаційного розгляду цього кримінального провадження виникла необхідність у з'ясуванні питання щодо наявності у прокурора повноважень подавати касаційну скаргу на вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою до обвинувачених про стягнення завданої шкоди, то на адресу учасників Науково-консультативної ради при Верховному Суді направлено відповідне звернення [1], що також підкреслює актуальність задекларованої проблематики та практичну нагальність її вирішення.

Метою статті є наведення власних аргументів щодо авторської позиції, яка відображена у відповідному науковому висновку, про те, що на загальних підставах, тобто підтримуючи державне обвинувачення, як представник сторони обвинувачення у кримінальному провадженні прокурор не має права подати касаційну скаргу на вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою до обвинувачених про стягнення завданої шкоди [2].

Отож за результатами дослідження встановлено, що лише реалізуючи функцію «забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», у випадку здійснення прокурором представництва інтересів громадянина або держави в суді, з дотриманням вимог частини 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор може здійснювати діяльність в межах пред'явлення та відстоювання цивільного позову, в рамках прав, передбачених частиною 6 статті 23 вказаного Закону України.

Спробуємо у цій публікації відобразити ті міркування, які дозволили нам сформулювати вищенаведені висновки. Водночас хід думок варто поділити на два блоки, які логічно пов'язані між собою.

1. Чи наявна у вказаній царині проблематика вживаної законодавцем термінології?

Переконані, що маємо сутнісну проблему із різноб'ємом у вживаній законодавцем термінології. Так, відповідно до статей 129, 131¹ Конституції України, прокурор здійснює підтримання

публічного обвинувачення в суді. Водночас КПК і Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII у жодній із редакцій та станом на 11.07.2021 (поточна редакція) не містять поняття «публічне обвинувачення». Натомість пунктом 1 частини 1 статті 2, статтею 22 вказаного Закону України однією із функцій прокуратури передбачено підтримання державного обвинувачення в суді [3], яке відповідно до пункту 3 частини 1 статті 3 КПК України визначено як процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [4]. Виходячи із наведеного, також є проблеми тлумачення положень пункту 4 частини 2 статті 129, пункту 1 частини 1 статті 131¹ Конституції України та частини 3 статті 36, статті 477 КПК України у їх взаємозв'язку. Доводиться констатувати, що термінологія Конституції України та галузевого законодавства між собою відрізняються, на що процесуалістами вже неодноразово зверталася увага [5, с. 11–13].

Окремі фахівці-конституціоналісти вбачають у такому стані речей виключно позитив, виходячи з того, що низка міжнародних нормативно-правових актів (Статут ООН, Загальна декларація прав людини) передбачає саме публічне обвинувачення, яке, відповідно, здійснює публічний обвинувач [6]. Інші – відповідність між цим терміном та «принципом презумпції невинуватості», через який, на їхній погляд, держава до набуття вироком законної сили ще нікого ні в чому не обвинувачує, а саме тому обвинувачення слідчого чи прокурора є лише публічним, бо така діяльність має виключно публічний характер [7, с. 89].

Наші роздуми із цього приводу дещо відмінні, адже за такого стану речей, погоджуючись із тим фактом, що діяльність із формулювання та підтримання обвинувачення має публічний характер, водночас і слідчий, і прокурор є представниками державних органів. Більш розлого про це зазначалося у публікаціях [8, с. 32–36].

Висновок до першого питання. Термінологія Конституції України та галузевого законодавства відрізняються між собою. Прокурор підтримує і приватне, і публічне обвинувачення. Така діяльність має виключно публічний характер в обидвох випадках, тому й участь прокурора у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення належить до функцій підтримання публічного обвинувачення [8, с. 32–36].

2. Які ж функції реалізовує прокурор у перебігу своєї кримінальної процесуальної діяльності, будучи одним із представників сторони обвинувачення?

Пункт 6 частини 1 статті 425 КПК України має таку законодавчу форму викладу, що начебто наділяє прокурора правом подати касаційну скаргу на всі ті процесуальні рішення, які передбачені частинами 1–2 статті 424 КПК України з усіх мотивів і підстав, навівши лише обґрунтування вимог із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення (пункт 4 частини 2 статті 427 КПК України). У цьому ключі вартими уваги є й положення частини 4 статті 36 КПК України, де закріплено право на подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами за прокурорами вищого рівня незалежно від їх участі в судовому провадженні, а також їх право доповнювати, змінювати або відмовлятися від цих скарг, заяв, які внесені ними, керівниками, першими заступниками чи заступниками керівників або прокурорами прокуратур нижчого рівня [4]. Але ж чи дійсно прокурор наділений фактично «необмеженим» правом подати касаційну скаргу? Системний аналіз положень Конституції України, Закону України «Про прокуратуру» та чинного КПК України засвідчує дещо інший стан речей у вказаній царині.

Так, законодавець у чинному КПК України чітко розмежовує дві сторони кримінального провадження, зокрема обвинувачення та захисту і встановлює вичерпний перелік тих представників, які належать до цих сторін, унормовуючи їх права та обов'язки (див. пункт 19 частини 1 статті 3 КПК України; § 2, 3 Глави 3 КПК України тощо). Своєю чергою, така засада кримінального провадження, як змагальність сторін передбачає *самостійне* обстоювання *сторонами обвинувачення і стороною захисту* їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (частина 1 статті 22 КПК України).

Мало того, частиною 3 цієї ж статті КПК України чітко передбачено, що «...під час кримінального провадження *функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу*», а у наступних частинах, зокрема 4–5, розмежовано процесуальну діяльність із обвинувачення та захисту відповідно. Водночас вкотре підкреслено, що «...підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором» [4].

Тобто прокурор є одним із представників сторони обвинувачення та, відповідно, реалізо-

вує у перебігу своєї кримінальної процесуальної діяльності ті функції, які на нього покладені. Але тут теж є проблема, адже згоджуся із тими дослідниками, які підставно стверджують, що через некоректне конструювання законодавцем статті 36 КПК України, де йому не вдалося розмежувати кримінальні процесуальні функції прокурора, низку повноважень неправильно віднесено до прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва [9, с. 166; 10, с. 168]. Підтримую й таку позицію, що «...наглядових повноважень у «чистому вигляді» у досудовому провадженні прокурор не має» [10, с. 168], хоча і на цій стадії ним реалізуються дві функції, а саме: кримінального обвинувачення (переслідування) та прокурорського нагляду [11, с. 164; 10, с. 175]. Саме з означених причин «некоректного конструювання законодавцем статті 36 КПК України» до її частини 2, зокрема, включено й пункт 12, які (частина і пункт) загалом знову ж таки некоректно передбачають, що «...прокурор, здійснюючи нагляд за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недоздатність повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом» [4]. Незважаючи на ту обставину, що означена діяльність прокурора не належить до функції прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва, як вважає законодавець, а також у жодному випадку не є правозахисною функцією, як стверджують окремі дослідники [12, с. 135–137] та не належить до обвинувального напряму його діяльності [10, с. 176], то схилиюся до висловлених у юридичній літературі позицій, що таку прокурорську діяльність, як «... відстоювання цивільно-правових інтересів потерпілого від кримінального правопорушення, а також цивільно-правових інтересів держави слід вважати функцією забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [10, с. 176].

І знову ж таки, й у вказаній царині теж наявною є неузгодженість термінології та викладу законодавчих положень у Конституції, базовому Законі та КПК України. Так, статтею 131¹ Конституції України, серед інших повноважень прокуратури, передбачено й таке, як «...представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом». Своєю чергою, у Законі України «Про прокуратуру» таке повноваження

вже іменується «функцією» та передбачає не лише представництво інтересів держави в суді, а й «... представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України» (пункт 2 частини 1 статті 2). Серед «повноважень прокурора з виконання покладених на нього функцій» (Розділ IV Закону), у статті 23 «Представництво інтересів громадянина або держави в суді» Закону України «Про прокуратуру» значиться, що таке представництво «... полягає у здійсненні процесуальних та інших дій, спрямованих на захист інтересів громадянина або держави, у випадках та порядку, встановлених законом». Такий «законодавчий різнобіг» варто було б усунути.

Повертаючись до такої функції прокуратури, як «забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [10, с. 176] варто констатувати, що, виходячи із формулювання частини 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру», існування та реалізація такої функції у випадку здійснення прокурором представництва інтересів громадянина або держави в суді, *напряму залежать від того, чи зумів прокурор обґрунтувати в суді наявність підстав для такого представництва та чи суд підтвердив наявність зазначених прокурором підстав для представництва*. Лише у разі підтвердження судом наявності підстав для представництва прокурор користується процесуальними повноваженнями відповідної сторони процесу. Наявність підстав для представництва може бути оскаржена громадянином чи його законним представником або суб'єктом владних повноважень (частина 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру»).

Прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, *якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недоздатність повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або належним чином здійснюють її захист*. Наявність таких обставин обґрунтовується прокурором у порядку, передбаченому частиною четвертою цієї статті (частина 2 статті 23 Закону України «Про прокуратуру») [3]. Інших підстав та обставин для представництва прокурором інтересів громадянина (громадянина України, іноземця або особи без громадянства) Закон України «Про прокуратуру» не передбачає.

Висновок до другого питання. Реалізація такої функції прокуратури, як «забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» у випадку здійснення прокурором представництва інтересів громадянина або держави в суді напряду залежать від того, чи зумів прокурор обґрунтувати в суді наявність підстав для такого представництва та чи суд підтвердив наявність зазначених прокурором підстав для представництва.

Зокрема під час здійснення представництва інтересів громадянина або держави у суді прокурор має право в порядку, передбаченому процесуальним законом та законом, що регулює виконавче провадження: звертатися до суду з позовом (заявою, поданням); вступати у справу, порушену за позовом (заявою, поданням) іншої особи, на будь-якому етапі судового провадження; ініціювати перегляд судових рішень, у тому числі у справі, порушеній за позовом (заявою, поданням) іншої особи; брати участь у розгляді справи; подавати цивільний позов під час кримінального провадження у випадках та порядку, визначених кримінальним процесуальним законом (частина 6 статті 23 Закону України «Про прокуратуру») [3].

Висновки

Законодавець у чинному КПК України чітко розмежовує дві сторони кримінального провадження, зокрема обвинувачення та захисту, і встановлює вичерпний перелік тих представників, які належать до цих сторін, унормовуючи їх права та обов'язки (див. пункт 19 частини 1 статті 3 КПК України; § 2.3 Глави 3 КПК України тощо). Прокурор є одним із представників сторони обвинувачення та, відповідно, реалізовує у перебігу своєї кримінальної процесуальної діяльності ті функції, які на нього покладені, зокрема, на досудовому розслідуванні це функції кримінального обвинувачення (переслідування) та прокурорського нагляду. В судовому розгляді прокурор підтримує державне обвинувачення. Також, виходячи із формулювання частини 4 статті 23

Закону України «Про прокуратуру», прокуратурою може реалізовуватися й така функція, як забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, існування та реалізація якої (функції), у випадку здійснення прокурором представництва інтересів громадянина або держави в суді, напряду залежать від того, чи зумів прокурор обґрунтувати в суді наявність підстав для такого представництва та чи суд підтвердив наявність зазначених прокурором підстав для представництва.

З огляду на викладене, вважаємо, що на загальних підставах, тобто підтримуючи державне обвинувачення, як представник сторони обвинувачення у кримінальному провадженні прокурор не має права подати касаційну скаргу на вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою до обвинувачених про стягнення завданої шкоди. Можливо саме із таких переконань у провадженні № 51-891км21 (справа № 591/7341/15-к) прокурор й відмовився від касаційної скарги (хоча це лише авторське припущення, оскільки жодних мотивів прокурора, які лягли в основу підготовки ним клопотання на адресу Верховного Суду про відмову від касаційної скарги, в ухвалі Верховного Суду від 16 вересня 2021 року у провадженні № 51-891км21 (справа № 591/7341/15-к) не наведено), направивши клопотання до Верховного Суду, що датоване 15-м вересня 2021 року [13].

Лише реалізовуючи функцію «забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням», у випадку здійснення прокурором представництва інтересів громадянина або держави в суді, з дотриманням вимог частини 4 статті 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор може здійснювати діяльність в межах пред'явлення та відстоювання цивільного позову, в рамках прав, передбачених частиною 6 статті 23 Закону України «Про прокуратуру».

Список використаних джерел

1. Звернення судді ККС ВС у справі №591/7341/15-к із реєстраційним вхідним номером Верховного Суду 523/0/26-21 від 08.09.2021.
2. Щодо наявності (відсутності) у прокурора повноважень подавати касаційну скаргу на вирок місцевого суду та ухвалу апеляційного суду в частині розв'язання цивільного позову, заявленого потерпілим – фізичною особою до обвинувачених про стягнення завданої шкоди: науковий висновок члена НКР при Верховному Суді д.ю.н., професора Ірини Басистої на виконання звернення від судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Тетяни Василівни Матієк у справі №591/7341/15-к. 10 вересня 2021 року. 9 с.
3. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII у редакції від 11.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 у редакції від 04.10.2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
5. Басиста І. В. Вплив конституційних змін на окремі положення галузевого законодавства / *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики : матеріали наукового семінару* (м. Львів, 23 червня 2017 року). Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 11–13. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_06_2017.pdf
6. Ромашкін С. В. Особливості підтримання публічного обвинувачення в суді органами прокуратури України. URL: <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9042/56-59.pdf>
7. Шумський П. В. Прокуратура України : навч. пос. Київ : Вентурі, 1998. 336с.
8. Басиста І. В. Чи існують питання щодо конституційності окремих положень КПК України / *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики : матеріали наукового семінару* (м. Львів, 21 червня 2019 року). Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 32–36. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/21_06_2019.pdf
9. Полянський Ю., Долежан В. Роль прокурора у досудовому кримінальному провадженні за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник*. 2013. № 3. С. 53–54.
10. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.
11. Басиста І. В. Досвід чинності КПК України та шляхи його удосконалення / *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції : матеріали VI Всеукр. наук.-теор. конфер.* (30 жовтня 2014 року). Київ : НАВС, 2014. Ч. 1. С. 164.
12. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія. Чернівці : «Видавничий Дім «Родовід», 2013. 304 с.
13. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду у провадженні № 51-891км21 (справа № 591/7341/15-к) від 16 вересня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

References

1. Zvernennya suddi Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho Sudu u spravi № 591/7341/15-k [Appeal of the judge of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in case № 591/7341/15-k] iz reyestratsiynym vkhidnym nomerom Verkhovnoho Sudu 523/0/26-21 vid 8.09.2021 [in Ukr.].
2. Shchodo nayavnosti (vidsutnosti) u prokurora povnovazhen' podavaty kasatsiynu skarhu na vyrok mistsevoho sudu ta ukhvalu apelyatsiynoho sudu v chastyni rozv'yazannya tsyvil'noho pozovu, zayavlenoho poterpilym – fizychnoyu osoboju do obvynuvachenykh pro styahnennya zavdanoyi shkody: naukovyy vysnovok chlena Naukovo-konsul'tatyvnoyi rady pry Verkhovnomu Sudi profesora Iryny Basystoyi na vykonannya zvernennya vid suddi Kasatsiynoho kryminal'noho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Tetyany Vasylyvny Matiyek u spravi № 591/7341/15-k [Regarding the presence (absence) of the prosecutor's authority to file a cassation appeal against the verdict of the local court and the decision of the appellate court regarding the resolution of the civil lawsuit filed by the victim – an individual against the accused for damages: scientific opinion in case № 591/7341/15-k]. 10 veresnya 2021 roku. 9 s. [in Ukr.].
3. Pro prokuraturu : Zakon Ukrayiny vid 14 zhovtnya 2014 roku № 1697-VII [On the Prosecutor's Office : Law of Ukraine of October 14, 2014] u redaktsiyi vid 11.07.2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukr.].
4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012] u redaktsiyi vid 04.10.2021. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].
5. Basysta, I. V. (2017). Vplyv konstytutsiynykh zmin na okremi polozhennya haluzevoho zakonodavstva/ Materialy naukovoho seminaru «Suchasnyy konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky» (23 chervnya 2017 roku, m. L'viv) [The impact of constitutional changes on certain provisions of sectoral legislation / The scientific seminar «Modern constitutionalism: problems of theory and practice» (June 23, 2017, Lviv)]. L'viv: L'vivskyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 11–13. Retrieved from https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_23_06_2017 [in Ukr.].
6. Romashkin, S. V. Osoblyvosti pidtrymannya publichnoho obvynuvachennya v sudi orhanamy prokuratury Ukrayiny [Peculiarities of supporting public prosecution in court by the prosecutor's office of Ukraine]. Retrieved from <http://www.dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/9042/56-59.pdf> [in Ukr.].
7. Shumskyy, P. V. (1998). Prokuratura Ukrayiny [Prosecutor's Office of Ukraine]. Kyiv : Venturi [in Ukr.].
8. Basysta, I. V. (2019). Chy isnyuyut' pytannya shchodo konstytutsiynosti okremykh polozhen' KPK Ukrayiny / Materialy naukovoho seminaru «Suchasnyy konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky» (21 chervnya

- 2019 roku, m. L'viv) [Are there any questions about the constitutionality of certain provisions of the CPC of Ukraine / The scientific seminar «Modern constitutionalism: problems of theory and practice» (June 21, 2019, Lviv)]. L'viv : L'vivs'kyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 32–36. Retrieved from https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/21_06_2019.pdf [in Ukr.].
9. Polyanskyi, Yu. & Dolezhan, V. (2013). Rol' prokurora u dosudovomu kryminal'nomu provadzhenni za novym Kryminal'nym protsesual'nym kodeksom Ukrainy [The role of the prosecutor in pre-trial criminal proceedings under the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Yuryd. visn.*, 3, 53–54 [in Ukr.].
  10. Glovyuk, I. V. (2015). Kryminal'no-protsesual'ni funktsiyi: teoriya, metodolohiya ta praktyka realizatsiyi na osnovi polozhen' Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy 2012 r. [Criminal procedural functions: theory, methodology and practice of implementation based on the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012]. Odesa : Yurydychna literatura [in Ukr.].
  11. Basysta, I. V. (2014). Dosvid chynnosti KPK Ukrainy ta shlyakhy yoho udoskonalennya / Materialy VI Vseukr. naukovo-teoretychna konferentsiya «Reformy zakonodavstva Ukrainy v umovakh yevrointegratsiyi» (30 zhovtnya 2014 roku) [Proceedings of the VI All-Ukrainian scientific-theoretical conference «Reforms of Ukrainian legislation in the context of European integration» (October 30, 2014)]. Kyiv: Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. ch. 1 [in Ukr.].
  12. Yurchyshyn, V. M. (2013). Mistse i rol' prokurora u dosudovomu rozsliduvanni ta yikh vidobrazhennya v teorii, zakonodavstvi i praktytsi: monohrafiya [The place and role of the prosecutor in the pre-trial investigation and their reflection in theory, law and practice: a monograph]. Chernivtsi: «Vydavnychyy Dim «Rodovid» [in Ukr.].
  13. Ukhvala Kasatsynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho Sudu u provadzhenni №51-891km21 (sprava № 591/7341/15-k) vid 16 veresnya 2021 roku [Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court in proceedings № 51-891km21 (case № 591/7341/15-k) of 16 September 2021.]. Yedyny derzhavnyi reyestr sudovykh rishen'. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 20.10.2021
прийнята до друку 17.11.2021
The article: is received 20.10.2021
is accepted 17.11.2021*

UDC (УДК) 342.922:340.11
JEL Classification: K 10; K 23

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Боровікова Віталіна Станіславівна,

науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

ДОЗВІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ

Анотація. З використанням методології системного аналізу правових явищ розглянуто дозвільну діяльність у сфері надання послуг електронних комунікацій у контексті чинного законодавства про електронні комунікації та дозвільну систему у сфері господарювання. Вказано, що законодавство в сфері електронних комунікацій вирізняється складністю, нестабільністю, невпорядкованістю правового регулювання. Недоліками галузевого законодавства є акцент на технологічних аспектах без урахування потреб ринку. Зазначено, що вдосконалення правового регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій необхідне з метою зниження адміністративних бар'єрів для входу на ринки цифрової економіки в частині доступу до інноваційних технологій у сфері електронних комунікацій і забезпечення ефективного використання радіочастотного спектра.

Ключові поняття: електронні комунікації, дозвільна система, ліцензування, послуга електронних комунікацій, цифрова економіка.

Yesimov Serhii,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

Borovikova Vitalina,

Scientific Researcher of the Department
of Organization of Scientific Work,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4401-4562

LICENSING ACTIVITIES IN THE FIELD OF PROVISION OF TELECOMMUNICATIONS

Abstract. Using the methodology of systematic analysis of legal phenomena, the licensing activities in the field of telecommunications services in the context of current legislation on telecommunications and the licensing system in the field of management are considered. Legislation in the field of telecommunications is

characterized by complexity, instability, disorder of legal regulation. The disadvantages of sectoral legislation are the emphasis on technological aspects without taking into account the needs of the market. In modern scientific research, licensing is defined as a specific administrative and legal regime, which is implemented mainly prohibitive or binding rules, aimed at official certification of the right of the business entity to conduct certain activities in compliance with rules, regulations and standards. It is noted that licensing activities in the field of telecommunications are organized activities of authorized executive bodies, which consists of successive administrative procedures for providing legal entities or natural persons-entrepreneurs who intend to provide telecommunications services, permits or other legal act to confirm the occurrence, change, transition, termination of rights. Licensing activities in the field of telecommunications services are aimed at ensuring: the rights and legitimate interests of subscribers and consumers of telecommunications services; security of the person, society and the state; rational use of numbering resources.

Improving the legal regulation of licensing activities in the field of telecommunications is necessary in order to reduce administrative barriers to entry into the markets of the digital economy in terms of access to innovative technologies in the field of telecommunications and ensure efficient use of radio frequency spectrum.

Key concepts: telecommunications, licensing system, licensing, telecommunications service, digital economy.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-83-89

Вступ

Нині необхідне забезпечення пришвидшеного впровадження цифрових технологій, а також формування правової основи цифрової економіки, що забезпечує гнучкий підхід у кожній сфері суспільних відносин. Вирішення цього завдання неможливе без модифікації законодавства про електронні комунікації. В умовах цифровізації державного управління та стрімкого розвитку сфери електронних комунікацій удосконалення правового регулювання дозвільної діяльності є одним із проблемних аспектів адміністративного права. Правове регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій характеризується недостатністю теоретичних розробок.

Проблеми ліцензування відображені у працях учених-правознавців: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, Н. П. Бортник, П. В. Діхтєвського, І. С. Гриценка, Р. А. Калюжного, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, В. М. Коваліва, Є. В. Курінного, Р. С. Мельника, О. І. Остапенка, А. О. Селіванова, О. І. Харитонової, Ю. С. Шемчушенка та інших.

Наукова і правова база не забезпечують вирішення важливих проблем правового регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і реалізації Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», що вимагає проведення наукових досліджень.

Метою статті є дослідження дозвільної діяльності у сфері надання послуг електронних комунікацій.

1. Теоретичні засади ліцензування

У сучасних наукових дослідженнях ліцензування визначають як специфічний адміні-

стративно-правовий режим, який реалізується переважно забороняючими або зобов'язуючими нормами, спрямований на офіційне посвідчення права господарюючого суб'єкта на ведення певного виду діяльності з дотриманням правил, нормативних вимог і стандартів. Легітимне визначення ліцензування дано у Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» [1].

Основними принципами ліцензування є забезпечення єдності економічного простору на всій території України, встановлення вичерпних переліків ліцензійних вимог, неприпустимість стягування плати з претендентів на ліцензії і ліцензіатів, за винятком сплати державного мита, дотримання законності. Законами встановлюються особливості ліцензування деяких перелічених у законі видів діяльності, приміром, надання послуг електронних комунікацій. Ліцензійні відносини характеризуються поєднанням публічно-правових і приватноправових інтересів. Ліцензування насамперед пов'язане із забезпеченням безпеки особи, суспільства, держави.

Цивільно-правові норми забезпечують приватні інтереси в ліцензійних відносинах. Наприклад, юридичні особи отримують повну правоздатність лише після отримання на ліцензії, якщо провадження діяльності вимагає отримання ліцензії. Інститут ліцензування за природою є комплексним, оскільки вбирає норми різних галузей права. Ліцензування, будучи спеціальним адміністративно-правовим режимом, є одним із універсальних і доволі ефективних засобів державного регулювання економіки.

Визначення ліцензійного права як інституту адміністративного права обумовлено значною нормативно-правовою базою у цій сфері регулювання, яка відрізняється певною своєрідністю та внутрішньою структуровані-

стю норм, охоплює правовідносини між владними та невідданими суб'єктами. Правове регулювання ліцензування іншими галузями права незначне, позаяк тільки деякі аспекти врегульовані нормами інших галузей права.

У межах ліцензійного режиму є виражена диференціація правового регулювання, що зумовлено суттєвими відмінностями певних сфер економіки й основ правового регулювання. Процедура ліцензування є одним із видів адміністративного регулювання і здійснюється у межах дозвільної системи.

Визначення поняття дозвільної системи у сфері господарської діяльності дано у п. 1 ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [2].

Розглядаючи правову природу ліцензування, доцільно зазначити ліцензування як вид діяльності органів виконавчої влади; ліцензування як адміністративно-правовий інститут. Правовою основою ліцензійної діяльності є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності».

Згідно з вказаним законом, ліцензування – діяльність певних органів, пов'язана з наданням, переоформленням або продовженням терміну дії ліцензій, щодо здійснення ліцензійного контролю. За суттю ліцензування – це адміністративно-правовий режим, а ліцензія – спеціальний дозвіл на здійснення певного виду діяльності.

Ліцензування у сфері електронних комунікацій регламентовано ст. 48 Закону України «Про електронні комунікації», яка до ліцензованих послуг у сфері електронних комунікацій відносить послуги щодо користування радіочастотним ресурсом України (за винятком видачі ліцензії за результатами конкурсу); користування радіочастотним ресурсом України, додатковою смугою радіочастот (за винятком видачі ліцензії за результатами конкурсу); дострокового впровадження нової радіотехнології; визначення можливості застосування конкретного типу радіоелектронного засобу або випромінювального пристрою на території України; виділення номерного ресурсу та ін. [3].

Ліцензія підтверджується не документом, виданим органом, що ліцензує на паперовому носії або у формі електронного документа, а записом у реєстрі ліцензій. Перехід на реєстрову модель ліцензування діяльності у сфері надання послуг електронних комунікацій дає змогу спростити процес видачі ліцензій на надання послуг електронних комунікацій і зменшити регуляторний тиск на учасників ринку.

Потрібно зазначити, що, відповідно до Порядку проведення конкурсів або тендерів на отримання ліцензій на користування радіочас-

тотним ресурсом України, вони проводяться тільки в тому випадку, якщо Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку й інформатизації, встановить, що доступний для надання послуг електронних комунікацій радіочастотний спектр обмежує можливу кількість операторів електронних комунікацій на цій території [4].

Законодавством України передбачено індивідуальне ліцензування діяльності у сфері електронних комунікацій за 32 найменуваннями послуг електронних комунікацій [5]. Це означає, що для провадження діяльності з надання послуг кожному оператору електронних комунікацій необхідно отримати індивідуальну, персоніфіковану ліцензію окремо на кожне найменування послуги електронних комунікацій.

Із метою зниження адміністративних бар'єрів за доцільне об'єднання предметів ліцензування на окремі послуги електронних комунікацій. Саме технологічні особливості повинні бути в основі визначення предметів ліцензування у цій галузі суспільних відносин.

Важливість докладної деталізації ліцензованих видів діяльності в умовах посиленого зближення технологій є сумнівною. Еволюція комп'ютерних, інформаційних технологій, технологій у сфері електронних комунікацій зумовлює зміни в процесах створення, доставки й обробки інформації.

Послуги електронних комунікацій, які протягом багатьох років існували окремо, й інформаційні технології починають поступово об'єднуватися в результаті процесів конвергенції мереж електронних комунікацій, обчислювальної техніки і різних інформаційних засобів. Розвиток мереж, що ґрунтуються на технології IP, поширення мультимедійних комп'ютерних технологій, з одного боку, і бажання користувачів отримати доступ до великої низки послуг, що не залежать від типу мережі, є основними рушіями, що визначають прогрес інформаційних комунікацій.

Сучасні мережі електронних комунікацій є технічними засобами, призначеними для передачі інформації через оптоволоконні лінії електронних комунікацій.

Обов'язковому ліцензуванню повинні підлягати послуги, пов'язані з використанням обмежених ресурсів, діяльність операторів електронних комунікацій, що посідають істотне становище в мережі електронних комунікацій загального користування. В інших випадках діяльність із надання послуг електронних комунікацій не повинна підлягати ліцензуванню, але має відповідати обов'язковим вимогам у сфері електронних комунікацій.

2. Ліцензування діяльності у сфері електронних комунікацій

Аналізуючи ліцензування у зазначеній сфері, необхідно зауважити на Закон України «Про електронні комунікації», де потрібно більш чітко врегулювати зміст переліку організаційно-правових документів, які подаються до контролюючого органу. Заява про надання ліцензії може бути представлена в орган у формі пакета електронних документів із використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації [6].

Додатки до заяви потрібно оформляти у виді окремих документів. Однак частка заяв про надання, переоформлення, продовження терміну дії ліцензії, припинення дії ліцензії, про видачу дубліката, копії ліцензії, отриманих органом, що ліцензує на паперовому носії, ще велика.

Найпоширенішими причинами відмови у видачі (продовження терміну дії, переоформлення) ліцензій є помилки, яких припускаються здобувачі при заповненні заяви про надання ліцензії, при складанні яких докладають до заяви документи (схема побудови мережі електронних комунікацій, опис мережі та засобів електронних комунікацій). Доцільно визначити обов'язком контролюючого органу повідомлення ліцензіата про необхідність усунення допущених порушень у чітко визначені терміни.

Особливістю дозвільної процедури у сфері електронних комунікацій є те, що в сучасних умовах потрібна обробка, зберігання та надання за запитом інформації з використанням цифрових технологій.

Дія ліцензії припиняється якщо: ліцензіат направив заяву про припинення діяльності в сфері надання послуг електронних комунікацій; фізична особа або юридична особа припинила діяльність як фізична особа-підприємець або юридична особа відповідно до законодавства України; є рішення суду про анулювання ліцензії.

Особливістю ліцензування є конкурентний порядок регламентації, вкрай рідко застосовуваний у національному праві, відповідно до якого вибір правової норми обумовлений розсудом особи, яка застосовує право.

Ліцензування як вид дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій виконує функцію контролю за дотриманням обов'язкових вимог, передбачених законодавством у сфері електронних комунікацій, приміром, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації здійснює контроль за суб'єктами права, які отримали ліцензію на провадження діяльності у сфері електронних комунікацій.

Ліцензія є своєрідним «реєстраційним актом», що дозволяє вести облік і контроль за ліцензіатами і їхньою діяльністю в сфері електронних комунікацій. Ліцензування – це сукупність адміністративно-правових відносин, які виникають між владними і невіддільними суб'єктами, за поданням відповідних ліцензій. Оскільки дозвільна діяльність завжди має місце, де потенційно присутня загроза безпеці життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, то ліцензування не тільки складається з наділення правом, а й поєднує охоронну і регулятивну функції.

Основною формою дозвільної діяльності у сфері надання послуг електронних комунікацій є ліцензування. З огляду на це позбавлення ліцензії обмежує правоздатність особи, позбавляє можливості займатися певним видом діяльності, вказана міра повинна застосовуватися тільки в разі виникнення необхідності захисту економічних інтересів України, прав і законних інтересів громадян та інших осіб.

Досліджуючи питання про дозвільну діяльність у сфері надання послуг електронних комунікацій, крім ліцензування, потрібно вказати дозвільну діяльність із регулювання ресурсу нумерації. Ресурс нумерації є обмеженим ресурсом, тому його використання можливе лише за наявності дозволу.

Ресурс нумерації вважається обмеженим, якщо, відповідно до національної системи та плану нумерації, обсяг нумерації, виділений усім операторам електронних комунікацій і запитуваний у заяві про виділення ресурсу нумерації на конкретній території, становить понад 90% доступного ресурсу.

Ресурси нумерації єдиної мережі електронних комунікацій України – це частина ресурсу нумерації міжнародної мережі електронних комунікацій, включають ресурси нумерації мереж електронних комунікацій. Отримати в користування ресурс нумерації може тільки оператор, який вже володіє ліцензією на надання послуг електронних комунікацій.

Конкурс на отримання ліцензії на надання послуг електронних комунікацій на території з обмеженим ресурсом нумерації мережі електронних комунікацій загального користування проводиться за одночасної наявності таких умов: територією, на якій може використовуватися ресурс нумерації, є вся територія України; ресурс нумерації призначений для однозначного визначення (ідентифікації) мережі електронних комунікацій у межах національного сегмента відповідної міжнародної мережі електронних комунікацій.

За законодавством, для забезпечення ефективного використання ресурсу в певних випад-

ках передбачено його вилучення. Зокрема, виділений ресурс нумерації повинен бути використаний повністю або частково (не менше 75%) протягом двох років із дати його виділення оператору, а інакше ресурс може бути вилучений у оператора.

Дозвільна діяльність у сфері надання послуг електронних комунікацій охоплює такі форми, як реєстрація сертифіката відповідності засобів електронних комунікацій і реєстрація декларацій про відповідність засобів електронних комунікацій.

Із метою забезпечення цілісності, стійкості функціонування та безпеки єдиної мережі електронних комунікацій є обов'язковим підтвердженням відповідності встановленим вимогам засобів електронних комунікацій, які використовуються в мережі електронних комунікацій загального користування, у технологічних мережах і мережах спеціального призначення.

Обов'язкове підтвердження полягає у документальному посвідченні відповідності засобів електронних комунікацій технічному регламенту, прийнятому відповідно до законодавства про технічне регулювання і оцінку відповідності вимогам Міністерства цифрової трансформації України.

Засоби електронних комунікацій, які підлягають обов'язковій сертифікації, наприклад, обладнання, яке виконує функції систем комунікації; засоби електронних комунікацій, що виконують функції цифрових транспортних систем; засоби електронних комунікацій, що виконують функції систем управління та моніторингу; обладнання, що використовується для обліку обсягу наданих послуг електронних комунікацій у мережах електронних комунікацій загального користування; обладнання засобів електронних комунікацій (програмного забезпечення), що забезпечує виконання встановлених дій при проведенні оперативного-розшукових заходів; кінцеве обладнання, яке може призвести до порушення функціонування мережі електронних комунікацій загального користування.

Перелік продукції, що підлягає оцінці відповідності вимогам Технічного регламенту радіоблаштування і електронного комунікаційного кінцевого (термінального) обладнання, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України [7]. Засоби електронних комунікацій, які не ввійшли до переліку, підлягають декларуванню відповідності. Важливі особливості сертифікації засобів електронних комунікацій: заявником у сертифікаті може бути продавець, виробник або зареєстровані відповідно до законодавства України на її території юридична особа або фізична особа-підприємець, яка

забезпечує на підставі договору з виробником відповідність засобів електронних комунікацій встановленим вимогам; провести процедуру сертифікації може тільки уповноважений акредитований орган; залежно від схеми сертифікації сертифікат може бути оформлений на обладнання і одиничний виріб; сертифікат можна оформити на термін дії 1 або 3 роки; оформлений сертифікат в обов'язковому порядку реєструється та вноситься до спеціального реєстру зареєстрованих сертифікатів.

За використання засобів електронних комунікацій або не сертифікованих засобів кодування (шифрування), які не пройшли процедуру підтвердження відповідності встановленим вимогам, установа відповідальність (ст. 148-4 «Використання технічних засобів та обладнання, що застосовуються в мережах електронних комунікацій загального користування, без документа про підтвердження відповідності» КУпАП) [8].

Підставами для відмови у реєстрації декларації про відповідність є: неправильне оформлення; неможливість ідентифікації декларованого засобу електронних комунікацій з технічного опису; відсутність сплати державного мита за реєстрацію декларації про відповідність.

Сертифікат відповідності включається до реєстру сертифікатів відповідності, декларація про відповідність підлягає реєстрації у реєстрі.

Дозвільна діяльність у сфері надання послуг електронних комунікацій спрямована на забезпечення: прав і законних інтересів абонентів і споживачів послуг електронних комунікацій; безпеки особи, суспільства та держави; раціонального використання ресурсу нумерації.

Основною формою дозвільної діяльності у сфері надання послуг електронних комунікацій є ліцензування, що застосовується щодо операторів електронних комунікацій, забезпечує комплексне вирішення наведених завдань. Із метою забезпечення раціонального використання ресурсу нумерації застосовується дозвіл на використання ресурсів нумерації.

Додатковими формами дозвільної діяльності у сфері надання послуг електронних комунікацій, що застосовуються не тільки щодо операторів електронних комунікацій, а й, наприклад, власників або інших власників технологічних мереж електронних комунікацій, точок обміну трафіком, ліній електронних комунікацій, які перетинають державний кордон України, інших осіб, якщо вони мають унікальний ідентифікатор сукупності засобів електронних комунікацій та інших технічних засобів в інформаційно-електронній комуніка-

ційній мережі Інтернет, є реєстрація сертифіката відповідності засобів електронних комунікацій і реєстрація декларацій про відповідність засобів електронних комунікацій.

Із метою зниження адміністративних бар'єрів в умовах конвергентного надання послуг електронних комунікацій кінцевим споживачам і з огляду на технологічні особливості надання послуг електронних комунікацій в умовах цифрової економіки є доцільним об'єднання предметів ліцензування на окремі послуги електронних комунікацій, що надаються з використанням єдиної технологічної платформи. Ефективне регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій, на думку М. В. Коваліва і В. О. Івахи, безпосередньо пов'язане із забезпеченням національної безпеки [9, с. 167].

Висновки

Дозвільна діяльність у сфері електронних комунікацій – це організована діяльність уповноважених органів виконавчої влади, яка складається з послідовних адміністративних процедур із надання юридичним особам або фізичним особам-підприємцям, які мають намір надавати послуги електронних комунікацій, дозволу або іншого юридичного акта підтвердження виникнення, зміни, переходу, припинення права. Дозвільна компетенція – надані нормативно-правовими актами повно-

важення для виконання дій державного органу, які тягнуть юридичні наслідки для суб'єктів щодо виникнення, зміни або припинення дозвільних правовідносин, не можуть мати договірний характер і делегуватися іншим органам. Дозвільна процедура у сфері електронних комунікацій – це врегульована нормами права сукупність юридично значущих дій суб'єктів у електронних комунікаціях із видачею дозволів, що виникають між претендентом (володарем) дозволу й органом, що володіє дозвільною компетенцією.

Правове регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій у Законі України «Про електронні комунікації» ґрунтується на чинних нормативних актах. Удосконалення правового регулювання дозвільної діяльності у сфері електронних комунікацій стосується й ліцензування радіочастотного спектра. Ефективність ліцензійної діяльності можна оцінити на підставі аналізу практики, яка покаже, як вплинули нововведення на зниження адміністративних бар'єрів для входу на ринки цифрової економіки в частині доступу до інноваційних технологій у сфері електронних комунікацій та забезпечення ефективного використання радіочастотного спектра. Але це можливо тільки на підставі досліджених теоретичних засад і практики застосування чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>
2. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 р. № 2806-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2806-15>
3. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1280-15/conv>
4. Про затвердження Порядку проведення конкурсів або тендерів на отримання ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України : Рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 30.05.2017 р. № 281. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30983.html
5. Про затвердження інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг, що надаються НКРЗІ : Рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації від 07.03.2017 р. № 120. URL: <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=342&id=6816&lang=ua&age=uk>
6. Про затвердження Положення про інтегровану систему електронної ідентифікації : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2019-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Технічного регламенту радіообладнання : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2019 р. № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2017-%D0%BF#Text>
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
9. Ковалів М. А., Іваха В. О. Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 162–169.

Reference

1. Pro litsenzuvannya vydiv hospodars'koyi diyal'nosti : Zakon Ukrayiny vid 02.03.2015 r. № 222-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text> [in Ukr.].
2. Pro dozvil'nu systemu u sferi hospodars'koyi diyal'nosti : Zakon Ukrayiny vid 06.09.2005 r. № 2806-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2806-15> [in Ukr.].
3. Pro elektronnykh komunikatsiy : Zakon Ukrayiny vid 16.12.2020 r. № 1280-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1280-15/conv> [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya konkursiv abo tenderiv na otrymannya litsenziy na korystuvannya radiochastotnym resursom Ukrayiny : Rishennya Natsional'noyi komisiiyi, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya u sferi zv'yazku ta informatyzatsiyi vid 30.05.2017 r. № 281. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE30983.html [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya informatsiynykh ta tekhnolohichnykh kartok administratyvnykh posluh, shcho nadayut'sya NKRZI : Rishennya Natsional'noyi komisiiyi, shcho zdiysnyuye derzhavne rehulyuvannya u sferi zv'yazku ta informatyzatsiyi vid 07.03.2017 № 120. Retrieved from <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=342&id=6816&language=uk> [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro intehrovanu systemu elektronnoyi identyfikatsiyi : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19.06.2019 r. № 546. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2019-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
7. Pro zatverdzhennya Tekhnichnoho rehlamentu radioobladnannya : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 19.06.2019 r. № 546. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/355-2017-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
8. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya : Zakon Ukrayiny vid 07.12.1984 r. № 8073-KH. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukr.].
9. Kovaliv, M. A., & Ivakha, V. O. (2015). Derzhavno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya natsional'noyi bezpeky. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 4, 162–169 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 18.10.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 18.10.2021
is accepted 23.11.2021*

UDC (УДК) 342.95

Теслюк Ярина Олегівна,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного
та інформаційного права
НУ «Львівська політехніка»
(Львів, Україна)
e-mail: yaryna.nika@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7010-1080

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ОКРЕМИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ, ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. Розглянуто окремі теоретичні та прикладні проблеми адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Досліджено понятійний апарат законодавства щодо запобігання корупції. Визначено окремі проблеми, які існують у положеннях адміністративного та кримінального законодавства. На підставі аналізу чинного адміністративного законодавства, а також позицій доктрини адміністративного права, сформульовано можливі варіанти вирішення окреслених проблем.

Ключові поняття: адміністративна відповідальність; законодавство про адміністративну відповідальність; правопорушення, пов'язане з корупцією; неправомірна вигода.

Teslyuk Yarina,

PhD (Law),
Assistant of the Department
of Administrative and Informational Law,
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yaryna.nika@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7010-1080

PROBLEMATIC ISSUES OF DIFFERENTIATION BETWEEN SPECIFIC OFFENSES RELATED TO CORRUPTION AND CORRUPTION OFFENSES

Abstract. Certain theoretical problems of administrative responsibility for corruption-related offense were considered. The conceptual provisions of the legislation on prevention of corruption have been investigated. Some problems that exist in the provisions of administrative and criminal law are identified. Based on the analysis of the current administrative legislation, as well as the positions of the doctrine of administrative law, possible options for solving the outlined problems are formulated.

In today's environment, awareness of the content of legislation in terms of combating corruption are the factors that impact the effectiveness of law enforcement practice. The terminological certainty of the current legislation is a direct confirmation of the observance of the principle of the rule of law by representatives of law enforcement agencies in particular and the law enforcement system in general.

A kind of indicator of the actual state of implementation of the above provision is the anti-corruption rating, where Ukraine is only 117-th out of 180 countries. Accordingly, in order to improve the current state of combating corruption in our country, and thus improve Ukraine's rating in the international arena, it seems appropriate to conduct research with a detailed explanation and further clarification of certain legislative approaches to illegal corruption. The conducted scientific research acquires special significance in view of the relative novelty of the current domestic anti-corruption legislation.

Key concepts: administrative responsibility, laws of administrative responsibility, delicts related corruption, illicit gain.

Вступ

Очевидним залишається факт, що в умовах сьогодення чітка визначеність і загальна доступність в усвідомленні змісту законодавства у частині протидії корупційним проявам є тими чинниками, що впливають на ефективність правозастосовної практики. Підтвердженням цієї позиції може слугувати принаймні твердження вчених, що термінологічна визначеність чинного законодавства є прямим підтвердженням дотримання принципу верховенства права представниками правоохоронних органів зокрема та правоохоронної системи загалом [1, с. 147].

Своєрідним індикатором реально-існуючого стану реалізації вищезазначеного положення є показники антикорупційного рейтингу. Зокрема, відповідно до даних Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), позиція України за 2020 рік порівняно з минулим роком поліпшилася на три бали. Хоча це і вказує на своєрідний прогрес у питанні протидії корупції в нашій державі, однак ми перебуваємо лише на 117 місці зі 180 країн, що включено у цей список. Для усвідомлення становища, в якому опинилася Україна, варто вказати на такі держави, як Єгипет, африканська Есватіні, Непал, Сьєрра-Леоне та Замбія, позаяк перелічені країни у звітному періоді досягли однієї і тієї ж кількості балів, що й наша Батьківщина [2].

Відповідно, з метою покращення наявного стану протидії явищу корупції в нашій державі, а відтак і поліпшення рейтингу України на міжнародній арені, видається доцільним здійснити дослідження з детальним роз'ясненням і подальшим уточненням окремих законодавчих підходів до протиправних корупційних діянь. Особливого значення проведена наукова розвідка набуває з огляду на відносну новизну чинного вітчизняного антикорупційного законодавства. Йдеться про прийняття у 2014 році Закону України «Про запобігання корупції» [3], основне призначення якого полягало у комплексному реформуванні системи запобігання корупції відповідно до міжнародних стандартів і успішних практик іноземних держав.

У цьому разі наглядним підтвердженням актуальності порушеної в дослідженні проблематики є показники Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [4]. Зокрема, впродовж 2021 року (станом на 01.11.2021) здійснено 4867 записів у реєстрі за адміністративними правопорушеннями. Для порівняння за аналогічний період попереднього року відповідні записи сягнули позначки 3451. Якщо

провести більш детальний аналіз, то статистичні дані виглядатимуть так:

- 1) ст. 172-4 КУпАП «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» – 13;
- 2) ст. 172-5 КУпАП «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків» – 5;
- 3) ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» – 4595;
- 4) ст. 172-7 КУпАП «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» – 245;
- 5) ст. 172-8 КУпАП «Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень» – 4;
- 6) ст. 172-9 КУпАП «Невжиття заходів щодо протидії корупції» – 1;
- 7) ст. 188-46 КУпАП «Невиконання законних вимог (приписів) Національного агентства з питань запобігання корупції» – 4.

Зазначене підтверджує тенденцію зростання випадків застосування представниками правоохоронних органів адміністративно-правових засобів у частині протидії правопорушенням, пов'язаним із корупцією. Аналогічна ситуація простежується і з записами у реєстрі за кримінальними правопорушеннями: за одинадцять місяців 2020 року – 894, а за аналогічний період поточного року – 1229.

Відповідно, питання правильного розуміння законодавчого припису протидії правопорушенням, пов'язаним із корупцією, відіграє вагомую роль і для тих, хто застосовує адміністративно-правову норму, і для тих, стосовно кого вона безпосередньо застосовується. В цьому разі є вірогідність недопущення інцидентів з недотриманням принципів рівності всіх перед законом і судом, а також справедливості.

1. Спірні питання в частині сприйняття понятійного апарату

Наукова розвідка вітчизняного адміністративно-правового законодавства дає підстави виокремити і більш детально проаналізувати низку спірних питань в частині сприйняття понятійного апарату. Зокрема, враховуючи прагнення законодавця виділити з-поміж усього нормативно-правового масиву саме Закон України «Про запобігання корупції» як основного засобу в комплексному реформуванні системи запобігання корупції, варто зауважити на ті поняття, що хоча і зазначаються у його змісті, однак залишені без визначення. Йдеться про поняття корупційні злочини, тлумачення якого не міститься у розглядува-

ному законі, натомість є у примітці до ст. 45 КК України [5].

Окрім того, враховуючи, що корупційний злочин є одним із різновидів корупційного правопорушення, ознаки першого не мали б виходити за межі ознак останнього. Натомість у примітці до ст. 45 КК України є окремі суспільно небезпечні діяння, що не відповідають усім ознакам, закріпленим у понятті «корупційне правопорушення» в п. 1 ч. 1 Закону України «Про запобігання корупції». Неузгодженість ознак у визначеннях понять призводить до виявлення вади, суть якої полягає у відсутності чіткого дотримання послідовності законодавця під час виділення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Наприклад, відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції», до особи за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути застосовано і кримінальну, і адміністративну відповідальність. Відповідно, правопорушення, пов'язані з корупцією, законодавець розмістив у Главі 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» [6]. Однак, незважаючи на вказівку в розглядуваному Законі, кримінальне законодавство не виділяє правопорушень, пов'язаних із корупцією.

Одночасно, якщо здійснити аналіз приписів КК України та КУпАП, то видається можливим виділити ст. 366-2 «Декларування недостовірної інформації» та ст. 366-3 КК України «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», а також ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю», в яких зазначено два подібні діяння. Перше з них – подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з різницею у розмірі вартості майна або іншого об'єкта декларування (адміністративна відповідальність – від 100 до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; кримінальна відповідальність – після 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб). Друге діяння – порушення термінів подання декларації про доходи (адміністративна відповідальність – несвоєчасне подання; кримінальна відповідальність – неподання взагалі).

Незважаючи на подібність вищезазначених складів правопорушень, адміністративні віднесені до правопорушень, пов'язаних із корупцією, а кримінальні – корупційних злочинів. У цьому випадку факт розмежування діянь за критерієм відсутності/наявності ознак корупції

видається сумнівним у тій частині, що визначається лише розміром вартості незадекларованого майна чи кількості днів/місяців неподання декларації.

Деяко подібна ситуація також характерна ст. 172-9-1 КУпАП «Порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням» та ст. 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». Ідеться про порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням, з одержанням у результаті цього неправомірної вигоди. У разі розміру, що не перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб, передбачено адміністративну відповідальність, а в разі перевищення вказаного розміру – кримінальну відповідальність.

Також варто вказати й на ті випадки, коли за своїм змістом правопорушення відповідає вимогам визначення його, як такого, що пов'язане з корупцією, однак законодавець не передбачив його ані в Главі 13-А КУпАП, ані у переліку правопорушень, пов'язаних із корупцією (відповідно до Закону України «Про протидію корупції»). Наприклад:

– ст. 164-2 «Порушення законодавства з фінансових питань» – приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків; відсутність бухгалтерського обліку або ведення його з порушенням установленого порядку; внесення неправдивих даних до фінансової звітності; неподання фінансової звітності; несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризацій грошових коштів і матеріальних цінностей; несвоєчасне подання на розгляд, погодження або затвердження річного фінансового плану підприємства державного сектору економіки та звіту про його виконання; перешкоджання працівникам органу державного фінансового контролю у проведенні ревізій та перевірок; невжиття заходів по відшкодуванню з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності;

– ст. 164-12 «Порушення бюджетного законодавства» – включення недостовірних даних до бюджетних запитів, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень або необґрунтованих бюджетних асигнувань; порушення вимог Бюджетного кодексу України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів; взяття зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням повноважень; зарахування доходів бюджету на будь-які рахунки, крім єдиного казначейського рахунку; створення позабюджетних фондів;

порушення вимог Бюджетного кодексу України щодо відкриття позабюджетних рахунків для розміщення бюджетних коштів та ін.;

– ст. 164-14 «Порушення законодавства про здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти» – неоприлюднення або порушення строків оприлюднення інформації про закупівлі; ненадання інформації, документів у випадках, передбачених законом; порушення строків розгляду тендерної пропозиції та ін.;

– ст. 184-1 «Неправомірне використання державного майна» – використання посадовою особою в особистих чи інших неслужбових цілях державних коштів, наданих їй у службове користування приміщень, засобів транспорту чи зв'язку, техніки або іншого державного майна;

– ст. 188-46 «Невиконання законних вимог (приписів) Національного агентства з питань запобігання корупції» – невиконання законних вимог (приписів) Національного агентства з питань запобігання корупції щодо усунення порушень законодавства про запобігання і протидію корупції, ненадання інформації, документів, а також порушення встановлених законодавством строків їх надання, надання завідомо недостовірної інформації або не у повному обсязі;

– ст. 212-2 «Порушення законодавства про державну таємницю» – порушення законодавства про державну таємницю;

– ст. 212-15 «Порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, порушення порядку надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичної партії, порушення порядку надання або отримання фінансової (матеріальної) підтримки для здійснення передвиборної агітації або агітації референдуму» – порушення встановленого порядку фінансування політичної партії;

– ст. 212²¹ «Порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру» – порушення встановленого порядку або строків подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру або подання фінансового звіту, оформленого з порушенням установлених вимог.

Зважаючи на те, що адміністративні правопорушення передбачені не лише в нормах КУпАП, а і в інших законах, то кількість таких прикладів буде значно більшою.

2. Проблемні питання розуміння понять «сумісництво» та «суміщення»

Однак, якщо не враховувати «погіршеності», що є поза межами Глави 13-А, то їх цілком вистачає в тих статтях, які законодавець згрупував у вказаному структурному підрозділі КУпАП. Наприклад: ст. 172-4 «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності» передбачає відповідальність за порушення особою:

а) встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю;

б) встановлених законом обмежень щодо входження до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особа здійснює функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляє інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації).

У цьому разі йдеться про розуміння двох понять («сумісництво» та «суміщення»), які хоча і об'єднані в складі одного адміністративного правопорушення, але за своїм змістом не є тотожними. Вказана особливість містить негативний вплив щодо однакового трактування заборони і з позиції потенційних порушників, і з позиції правоохоронних органів.

3. Проблемні питання розуміння понять «подарунок» і «неправомірна вигода»

Не менш спірними поняттями, що також призводять до неправильного трактування законодавчо закріплених дефініцій, є «подарунок» і «неправомірна вигода». Йдеться про проблемні аспекти, які виникають під час застосування відповідних норм адміністративного та кримінального законодавств, а саме:

– ст. 172-5 КУпАП «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків»;

– ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою».

Хоча визначення цих понять і закріплені у Законі України «Про запобігання корупції» та КК України, однак спільність їхніх ознак укажує на подібність правової природи, насамперед у тих випадках, коли подарунки відповідають ознакам неправомірної вигоди. Фактично у цьому разі, єдиною умовою їх можливого

розмежування є встановлення наявності чи відсутності мети надання подарунку/неправомірної вигоди – чи пов'язано це з виконанням особою-одержувачем функцій держави або місцевого самоврядування. У разі підтвердження такого зв'язку, необхідно враховувати рівень і ступінь суспільної небезпеки, яка є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення.

Особливого значення правильне розмежування вищевказаних понять набуває ще й через факт, що неправомірна вигода є предметом не лише одного корупційного правопорушення, а й низки кримінально-правових заборон, зокрема (відповідно до КК України):

– ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації»;

– ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»;

– ст. 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми»;

– ст. 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»;

– ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі».

4. Проблемні питання розмежування понять «неподання декларації» та «несвоєчасне подання декларації»

Подібні проблеми виникають із розмежуванням такої групи правопорушень, як неподання декларації (ст. 366-3 КК України «Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування») та її несвоєчасне подання (ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю»). Хоча, відповідно до змісту вказаних норм, неподання декларації та її несвоєчасне подання мало б відштовхуватися від чітко встановленої дати, однак ч. 3 ст. 49 Закону України «Про запобігання корупції» вказує на інші обставини. Відправною точкою встановлено день отримання правопорушником письмового повідомлення від НАЗК про факт неподання декларації та вимогу усунути недоліки протягом 10-ти днів, а не дату 1-го квітня кожного року (законо-

давчо встановлена дата подання декларації). Відповідно 10-ти денний проміжок є тією лінією розмежування, коли у разі подачі декларації в цих межах буде застосовано адміністративну відповідальність, а у разі протермінування – кримінальну. Крім того, ще залишається доволі дискусійним питання, якого значення набуває період між 01 квітня та моментом отримання правопорушником письмового повідомлення від НАЗК?

5. Проблемні питання розмежування правопорушень, пов'язаних із конфліктом інтересів та зловживанням владою або службовим становищем

Схожа проблема стосується також і ст. 172-7 КУпАП «Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» та ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем». Ідеться про згадану вище неправомірну вигоду, а саме про її наявність чи відсутність. Якщо в діяльності службової особи була неправомірна вигода як мета її вчинків, тоді це розглядатиметься як ознака, що характерна зловживанню владою чи службовим становищем, тобто набуватиме ознак корупційного правопорушення, або навпаки, у разі відсутності – діяння розглядатиметься в адміністративно-правовій площині як таке, що пов'язане з корупцією [7, с. 128].

Висновки

Окреслене не вичерпує переліку суперечливих питань, пов'язаних із розмежуванням корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень. Аналіз теоретичних положень та практики застосування законодавства України в частині притягнення до відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення вказує на спричиненість проблемних питань недосконалістю приписів і законодавства, і його хибного застосування працівниками, що провадять правоохоронну діяльність і чинять правосуддя. Відповідно, виникає необхідність у здійсненні подальших більш детальних і ґрунтовних досліджень з метою виявлення тих законодавчих прогалин, що потребують перегляду.

Список використаних джерел

1. Гедульянов В. Е. Запровадження терміну «порушення антикорупційного законодавства» як один із напрямів гарантування термінологічної визначеності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С. 147–152.
2. Індекс сприйняття корупції-2020. Трансперенсі Інтернешнл Україна. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjniattya-koruptsiyi-2020/>
3. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

4. Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. URL: <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/reference/map>
5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>
7. Франчук В. В., Корецька-Шукевич Д. Д. Правопорушення, пов'язані з корупцією: адміністративно-правові засади протидії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 221 с.

References

1. Hedulianov V. E. (2019). Zaprovdzhennya terminu «porushennya anty`korupciynogo zakonodavstva» yak ody`n iz napryamiv garantuvannya terminologichnoyi vy`znachenosti [Introduction of the term «Violation of anti-corruption legislation» as one of the ways to guarantee terminological certainty]. *Derzhava ta regiony` Seriya: Pravo*, 3 (65), 147–152 [in Ukr.].
2. Indeks spry`jnyattya korupciyi-2020. Transperensi Interneshnl Ukrayina [Corruption Perceptions Index 2020. Transparency International Ukraine]. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2020/> [in Ukr.].
3. Pro zapobigannya korupciyi : Zakon Ukrayiny` [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine] vid 14 zhovtnya 2014 roku № 1700-VII. *Vidomosti Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*. 2014. № 49. St. 2056 [in Ukr.].
4. Yedy`ny`j derzhavny`j reyestrosib, yaki vchy`ny`ly` korupcijni abo pov`yazani z korupciyeyu pravoporushennya [Unified state register of persons who have committed corruption or corruption-related offenses]. Retrieved from <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/reference/map> [in Ukr.].
5. Kry`minal`ny`j kodeks Ukrayiny` [Criminal Code of Ukraine] vid 05 kvitnya 2001 roku № 2341-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
6. Kodeks Ukrayiny` pro administraty`vni pravoporushennya [Code of Administrative Offences of Ukraine] vid 07 grudnya 1984 roku № 8073-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukr.].
7. Franchuk, V. V., & Koretska-Shukievich, D. D. (2021). *Pravoporushennya, pov`yazani z korupciyeyu: administraty`vno-pravovi zasady` proty`diyi* [Corruption-related offenses: administrative legal grounds of counteraction]. L`viv : L`vDUVS [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 17.10.2021

прийнята до друку 22.11.2021

The article: is received 17.10.2021

is accepted 22.11.2021

UDC (УДК) 342.9:343.226(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Булачек Володимир Романович,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vbulachek1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3067-7955

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, СКОЄНІ У СФЕРІ СІМЕЙНО-ПОБУТОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. На підставі комплексного системного аналізу правових явищ розглянуто адміністративну відповідальність за правопорушення, скоєні у сфері сімейно-побутових відносин. Розглянуто Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та Кодекс України про адміністративні правопорушення. Зазначено, що законодавство України про адміністративну відповідальність за правопорушення, скоєні у досліджуваній сфері, становить систему адміністративно-деліктних норм. Аналіз основних складів адміністративних правопорушень у досліджуваній сфері показав, що вони посягають на права та здоров'я громадян. Указано, що поширеним протиправним діянням у сфері сімейно-побутових відносин є побої.

Ключові поняття: адміністративна відповідальність, домашнє насильство, сімейно-побутові відносини, конфлікти, образа, побої.

Bulachek Vladimir,

PhD (History),
Associate Professor of the Department of Tactical Special Training,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vbulachek1@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3067-7955

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR COMMITTED OFFENSES IN THE FIELD OF FAMILY AND DOMESTIC RELATIONS

Abstract. On the basis of a comprehensive systemic analysis of legal phenomena, administrative liability for offenses committed in the field of family and domestic relations is considered. An analysis of the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Domestic Violence» and the Code of Ukraine on Administrative Offenses. It is noted that the legislation of Ukraine on administrative liability for offenses committed in the study area is a system of administrative tort rules. Analysis of the main components of administrative offenses in the study area showed that they encroach on the rights and health of citizens. The objective side of the offense of domestic violence is presented as a threat of violence, failure to ensure life or health; damage or destruction of property; coercive coercion to something; obscene swearing; disturbances of peace and quiet, expressed on the basis of family and domestic conflict in the place of residence or in places of common use of residential premises. The objective side of domestic violence is physical, psychological or economic, with the exception of sexual violence. Beatings remain a common illegal act in the field of family and domestic relations. Beatings committed in family and domestic relations pose a social danger to the family and require the application of appropriate administrative penalties. Prevention and cessation of offenses in the field of family and domestic relations should be carried out in a complex. Legal certainty of actions of the National Police, short terms of bringing to administrative responsibility, which do not have a large time gap between the illegal act and legal assessment, can ensure the inevitability of punishment, reduce the latency of beatings, prevent serious and especially serious crimes.

Key concepts: administrative responsibility, domestic violence, domestic relations, conflicts, insults, beatings.

Вступ

Пріоритет захисту сім'ї державою закріплено у загальноприйнятих нормах міжнародного права та в законодавстві України. Проведена державою політика спрямована на зміцнення сім'ї та побудову взаємовідносин між її членами на основі відповідальності, взаємодопомоги, любові й поваги. Однак спостерігається несприятлива тенденція, спричинена кримінальними й адміністративними правопорушеннями у сімейно-побутовій сфері.

Громадська небезпека цих правопорушень полягає не тільки у заподіянні фізичної та психічної шкоди здоров'ю і життю людини, порушенні природного незаперечного права на особисту безпеку, призводить до розпаду сім'ї, припинення міжособистісного спілкування між членами сім'ї, здійснює вплив, що травмує психіку дітей, ускладнює їх соціальну адаптацію.

Проблеми попередження правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин досліджували вчені: О. Бандурка, А. Блага, В. Вітвицька, О. Джу́жа, Л. Завадська, М. Ковалів, Л. Кормич, Н. Лавриненко, І. Лавринчук, К. Левченко, Л. Леонтєва, Л. Левицький, О. Матвієнко, Т. Мельник, О. Остапенко та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сукупності адміністративно-правових заходів щодо оптимізації адміністративної відповідальності за правопорушення, скоєні у сфері сімейно-побутових відносин.

1. Сімейно-побутовий конфлікт як чинник домашнього насильства

Одним із найважливіших показників рівня цивілізованості суспільства є реальність забезпечення прав і свобод людини, яка має отримати від держави ефективний захист не лише у законі, а й на практиці. Тому більшість країн займається вдосконаленням організації в діяльності правоохоронних органів. Як свідчить досвід, конституційне визнання державою основних прав і свобод людини та громадянина ще не є гарантією створення належних умов для їх охорони й захисту від протиправних посягань і подальшого їх поновлення. Якісна та злагоджена робота державних інституцій, створених задля досягнення такої мети, має бути запорукою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина [1, с. 167].

У запобіганні та припиненні правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин важливу роль відіграє Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та встановлена адміністративна відповідальність за скоєння насильницьких дій [2].

Плутанина у застосуванні термінів «профілактика правопорушень», «попередження

правопорушень», «запобігання вчиненню правопорушень», «протидія правопорушенню» спричинена відсутністю єдиного наукового підходу до їхнього співвідношення, що посилюється браком однозначних підходів до їхнього застосування у нормативно-правових актах. Щодо їх співвідношення серед фахівців немає єдиної думки [3, с. 544].

Адміністративна відповідальність нерозривно пов'язана з відправленням функцій держави щодо захисту прав та свобод, інтересів суспільства. Адміністративна відповідальність є безпосереднім відображенням потреби держави та суспільства в протидії деструктивній системі – адміністративній деліктності. Важливим завданням держави є захист суспільних відносин від адміністративних правопорушень. Стратегії протидії цим правопорушенням – складова політики. Щорічно вчиняють значну кількість адміністративних правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин, відповідальність за які встановлена Кодексом України про адміністративні правопорушення [4].

З огляду на кількість скоєних адміністративних деліктів, слід погодитися з тим, що вони перетворилися на одне з типових асоціальних і протиправних явищ, що повною мірою належать до досліджуваних правовідносин.

Законодавство України про адміністративну відповідальність за правопорушення, скоєні у досліджуваній сфері, є системою адміністративно-деліктних норм. Аналіз основних складів адміністративних правопорушень у досліджуваній сфері показав, що вони посягають на права та здоров'я громадян.

Проблема притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері сімейно-побутових відносин порушувалася серед учених неодноразово [5, с. 85]. У даний час для органів і осіб, які застосовують право, існує невизначеність між поняттями сімейно-побутовий конфлікт (скандал), анти-суспільна (аморальна, недостойна) поведінка.

Сварки, скандали, конфлікти є майже у будь-якій сім'ї, це природний і навіть нормальний прояв сімейного життя. У результаті сімейної сварки відбувається словесна суперечка, наслідками якої можуть бути різні емоційні прояви у виді сліз і нетривалого ігнорування особами, які перебувають у сімейно-побутових відносинах. Сімейна сварка має негативний і позитивний характер.

Наступним явищем сімейного життя є скандал. Сімейний скандал – форма активної вербальної агресії, що виражається за допомогою криків, образ, погроз заподіяти фізичну біль. Сімейний скандал не є правопорушенням, проте, як і сварка, є проявом сімейно-побуто-

вого конфлікту. В основі сімейно-побутового конфлікту є суперечність між особами, які перебувають у сімейно-побутових відносинах.

Сімейно-побутовий конфлікт має індивідуальний, міжособистісний характер, в якому кожна сторона прагне відстояти свою точку зору, позицію, довести іншій її неправоту, вдаючись до взаємних звинувачень і нападів.

Правові наслідки сімейно-побутового конфлікту у виді вчинення особою адміністративного чи кримінального правопорушення або злочину залежатимуть від причини виникнення та індивідуальних емоційно-психологічних особливостей членів сім'ї.

До аморальної поведінки належать: зловживання алкогольними напоями або наркотичними засобами, жорстоке ставлення до близьких, інша аморальна поведінка в сім'ї. Поняття аморальної поведінки, її тривалість законом не визначено. Аморальною визнається поведінка, яка не відповідає правовим нормам, нормам моралі та моральності. Що стосується іншої негідної поведінки в сім'ї, то до неї можна віднести негідне ставлення до жінки, батьків, дітей, подружню невірність дружини чи чоловіка.

У науковому середовищі неодноразово робилися спроби поєднати окремі не взаємопов'язані ознаки об'єктивної сторони дрібного хуліганства, образи, побоїв, знищення та пошкодження чужого майна з діями, що не порушують норм адміністративного та кримінального права. Це пов'язано з метою створення однієї універсальної норми, що встановлює адміністративну відповідальність у сфері сімейно-побутових відносин.

Об'єктивна сторона правопорушення представлена як загроза застосування насильства, не забезпечення життя чи здоров'я; пошкодження чи знищення майна; насильницького примусу до чогось; нецензурної лайки; порушення спокою та тиші, виражених на ґрунті сімейно-побутового конфлікту в місці проживання, у місцях загального користування житловими приміщеннями.

Подана конструкція аналізованого адміністративного правопорушення вказує на окремі розрізнені дії, вчинені у результаті сімейно-побутового конфлікту, які більшою мірою представлені антигромадською поведінкою. Вченими пропонувалося запровадження адміністративної відповідальності за погрози заподіяння побоїв, майнової шкоди у значному розмірі.

Це підтверджує думку про те, що антигромадська поведінка та сімейний скандал як об'єктивний фактор розвитку сімейно-побутових конфліктів зводяться до адміністративного правопорушення. Проте це не вирішує, а ускладнює проблему.

Це пов'язано з релігійною та культурною специфікою регіонів України та неготовністю суспільства зрівняти сімейно-побутовий скандал із дрібним хуліганством чи іншим адміністративним правопорушенням.

Більшість правопорушень, пов'язаних із насильством у сім'ї (ст. 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування»), вчиняється чоловіками (92%), тільки 8% – жінками [6, с. 51].

Одним із поширених адміністративних правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин (відповідно до статті 173-2 КУпАП) є образа, приниження честі та гідності іншої особи, виражена у непристойній формі.

Метою образи є негативна оцінка особистості. Вона виявляється у непристойній, у відкрито цинічній формі, що суперечить загальнолюдським вимогам моралі, прийнятій манері спілкування для людей. Це протиправне діяння поширюється на широке коло осіб, а сімейно-побутова сфера – лише окремих її прояв. Образа посягає на суспільні відносини, пов'язані з гарантованими Конституцією України правами громадян на честь і гідність.

У сфері сімейно-побутових відносин образу відносять до одного з видів психологічного насильства, що порушує право людини не наражатися на жорстоке поводження, право на найвищі стандарти психічного здоров'я. Цей вид адміністративного правопорушення вчиняється, застосовуючи різні вербальні (словесні) вислови і невербальні дії, наприклад жести, звуки, плювки, ляпаси.

Правозастосовна практика свідчить про необхідність доведення факту вчинення непристойних дій, що утворюють об'єктивну форму образи. Ці дії мають бути спрямовані на конкретну особу, а не на всю міжособистісну конфліктну ситуацію чи події, що відбуваються. Постійне чи систематичне приниження честі та гідності осіб, котрі перебувають у сімейно-побутових відносинах, призводить до зміни поведінки та заниження самооцінки.

Аналіз наукової літератури та правозастосовної практики свідчить, що близько половини із загальної кількості потерпілих від образ є особами, які перебувають у сімейно-побутових відносинах. Їх характеризують сформовані особисті неприязні відносини чи сімейно-побутовий конфлікт, що сутнісно обумовлюють скоєння цього правопорушення. Особливістю образи в сфері сімейно-побутових відносин є те, що принижується честь і гідність близької людини, внаслідок чого може виникнути образа та зміна рівня міжособистісного спілкування.

Часто образа відбувається у розпалі сварки чи через стан сп'яніння. Кривдник не завжди може усвідомлювати свої слова чи дії. Як показує практика, кривдник зазвичай кається у скоєному діянні та намагається примиритися з близькими.

Чимала кількість звернень щодо притягнення до адміністративної відповідальності за образу надходить до поліції відповідно до статті 173-2 КУпАП. Звернення у виді письмових заяв надходять до чергових частин або під час прийому громадян дільничним офіцером поліції.

Зважаючи на конструкцію поняття «домашнє насильство» щодо переліку протиправних діянь, доцільно зазначити, що адміністративними правопорушеннями у цій сфері також є:

– невиконання батьками чи іншими законними представниками неповнолітніх обов'язків щодо їх утримання та виховання (ст. 184 КУпАП);

– доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (ст. 180 КУпАП).

Указані адміністративні правопорушення були предметом дослідження інших наукових розвідок, тому ми не акцентуватимемо на них.

2. Адміністративна відповідальність за побої

Поширеним протиправним діянням у сфері сімейно-побутових відносин є побої. Складовими об'єктивної сторони домашнього насильства є фізична, психологічна або економічна, за винятком сексуального насильства [7, с. 231].

Спеціальний суб'єкт адміністративного правопорушення – член подружжя чи колишнього подружжя або інша особа, яка перебуває у сімейних чи близьких відносинах. Дослідження вказують, що об'єктом аналізованого правопорушення є не здоров'я потерпілого, а значно ширша категорія – фізична (тілесна) недоторканність особи, що має бути об'єктом кримінально-правової охорони.

Побої є особливим, таким, що принижує честь і гідність, способом впливу на тілесну недоторканність людини. Як безпосередній (факультативний) об'єкт зазначеного правопорушення слід розглядати суспільні відносини, що охороняють честь і гідність особи.

Безпосередній об'єкт побоїв утворюють суспільні відносини, що забезпечують право людини на фізичну (тілесну) недоторканність, а зрештою – безпеку здоров'я. Побої не є особливим видом ушкоджень і полягають у завданні множини ударів. Фізичні наслідки побоїв не мають юридично значної втрати загальної працездатності.

Розглянуте адміністративне правопорушення передусім є активними діями, що характеризуються багаторазовим завданням ударів. Основними наслідками побоїв є незначна

втрата загальної працездатності людини чи короточасний розлад здоров'я. Але для того, щоб утворився склад правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, достатньо завдання одного чи декількох ударів.

Удари можуть завдаватися руками, ногами й іншими частинами тіла (головою, ліктем, коліном) за допомогою різних підручних засобів і предметів. Результатом завдання побоїв є тілесні ушкодження. До них належать синці, подряпини, садна, гематоми, припухлості, набряки. При побоях можливі невеликі рани, які потребують накладання хірургічних швів. Обов'язковим результатом побоїв має бути фізична біль, яка належить до обов'язкових ознак об'єктивної сторони побоїв, оскільки видимих тілесних ушкоджень у потерпілого може не бути.

Із медичного та юридичного погляду фізична біль – це не тільки емоційна реакція людини на шкідливий вплив, а й певне порушення функцій організму. Фізична біль завдає шкоди здоров'ю, оскільки завжди пов'язана із змінами у тканинах організму, що дає підстави відносити побої до правопорушень, що посягають на здоров'я. Настання фізичного болю відбувається унаслідок інших насильницьких дій, які можуть виражатися у вириванні волосся, викручуванні рук, припиканні окремих частин тіла, затисканні, здавлюванні, перерізі. Можлива дія на організм потерпілого за допомогою тварин тощо.

Загалом насильницькі дії повинні викликати у потерпілого болючі відчуття. Метою насильницьких дій є фізична та моральна дезорієнтація іншої людини, порушення її фізичної та моральної рівноваги.

Побої є різновидом фізичного насильства, що впливає на осіб, які перебувають із правопорушником у сімейно-побутових відносинах, змушує налаштовуватися під неправомірну поведінку кривдника. Стосовно аналізованої сфери кривдником і потерпілим завжди будуть особи, які перебувають у відносинах сімейно-побутового характеру.

Особливістю побоїв є те, що жертви іноді самі стають агресорами та вчиняють правопорушення стосовно кривдника. Побої, скоєні у сімейно-побутових відносинах, мають міжособистісну конфліктну основу.

Неадекватні комунікативні навички, що становлять внутрішньосімейну напруженість, віктимні вчинки осіб, які перебувають у сімейно-побутових відносинах, можуть спричинити взаємну реакцію у виді насильства. Доречно виокремити особливості заподіяння побоїв та інших насильницьких дій стосовно осіб, які перебувають із кривдником у сімейно-побутових відносинах.

По-перше, внаслідок зазначених протиправних дій, спрямованих на придушення волі однієї

чи кількох осіб, які перебувають із кривдником у сімейно-побутових відносинах, правопорушник прагне створити чи наголосити на своєму авторитеті. Кривдник, показуючи свою силу, намагається зайняти становище, в якому сімейно-побутові обов'язки перекладатимуться на інших.

Особистість правопорушника характеризується недоліком виховання чи у його діях простежується традиційна основа – приклади виховання із боку батьків, опікунів чи піклувальників.

По-друге, побої завдаються з метою образи та приниження людської гідності особам, з якими правопорушник перебуває у сімейно-побутових стосунках. Така мета характерна для осіб, які зловживають спиртними напоями, наркотичними засобами та психотропними речовинами. Ці особи, не реалізувавшись у соціумі, цим хочуть підкреслити свою значущість.

По-третє, побої є реакцією на постійні чи періодичні неправомірні дії осіб, які перебувають у сімейно-побутових відносинах.

По-четверте, побої у загальному контексті соціально корисних і морально виправданих дій є засобом підкріплення батьківського авторитету чи запобігання фактам антигромадської поведінки. В суспільстві побої іноді сприймаються як традиційні методи виховання неповнолітніх. Безпричинного заподіяння побоїв немає, зазвичай скоєнню правопорушення передують сімейно-побутовий конфлікт, який у результаті вирішується протиправним способом.

Сімейно-побутові конфлікти можна класифікувати за такими підставами:

– за часом виникнення: короткочасні, наприклад, спричинені отриманням негативної інформації про непристойну поведінку члена сім'ї або особливостями характеру людини; тривалі конфлікти, спричинені об'єктивними соціально-економічними умовами життя сім'ї, алкоголізм, наркоманія, ігроманія, психічний розлад чи хвороба;

– за рівнем реалізації: особисті неприязні відносини, що раптово виникли між особами, які перебувають у сімейно-побутових відносинах, що спровокували правопорушення (спонтанні конфлікти); сплановані конфлікти.

Конфлікт є не лише умовою, яка спровокувала правопорушення, а і його складовою. Завдання побоїв чи інших насильницьких дій – один із способів вирішення міжособистісного сімейно-побутового конфлікту. Цей метод має деструктивний характер, відповідно, кривдник має понести адміністративну відповідальність.

Визначити точну кількість скоєних побоїв у сімейно-побутових відносинах неможливо. Це пов'язано з відсутністю спеціалізованої форми обліку цього протиправного діяння як адміністративного правопорушення. Це лише частина проблеми, пов'язаної з ефективною

протидією домашньому насильству.

Фізичний владний вплив на особу, проявом якого є побої, завдає шкоди психічному здоров'ю, тягне зниження самооцінки та втрату віри у свої сили й можливості.

Судова практика свідчить про те, що потерпілими найчастіше стають жінки, неповнолітні, люди похилого віку, особи, які фізично чи психологічно слабші за кривдника або залежні від нього.

Однак у поліцейській практиці трапляються випадки, коли особи, які постраждали від побоїв, порушували закон, перевищували межі необхідної оборони. Введення окремого складу за побої стосовно осіб, які перебувають із кривдником у сімейно-побутових відносинах, своєчасне та доцільне, позаяк основною метою статті є запобігання більш тяжким злочинам у сім'ї завдяки забезпеченню особистої безпеки кожного члена. Адміністративна відповідальність забезпечить невідворотність покарання та дозволить поліції ефективніше впливати на кривдників. У сфері реалізації охоронної функції права превентивне регулювання виникає відтоді, відколи з'являється норма права, яка містить або допускає можливість настання негативних наслідків неправомірної поведінки або поведінку, що оцінюється суспільством чи державою негативно [8, с. 43]. Виділення в окремий склад адміністративних правопорушень побоїв у сфері сімейно-побутових відносин відповідає відповідним міжнародним вимогам, передбаченим Декларацією ООН про викорінення насильства щодо жінок, завданням законодавства про адміністративні правопорушення та Національною стратегією у сфері прав людини [9, 10]. Ці заходи сприятимуть зниженню латентності правопорушень.

Побої, вчинені стосовно осіб, які перебувають із кривдником у сімейно-побутових відносинах, становлять суспільну небезпеку для сім'ї, вимагають застосування відповідного адміністративного покарання, пов'язаного зі збільшенням терміну адміністративного арешту та громадських робіт.

Висновки

Попередження та припинення правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин має здійснюватися у комплексі. По-перше, правова визначеність дій Національної поліції, короткі терміни притягнення до адміністративної відповідальності, що не мають великого часового розриву між протиправним діянням і соціально-правовою оцінкою, здатні забезпечити невідворотність покарання, викликати підтримку та довіру до діяльності поліції, знизити латентність побоїв, попередити скоєння тяжких і особливо тяжких злочинів. По-друге, за допомогою законодавчого закріплення та впровадження у поліцейську практику додаткових про-

філактичних заходів адміністративно-правового впливу. По-третє, через включення попередження домашнього насильства до основних напрямів профілактики правопорушень.

Ураховуючи динаміку змін у сімейно-побутовій сфері подальші дослідження повинні охоплювати соціальні та психологічні аспекти цього явища.

Список використаних джерел

1. Ковалів М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності правоохоронних органів у демократичній державі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. Вип. 1. С. 166–173.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19>
3. Адміністративне право України (загальна частина) : навчальний посібник. О. І. Остапенко, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 9073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
5. Малиновська Т. М. Домашнє насильство: щодо змістовного наповнення терміна. *Наше право*. 2020. № 3. С. 85–91.
6. Черевко К. О. Домашнє насильство та насильство щодо жінок у розрізі законодавства України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1(24). С. 50–59.
7. Зуєва І. І., Приступ В. М. Сучасні аспекти правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 229–233.
8. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3 (9). С. 40–47.
9. Декларація про викоринювання насилля щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text
10. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

References

1. Kovaliv, M. V. (2018). Administratyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti pravookhoronnykh orhaniv u demokratychniy derzhavi [Administrative and legal regulation of the activities of law enforcement agencies in the democratic state]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna (Scientific Bulletin of Lviv state university of internal affairs. Law Series)*, 1, 166–173 [in Ukr.].
2. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu : Zakon Ukrainy [On preventing and combating domestic violence: Law of Ukraine] vid 07.12.2017 r. № 2229-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2229-19> [in Ukr.].
3. Ostapenko, O. I., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S. ta in. (2021). Administratyvne pravo Ukrayiny (zahal'na chastyna) [Administrative Law (common part)]. L'viv: SPOLOM [in Ukr.].
4. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya : Zakon Ukrayiny [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine] vid 07.12.1984 r. № 9073-KH. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> [in Ukr.].
5. Malynovs'ka, T. M. (2020). Domashnye nasyt'stvo: shchodo zmistovnoho napovnnennya termina [Domestic Violence: Regarding the Content of the Term]. *Nashe pravo (Our Law)*, 3, 85–91 [in Ukr.].
6. Cherevko, K. O. (2021). Domashnye nasyt'stvo ta nasyt'stvo shchodo zhinok u rozrizi zakonodavstva Ukrayiny [Domestic violence and violence against women within Ukrainian Legislation]. *Visnyk kryminolohichnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny (Bulletin of Criminological Association of Ukraine)*, 1, (24), 50–59 [in Ukr.].
7. Zuyeva, I. I., & Prystup, V. M. (2020). Suchasni aspekty pravovoho rehulyuvannya zapobihannya ta protydyi domashn'omu nasyt'stvu v Ukrayini [Current aspects of legal regulation of preventing and combating domestic violence in Ukraine]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal (Online Scientific Law Journal)*, 3, 229–233 [in Ukr.].
8. Yesimov, S. S. (2020). Preventyvne rehulyuvannya: teoretichni aspekty [Preventive regulation: theoretical aspects]. *Sotsial'no-pravovi studiyi (Social & Legal Studios)*, 3 (9), 40–47 [in Ukr.].
9. Deklaratsiya pro vykorinyuvannya nasyt'lya shchodo zhinok [Declaration on the Elimination of Violence against Women]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text [in Ukr.].
10. Pro Natsional'nu stratehiyu u sferi prav lyudyny [The National Human Rights Strategy]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 24.03.2021 r. № 119/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 11.11.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 11.11.2021
is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 347.922.3

Навроцька Віра Вячеславівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ З'ЄДНАНОГО ПОЗОВУ

Анотація. Проаналізовано проблемні питання розгляду та вирішення у кримінальному провадженні цивільного (з'єданого) позову. Зауважено на переваги й обговорено проблеми з'єданого позову, висловлено міркування про доцільність нової редакції відповідних положень Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються суб'єктів цивільного позову.

Ключові поняття: цивільний позивач; цивільний відповідач; особа, яка несе відповідальність у зв'язку з заявленим цивільним позовом; моральна шкода.

Navrotska Vira,

PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal and Legal Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: superviranavr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3407-7984

PROBLEMATIC ISSUES OF CONSIDERATION AND SOLVING OF THE JOINED CLAIM

Abstract. The problematic issues of consideration and solving of a civil (joint) claim in criminal proceedings are analyzed. Attention is drawn to the advantages and problems of the joint claim are discussed, opinions on the expediency of a new version of the relevant provisions of the CPC of Ukraine concerning the subjects of civil claim and the final moment of filing claims are expressed.

Attention is drawn to the divergence between the provisions of Part 1 of Article 61 of the CPC of Ukraine, which states that a legal entity may become a civil plaintiff if damage is caused to its property by the act prohibited by criminal law and the provisions of Part 1 of Art. 128 of this Code, under which legal entity (along with a person) has the right to claim for compensation of moral damage (damage to his business reputation). It is proved that the priority is given to the provisions of Part 1 of Article 61 of the CPC of Ukraine under the current legal regulation.

The ambiguity of the legislator's approach to the type of socially dangerous act, the harm of which gives the right to file a civil claim is emphasized. It is argued that in the case of a conflict between the provisions of Part 1 of Article 61 of the CPC of Ukraine and Part 1 of Article 62 (as well as Part 1 of Article 128) of this Code, preference should be given to the provisions of Part 1 of Article 61 of the CPC, under which the basis for filing a civil claim in criminal proceedings is the damage caused by any socially dangerous act (including one committed by a child who has not reached the age of criminal responsibility) as one that broadly regulates the analyzed social relations and is more advantageous for the interests of the victim.

Key concepts: civil plaintiff, civil defendant, person liable with the filed civil claim, moral damage.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-102-108

Вступ

Одним із способів захисту прав особи, котрій кримінальним правопорушенням або іншим

суспільно небезпечним діянням було завдано шкоди, є інститут цивільного (з'єданого) позову. В юридичній літературі проблема вдо-

скасування інституту відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, вирішується неоднозначно. Існує думка, згідно з якою інститут цивільного позову не повинен застосовуватися у кримінальному судочинстві як елемент, що нехарактерний його публічній природі. Однак значно більше вчених висловлюються за його збереження та ширшу сферу застосування.

Сучасна українська держава, проголошуючи себе (згідно з Конституцією) демократичною та правовою, визнає права і свободи людини й громадянина найвищою цінністю, а також гарантує їх дотримання та захист. Не випадково одним із завдань кримінального судочинства проголошено захист прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, а також інтересів держави (ст. 2 КПК України).

Конституція України покладає на державу обов'язок з забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам – постраждалим від кримінальних правопорушень та інших суспільно небезпечних діянь. Одним із засобів реалізації зазначеної норми є кримінально-процесуальний інститут цивільного (з'єднаного) позову, що спрямований на виконання завдань кримінального судочинства шляхом відшкодування цивільному позивачу майнової шкоди та (чи) компенсації моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням.

Необхідність аналізу оптимальності й ефективності застосування інституту цивільного позову, вивчення пов'язаного з ним можливого вдосконалення механізму правового регулювання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням та іншим суспільно небезпечним діянням у кримінальному процесі, не викликає сумнівів і доводить актуальність дослідження відповідних проблем.

Цивільний позов як засіб захисту порушених прав викликає зацікавлення не лише правознавців, а й учених-юристів, з-поміж яких варто виокремити Д. К. Бокова, В. В. Дубровіна, Д. В. Калініченка, А. М. Карімова, К. Б. Куватпекова, О. А. Лейбу, Н. О. Нікурадзе, В. В. Печерського, М. Р. Самітова, Ж. В. Самойлова, Т. А. Славгородських, Т. Е. Сушину, І. А. Тітка.

Ще корифеєм галузевої науки – А. Ф. Коні, мовлячи про особливості аналізованого інституту, зауважував, що з'єднаний позов є одним із найбільш суперечливих і водночас найменш розроблених частин кримінального процесу. Цей вислів не втратив актуальності. Ще й досі дослідження, присвячені цивільному позову, не завершені та є актуальними з огляду на нове кримінальне процесуальне законодавство. Доводиться констатувати, що чимало питань

у цій сфері вітчизняним законодавцем урегульовано настільки суперечливо та недбало з погляду юридичної техніки, що у них іноді складно розібратися не лише пересічним працівникам органів, що ведуть кримінальний процес, а й «вузьким» фахівцям. А тому «різнобоям» у правозастосуванні при розгляді та вирішенні з'єднаного позову нікого не здивуєш.

Метою статті є вирішення найбільш важливих та актуальних, на мою думку, проблем аналізованого правового інституту – питань про переваги пред'явлення позовних вимог у порядку кримінального судочинства та про суб'єкти цивільного позову.

1. Переваги пред'явлення позовних вимог у порядку кримінального судочинства

Особа, якій завдана шкода внаслідок учинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння, має альтернативні можливості відстояти порушені права: 1) або шляхом подачі позову в порядку цивільного судочинства, 2) або ж пред'явивши позовні вимоги до суду «кримінального».

Пред'явлення позовних вимог у порядку кримінального судочинства має низку переваг:

1) якщо у цивільному процесі діє правило, згідно з яким кожна особа повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу заявлених вимог чи заперечень (тобто позивач зобов'язаний довести факт заподіяння шкоди, її розмір, характер, вину заподіювача шкоди й інші обставини, що мають правове значення), то у кримінальному судочинстві тягар доказування цих обставин, виявлення осіб, котрі відповідатимуть за заподіяння шкоди, покладено на працівників органів, що ведуть кримінальний процес; постраждалий ж (якщо забажає) може надавати їм посильну допомогу в цьому;

2) постраждалому від кримінально-протиправних діянь нема потреби повторно брати участь у судовому розгляді, а відтак спільний розгляд кримінального провадження та позовних вимог економить час, зусилля та й зрештою нерви постраждалого;

3) свідки, експерти, перекладачі звільнені від повторних викликів до суду;

4) неявка цивільного відповідача (чи його представника) в судові засідання не є підставою для відкладення розгляду цивільного (з'єднаного) позову в кримінальному судочинстві;

5) при пред'явленні цивільного позову (про відшкодування будь-якого виду шкоди) судовий збір не сплачується.

Щодо останньої із наведених переваг пред'явлення позовних вимог в порядку кримінального судочинства хотіла б зауважити на

наступне. Аналіз практики (на жаль, непоодинокі і такої, що не ґрунтується на чинному законодавстві) свідчить про те, що судді іноді залишають цивільні позови про відшкодування моральної шкоди без руху, надаючи потерпілому строк (у п'ять днів) для сплати ним судового збору. Причому таке рішення (про залишення позовів без руху) в разі одночасного пред'явлення вимоги про відшкодування і майнової, і моральної шкоди, окремими суддями приймається лише в частині позовних вимог про стягнення моральної шкоди, іншими ж їх колегами – щодо позовних вимог про відшкодування і моральної, і майнової шкоди.

Водночас прибічники такого підходу посиляються на положення: а) чч. 1 та 2 ст. 133 ЦПК України (відповідно до якого до складу судових витрат включаються судовий збір і витрати, що пов'язані із розглядом справи; б) та п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (де йдеться про те, що у справах про відшкодування матеріальних (! – В.Н.) збитків, завданих унаслідок вчинення кримінального правопорушення) позивач не сплачує судовий збір [1, 2, 3, 4].

Слід повністю погодитися з О. А. Лейбою у тому, що в кримінальному провадженні сплата судового збору є неприйнятною, що таке явище суперечить завданням кримінального судочинства. Дослідниця справедливо вказує, що обов'язком держави є захист особи від кримінально-протиправних діянь. Саме тому витрати, що пов'язані із відновленням прав, на які було здійснено посягання внаслідок учинення кримінального правопорушення (чи іншого суспільно небезпечного діяння), має нести все-таки держава, а не постраждалий [5, с. 99–101].

Згідно з положеннями ч. 5 ст. 128 КПК України, застосування норм ЦПК України можливе лише тоді, коли процесуальні відносини, які виникають у зв'язку із з'єднанням позовом, у КПК не вирішені. Але питання процесуальних витрат нормами КПК 2012 р. все-таки врегульоване. Так, у ст. 118 цього Кодексу міститься вичерпний перелік процесуальних витрат, котрий складається із: а) витрат на правову допомогу; б) витрат, що пов'язані із прибуттям до органів, які ведуть кримінальний процес; в) витрат, що пов'язані із залученням свідків, потерпілих, спеціалістів, перекладачів, експертів; г) витрат, що пов'язані із зберіганням й пересиланням речей та документів. Оскільки судовий збір не належить до процесуальних витрат відповідно до чинного КПК, то суди й не можуть вимагати його сплати за розгляд цивільного позову про відшкодування моральної (немайнової) шкоди під час кримінального

провадження. Обстоюваний мною підхід із цього питання демонструє і Верховний Суд [6].

Для уникнення суперечностей у тлумаченні відповідних положень О. А. Лейба пропонує доповнити ст. 61 КПК України таким положенням: «Цивільний позивач звільняється від сплати судового збору» [5, с. 101]. Загалом із наведеним підходом дослідниці та її аргументами я згодна. Зауваження викликає хіба твердження про звільнення від сплати судового збору лише цивільного позивача. Не виключено, що з метою відстоювання інтересів особи, яка самостійно цього зробити не може (внаслідок неповноліття, похилого віку, неналежного стану здоров'я тощо), цивільний позов буде пред'явлено не нею самою, а її законним представником чи прокурором. Звісно ж, у цьому випадку цивільним позивачем є не останні (як про це іноді стверджується в юридичній літературі) [7, с. 264–265], а особа, з метою захисту прав якої й було пред'явлено позов, адже саме вона має матеріальний інтерес, саме вона є стороною у деліктному зобов'язанні [8, с. 51; 9, с. 166; 10, с. 88]. Тому, вочевидь, від сплати судового збору повинна бути звільнена будь-яка особа, уповноважена пред'являти позовні вимоги (а не лише цивільний позивач). Більш виправданим видається підхід, відображений у ст. 196 Модельного КПК для держав-учасниць СНД, згідно з яким «цивільний позов, пред'явлений у кримінальному судочинстві, звільняється від обкладення державним митом» [11].

З огляду на це пропоную доповнити статтю 61 КПК України ч. 4 такого змісту:

«У разі пред'явлення цивільного позову судовий збір не сплачується».

Окрім того, аналіз положень п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» зумовлює висновок, що під час розгляду справи у всіх судових інстанціях від сплати судового збору звільняються лише позивачі у справах про відшкодування матеріальних збитків, що були завдані внаслідок учинення кримінального правопорушення. Такий підхід законодавця до необхідності сплати судового збору при пред'явленні позову для відшкодування збитків, завданих унаслідок вчинення іншого суспільно небезпечного діяння (суспільно небезпечного діяння неосудного чи неповнолітнього, котрий не досягнув віку, з якого настає кримінальна відповідальність) для мене незрозумілий. Його я можу пояснити лише неухважністю та недбалістю при конструюванні відповідних норм.

З огляду на це запропонована мною редакція п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» має мати такий вигляд:

«б) позивачі – у провадженнях про відшкодування матеріальних збитків, завданих внас-

лідок вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння».

2. Юридична особа як цивільний позивач у кримінальному провадженні

Цивільними позивачами у кримінальному провадженні (згідно з положеннями ч. 1 ст. 61 КПК України) можуть бути: а) *фізична особа*, котрій кримінальним правопорушенням або ж іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно *майнової та/чи моральної* шкоди (та яка у передбаченому КПК порядку пред'явила цивільний позов); б) *юридична особа*, котрій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано *майнової шкоди* (та котра у передбаченому КПК порядку, пред'явила позовні вимоги).

Отож із вищенаведеного положення слід зробити висновок, що юридичну особу може бути визнано цивільним позивачем лише тоді, коли діянням, забороненим КК України, їй завдано виключно майнової шкоди, адже там не йдеться про те, що юридична особа вправі звертатися з позовними вимогами про відшкодування немайнової шкоди (зокрема, шкоди, завданої їй ділової репутації).

Водночас у ч. 1 ст. 128 КПК зазначено, що: «*особа*» (і не конкретизовано, яка саме особа – фізична або юридична; а, отже, і та, і інша – В. Н.), якій кримінальним правопорушенням завдано *майнової та/або моральної шкоди*, вправі під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов.

Насамперед потрібно з'ясувати: а чи можливе заподіяння моральної шкоди юридичній особі? Законодавець вважає, що може. Так, у відповідних положеннях ЦК України (п. 4 ч. 2 ст. 23 цього Кодексу) він прямо вказує, що моральна шкода може полягати у приниженні ділової репутації і фізичної, і юридичної особи [12]. Загалом з таким підходом я погоджуюся. Зауваження, щоправда, викликає вжита термінологія. Вважаю, що поняття «моральна шкода» варто вживати на позначення виключно немайнових втрат фізичних осіб. Адже мораль є уявленням про справедливість – несправедливість, добро – зло, чесність – підлість тощо; їх же в юридичної особи бути, безсумнівно, не може. На позначення немайнових втрат юридичної особи, на мою думку, доцільніше вживати термін «немайнова шкода».

Окрім того, поза увагою законодавця залишається та обставина, що заподіяна юридичній особі злочином або іншим суспільно небезпечним діянням немайнова шкода може полягати не лише у приниженні ділової репутації, а й у втратах немайнового характеру, що були наслідками посягань на комерційні позначення

(право на торгівельні марки, фірмові / комерційні найменування тощо), а також у розголошенні комерційної таємниці.

А тому пропоную у тексті ЦПК України слова «моральна шкода» у всіх відмінках та числах замінити словами «немайнова шкода» у відповідному відмінку та числі.

Отже, між положеннями КПК України (а саме – ч. 1 ст. 61 та ч. 1 ст. 128 КПК) є розбіжності. Зводяться ж вони до того, що згідно з ч. 1 ст. 128 КПК України, із позовними вимогами про відшкодування немайнової (чи, як іменує її законодавець, – «моральної» шкоди) може звернутися будь-яка (*і фізична, і юридична*) особа, а, відповідно до положень ч. 1 ст. 61 цього ж Кодексу, – *тільки фізична особа*.

За такої суперечності пріоритет, як видається, за нормою, викладеною у ч. 1 ст. 61 КПК України (якою юридичній особі надано право звертатися з позовними вимогами про відшкодування виключно *майнової шкоди*) [13, с. 55–56; 14, с. 202–203]. Пояснюється це тим, що правовий статус цивільного позивача – похідний від статусу потерпілого. За нині ж діючого правового регулювання (про те, що такий підхід законодавця потребує змін, уже неодноразово говорили дослідники) юридична особа може бути потерпілим за умови заподіяння їй кримінальним правопорушенням лише майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України).

Із цього приводу слід вказати ще й на наступне. Х. Р. Кахнич резонно зауважує, що стосовно потерпілого шкода може бути завдана лише кримінальним правопорушенням, водночас стосовно цивільного позивача вона може бути й результатом суспільно небезпечного діяння. Але це не логічно, бо тоді виходить, що якщо, припустімо, особі була завдана шкода суспільно небезпечним діянням неосудного, то вона може бути цивільним позивачем, а от потерпілим – ні [15, с. 124].

З огляду на вищенаведене пропоную:
– викласти положення ч. 1 ст. 55 КПК України у такій редакції:

«1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/чи немайнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, котрий відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди».

3. Пред'явлення в порядку кримінального судочинства позовних вимог про відшкодування шкоди, завданої злочинним або іншим суспільно небезпечним діянням особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів виховного характеру

Законодавцем вкрай неоднозначно вирішено питання про вид діяння, забороненого КК України, заподіяння шкоди яким дає право постраждалому на пред'явлення з'єднаного позову. Підставою пред'явлення позовних вимог у кримінальному провадженні (згідно з положеннями ч. 1 ст. 61 КПК України) є завдання шкоди: а) кримінальним правопорушенням (кримінальним проступком чи злочином); б) іншим суспільно небезпечним діянням (діянням і особи, котра не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і неосудного).

Водночас у ч. 1 ст. 62, а також у ч. 1 ст. 128 КПК законодавець демонструє дещо вужчий підхід – там сказано про можливість пред'явлення з'єднаного позову, якщо шкоди завдано: а) кримінальним правопорушенням; б) суспільно небезпечним діянням тільки неосудного.

Оцінювати вищенаведені положення (ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК України) як продуманий і зважений підхід не можна. Це, навпаки, очевидна вада законодавчої техніки, результат явної недбалості та неухважності законотворця. За такої правової регламентації абсолютно безпідставно та не виправдано обмежується право постраждалого на відшкодування завданої шкоди (у порядку кримінального судочинства) від діянь осіб, стосовно яких вирішується питання про застосування до них примусових заходів виховного характеру (причому і тих, що досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і тих, котрі його не досягли).

Окрім того, положення ч. 1 ст. 62 та ч. 1 ст. 128 КПК в частині, що унеможливають пред'явлення позовних вимог у разі заподіяння шкоди діянням неповнолітніх, стосовно яких ведеться провадження по застосуванню примусових заходів виховного характеру, іде врозрід із положенням ч. 1 ст. 129 цього ж Кодексу, де прямо вказано, що при ухваленні обвинувального вироку, постановленні ухвали про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, суд приймає рішення по цивільному позову (або відмовляючи у ньому, або задовольняючи повністю чи частково).

Із метою узгодження між собою положень ч. 1 ст. 61, ч. 1 ст. 62, ч. 1 ст. 128 та ч. 1 ст. 129 КПК України; урахуванням тих із них, котрі більш вигідні з огляду на забезпечення інтересів постраждалого, тих, які більш широко регламентують аналізовані суспільні відносини, а

також із урахуванням міркувань, викладених мною раніше у цій же статті, пропоную:

– викласти ч. 1 ст. 61 КПК України так:

«1. Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого, особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, завдано майнової та/чи моральної шкоди; юридична особа, якій переліченими діяннями завдано майнової та/чи немайнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій та якому переліченими діяннями завдано майнової шкоди»;

– викласти ч. 1 ст. 62 КПК України у такій редакції:

«Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого чи особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом»;

– викласти ч. 1 ст. 128 КПК України так:

«Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або немайнової шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру».

Висновки

Вищенаведене дає підстави для загального висновку про те, що правова регламентація інституту цивільного позову не досконала. Для подолання такої ситуації автором запропоновано низку змін і доповнень до чинного КПК, а саме:

1) слід доповнити ст. 61 КПК України ч. 4 такого змісту: «У разі пред'явлення цивільного позову судовий збір не сплачується»;

2) редакція п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» має мати такий вигляд: «б) позивачі – у провадженнях про відшкодування матеріальних збитків, завданих унаслідок

док вчинення кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння»;

3) у тексті ЦПК України слова «моральна шкода» у всіх відмінках та числах потрібно замінити словами «немайнова шкода» у відповідному відмінку та числі;

4) положення ч.1 ст. 55 КПК України варто викласти у такій редакції: «1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та / чи немайнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, котрий відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди»;

5) ч. 1 ст. 61 КПК України варто викласти так: «1. Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого, особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, завдано майнової та/чи моральної шкоди; юридична особа, якій переліченими діяннями завдано майнової та/чи немайнової шкоди, а

також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій та якому переліченими діяннями завдано майнової шкоди»;

6) ч. 1 ст. 62 КПК України запропоновано викласти у такій редакції: «Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична чи юридична особа, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого чи особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому цим Кодексом»;

7) ч. 1 ст. 128 КПК України слід викласти так: «Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та / або немайнової шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінальним протиправним діянням підозрюваного, обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру».

Список використаних джерел

1. Ухвала Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області 23.01.2017 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64251574>
2. Ухвала Чечельницького районного суду Вінницької області від 30.03.2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73103747>
3. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 05.03.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72578614>
4. Ухвала Новозаводського районного суду міста Чернігова від 29.01.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72117073>
5. Лейба О. А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 216 с.
6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 06.11.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77848690>
7. Сарсенбаев Т. У. Теория и практика охраны прав и законных интересов беспомощных жертв преступлений в досудебном производстве (по материалам Казахстана и России) : дисс. докт. юрид. наук : 12.00.09 / Всероссийский научно-исследовательский институт МВД РФ. Москва, 2006. 389 с.
8. Емельянов С. Л. Гражданский иск в уголовном процессе : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.09. Белорусский государственный университет. Минск, 2004. 116 с.
9. Навроцька В. В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 440 с.
10. Мазалов А. Г. Гражданский иск в уголовном процессе. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юридическая литература, 1977. 177 с.
11. Модельный Уголовно-процессуальный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств от 17 февраля 1996 года. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/ihl-nat-2.htm>
12. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

13. Навроцька В. В. Проблемні питання вирішення цивільного позову за КПК України 2012 р. *Актуальні питання кримінального права та процесу : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Кривий Ріг, 14 червня 2019 року). Кривий Ріг : Поліграфічна компанія «Геліос-Принт», 2019. С. 55–56.
14. Навроцька В. В. Юридична особа як цивільний позивач. *Проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні : матеріали Міжнародної конференції* (м. Львів, 7 червня 2019 р.). Львів : СПОЛІОМ, 2019. С. 202–203.
15. Кахнич Х. Р. З'єднаний позов як спосіб захисту прав потерпілого від злочину у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2013.

References

1. Ukhvala Dovhyntsiys'koho rayonnoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovs'koyi oblasti 23 sichnya 2017 roku [Decision of the Dovhyntsi District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk Region, January 23, 2017]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64251574> [in Ukr.].
2. Ukhvala Chechel'nyts'koho rayonnoho sudu Vinnyts'koyi oblasti vid 30.03.2018 roku [Decision of the Chechelnytsky District Court of Vinnytsia Region dated March 30, 2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73103747> [in Ukr.].
3. Ukhvala Uzhhorods'koho mis'krayonnoho sudu Zakarpat's'koyi oblasti 05.03.2018 roku [Decision of the Uzhhorod City District Court of the Zakarpattia Region on March 5, 2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72578614> [in Ukr.].
4. Ukhvala Novozavods'koho rayonnoho sudu mista Chernihova vid 29.01.2018 roku [The decision of the Novozavodsky district court of the city of Chernihiv from 01/29/2018]. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72117073> [in Ukr.].
5. Leyba, O. A. (2018). Defekty kryminal'noho protsesual'noho zakonodavstva ta zasoby yikh podolannya [Defects of the criminal procedural legislation and means of their overcoming] [in Ukr.].
6. Postanova Kasatsiynoho kryminal'noho sudu Verkhovnoho sudu vid 6 lystopada 2018 roku [Resolution of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of November 6, 2018]. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77848690> [in Ukr.].
7. Sarsenbayev, T. U. (2006). Teoriya i praktika okhrany prav i zakonnykh interesov bespomoshchnykh zhertv prestupleniy v dosudebnom proizvodstve (po materialam Kazakhstana i Rossii) [Theory and practice of protecting the rights and legitimate interests of helpless victims of crimes in pre-trial proceedings (based on materials from Kazakhstan and Russia)] [in Russ.].
8. Yemel'yanov, S. L. (2004). Grazhdanskiy isk v ugovnom protsesse [Civil action in criminal proceedings] [in Russ.].
9. Navrotska, V. V. (2010). Zasada dyspozytyvnosti ta yiyi realizatsiya v kryminal'nomu protsesi Ukrayin [The principle of dispositiveness and its implementation in the criminal process of Ukraine] [in Ukr.].
10. Mazalov, A. G. (1977). Grazhdanskiy isk v ugovnom protsesse [Civil lawsuit in criminal proceedings] [in Russ.].
11. Model'nyy Ugolovno-protsessual'nyy kodeks dlya gosudarstv – uchastnikov Sodruzhestva Nezavisimykh Gosudarstv ot 17 fevralya 1996 goda [Model Code of Criminal Procedure for the Member States of the Commonwealth of Independent States of February 17, 1996]. Retrieved from <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/ihl-nat-2.htm> [in Russ.].
12. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukr.].
13. Navrots'ka, V. V. (2019). Problemni pytannya vyrishennya tsyvil'noho pozovu za KPK Ukrayiny 2012 r [Problematic issues of resolving a civil lawsuit under the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012]. *Aktual'ni pytannya kryminal'noho prava ta protsesu (Current issues of criminal law and procedure)*, 55–56 [in Ukr.].
14. Navrots'ka, V. V. (2019). Yurydychna osoba yak tsyvil'nyy pozyvach [Legal entity as a civil plaintiff]. *Problemy kryminal'no-pravovoho, kryminal'no-protsesual'noho ta kryminalistychnoho zabezpechennya prav osoby v Ukrayini (Problems of criminal law, criminal procedure and forensic support of individual rights in Ukraine)*, 202–203 [in Ukr.].
15. Kakhnych, Kh. R. (2013). Z'yednanyy poзов yak sposib zakhystu prav poterpiloho vid zlochyну u kryminal'nomu sudochynstvi [A joint lawsuit as a way to protect the rights of a victim from a crime in criminal proceedings] [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 07.11.2021
 прийнята до друку 22.11.2021
 The article: is received 07.11.2021
 is accepted 22.11.2021

UDC (УДК) 343.1

Матоліч Віта Василівна,
здобувач наукового ступеня доктора філософії у галузі права
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vitavmat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6512-3189

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ

Анотація. Зауважено на недосконалість кримінально-процесуальних засобів доказування, а саме на відсутність спеціальних процедур проведення слідчих чи інших процесуальних дій, що спрямовані на отримання інформації, яка містить професійну таємницю, та на недосконалість чинних норм законодавства. Наведено порівняльну характеристику законодавства України та законодавства Франції з цих питань. Запропоновано шляхи вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Ключові поняття: засоби доказування, професійна таємниця, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів.

Matolych Vita,
Postgraduate Student of the Institute of Law,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vitavmat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-6512-3189

IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL MEANS OF PROVING IN ORDER TO PROTECT PROFESSIONAL SECRET

Abstract. The current Criminal Procedural Code of Ukraine provides only the general procedure for conducting investigative or other procedural actions. The legislator has not defined special norms concerning the collection of information that contains professional secret. However, secret information is provided by law with special legal protection, and therefore there is a need to determine a special procedure for obtaining it within criminal proceedings to provide additional guarantees for its keeping in secret and protection against procedural abusing.

It is substantiated the need to supplement the Criminal Procedural Code of Ukraine with provisions foreseeing that the search of premises where lawyers, doctors, notaries, journalists practice, as well as premises where these persons may keep the information that is a professional secret, should be carried out within a special procedure. It is suggested: to determine that the prosecutor is a special subject of such a search, to establish that the search is carried out with the participation of an authorized representative responsible for professional practice, giving him the right to appeal against the seizure of information that contains professional secret.

It is substantiated the necessity of granting the right to file objections in the process of the court ruling on temporary access to items and documents execution, which will be immediately submitted to the investigating judge, aiming to ensure a balance between the interests of the state in effective investigating of the crime and private interests in saving the professional secret. The necessity to give the prosecution the right to seize other documents, in addition to those specified in the court ruling of the investigating judge, within the search, which is carried out under Article 166 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, is proved.

Key concepts: means of proving, professional secret, search, temporary access to items and documents.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-109-115

Вступ
Кримінальний процесуальний кодекс України визначає різноманітні засоби доказування

з метою досягнення завдань кримінального судочинства. Це, зокрема, гласні та негласні слідчі (розшукові) дії, окремі види заходів

забезпечення кримінального провадження та процесуальні дії, у ході здійснення яких слідчий (дознавач) або прокурор отримують інформацію, що становить охоронювану законом таємницю. Однак чинні норми кримінального процесуального права не повною мірою регламентують процедуру, яка б могла забезпечити збереження вказаних відомостей у таємниці, а також запобігти процесуальним зловживанням.

Так, за результатами розгляду справи «Роман Захаров проти Росії» Європейський суд з прав людини вказав, що отримана у ході досудового розслідування інформація повинна бути належним чином зафіксована, збережена та захищена для того, щоб запобігти її модифікації, незаконному знищенню та поширенню [1].

Національне кримінальне процесуальне законодавство в основному містить лише загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових), процесуальних дій, а також щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Ні у Кримінальному процесуальному кодексі України, ні у спеціальних законах, які визначають статус інформації, що становить професійну таємницю і порядок її використання та збереження, не визначено спеціальних норм, що стосуються процедури збирання доказової інформації, яка містить професійну таємницю. Єдиний виняток становить процедура проведення обшуку в житлі чи офісі адвоката, яка врегульована також і частиною 2 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Однак положення цієї статті не повною мірою забезпечують гарантії збереження професійної таємниці.

Такий підхід видається неправильним, оскільки законодавець у статті 8 Закону України «Про доступ до публічної інформації» надає інформації, що становить професійну таємницю, підвищену правову охорону. А саме зазначає, що така інформація належить до таємної, та вказує, що питання надання доступу до такої інформації має бути визначено законодавством. Отже, навіть якщо інформація, що становить професійну таємницю, необхідна у ході здійснення досудового розслідування, для отримання такої інформації має бути визначено спеціальну процедуру з додатковими гарантіями для забезпечення її збереження та захисту від зловживань.

Метою статті є вдосконалення наявного механізму застосування засобів доказування для забезпечення розумного балансу між публічними інтересами в частині забезпечення виконання завдань кримінального провадження та приватними інтересами осіб щодо запобігання несанкціонованому доступу до інформації, яка містить охоронювану законом

таємницю та використання такої інформації у ході здійснення кримінального провадження.

Дослідженням питань щодо вдосконалення кримінально-процесуальних засобів доказування займалися такі науковці: П. М. Маланчук, М. І. Соф'їн, О. В. Музиченко, М. А. Макаров, Є. І. Лисаченко та інші. Однак, удосконалення наявних процедур у контексті збереження професійних таємниць досліджувалося лише побічно. Тому виникає необхідність у дослідженні цієї проблеми.

1. Удосконалення процедури проведення обшуку з метою недопущення неправомірного отримання інформації, яка містить професійну таємницю

Непоодинокими є випадки, коли у слідчого (дознавача) в ході здійснення кримінального провадження щодо вчинення кримінального правопорушення виникають здогади щодо можливого вчинення також й іншого кримінального правопорушення, досудове розслідування якого ще не здійснюється, оскільки приводу для ініціювання такого розслідування немає. Таким чином, у межах проведення слідчих дій у ході здійснення досудового розслідування одного кримінального правопорушення, орган досудового розслідування одночасно шукає і докази на підтвердження своїх здогадів або розпочати інше досудове розслідування.

Як результат – у ході проведення слідчої дії вилучають не тільки документи, які мають значення для кримінального провадження, а також і ті, які до цього кримінального провадження не мають відношення. Та й навіть, якщо за результатами проведення слідчої дії такі документи не були вилучені, не маючи права ознайомлюватися з інформацією, яка містить професійну таємницю, слідчий (дознавач) фактично ознайомлюється зі змістом такої інформації, що є недопустимим. Однією з гарантій захисту від такого виду зловживань може бути визначення окремої процедури для проведення процесуальних дій, що стосується інформації, яка містить професійну таємницю.

Тому необхідно розробити такий механізм застосування засобів доказування, який би забезпечив розумний баланс між інтересами держави щодо забезпечення виконання завдань кримінального провадження та інтересами осіб, яким завдається істотна шкода внаслідок незаконних дій органу досудового розслідування у ході реалізації ним владних повноважень зі здійснення досудового розслідування.

На мій погляд, позитивним у цьому питанні є досвід Франції. Зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс Франції визначає і загальну процедуру здійснення обшуку чи

виїмки (стаття 56), і спеціальну, яка передбачає особливості проведення обшуку чи виїмки документів у офісі адвоката, нотаріуса, журналіста та інших (наприклад, стаття 56-1).

Деякі положення цього кодексу заслуговують на особливу увагу, оскільки на даний момент є об'єктивна необхідність у їх імplementації. Відповідно до параграфу 1 статті 56-1 цього кодексу, обшук офісу адвоката або місця його проживання може проводитися лише суддею або прокурором і за обов'язкової присутності президента Асоціації адвокатів або його уповноваженого після письмового та вмотивованого рішення цього судді або прокурора, в якому вказується характер правопорушення або правопорушень, щодо яких проводиться обшук, причини та обґрунтування проведення обшуку і його об'єкти. Суддя або прокурор і президент чи його уповноважений – єдині, хто має право бути ознайомленими з документами, виявленими під час обшуку, з метою їх подальшої виїмки. У ході здійснення обшуку можуть бути вилучені документи, що стосуються інших правопорушень, аніж зазначені в рішенні про надання дозволу на проведення обшуку. Наслідком порушення порядку, визначеного цим параграфом, є недопустимість отриманих доказів [2, с. 22].

Отже, повною мірою передбачено гарантії прав адвокатів щодо захисту від неправомірного втручання в адвокатську діяльність і захист інформації, що становить адвокатську таємницю, а саме:

– участь у ході проведення такої слідчої дії бере тільки обмежене коло суб'єктів (що не лише забезпечує захист інформації, а й баланс між інтересами адвоката та інших його клієнтів, яким може бути завдана шкода внаслідок незаконних дій сторони обвинувачення);

– персональну відповідальність судді або прокурора, який здійснював обшук у випадку неправомірного втручання у свободу здійснення адвокатської діяльності;

– дієвий механізм протидії незаконному вилученню документів.

Кримінальний процесуальний кодекс Франції дозволяє вилучення також й інших документів, аналіз яких дає підстави для висновку, що вони свідчать про вчинення іншого злочину. Однак для забезпечення професійних гарантій прав адвокатів також визначено додаткові гарантії збереження адвокатської таємниці. Зокрема, передбачено, що президент Асоціації адвокатів або його уповноважений може заперечити проти вилучення документа, який суддя або прокурор має намір вилучити, якщо він вважає, що це є протиправним (надмірним). У такому разі про це зазначається у протоколі

слідчої дії, але ці документи до протоколу слідчої дії не долучаються. Про їх вилучення складають окремий протокол, який разом із запереченнями передають на розгляд судді з питань свобод та тримання під вартою, який остаточно вирішує питання щодо законності підстав вилучення таких документів. До цього часу з метою збереження у таємниці інформації, що міститься у спірних документах, зазначені документи знаходяться в опечатаному конверті і право ознайомитися з їх змістом має тільки суддя, що вирішує питання правомірності їх вилучення. У випадку визнання такого вилучення неправомірним, суддя вирішує питання щодо негайного повернення таких документів, а також щодо знищення всіх офіційних записів про таке вилучення. Крім того, у разі необхідності ухвалює рішення про скасування будь-якого посилання на ці документи у матеріалах справи. Якщо ж вилучення визнано правомірним – ці документи долучаються до матеріалів справи [2, с. 22].

Статтями 56-2, 56-3 Кримінального процесуального кодексу Франції визначено інші особливості проведення обшуку, об'єктом якого є професійна таємниця, а саме:

1) обшук у приміщеннях засобів масової інформації проводиться лише суддею або прокурором, який стежить за тим, щоб такі розслідування не порушували свободу здійснення журналістської діяльності і не створювали необґрунтованих перешкод та не затримували поширення інформації;

2) обшук у кабінеті лікаря, нотаріуса чи судового виконавця здійснюється суддею або прокурором у присутності особи, відповідальної за професійну практику, чи керівника організації, до якої належить ця особа, або його уповноваженого [2, с. 23].

Що стосується норм Кримінального процесуального кодексу України, то вони не передбачають вичерпного кола суб'єктів, які можуть брати участь у проведенні обшуку, в ході здійснення якого може бути вилучено інформацію, що становить професійну таємницю. Зазвичай участь у проведенні обшуку беруть не тільки слідчі, що здійснюють досудове розслідування, а й оперативні працівники, за дорученням слідчого. З огляду на це доступ до інформації, що містить професійну таємницю, отримує велике коло осіб. Тому в разі розголошення інформації встановити винних майже неможливо.

Тільки у разі проведення обшуку в житлі чи офісі адвоката закон передбачає спеціальні положення, що стосуються присутності при проведенні обшуку представника ради адвокатів регіону, який має бути завчасно повідомлений про проведення обшуку, а також надано

йому право подавати зауваження та заперечення, що зазначаються у протоколі.

Указана спеціальна процедура є недосконалою, оскільки зазвичай обшук розпочинають ще до прибуття представника. Це спричинено тим, що у законі не конкретизовано, за який час до початку слідчої дії представника слід повідомити про її проведення. Незважаючи на це, закон містить чітку норму, яка передбачає проведення обшуку за відсутності представника ради адвокатів, якого було завчасно повідомлено про час і місце проведення слідчої дії. Тому в цьому випадку не встановлено пропорційний баланс, а віддано необґрунтовано перевагу швидкому здійсненню кримінального провадження над інтересами інших осіб щодо захисту професійної таємниці від необґрунтованого вилучення та ознайомлення.

Окрім того, передбачено, що заперечення та зауваження представника ради адвокатів вносяться до протоколу, що не може бути достатньою гарантією захисту таємної інформації, оскільки документи, що містять таку інформацію, визнають доказами у кримінальному провадженні та збереження інформації у таємниці не забезпечується.

Стаття 234 Кримінального процесуального кодексу України дає право слідчому в ході проведення обшуку вилучати також й інші речі чи документи, які мають значення для досудового розслідування, дозвіл на вилучення яких не було надано слідчим суддею, такі речі та документи набувають статус тимчасово вилученого майна. Однак не передбачено гарантій збереження у таємниці відомостей, що містяться у цих документах, до вирішення питання правомірності їх вилучення.

Зважаючи на наведене, видається доцільним внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України з метою визначення спеціальної процедури проведення обшуку, в ході якого можуть бути вилучені документи, які містять інформацію, що становить професійну таємницю, а також зміни щодо вдосконалення наявних норм права. Зокрема, Кримінальний процесуальний кодекс України потрібно доповнити статтею такого змісту: «Обшук приміщення, де здійснюють свою професійну діяльність адвокати, лікарі, нотаріуси, журналісти, а також приміщень, де ці особи можуть зберігати інформацію, що становить професійну таємницю, проводиться прокурором, який подав клопотання про проведення обшуку чи групою прокурорів у кримінальному провадженні, що зазначені в ухвалі слідчого судді. Проведення такого обшуку іншими особами, ніж ті, що зазначені в ухвалі слідчого судді, не допускається. У ході проведення обшуку, об'єктом

якого може бути інформація, яка містить професійну таємницю, має бути присутній уповноважений представник розпорядника інформації, який відповідальний за професійну діяльність особи. Прокурор попереджає таку особу про проведення обшуку щонайменше як за 2 години до початку його проведення. Неявка представника за умови завчасного його повідомлення не перешкоджає проведенню обшуку. Представник має право знайомитися з документами, які є підставою для проведення обшуку, ставити запитання, висловлювати свої заперечення щодо проведення обшуку, оскаржувати вилучення документів, які містять професійну таємницю, якщо для такого вилучення не було законних підстав. Безпосередньо після вилучення документів, які містять професійну таємницю, вони мають бути поміщені й спеціальний пакет та опечатані. За наявності заперечень щодо вилучення документів чи їх частини, такі заперечення заносяться до протоколу проведення обшуку і невідкладно передаються на розгляд слідчому судді. За результатами розгляду заперечень слідчий суддя може прийняти одне з таких рішень: визнати заперечення необґрунтованими і відмовити у поверненні документів; визнати заперечення обґрунтованими і повернути вилучені документи чи їх частину розпоряднику інформації».

У частину 2 статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слід внести зміни та передбачити, що представник ради адвокатів має бути повідомлений про проведення обшуку чи тимчасового доступу до речей і документів щонайменше як за 2 години до початку його проведення.

2. Удосконалення процедури надання тимчасового доступу до речей і документів з метою недопущення неправомірного отримання інформації, яка містить професійну таємницю

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає можливість здійснення виїмки речей і документів на виконання ухвали суду про тимчасовий доступ до речей та документів. Відповідно до частини 1 статті 166 Кримінального процесуального кодексу України, у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей та документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями цього Кодексу з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів [3].

Водночас Кримінальний процесуальний кодекс України відносить тимчасовий доступ до речей та документів до заходів забезпечення кримінального провадження і визначає, що обшук для забезпечення виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей та документів проводиться з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів.

Так, П. М. Маланчук вказує, що тимчасовий доступ до речей і документів не слід застосовувати з метою збирання доказів [4, с. 67]. М. І. Соф'їн навпаки вважає, що застосування тимчасового доступу до речей і документів з ознаками речових доказів слід сприймати як виняток і здійснювати лише за умови неможливості проведення слідчих (розшукових) дій, оскільки тільки за допомогою них, за загальним правилом, може здійснюватися збирання доказів [5, с. 69].

Як справедливо зазначає Є. І. Лисаченко, тимчасовий доступ – це кримінальний процесуальний захід комплексної процесуальної природи, який за своєю процесуальною формою є заходом забезпечення кримінального провадження, за процесуальним значенням є ефективним і поширеним засобом здійснення кримінального процесуального доказування, а з позиції тактики фактично є гласною слідчою дією, спрямованою на виявлення, пошук та перевірку вже отриманих доказів, а також отримання зразків для проведення судової експертизи [6, с. 88].

Незважаючи на те, що отримання нових доказів шляхом надання тимчасового доступу до речей і документів є доволі дискусійним з огляду на мету, з якою допускається застосування заходів забезпечення кримінального провадження, все-таки видається доцільним встановити право органу досудового розслідування на вилучення також й інших документів, якщо такі мають значення для кримінального провадження, однак, не були предметом тимчасового доступу в ході проведення обшуку у порядку, передбаченому статтею 166 Кримінального процесуального кодексу України.

Тому пропонується доповнити частину 2 статті 166 Кримінального процесуального кодексу після слів: «згідно з положеннями цього Кодексу» словами: «у порядку, визначеному статтею 236 цього Кодексу».

Науковці часто висловлюють думку про те, що право звернутися з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (зокрема і тих, що містять професійну таємницю) має бути надано також і потерпілому у кримінальному провадженні. Так, В. О. Музиченко запропонував комплексний підхід до вдосконалення чинного Кримінального процесуального кодексу

України, а саме обґрунтовує необхідність внесення змін до статті 160 щодо можливості потерпілого заявляти клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів, а також до статей 159, 163, 166, оскільки у вказаних статтях також ідеться тільки про право сторін кримінального провадження [7, с. 84–85]. Така позиція є правильною у разі подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які не містять охоронюваної законом таємниці. Однак, що стосується доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, надання такого доступу потерпілому в кримінальному провадженні не зможе гарантувати повною мірою збереження її у таємниці.

У своїй науковій праці М. А. Макаров обґрунтовано зазначає, що особам, у яких вилучені речі та документи, слід надати право оскаржити це рішення слідчому судді [8, с. 128]. Така ідея є слушною. Однак, зміст поняття «оскарження ухвали» передбачає розгляд цього питання судом вищої інстанції, а не тим самим слідчим суддею, який постановив оскаржувану ухвалу. На мою думку, доцільно передбачити право особи, в якій вилучено речі та документи, що містять охоронювану законом таємницю, зокрема і професійну, на подання заперечень у процесі виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів, які невідкладно передаються на розгляд слідчому судді, який постановив ухвалу. Таким чином, пропонується доповнити статтю 165 Кримінального процесуального кодексу України частиною 5 такого змісту: «За наявності заперечень щодо вилучення документів чи їх частини, такі заперечення заносяться до протоколу виїмки і невідкладно передаються на розгляд слідчому судді, який постановив ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів. За результатами розгляду заперечень слідчий суддя може прийняти одне з таких рішень: визнати заперечення необґрунтованими і відмовити у поверненні документів; визнати заперечення обґрунтованими і повернути вилучені документи чи їх частину особі».

Висновки

Незважаючи на те, що Кримінальний процесуальний кодекс України містить лише загальну процедуру проведення обшуку, доцільно встановити також і спеціальну процедуру проведення обшуку, якщо його об'єктом є інформація, яка становить професійну таємницю. Зокрема, слід визначити спеціального суб'єкта проведення, коло учасників, умови їх повідомлення про проведення слідчої дії, а також дієвий механізм збереження інформації у таєм-

ниці та захисту від зловживань. Що стосується процедури надання тимчасового доступу до речей і документів, то з метою забезпечення балансу між інтересами держави щодо забезпечення виконання завдань кримінального провадження та інтересами осіб, яким може бути завдана шкода в результаті отримання доступу до інформації, що становить професійну таємницю, слід забезпечити право таких осіб пода-

вати заперечення у процесі виконання ухвали про тимчасовий доступ до речей та документів, які невідкладно будуть передані на розгляд слідчому судді, а також право слідчого (дізнавача) чи прокурора на вилучення у ході обшуку в порядку, визначеному статтею 166 Кримінального процесуального кодексу України також й інших документів, окрім тих, які зазначені в ухвалі слідчого судді.

Список використаних джерел

1. Роман Захаров проти Росії: Рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2015. URL: https://protocol.ua/ua/roman_zaharov_proti_rosii_pravo/ (дата звернення 20.10.2021).
2. French Code of Criminal Procedure. Law of 23.12.1958 No. 58-1296. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/2006/code_of_criminal_procedure_en_html/France_Code_of_criminal_procedure_EN.pdf (дата звернення 20.10.2021).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> (дата звернення 20.10.2021).
4. Маланчук П. М. Практичні аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 65–68. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Pvuabs_2014_2_17 (дата звернення 20.10.2021).
5. Соф'їн М. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 69–70. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Nvknvvs_2015_4_7 (дата звернення 20.10.2021).
6. Лисаченко Є. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра філософії : 081 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 210 с.
7. Музиченко О. В. Реалізація конституційного принципу недоторканості права власності на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. ХНУВС. Харків, 2016. 267 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/11/4.pdf> (дата звернення 20.10.2021).
8. Макаров М. А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі : монографія. Київ. 2017. 434 с.

References

1. Roman Zakharov proty Rosiyi: Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny vid 04.12.2015 [Roman Zakharov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights of 04.12.2015]. Retrieved from https://protocol.ua/ru/roman_zaharov_proti_rosii_pravo/ [in Ukr.].
2. French Code of Criminal Procedure. Law of 23.12.1958 No. 58-1296. Retrieved from https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/fra/2006/code_of_criminal_procedure_en_html/France_Code_of_criminal_procedure_EN.pdf
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine: The Law of Ukraine of April 13, 2012 № 4651-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print> [in Ukr.].
4. Malanchuk, P. M. (2014). Praktychni aspekty zastosuvannya tymchasovoho dostupu do rechei i dokumentiv yak zakhodu zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya, 2, 67 [Practical aspects of using temporary access to things and documents as a measure to ensure criminal proceedings]. *Pravovyy visnyk Ukrayins'koyi akademiyi bankivs'koyi spravy (Legal Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking)*, 2, 67. Retrieved from http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILA=&S21STR=Pvuabs_2014_2_17 [in Ukr.].
5. Sof'in, M. I. (2015). Tymchasovyy dostup do rechei i dokumentiv yak zasib zabezpechennya vidshkoduvannya shkody, zavdanoyi kryminal'nyim pravoporushenniam [Temporary access to things and documents as a means of ensuring compensation for damage caused by a criminal offense]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav (Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs)*, 4, 69–70. Retrieved from

http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvknuvs_2015_4_7 [in Ukr.].

6. Lysachenko, Ye. I. (2021). Tymchasovyy dostup do rechet i dokumentiv yak zasib kryminal'noho protsesual'noho dokazuvannya [Temporary access to things and documents as a means of criminal procedural evidence. Kyiv [in Ukr.].
7. Muzychenko, O. V. (2016). Realizatsiya konstytutsiynoho pryntsypu nedotorkanosti prava vlasnosti na stadiyi dosudovoho rozsliduvannya [Implementation of the constitutional principle of inviolability of property rights at the stage of pre-trial investigation]. Kharkiv. Retrieved from <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/auto/11/4.pdf> [in Ukr.].
8. Makarov, M. A. (2017). Teoriya ta praktyka zdiysnennya sudovoho kontrolyu u kryminal'nomu protsesi. [Theory and practice of judicial control in criminal proceedings]. Kyiv [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 03.11.2021

прийнята до друку 21.11.2021

The article: is received 03.11.2021

is accepted 21.11.2021

Розділ 3

Соціально-економічні студії

Chapter 3

Socio-economic studios

UDC (УДК) 338
JEL Classification: F52, L60, A10, L16

Копитко Марта Іванівна,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-правових,
гуманітарних наук та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Заверуха Дмитро Андрійович,
аспірант
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: bvpjp0909@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1180-8051

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ІНДУСТРІЇ 4.0 НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Анотація. Наведено ключові аспекти впливу Індустрії 4.0 на забезпечення економічної безпеки держави. Визначено, що сьогодні неможливо уявити світ без технологій, які привнесла Індустрія 4.0. Охарактеризовано головні аспекти промислових революцій. Установлено, що термін «четверта промислова революція», або «Індустрія 4.0», вжитий німецькими вченими в 2011 році під час розробки високотехнологічної та інноваційної стратегії для уряду Німеччини. Її вплив на систему економічної безпеки держави та її складові не можливо не оцінити. Доведено, що динамічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій суттєво впливає на стан ділового середовища. Надалі варто зосередитися на аналізі економічної безпеки держави в умовах Індустрії 4.0 і визначити, як це відбувається на прикладі України за останні роки.

Ключові поняття: промислова революція, Індустрія 4.0, безпека, економічна безпека, економічна безпека держави.

Kopytko Marta,
Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of Social and Legal Sciences,
Humanities and Economic Security,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: marta_kernytska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6598-3798

Zaverukha Dmytro,
Postgraduate,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: bvpjp0909@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1180-8051

KEY ASPECTS OF THE IMPACT OF INDUSTRY 4.0 ON THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Abstract. Any revolution is a result when the old causal relationships can no longer work in accordance with the previous algorithm. The fourth industrial revolution or Industry 4.0 is no exception. However, it should be noted that this revolution has its own specifics. We can say that the main factor of the industrial revolution is applied research, which entails the development of science in this area. To understand the security challenges facing Industry 4.0, we need to understand what this fourth industrial revolution is and what are some of its

main characteristics that are causing these challenges. The purpose of the article is to identify the key aspects of the impact of Industry 4.0 on ensuring the economic security of the state. It has been determined that today it is impossible to imagine the world without the technologies that Industry 4.0 has brought to our world. The main aspects of industrial revolutions are characterized. It is established that the term «fourth industrial revolution» or «Industry 4.0.» was used by German scientists in 2011 to develop a high-tech and innovative strategy for the German government. Its influence cannot but be assessed on the system of economic security of the state and its components. It has been proven that the development of information and communication technologies, the Internet, e-business and e-commerce has led to significant changes in the business environment. It has been established that not only the appearance of Industry 4.0 can boast of a negative impact on the social security of the state, but also the fact that with its arrival a large number of new professions and types of activities appeared that simply did not exist. That is, as a result, there are reductions in one area of activity and the need for others. In the future, more attention should be paid to the analysis of the economic security of the state in the conditions of Industry 4.0 and to determine what is happening exactly on the example of Ukraine in recent years.

Key concepts: industrial revolution, industry 4.0, security, economic security, economic security of the state.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-117-122

Вступ

Швидкий розвиток світової економіки, інформатизація суспільства та значний науково-технічний прогрес зумовили значні зміни у всіх сферах людського життя. Це стало передумовою до нового витку в історичному розвитку індустріальної сфери світу.

Будь-яка революція – це результат, коли колишні причинно-наслідкові зв'язки більше не можуть працювати відповідно до попереднього алгоритму. Четверта промислова революція, або Індустрія 4.0, не виняток. Однак слід зазначити, що у цій революції є своя специфіка. Можна сміливо сказати, що основним фактором промислової революції є прикладні дослідження, які тягнуть за собою розвиток науки в цій галузі. Щоб зрозуміти проблеми безпеки, з якими стикається Індустрія 4.0, нам необхідно зрозуміти, що становить ця четверта промислова революція і які її основні характеристики викликають ці проблеми.

Метою статті є визначення ключових аспектів впливу Індустрії 4.0 на забезпечення економічної безпеки держави.

Проблеми дослідження особливостей Індустрії 4.0 і її впливу на економіку було увагою багатьох учених, зокрема: З. М. Яремко, А. О. Сімахової, О. В. Даннікова, Н. М. Краус, Г. М. Коломієць та ін.

Незважаючи на це, питання визначення ключових аспектів впливу Індустрії 4.0 на забезпечення економічної безпеки держави в розрізі її основних складових досі залишається актуальним питанням та проблемою. Це і обумовило вибір тематики.

1. Науково-теоретичні основи промислових (індустріальних) революцій

Розмаїта кількість завдань сьогодні стоїть перед суспільством і одним з таких, звичайно, є усвідомлення настання нової Індустрії 4.0.

Складно оцінити реальні масштаби та обсяги такого явища, як Індустрія 4.0, оскільки подібних революцій ще не було. Світу потрібно буде ще усвідомити повністю її вплив. Нині реальністю є те, що мільярди людей по усьому світу пов'язані між собою мобільними пристроями, які відкривають нові можливості. Але, щоб усвідомити важливість впливу Індустрії 4.0, насамперед слід розглянути, як відбувалися попередні революції.

Вони відбувалися в ході історичного розвитку людства, коли нові технології та нові способи сприйняття світу викликали фундаментальні зміни економічних систем та соціальних структур.

За всю історію існування техногенний світ пройшов три найважливіші кризові періоди, які називають промисловими (індустріальними) революціями (див. табл. 1), та на даний момент, на думку більшості вчених, знаходиться в процесі четвертої промислової революції під назвою Індустрія 4.0 [1].

Промислова революція вплинула на подальший розвиток людства. В її результаті відбувся перехід від ремісничого та мануфактурного виробництва до фабричного, що спричинив глибокі соціально-економічні, політичні та культурні зміни (початок епохи промислового капіталізму, ослаблення позицій земельної аристократії, заміна станового суспільства цивільним, посилення впливу великої та середньої буржуазії, трудових відносин, чисельне зростання пролетаріату та розвиток робочого руху й інші зміни).

Перша промислова революція, яка, на думку вчених, є найбільш вагомою з погляду реформаційних змін у сфері промисловості, відбулася у XVIII–XIX століттях, а вже на початку XIX століття охопила майже всі країни Європи та Америки. Причинами виникнення цієї революції більшість учених вважають наслідки аграрної революції, в результаті

Таблиця 1

Характеристика промислових (індустріальних) революцій

Назва	Часові рамки	Основні особливості
Перша промислова революція (Велика індустріальна революція)	Середина XVIII століття – початок XIX століття	Перехід від ручної праці на машинне виробництво, формування якісно нової економічної системи, стрімкий розвиток всіх соціально-економічних сфер життєдіяльності людини. Значна урбанізація країн Європи. Спалах народжуваності по всьому світу.
Друга промислова революція (Технологічна революція)	Друга половина XIX століття – друга половина XX століття	Період інновацій та винаходів, які покращували якість виробництва. Формування нових галузей економіки, винайдення електрики, видобуток сталі та нафтопродуктів. Створення двигуна внутрішнього згорання. Прискорення темпів виробництва завдяки створенню конвеєрного механізму.
Третя промислова революція (цифрова революція)	Друга половина XX століття	Активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі виробництва. Цифровізація усіх сфер життєдіяльності суспільства (винайдення Інтернету, комп'ютерів, електроніки), що було вирішальним фактором до переходу в постіндустріальну еру. Верховенство науки над технологіями та виробництвом.
Четверта промислова революція (Індустрія 4.0)	Початок XXI століття	Розвиток «смарт-промисловості», «промислового інтернету», «інтернету речей» та персоналізованого виробництва. Створення штучного розуму, розвиток кібернетики, екологізація всіх виробничих сфер, посилення значення цифрових технологій у процесі виробництва.

Сформовано на основі досліджуваних джерел: [2–8]

якої на ринку праці з'явилася велика кількість дешевої робочої сили.

З огляду на те, що перші прояви цієї промислової революції виникли у Великобританії, доцільним буде розглядати всі її елементи на прикладі саме цієї країни.

Аграрна революція, яка у Великобританії розпочалася ще у XVI столітті, зумовила швидкий перехід від натурального до товарного виробництва у сфері сільського господарства, а також превалювання великих землевласників та орендарів над дрібними сільськими угіддями. Внаслідок того, що великі землевласники отримали у свою власність або орендували більшість сільськогосподарських територій, та використовували їх для розведення овець, велика частина селян залишилася без роботи, що утворило значну верству дешевої робочої сили на ринку праці.

Унаслідок першої промислової революції відбулися значні зміни в соціальній сфері країни. Так, швидкий розвиток промисловості та активна потреба нових робочих місць зумовила масове переселення людей з сільської місцевості в міську, утворивши таке явище, як урбанізація. Наприклад, з 1790 по 1900 роки населення Манчестеру збільшилося в 10 разів.

Друга промислова революція не знаменувалася революційними перетвореннями в промисловій сфері. Більшість учених схиляються до думки, що вона відбувалася на базі відкрит-

тів першої. Початок другої промислової революції припадає на другу половину XIX століття, а кінець – на другу половину XX століття [5, с. 31].

Другу промислову революцію вважають періодом удосконалень галузі виробництва, а також новаторських досягнень в індустріальній сфері. В цей період винайдено способи добування сталі та нафти, а також незамінну для нас сьогодні річ – електроенергію і забезпечення енергетичної безпеки.

Друга промислова революція внесла значні зміни і у сферу транспорту. Наприклад, у США, де раніше для побудови залізничного сполучення використовувалися ковані рейки, не могла повною мірою розбудувати залізничне сполучення, оскільки цей матеріал не міг витримати важкі локомотиви. Окрім того, собівартість кованих рейок залишалася високою. Після винайдення сталі ситуація докорінно змінилася. Сталеві рейки виявилися в рази міцніші, не вимагали постійного ремонту та нагляду. Процес виробництва сталевих рейок дав можливість створити довші елементи, що дозволило пустити по них більші та довші локомотиви. Ще одним важливим стимулювальним чинником розвитку залізничного транспорту стало винайдення електричного телеграфу, який дав змогу оперативно передавати інформацію про час та місце прибуття потягів.

Третя промислова революція має значні соціально-економічні наслідки. Так, створення

Інтернету стало потужним стимулюючим фактором глобалізації та розвитку аутсорсингу, що назавжди змінило парадигму сфери виробництва. Так, невеликі за розміром компанії, які раніше орієнтували власне виробництво лише на внутрішній ринок, отримали можливість вийти на світову арену. Нові програмні забезпечення та технічне устаткування зробило виробництво не лише максимально дохідним, але і безпечним з погляду безпеки праці та екологічним [10, с. 247].

Цифрові технології володіють значною перевагою – здатністю до постійної адаптації у короткі строки, з огляду на це виробнича сфера отримала можливість працювати у будь-яких зовнішніх та внутрішніх умовах. Перехід великої частини фінансових операцій у цифровий формат дав можливість органам державного фінансового нагляду сформувати систему постійного фінансового моніторингу, що значною мірою поліпшило економічну безпеку.

Більшість учених вважають, що важливим негативним наслідком третьої промислової революції є надмірне інформаційне навантаження суспільства. Так, з плином часу виявлялося, що надлишок інформації в процесі виробництва не полегшує функціонування підприємства, а навпаки, сповільнює сам процес виробництва. Це зумовлено тим, що на опрацювання надлишкових обсягів інформації витрачається велика частина ресурсної бази та час.

З плином часу вчені почали усвідомлювати початок наступного переломного періоду в промисловій сфері людства. Так, уперше термін «четверта промислова революція», або «Індустрія 4.0», був застосований німецькими вченими в 2011 році під час розробки високотехнологічної та інноваційної стратегії для уряду Німеччини.

Наприклад, у Німеччині сукупна кількість інвестицій в Індустрію 4.0 охоплює понад 2 млрд євро (рис. 1).

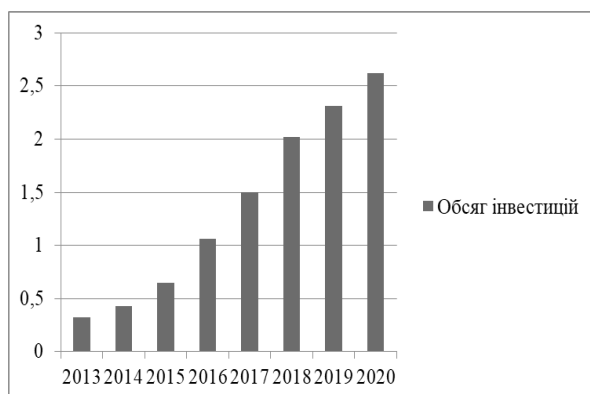

Рис. 1. Сукупна кількість інвестицій в Індустрію 4.0 у Німеччині, млрд євро

Джерело: [11]

Завдання деяких з основних факторів, які характеризують Індустрію 4.0, полягають у тому, щоб:

1. Зробити виробництво і виробничі процеси більш автоматизованими, ніж будь-коли раніше.

2. Зменшити взаємодію людини у виробничому процесі внаслідок подолання розриву між фізичними і цифровими системами, так, щоб люди не керували фізичними системами, а могли віддавати їм команди за допомогою цифрових систем. Ці системи називаються кіберфізичними.

3. Допомогти всім машинам, які беруть участь у процесі, з'єднуватися один з одним, обмінюватися інформацією та приймати рішення на основі цих даних завдяки Інтернету.

4. Перенести контроль усього виробничого процесу з процесу управління на кожен машину, яка приймає власне рішення і може управлятися локально.

5. Поліпшити використання моделей даних із замкнутим циклом, тобто моделей, які покращують свої результати на основі зворотного зв'язку від їх попередньої продуктивності.

6. Збільшити тенденції до персоналізації і кастомізації продукції в процесі виробництва відповідно до потреб клієнта.

2. Особливості впливу Індустрії 4.0 на основні складові економічної безпеки держави

Індустрія 4.0 привнесла значну кількість змін у розвиток економік світу. Це торкнулося і системи економічної безпеки держави. Найкращим способом описати вагомість впливу Індустрії 4.0 на економічну безпеку держави можливо через її складові.

Що стосується соціальної безпеки держави як частини економічної безпеки, то тут, по-перше, не можливо ігнорувати дані за 2016 рік, коли підтверджено те, що сучасні технології та тотальна роботизація залишила без роботи більше 5 млн осіб по усьому світу. Найбільша кількість скорочень відбувалася в офісних службовців.

Але не лише негативним впливом на соціальну безпеку держави може похвалитися поява Індустрії 4.0, але і тим, що з її приходом виникла велика кількість нових професій та видів діяльності, яких раніше не існувало. Тобто в результаті є скорочення в одній сфері діяльності та потреба в інших.

Демографічна безпека, в контексті забезпечення економічної безпеки держави, відчуває вплив від Індустрії 4.0 не менше, ніж інші її складові. З позитивного боку можна відмітити сучасні технології, які уможливають процес народжуваності і цим самим збільшують рівень довіри та безпеки серед населення.

Забезпечення продовольчої безпеки держави як складової економічної, завдання не з простих, оскільки кількість населення зростає, а обмеженість ресурсів лише збільшується. З одного боку, ми завдяки новим технологіям отримуємо нові можливості до створення «екологічних» продуктів і варіанти «заміни» для деяких із них, але, з іншого – Індустрія 4.0 привносить такі технології, які можуть видавати штучний тип продуктів, харчова цінність яких набагато є нижчою і це стає суттєвою загрозою для забезпечення продовольчої безпеки держави.

Що стосується зовнішньоекономічної безпеки держави, то тут Індустрія 4.0 сприяє міжнародному співробітництву, обміну технологіями та розвитку відповідної зовнішньої інфраструктури, як такої. Проте нові технології можуть потрапити до рук зловмисників, і тоді виникають загрози зовнішньоекономічній безпеці, як-от кібертероризм та кіберкриміналізація.

Для енергетичної безпеки в контексті забезпечення економічної безпеки держави поява Індустрії 4.0 працює в обидва боки: з позитивного ми маємо можливість застосування нових технологій для розвитку альтернативного пального (електромобілі тощо); з негативного ми маємо загрозу стати залежними від тих енергетичних ресурсів, які тепер активно використовуються для підтримання цих нових технологій.

З інформаційною безпекою держави в Україні знайомі давно, її забезпечення сьогодні є актуальним, через негативні дії Російської Федерації. Як і у випадку з іншими складовими економічної безпеки держави, ми отримуємо можливість через новітні технології і тотальну гаджетизацію швидкого доступу до будь-якої інформації.

Інвестиційна безпека держави також суттєво відчуває вплив Індустрії 4.0. Слід зазначити, що інвестиційні процеси сьогодні є дуже важливими через зростання особливої уваги до розвитку інвестиційного клімату в країнах. Сам собою, міжнародний потік капіталів суттєво впливає на стан національної економіки країни і вона, своєю чергою, стає від нього все більш залежною. Сучасні технології суттєво впливають на активний розвиток інвестиційного процесу і дозволяють доступніше здійснювати інвестиційну діяльність.

Науково-технологічна безпека держави і її рівень у країні стає чи не найважливішим фак-

тором конкурентоспроможності на міжнародній арені. Для певних країн можливості Індустрії 4.0 дали суттєвий поштовх у виробничому потенціалі і змогу суттєво збільшити інтелектуальні та технологічні ресурси.

Звичайно не можливо не врахувати «кровоносну систему» економічної безпеки, а саме фінансову безпеку держави. Завдяки розвитку сучасних інформаційних технологій, активному використанню мережі Інтернет бізнес перейшов на електронний формат і дозволив суттєво змінити стан торгівлі через введення новітніх технологій. Індустрія 4.0 привнесла автоматизацію системи фондового ринку і перевела банківські послуги в режим мобільності. Не кажучи вже про появу нових компаній, видів бізнесу та нових, цілісних концепцій ведення господарської діяльності.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, мережі Інтернет, електронного бізнесу і електронної торгівлі призвів до значним змін у діловому середовищі, способах і технологіях ведення бізнесу і торгівлі, зумовив появу і функціонування сучасних форм бізнесу, фінансово-економічних і банківських інформаційних систем, автоматизованих систем фондового ринку. Внаслідок розвитку інформаційної економіки з'явилися нові фірми і види бізнесу, нові ділові концепції та організаційні стратегії, відбулися зрушення в моделі міжнародної торгівлі і конкуренції.

Завдяки Індустрії 4.0 фінансові ринки тотально перейшли в режим онлайн. Завдяки новітнім технологіям з'явилася можливість отримати миттєвий зв'язок по усьому світу. Вони стали одночасно і головним засобом, і середовищем фінансової діяльності. За своєю сутністю біржова торгівля активно залучає нові технології і стає високотехнологічною галуззю.

Висновки

Сьогодні неможливо уявити світ без тих технологій, які привнесла Індустрія 4.0. Як і будь-яка революція до неї вона має і позитивні, і негативні сторони, частину з яких ми проаналізували в нашому дослідженні.

Надалі варто зосередитися на дослідженні економічної безпеки держави в умовах Індустрії 4.0 і визначити, як це відбувається саме на прикладі України за останні роки.

Список використаних джерел

1. ЮНИДО. Лимская декларация. Путь к достижению всеохватывающего устойчивого промышленного развития. Лима. Перу: 15 Генеральная конференция ЮНИДО, 2013.
2. Фримен К. Як час спливає: від епохи промислових революцій до інформаційної революції. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 510 с.

3. Мельник Л. Г., Маценко А. М., Дегтярева И. Б., Кубатко А. В. Промышленные революции : учебное пособие. Сумы : Сумский государственный университет, 2017. 160 с.
4. Бутми Э. Г. Развитие конституции и политического общества в Англии. М., 1897. 175 с.
5. Сімахова А. О. Соціальні перспективи розвитку науки і цифрової економіки в Україні. *Соціальна Економіка*. 2018. Вип. 56. С. 216–221.
6. Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 17. С. 73–79.
7. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. С. 101–111.
8. Hobsbawm E. *Industry and Empire: From 1750 to the Present Day*. New-York. 1999, 411 p.
9. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания. Москва : Дело, АНХ, 2011. 232 с.
10. Kuznets S. S. Modern Economic Growth: Finding and Reflection. *The American Economic Review*. 1973. Vol. 63 (3). P. 247–258.
11. Тарасов І. В. Технології індустрії 4.0. *Стратегічні рішення*. 2018. № 2. DOI 0.17747/2078-8886-2018-2-62–69.

References

1. UNIDO (2013). Lima Declaration. The path to achieving inclusive sustainable industrial development. Lima. Peru: 15 UNIDO General Conference [in Russ.].
2. Frymen, K. (2008). Yak chas splyvaye: vid epokhy promyslovykh revolyutsiy do informatsiynoyi revolyutsiyi [As time goes by: from the era of industrial revolutions to the information revolution]. K. : Vydavnychyy dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukr.].
3. Mel'nik, L. G., Matsenko, A. M., Degtyareva, I. B., & Kubatko, A. V. (2017). Promyshlennyye revolyutsii uchebnoye posobiye [Industrial revolutions]. Sumy: Sumskiy gosudarstvennyy universitet [in Ukr.].
4. Butmi, E. G. (1897). Razvitiye konstitutsii i politicheskogo obshchestva v Anglii [The development of the constitution and political society in England]. M. [in Russ.].
5. Simaxova, A. O. (2018). Sotsial'ni perspektivy rozvytku nauky i tsyfrovoyi ekonomiky v Ukrayini [Social perspectives of development of science and digital economy in Ukraine]. *Sotsial'na Ekonomika*, 56 [in Ukr.].
6. Dannikov, O. V., & Sichkarenko, K. O. (2018). Kontseptual'ni zasady tsyfrovizatsiyi ekonomiky Ukrayiny [Conceptual principles of digitalization of the economy of Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, 17 [in Ukr.].
7. Kraus, N. M., Holoborod'ko, O. P., Kraus, K. M. (2018). Tsyfrova ekonomika: trendy ta perspektivy avanharnodnoho kharakteru rozvytku [Digital economy: trends and prospects of avant-garde nature of development]. *Efektivna ekonomika*, 1 [in Ukr.].
8. Hobsbawm, E. (1999). *Industry and Empire: From 1750 to the Present Day*. New-York.
9. Peres, K. (2011). Tekhnologicheskiye revolyutsii i finansovyy kapital [Technological revolutions and financial capital]. Dinamika puzyrey i periodov protsvetaniya. Moskva : Delo, ANKH [in Ukr.].
10. Kuznets, S. S. (1973). Modern Economic Growth: Finding and Reflection. *The American Economic Review*, 63(3).
11. Tarasov, I. V. (2018). Tekhnolohiyi industriyi 4.0 [Industry Technology 4.0]. *Stratehichni rishennya*, 2. DOI 0.17747/2078-8886-2018-2-62-69 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 09.11.2021

прийнята до друку 18.11.2021

The article: is received 09.11.2021

is accepted 18.11.2021

UDC (УДК) 476.1:332.1 (477)
JEL Classification: H56, R 50

Пушак Ярослав Ярославович,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри соціально-поведінкових,
гуманітарних наук та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: yaro_push@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-1369-8770

Максимчук Максим Віталійович,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу регіональної економічної політики
Державної установи «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»
(Львів, Україна)
e-mail: regionmak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5177-539X

БЕЗПЕКОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОТИДІЇ ЕКСКЛЮЗІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Анотація. Досліджено процеси децентралізації на субрегіональному рівні, які супроводжуються негативними явищами, що становлять загрозу для національної безпеки держави загалом, унаслідок формування ексклюзії регулювання. Обґрунтовано науково-економічні засади та сформовано практичні рекомендації з визначення безпекових детермінант протидії ексклюзії регулювання процесів децентралізації, які досліджувалися на субрегіональному рівні. Окреслено теоретичні основи вивчення проявів ексклюзивності у процесах регулювання соціально-економічного розвитку, проаналізовано прояви ексклюзії регулювання процесів децентралізації, що становлять загрози безпековій сфері держави та її регіонів, визначено принципи та безпекові детермінанти подолання ексклюзивності регулювання.

Ключові поняття: безпекові детермінанти, ексклюзія регулювання, процеси децентралізації, субрегіональний рівень, інклюзивний розвиток.

Pushak Yaroslav,
Doctor of Economic, Professor,
Professor of the Department of Social Behavioral,
Humanities and Economic Security,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: yaro_push@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0003-1369-8770

Maksymchuk Maksym,
Doctor of Economic, Senior Researcher,
Leading Researcher of the Department of Regional Economic Policy,
State Institution «Institute of Regional Research
Named After M. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine»
(Lviv, Ukraine)
e-mail: regionmak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5177-539X

SECURITY DETERMINANTS OF COUNTERACTION OF EXCLUSION OF DECENTRALIZATION PROCESSES REGULATION AT THE SUBREGIONAL LEVEL

Abstract. The processes of decentralization at the subregional level, accompanied by negative phenomena that pose a threat to the national security of the state as a whole, due to the formation of exclusion regulation,

were investigated. The purpose of the article is to substantiate scientific and economic foundations and formulate practical recommendations for defining the security determinants to counteract the exclusion regulation of decentralization processes, which were studied at the subregional level. The main results of the conducted research stated in the article are: stating the theoretical foundations for studying the manifestations of exclusiveness in the processes of regulating socio-economic development; analysing the manifestations of the exclusion regulation of decentralization processes which constitute threats to the state and regional security; determining the principles and security determinants of overcoming the exclusion regulation. It is noted that the exclusivity of regulation of socio-economic development is one of the manifestations of the functioning of the so-called «system with restricted access». The specificity of the functioning of the system with restricted access is the regulation of economic relations between economic subjects on the basis of «administrative bidding», which is a manifestation of the influence on these processes of political extractive institutions, which in their totality function as an institution of the administrative market. The exclusion regulation of decentralization processes should be understood as a system of factors that separate a critical mass of citizens from this process, limit their access to regulatory institutions, which makes it impossible to influence political and managerial decisions on the allocation of economic and other resources important for the formation of effective local self-government and support an adequate standard of living of community dwellers. The conclusions are formulated, in particular, concerning the fact that in the process of decentralization of power there is a complex of problems in the regulation of the development of territorial communities, caused by the exclusion of this process. The components of the security concept of the choice of tools to counteract the exclusiveness of the regulation of power decentralization in Ukraine are offered.

Key concepts: security determinants, exclusion regulation, decentralization processes, subregional level, inclusive development.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-123-131

Вступ

У контексті трансформаційних процесів, які зумовлені потребою нарощування соціально-економічного та безпекового потенціалу держави, протягом останніх років в Україні інтенсивно реалізується реформа децентралізації влади. Значна кількість владних повноважень, підкріплених бюджетно-фінансовими ресурсами, передана на місця, сформована мережа територіальних громад та затверджені межі нових районів на субрегіональному рівні, однак ці процеси супроводжуються і такими негативними явищами, як закритість органів місцевого самоврядування, недостатня довіра до них з боку населення новостворених громад, низький рівень активності громадянського суспільства на місцях. Це спричиняє перешкоди для формування спроможних територіальних громад, може стимулювати процеси територіальної автаркії та навіть відцентрові тенденції на локальному та регіональному рівнях, що становитиме загрозу для національної безпеки держави загалом. Наукове пояснення цих негативних проявів може відбуватися на засадах використання поняття «ексклюзія регулювання», що передбачає вирішення низки наукових завдань, зокрема, визначення цього поняття, аналіз проявів ексклюзії регулювання процесів децентралізації на субрегіональному рівні, визначення та обґрунтування напрямів подолання ексклюзивного розвитку, які формуються шляхом введення безпекових детермінант протидії ексклюзії як ключових чинників нівелювання

її проявів і наслідків таких проявів. З огляду на викладене тема статті є актуальною, адже в ній буде наведено результати дослідження сучасних науко-економічних та важливих з безпекового погляду практичних завдань.

Загальні проблеми національної та економічної безпеки на різних рівнях управління досліджували М. Ю. Барна [1], З. Б. Живко [2], М. А. Калицька [1], М. І. Копитко [2], О. І. Корчинський [1], М. Ф. Криштанович [3], Я. С. Піщур [4], І. О. Ревак [2], Б. Б. Семак [1], М. І. Флейчук, В. І. Франчук [3] та ін., поняття ексклюзії соціально-економічного розвитку формувалося на основі теоретичних розробок Д. Нортона, Дж. Волліса, Б. Вайнгеста [5], Е. де Сото [6], проблематику інклюзивного розвитку економіки досліджували українські вчені М. Д. Балджи [7], І. М. Бобух, О. А. Герасимова [8], В. А. Карпов, Т. С. Корольова [7] та ін., проблеми регулювання децентралізації на регіональному рівні в Україні досліджували А. Ф. Ткачук [9, 10], Г. В. Возняк [11], Я. А. Жаліло [13], П. В. Жук, В. С. Кравців, М. І. Мельник [11], В. В. Романова [13], І. З. Сторонянська [11], О. В. Шевченко [13], С. Л. Шульц [11] та ін. Однак невирішеними аспектами загальної проблеми безпеки процесів децентралізації влади залишаються питання виділення та обґрунтування безпекових детермінант на субрегіональному рівні, зокрема в сфері протидії ексклюзії регулювання цих процесів.

Метою статті є обґрунтування науково-економічних засад та формулювання практичних рекомендацій з визначення безпекових

детермінант протидії ексклюзії регулювання процесів децентралізації, які досліджувалися на субрегіональному рівні.

1. Теоретичні основи дослідження проявів ексклюзивності у процесах регулювання соціально-економічного розвитку

Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку формується внаслідок дії «системи з обмеженим доступом». Прояви явища обмеженого доступу досліджували Д. Норт, Д. Уоліс та Б. Вейнгагст і сформулювали на основі цього нову концепцію інтерпретації історії. Дослідники виокремили три типи соціальної будови, або шляхи соціальної організації, а саме: примітивний соціальний устрій, систему обмеженого доступу та систему відкритого доступу [5, с. 15].

Унаслідок дії системи обмеженого доступу формується домінуюча коаліція, яка використовує пільгові схеми отримання надприбутків, а потім спрямовує ці надприбутки на підтримання функціонування системи обмеженого доступу шляхом створення перешкод для інших груп у сфері доступу до різних ресурсів, насамперед організаційних. Це спричиняє ексклюзію (обмеженість участі) для різних груп населення у процесах соціально-економічного розвитку та фактично блокує їх вплив на процеси управління. Соціальний порядок з обмеженим доступом побудований так, що формує передумови для отримання домінуючої коаліції політичної та економічної ренти, яку вона (коаліція) використовує для підтримки *status quo* і вводить систему обмеженого доступу у тренд стабільності. У соціальному ж порядку з відкритим доступом – навпаки, структура системи підтримується не на основі ренти, а на основі конкуренції, причому конкуренції компетентності і фаховості, а не конкуренції статусів чи лояльностей. Це стосується найперше формування та функціонування організаційних структур економічного та політичного профілю. Ці структури, які в умовах системи відкритого доступу формувати легко, конструктивно конкурують між собою, слугуючи джерелом розвитку суспільства. Словом, можемо сказати, що відбувається процес залучення організаційних структур та окремих індивідів – суб'єктів економічної діяльності – до процесів регулювання розвитку. Такий тип розвитку отримав назву інклюзивного, тобто розвитку на засадах включеності (залученості). Система ж обмеженого доступу формує бар'єри та перешкоди для доступу до організаційних ресурсів політичного й економічного спрямування, зберігаючи монополізм і способи отримання надприбутків.

Згідно з концептуальними положеннями, запропонованими Дугласом Нортом, економічний розвиток не має поступального тренду. Адже система з обмеженим доступом не обов'язково має перетворитися на систему із відкритим доступом. У сучасному світі це проявляється у тому, що чинники обмежень дуже часто мають неформальний характер [5, с. 53–55]. Побудовані на цих засадах політичні інститути є лише прикриттям для функціонування системи обмеженого доступу, адже підтримують механізми її відтворення. На засадах концептуальних положень Д. Норта можемо пояснити перешкоди для вдосконалення адміністрування на місцевому рівні, адже управлінські еліти мають зв'язки на вищих щаблях управління і ефективні місцеві інституції їм просто не потрібні. І недосконалість та дисфункційність місцевих інституцій створює дієвий комплекс перешкод для доступу мешканців громад до формування економічних та самоврядних організацій.

Зміна організаційних форм обмеженого та відкритого доступу відбувається через контроль правлячої еліти над «дозвільною системою» з формування організаційних структур, який створює значну кількість адміністративних перешкод для доступу населення до ресурсів економічного розвитку [5, с. 42–47].

Регулювання відносин між акторами економічної і політичної діяльності у системі з обмеженим доступом відбувається на основі «адміністративних торгів», які є інструментом функціонування «адміністративного ринку». Фактично, адміністративний ринок за своєю сутністю є політичним ринком. У західній економічній науці він досліджується на засадах т.зв «економічного імперіалізму», коли політичні й інші процеси у суспільстві досліджуються з використанням інструментарію і базових понять економічної науки, зокрема такого її відгалуження, як інституціоналізм. Політичні ринки зокрема досліджували західні вчені Д. Б'юкенен, Г. Таллок, К. Ероу, М. Олсон та інші, а також вчені колишнього СРСР В. А. Найшуль, С. Г. Кордонський, коли вивчали ринки розподілу соціальних статусів у командно-адміністративній системі.

За обсягом адміністративний ринок є значно ширшим від сфери управління, тому що він охоплює й інші сфери суспільних відносин, окрім господарської та політичної. Цей ринок формує статусні й ієрархічні відносини у суспільстві, забезпечує просування людини по соціальній драбині. В умовах командно-адміністративної системи він забезпечував і рух факторів виробництва, коли ринку в класичному розумінні ще не було.

Відсутність в Україні дієвого інституту адміністрування, через ураження проявами

ексклюзивності, призводить до того, що трансформаційні процеси, зокрема адміністративна реформа та реформа децентралізації, зіштовхуються зі значними труднощами. Проявами такої ексклюзивності, які виділяють експерти, є: формування специфічних груп населення та еліт, що мають специфічні характеристики, набуття яких пов'язане з «правилами» та «поняттями» обмеженого доступу; виключення критичної маси населення з господарських процесів, зумовлене їх матеріальним становищем; порушення принципів соціальної справедливості, що спричиняє диспропорційність доходів населення у регіонах та громадах і його розшарування за економічними критеріями й освітнім рівнем; недотримання законів, домінування неформальних норм і правил, спричинене зокрема й втратою вразливих груп населення зв'язку із важливими соціальними інститутами; надмірний рівень тінізації економіки та корупції [6, с. 21].

Якщо розглядати прояви ексклюзивності регіонального та місцевого розвитку в історичному контексті, то можна зробити висновок, що вони існували майже завжди і всюди, обмежували рівноправний доступ громадян до суспільних благ, спричиняли диференціацію громад і окремих громадян у політичній, економічній та інших сферах суспільства. З одного боку, це було джерелом розвитку, адже без диференціації та структурування він неможливий, з іншого – формувало комплекс проблем соціального, політичного, економічного та культурного характеру. Ексклюзивність почала посилено проявлятися ще у перших державних утвореннях. Сучасний етап розвитку характеризується тим, що в країнах є різниця між тими критеріями, за якими громадяни є виключеними з процесів, що зумовлюють прийняття тих чи інших управлінських рішень у державі, регіонах і громадах.

Українські експерти вирізняють низку ознак проявів політичної та економічної ексклюзивності на рівні регіонів і громад, зокрема:

– домінування неформальних інститутів та правил, що створює дисбаланс між формальними і неформальними складовими інституційної системи на різних ієрархічних рівнях, є невідповідним до потреб часу та рамковим вимогам ЄС до країн-претендентів у сфері регулювання регіонального та місцевого розвитку;

– часті та хаотичні політичні зміни у структурі управління державою та регіонами, що спричиняють нестійкість інституційної складової їх економічних систем;

– інституційна неспроможність органів державної влади у регіонах та органів місцевого самоврядування, яким не вистачає реаль-

ного впливу на процеси соціального й економічного розвитку;

– невідповідність кадрового потенціалу органів управління на місцях потребам часу, коли фактично відбувається тектонічна трансформація системи управління державою на базовому рівні територіальних громад [8].

Під ексклюзивією регулювання процесів децентралізації потрібно розуміти систему факторів, що відділяють критичну масу громадян від цього процесу, обмежують їхній доступ до інститутів регулювання, що блокує вплив на прийняття важливих для громад рішень, які б відповідали інтересам їх членів у сфері розподілу організаційних ресурсів, необхідних для формування ефективного місцевого самоврядування та підтримки належного рівня життя мешканців громад [12, с. 47]. Така ситуація потребує змін на основі обґрунтування та реалізації напрямів подолання ексклюзивності регулювання цих процесів, основою формування яких є безпекові детермінанти.

2. Аналіз проявів ексклюзивності регулювання процесів децентралізації, що становлять загрози безпековій сфері держави та регіонів

Можна констатувати, що в Україні сформовано базу загальну інституційно-правову модель діяльності органів місцевого самоврядування. Проте недостатньо гарантованими і надалі є права та свободи територіальних громад і їх мешканців, що є чинником формування ексклюзивності регулювання, адже такий стан речей не дозволяє ефективно протидіяти різним правопорушенням вітчизняного законодавства місцевими чиновниками, а також негативних проявів надмірної централізації державної влади, актори якої завжди намагаються розширити свою присутність на місцевому рівні. Отже, потрібно формувати нові та вдосконалювати діючі інститути протидії зловживанню владою, зокрема на місцевому рівні. Функції контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування може здійснювати префект та префектура. Ці інститути довели свою ефективність у зарубіжних країнах, зокрема у Франції.

На процеси діяльності місцевих органів управління та їх демократизацію негативно впливає недостатність політичної волі керівництва країною щодо фіналізації адміністративної реформи, передачі реально підкріплених ресурсами владних повноважень територіальним громадам, щоби вони могли легше консолідувати ресурсне забезпечення і проводити дієве стратегічне планування свого соціально-економічного розвитку.

За експертними оцінками, в нашій державі спостерігаються різна швидкість провадження

секторальних реформ у сфері освіти, медицини та адміністрування. Цим процесам бракує синхронізації з процесом перерозподілу повноважень і ресурсів між центральними й регіональними органами управління та органами місцевого самоврядування [13, с. 101].

Це є об'єктивним фактором, що призводить до обмеженості практичної спроможності громад. Окрім того, спостерігається надмірна централізованість багатьох господарських процесів (яка формується внаслідок і адміністративного регулювання, і монополізації економічної сфери приватним бізнесом). Ще однією причиною формування «ексклюзії спроможності» територіальних громад є небажання чи неможливість скористатися як доступними, так і альтернативними засобами, що розширюють ресурсну базу їх діяльності у секторальних вимірах.

Через ці причини в регіонах України сформувалася значна кількість неспроможних громад, які у 17 регіонах займають більшість площі території (рис. 1). У цих громадах мешкає більшість населення, що значно обмежує його можливості залучення до соціально-економічних процесів та отримання належних результатів від цих процесів.

ності місцевого розвитку. Виходи з цієї ситуації можуть формуватися відповідно до концепції загальнодержавної політики регіонального розвитку. Тут можуть бути дві альтернативи: підтримувати території, які досягнули певних успіхів і можуть стати рушіями та «локомотивами» місцевого економічного розвитку, або концентруватися на виділенні дотаційних ресурсів слабозвинутим територіям, які потребують цього більшою мірою, ніж території спроможних громад. Частка проблемних територій в Україні доволі велика і вони сильно відстають від середнього рівня розвитку по державі загалом.

Ще однією проблемою, яка потребує невідкладного вирішення, є доступ громад, а саме органів місцевого самоврядування, до позичкових ресурсів. Тут маємо не відпрацьованість процедури запозичень і, знову ж таки, обмеження в доступі. Нині позичковими ресурсами можуть скористатися лише міста за згодою органів місцевого самоврядування вищого щабля. Проблема потребує нормативно-правового й інституційного забезпечення – мають бути відповідні закони, які б унормували діяльність таких фінансових утворень, як муніципальні банки та фонди.

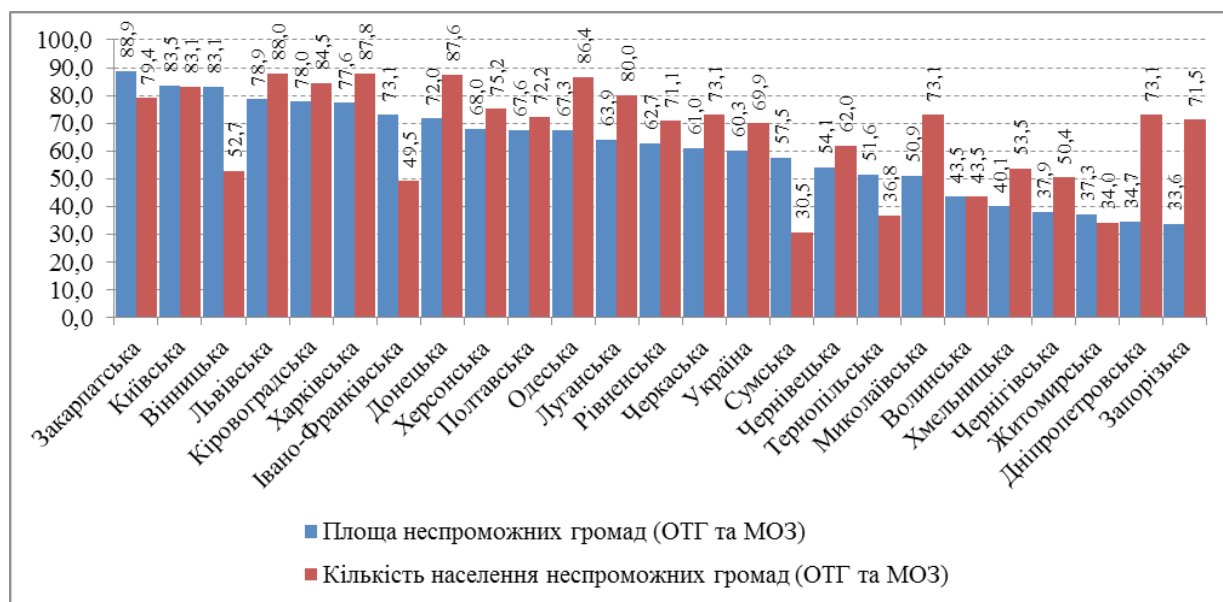

Рис. 1. Площа території та кількість населення неспроможних громад у загальних показниках області у 2020 р., %

Джерело: [14]

Унаслідок низької інституційної спроможності та недостатньої фінансової забезпеченості місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування спостерігається зниження економічної активності громадян, недостатнє їх залучення до процесів економічного розвитку на місцях, що унеможлиблює зниження рівня соціальної диференціації та диспропорцій-

Важливим інструментом подолання передумов формування ексклюзивності регулювання процесів децентралізації є усунення диспропорцій через надання субвенцій із державного бюджету. Впродовж останніх понад п'яти років із держбюджету низці місцевих бюджетів виділено майже 20 млрд грн (рис. 2).

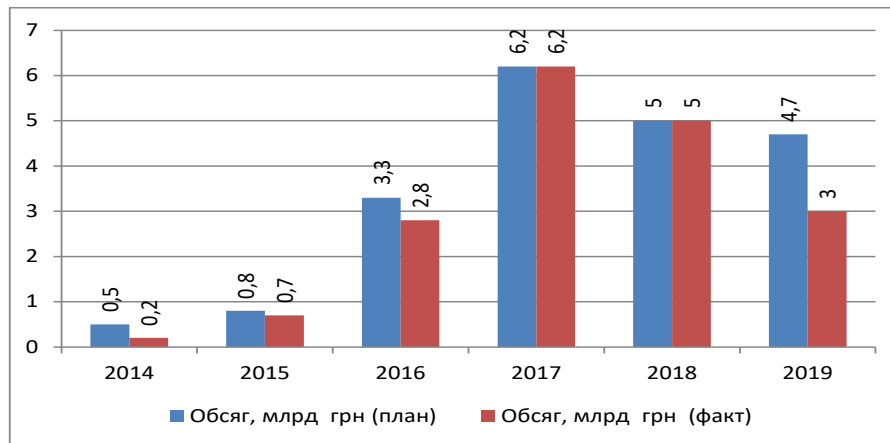

Рис. 2. Обсяги субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій України у 2014–2019 рр.

Джерело: [14]

Ці бюджетні субвенційні ресурси спрямовувались і на соціально-економічний розвиток територій громад, і на реалізацію невідкладних заходів по боротьбі з пандемією COVID-19. Також кошти, як і завжди, витрачалися на будівництво нових і ремонт наявних шкіл, будівель закладів охорони здоров'я, розвиток дозвілєвої та спортивної інфраструктури.

Система розподілу субвенцій в Україні не позбавлена проблем і недоліків, зокрема тут спостерігається:

– непрозорість розподілу коштів спричинена політизацією цього процесу, адже заявниками коштів є народні депутати й обласні державні адміністрації, які можуть проявляти сильну заангажованість і виділяти ресурси тільки «лояльним» інституціям;

– відсутність системи моніторингу і дієвого контролю результативності використання коштів субвенцій;

– перманентні зміни процедур виділення коштів та невідповідні критерії розподілення субвенційного бюджетного ресурсу між регіонами; відсутність механізмів, які би забезпечували процес співфінансування місцевих проєктів за рахунок органів місцевого самоврядування.

Окреслимо ширші межі проблемного поля і наведемо перелік виділених експертами проблем розвитку територіальних громад в умовах децентралізації, які спричиняють виникнення ексклюзивності процесів її регулювання, на основі чого визначатимемо можливий перелік детермінант із їх нівелювання. Отже, проблемами, що спричиняють формування ексклюзивії регулювання децентралізації, є:

– надмірна централізованість політики регулювання децентралізації;

- обмеженість практичної, зокрема фінансової, спроможності громад;
- прояви «колізії» повноважень;
- брак управлінської компетентності;
- формальність вибору стратегічних пріоритетів розвитку територіальних громад;
- брак довіри між територіальними громадами, а також територіальними громадами та інституціями їх управління;
- інерційність територіального мислення та патерналістичний світогляд громадян, територіальна автаркія громад;
- відкрита чи прихована внутрішня конфліктність громад;
- надмірний тиск груп інтересів на підприємців громад;
- обмеження можливостей використання інституту власності;
- формування «локального олігархату»;
- низький рівень впливу громадянського суспільства на органи місцевого самоврядування [12, с. 40–43].

Отже, як бачимо, є значна кількість проявів ексклюзивії регулювання процесів децентралізації, що становлять загрозу безпековій сфері держави та регіонів, для мінімізації дії яких потрібно формувати відповідну систему впливових чинників (детермінант).

3. Принципи та безпекові детермінанти подолання ексклюзивності регулювання децентралізації

Результати проведеного аналізу вказують на існування реальної загрози, оскільки на субрегіональному рівні в Україні сформується модель не інклюзивного, а ексклюзивного розвитку, яка призводитиме до соціально-економічного регресу, спонукатиме подальше виникнення негативних тенденцій у системі регулювання

процесами децентралізації влади та сприятиме формуванню в державі значної кількості депресивних територій.

Система безпекових детермінант протидії цим процесам має формуватися на основі дотримання національних інтересів, відповідати напрямам реалізації політики національної, економічної та етнополітичної безпеки України [3, с. 19–30, 128–145, 304–310; 4 с. 56–55, 75–76] і функціонувати на таких принципах:

- верховенства права та дотримання норм справедливості;
- свободи та гуманізму;
- демократизації та плюралізму;
- професійної компетентності та ділової етики;
- стабільності та інклюзивності розвитку;
- науковості й обґрунтованості.

Зазначимо, що вибір безпекових детермінант напрямів протидії ексклюзії регулювання процесів децентралізації є складною науковою і прикладною проблемою. Методи подолання ексклюзії регулювання процесів децентралізації на регіональному та субрегіональному рівнях мають формуватися на науковому фундаменті інклюзивної економіки як нового напрямку сучасних економічних досліджень [7]. Це передбачає формування та обґрунтування наукових положень безпекової концепції щодо вибору інструментарію протидії ексклюзивності регулювання процесів децентралізації влади в Україні. Коротко розглянемо основні її складові на субрегіональному рівні.

Метою цієї концепції є визначення безпекових детермінант і напрямів діяльності з протидії ексклюзії регулювання процесів децентралізації на субрегіональному рівні.

Цілями концепції є підвищення безпеки діяльності й інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства на місцях, а також підвищення прозорості діяльності інститутів місцевої влади та самоврядування.

Мета й цілі концепції конкретизуються у таких завданнях і напрямках діяльності, які, власне, і становлять комплекс безпекових детермінант протидії ексклюзії регулювання процесів децентралізації на субрегіональному рівні, а саме:

- обрання обґрунтованих пріоритетів розвитку та позбавлення обтяжливих активів;
- створення умов для поліпшення управлінської компетентності;
- узгодження регуляторних процедур і нормативно-правових актів;
- нарощення економічної та фінансової спроможності громад;

- формування системи реєстрації прав власності на нерухоме майно та землі територіальних громад;

- подолання інерційності мислення та патерналізму в колективній свідомості громад;

- формування у громадах дієвих інституцій громадянського суспільства;

- формування платформ для погодження інтересів мешканців громад, бізнесу та органів місцевого самоврядування;

- створення умов для активізації соціокультурної діяльності територіальних громад;

- удосконалення методики оцінювання прозорості влади на місцях;

- оцінка прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та вироблення організаційно-управлінського інструментарію її підвищення.

Практична реалізація цих концептуальних положень має зумовити зміни і на регіональному рівні, і на рівні громад, адже ексклюзія – це деструктивна реакція системи регулювання процесів децентралізації на комплекс специфічних проблемних факторів та на ситуацію, що виникла загалом у державному регулюванні розвитку територій.

Висновки

Підсумовуючи викладене, можемо сформулювати висновки про те, що в процесі проведення децентралізації влади виникає комплекс проблем у регулюванні розвитку територіальних громад, який спричинений ексклюзією цього процесу, що проявляється в обмеженості практичної, зокрема фінансової, спроможності громад, відкритій чи прихованій внутрішній конфліктності громад, обмеженні можливостей використання інституту власності через відсутність єдиної системи реєстрації прав власності, незначному впливі місцевих інституцій громадянського суспільства на органи самоврядування.

Для мінімізації впливу ексклюзії регулювання на процеси децентралізації на субрегіональному рівні необхідно сформувати й обґрунтувати безпекову концепцію щодо вибору інструментарію протидії ексклюзивності регулювання процесів децентралізації влади в Україні, мета, цілі та завдання якої формуватимуть комплекс безпекових детермінант такої протидії.

Перспективними напрямками подальших наукових напрацювань досліджуваної у статті проблеми можуть бути розробка методичних підходів до оцінювання ексклюзивності регулювання процесів децентралізації влади на регіональному та субрегіональному рівнях, формування та обґрунтування концепції протидії ексклюзії регулювання регіонального розвитку України.

Список використаних джерел

1. Семак Б. Б., Барна М. Ю., Калицька М. А., Корчинський О. І. та ін. Соціально-економічні аспекти управління розвитком та безпекою економічної системи України / за ред. Б. Б. Семака. Львів : Видавництво ЛТЕУ, 2020. 502 с.
2. Ревак І. О., Копитко М. І., Живко З. Б. та ін. Легалізація економіки в забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання та держави : колективна монографія / за ред. І. О. Ревак. Львів : Сполом, 2021. 240 с.
3. Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.
4. Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні : колективна монографія / за ред. Я. Я. Пушака та Я. С. Піцура. Львів : Ліга-Прес, 2017. 372 с.
5. Дуглас Норт, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / пер. з англ. Тарас Цимбалюк. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
6. Ернандо де Сото. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на заході і ніде більше. Київ : Наш формат, 2017. 332 с.
7. Балджи М. Д., Карпов В. А., Корольова Т. С. та ін. Інклюзивна економіка : теорія і практика : монографія / за ред. М. Д. Балджи. Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2021. 367 с.
8. Бобух І., Герасімова О. Інклюзивні та екстрактивні інститути: Україна на перехресті структурних змін. *Економіст*. 2019. № 4. С. 26–34.
9. Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування та децентралізація : практичний посібник. Київ : Софія, 2012. 120 с.
10. Ткачук А. Ф. Децентралізація для всіх: від загальної інформації до конкретних порад. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 52 с.
11. Сторонянська І. З., Возняк Г. В., Мельник М. І., Шульц С. Л. та ін. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / наук. ред. : В. С. Кравців, І. З. Сторонянська. Львів : ІРД НАН України ; ПП «Арал», 2020. 531 с.
12. Максимчук М. В. Сутність та ознаки політичної ексклюзії в управлінні суспільним розвитком. *Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку регіонів: сутність, прояви та загрози : наукове видання* / наук. ред. С. Л. Шульц. Львів : ІРД НАН України, 2020. С. 47–51.
13. Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наукова доповідь / наук. ред. Я. А. Жаліло. Київ : НІСД. 2020. 153 с.
14. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>

References

1. Semak, B. B., Barna, M. Yu., Kalytska, M. A., Korchynskyy, O. I. et al. (2020). *Sotsialno-ekonomichni aspekty upravlinnya rozvytkom ta bezpekoyu ekonomichnoyi systemy Ukrainy* [Socio-economic aspects of management of development and security of the economic system of Ukraine]. Lviv : Vydavnytstvo LTEU [in Ukr.].
2. Revak, I. O., Kopytko, M. I., Zhyvko, Z. B. et al. (2021). *Lehalizatsiya ekonomiky v zabezpechenni ekonomichnoyi bezpeky subyektiv hospodaryuvannya ta derzhavy* [Legalization of the economy in ensuring the economic security of economic entities and the state]. Lviv : Spolom [in Ukr.].
3. Kryshchanovych, M. F., Pushak, Y. Y., Fleychuk, M. I., & Franchuk, V. I. (2020). *Derzhavna polityka zabezpechennya natsionalnoyi bezpeky Ukrainy: osnovni napryamky ta osoblyvosti zdiysnennya* [State policy of national security of Ukraine: main directions and features of implementation]. Lviv : Spolom [in Ukr.].
4. Pushak, Y. Y., & Pitsura, Y. S. (2017). *Aktualni problemy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky v Ukraini* [Current issues of economic security in Ukraine]. Lviv : Liha-Pres [in Ukr.].
5. Douglas, Nort, Dzhon, Vollis, & Barri, Vaynhest. (2017). *Nasylstvo ta suspilni poryadky. Osnovni chynnyky, yaki vplynuly na khid istoriyi* [Violence and public order. The main factors that influenced the course of history]. Kyiv : Nash format [in Ukr.].
6. Ernando de Soto (2017). *Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaye na zakhody i nide bilshe* [The mystery of capital. Why capitalism wins in the west and nowhere else]. Kyiv : Nash format [in Ukr.].
7. Baldzhy, M. D., Karpov, V. A., Korolova, T. S. et al. (2021). *Inklyuzyvna ekonomika : teoriya i praktyka* [Inclusive economy: theory and practice]. Kyiv : FOP Hulyayeva V. M. [in Ukr.].

8. Bobukh, I., & Herasimova, O. (2019). Inklyuzyvni ta ekstraktyvni instytuty: Ukrayina na perekhresti strukturnykh zmin [Inclusive and extractive institutions: Ukraine at the crossroads of structural change]. *Ekonomist*, 4, 26–34 [in Ukr.].
9. Tkachuk, A. F. (2012). Mistseve samovryaduvannya ta detsentralizatsiya [Local self-government and decentralization]. Kyiv : Sofiya [in Ukr.].
10. Tkachuk, A. F. (2016). Detsentralizatsiya dlya vsikh : vid zahalnoyi informatsiyi do konkretnykh rayoniv [Decentralization for all: from general information to specific advice]. Kyiv : IKTS «Pravovyy status» [in Ukr.].
11. Storonyanska, I. Z., Voznyak, H. V., Melnyk, M. I., Shults, S. L. ta in. (2020). Terytorialni hromady v umovakh detsentralizatsiyi : ryzyky ta mekhanizmy rozvytku [Territorial communities in the conditions of decentralization: risks and mechanisms of development]. Lviv : IRD NAN Ukrayiny ; PP «Aral» [in Ukr.].
12. Maksymchuk, M. V. (2020). Sutnist ta oznaky politychnoyi eksklyuziyi v upravlinni suspilnym rozvytkom. Eksklyuzyvnist rehulyuvannya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv : sutnist, proyav ta zahrozy [The essence and signs of political exclusion in the management of social development]. Lviv : IRD NAN Ukrayiny. [in Ukr.].
13. Shevchenko, O. V., Romanova, V. V., Zhalilo, Ya. A. ta in. (2020). Detsentralizatsiya i formuvannya polityky rehionalnoho rozvytku v Ukrayini : naukova dopovid [Decentralization and policy development of regional development in Ukraine: a scientific report]. Kyiv : NISD [in Ukr.].
14. Monitorynh protsesu detsentralizatsiyi vlady ta reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya [Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government]. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 16.10.2021

прийнята до друку 20.11.2021

The article: is received 16.10.2021

is accepted 20.11.2021

UDC (УДК) 331.44:159.922
JEL Classification: J 22, J 24, J 29

Леськів Галина Зіновіївна,

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: galuna.leskiv2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4900-9466

Левків Галина Ярославівна,

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: levguru81@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5909-3390

Гобела Володимир Володимирович,

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: mandos11@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7438-2329

ХАРАКТЕРИСТИКА САМОМЕНЕДЖМЕНТУ І ЙОГО СТРУКТУРНОЇ СУТНОСТІ

Анотація. Охарактеризовано самоменеджмент і його структурну сутність. Доведено, що самоменеджмент може бути способом внутрішньої мотивації співробітника за відсутності зовнішньої мотивації з боку організації. Якщо ресурси є недостатніми для зовнішньої та економічної мотивації співробітників, ефективного виконання ними завдань, то важливим є їх самомотивування. Встановлено, що самоменеджмент може допомогти людині обрати нові засоби мотивації, такі як самозабезпечення і самовихвалення, а також знайти мотивувальні чинники для особистого розвитку.

Ключові поняття: самоменеджмент, самолідерство, менеджмент, стратегія самоменеджменту.

Leskiv Halyna,

PhD (Technics),
Associate Professor,
Head of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: galuna.leskiv2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4900-9466

Levkiv Halyna,

Doctor of Economic,
Associate Professor,
Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: levguru81@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5909-3390

Hobela Volodymyr,

PhD (Economic),

Senior Lecturer of the Department of Management,

Lviv State University of Internal Affairs

(Lviv, Ukraine)

e-mail: mandos11@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7438-2329

SELF-MANAGEMENT CHARACTERISTICS AND ITS FUNDAMENTAL ESSENCE

Abstract. The study carried out the characteristic of self-management and its structural essence. Firstly, the paper determined that the first step of self-management is to assess the current situation. Secondly, it was discovered that self-observation is a necessary component of all self-management stages. Moreover, self-esteem, which is a necessary condition for changing human behavior, is impossible without self-observation. When a person identifies something that does not suit his work or personal life, he usually wants to change these aspects for the better. For each unsatisfactory aspect, there is certain behavior that leads to a specific result. Thirdly, it was proved that self-management can act as a way of internal motivation of the employee in the absence of external motivation on the part of the organization. In cases where resources are insufficient for external and economic motivation of employees, for the effective performance of tasks by the employee, it is advantageous that they can motivate themselves. Fourthly, the connection between self-management and self-leadership has been established, as self-leadership includes behavioral decisions of the self-management process. Furthermore, it has been established that self-management can help a person to identify new means of motivation, such as self-sufficiency and self-praise, as well as to find motivating factors for personal development. The use of self-management at the team level was established, participants cooperate by performing the same steps as in individual self-management. To summarize, we should mention that self-management teams can be very useful when the work involves many projects.

Key concepts: self-management, self-leadership, management, self-management strategy.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-132-136

Вступ

Стрімкий розвиток технологій і глобалізація економіки спонукають до посилення конкуренції в організаціях, пошуку методів, які допоможуть досягти досконалості й успіху в бізнесі. Стійка організаційна робота на підприємстві розглядається як одна з передових ідей у галузі управління та вирізняється з-поміж найважливіших цілей бізнесу, оскільки демонструє здатність надавати адміністративні послуги співробітникам в інноваційній структурі. Перевага визначається здатністю виконувати переважаючі стандарти, роботи. Відповідно, аналітики можуть охарактеризувати досконалість в організації як динамічну процедуру, спрямовану на поліпшення діяльності організації та підвищення рівня ділових операцій підприємств загалом. Індивідуальне виконання роботи персоналу є винятково важливим для організації, щоб залишатися зосередженим і ефективним.

Загалом досягнення та підтримання високих індивідуальних результатів – це також випробування для організації і персоналу. Зокрема, глобалізація і технічний прогрес необхідні для підвищення кваліфікації співробітників, щоб вони могли виконувати свою роботу якнайкраще. Один із способів упора-

тися з цими труднощами і, отже, підвищити продуктивність праці співробітників – це високий рівень самоменеджменту.

Зараз дослідження такого явища, як самоменеджмент і його впливу на колектив та ефективність роботи підприємства є актуальним напрямом наукових розвідок.

Дослідження особливостей самоменеджменту і його впливу на роботу працівників підприємств здійснювали такі вчені, як К. Фрейн, Дж. Герінгер, К. Бресваарт, А. Бейкер, Е. Деморуті, Дж. Берг, Дж. Даттон, А. Жесневські, М. Тімс, Д. Деркс, Дж. Вінгерден.

Віддаючи належне науковому здобутку провідних учених, зазначимо, що досі залишається не повністю розкритим питання дослідження особливостей самоменеджменту і його структурної сутності.

Відповідно, *метою статті* є характеристика особливостей самоменеджменту та його структурної сутності.

1. Теоретичний аналіз самоменеджменту

Першим кроком самоменеджменту є оцінка поточної ситуації. Тобто ідентифікація проблеми або фактора-подразника, того, що заважає працівнику ефективно працювати і почу-

ватися комфортно в колективі. Будь-який працівник хоче змінити дискомфортні умови праці й усунути вплив дестабілізуючих факторів. Кожен дестабілізуючий фактор формує певну поведінку, яка має конкретний результат, зазвичай негативний. Після визначення деструктивної поведінки, яку необхідно змінити, потрібно перейти до процесу вибору і встановлення цілей. Правильне цілепокладання є важливим етапом, оскільки завжди простежується дефіцит тих чи інших ресурсів, що унеможливує досягнення всіх цілей, яких може прагнути людина. Чи то наше робоче місце, чи особисте життя, у нас немає часу, енергії чи фінансових ресурсів на все.

Самоспостереження є необхідною складовою всіх етапів процесу самоменеджменту. Самооцінка неможлива без самоспостереження, а самооцінка є необхідною умовою зміни поведінки. Самоспостереження стає самоконтролем, коли людина обрала цілі та стратегії і спостерігає за своєю поведінкою стосовно них: чи корисні їхні дії для досягнення цілей і чи дотримуються вони обраних стратегій? Самоконтроль – це процес активного моніторингу своєї поведінки, думок, відчуттів, управління часом і навколишнім середовищем та виявлення проблемних факторів, які перешкоджають досягненню їх цілей [1]. Самоконтроль може ініціювати процес оптимізації в процесі досягнення цілей, якщо людина помічає, що дії, які вона виконує, не є для неї корисними.

Виконання запланованих дій для досягнення бажаних цілей є важливою частиною їх досягнення. Дії без попередніх етапів самооцінки, вибору мети і одночасного самоконтролю не можуть розглядатися як самоменеджмент; і жодні інші етапи процесу самоменеджменту не можуть ним вважатися. У разі складності завдання працівник може використовувати самооцінку, щоб сприяти успіху своїх дій: це когнітивна симуляція того, як завдання повинно бути виконаним і уява бажаних результатів. На цьому етапі неможливо буде реалізувати нереалістичні цілі й стратегії, і, отже, самоменеджмент зазнає невдачі. Невдача у чомусь пов'язана з невдалою самооцінкою, яка дозволяє вибрати невідповідні цілі та стратегії. Самооцінка важлива для уточнення стратегій, які не допомогли досягти мети, і пошуку найкращих стратегій на майбутнє. Видима частина дії – це зміна поведінки, але зазвичай вона також включає зміну думок і відчуттів. Спосіб мислення і відчуття з приводу різних ситуацій, пов'язаних із обраною метою, зазвичай необхідно змінити, щоб досягти мети.

Самоменеджмент може здійснюватися неправильно, що може призвести до негативних наслідків для продуктивності праці й інших форм поведінки, на які самоменеджмент спершу був спрямований. Невдача в самоменеджменті означає, що одна з його фаз не була успішною: самооцінка, вибір цілей, моніторинг поведінки, застосування заходів або самоствердження. Це означає, що простого вибору та визначення цілей недостатньо для правильного самоменеджменту, всі етапи мають бути виконані, щоб досягти успіху в самоменеджменті. В діловому середовищі це може бути результатом невдалого самоменеджменту або повної його відсутності. Перед навчанням дуже важливо вибрати співробітників, які підходять для самоменеджменту. Не всі працівники підприємства здатні до успішного самоменеджменту на роботі до такої міри, що зменшується присутність керівника. Хоча навіть для них навчання самоменеджменту може бути корисним для визначення особистих і професійних цілей та розроблення стратегій їх досягнення. Але є межа того, наскільки професійна допомога може допомогти людині, яка неналежно поводить. Для таких осіб стиль управління, орієнтований на контроль, більше підходить для якісного виконання роботи.

2. Структурна характеристика самоменеджменту

Концепція саморуйнування описує феномен поведінки, який не сприяє успішним практикам самоменеджменту. Це охоплює поведінку, яка заважає виконанню або координації трьох практик самоменеджменту (вибір мети, самоконтроль і самозміцнення). Деякі приклади приреченої на провал поведінки в суспільстві пов'язані з нездатністю діяти відповідно до суспільних норм, прикладами такої поведінки є злочинна діяльність або образлива поведінка стосовно інших людей, фізичне та психічне насильство або навіть образлива поведінка стосовно себе, зловживання алкоголем, азартні ігри. Людина не завжди може усвідомлювати причини приреченої на провал поведінки. Знову ж таки, проблеми виникають через неправильне здійснення самооцінки.

Саморуйнівна поведінка може негативно впливати на досягнення мети. Використовуючи попередні приклади, злочинна діяльність може завдати шкоди репутації людини так, що її мета збудувати успішну кар'єру може опинитися під загрозою. Психічне насильство стосовно інших може поставити під загрозу мету людини – створення сім'ї. Більш прямі способи приреченої на провал поведінки – це ігнорування етапів процесу самомене-

джменту: неправильність самооцінки, вибір нереалістичних цілей і стратегій, зневажання самоконтролю, відмова від упровадження нової поведінки або нездатність до самоконтролю і самопідкореності.

Саморуйнівна поведінка не завжди призводить до невдач у самоменеджменті, але підвищує їх імовірність. Якщо людина помічає, що вона не може досягти обраних цілей, то вона має проаналізувати свою поведінку з метою виявлення ознак саморуйнівної поведінки.

Саморегулювання необхідне для всіх процесів самоменеджменту. Якщо саморегулювання співробітника не дає практичних результатів, його «думки, почуття і поведінка управляються безпосередніми внутрішніми і зовнішніми стимулами» [2], то розуміло, що це може призвести до небажаної поведінки, яка може завдати шкоди цілям на робочому місці, наприклад, кар'єрним можливостям або соціальним відносинам. Згідно з дослідженнями: «Належний самоменеджмент може зменшити нездатність саморегулювання шляхом формалізації постановки власних цілей, самоконтролю і дій над собою і навколишнім середовищем для зменшення розбіжностей між поведінкою і встановленими цілями» [2]. Отже, людина стає більш обізнаною стосовно власних цілей і прогресу в їх досягненні. Таким чином людина здатна уникати деструктивної поведінки, що заважає досягненню мети.

Як концепція, самолідерство відрізняється від самоменеджменту: самолідерство більше стосується когнітивних процесів, що є в основі стратегій і дій самоменеджменту. Самоменеджмент і самолідерство пов'язані один з одним, і для забезпечення успіху в самоменеджменті потрібно самолідерство як таке. Самолідерство йде далі, розглядаючи бажаність стандартів, для досягнення яких розробляються стратегії самоменеджменту, і забезпечує причини для саморегулюючої поведінки. Самоменеджмент як концепція більше концентрується на практичних питаннях про те, що людина має робити для досягнення своїх цілей, а також як і коли цій людині слід це робити. Самолідерство може відповідати на питання, чому люди так чинять, і надає внутрішню цінність їх поведінки. Наприклад, якщо співробітник прагне робити один звіт в день у своїй роботі і через це планує свій день так, щоб це було можливо зробити, а також винагороджує себе за успіхи, це можна розглядати як поведінку самоменеджменту. З іншого боку, самолідерство концентрується на тому, щоб запитати, чому вони повинні подавати один звіт у день. Причини можуть варіюватися від того, щоб бути працівником місяця,

бути хорошим годувальником для сім'ї або розвиватися, щоб швидше аналізувати й обробляти інформацію. Можна сказати, що самолідерство охоплює поведінкові рішення процесу самоменеджменту. Для успішного управління потрібне лідерство, це актуально і в самоменеджменті. Самолідерство полягає в тому, щоб мотивувати себе, встановлювати діяльності, і переконувати себе робити речі, які не здаються привабливими. Тобто є тісний зв'язок між самолідерством і самоменеджментом.

Самолідерство дає співробітнику відповідальність за внутрішнє регулювання і за розвиток внутрішніх стимулів [3]. Самолідерство є невід'ємною частиною самоменеджменту і, таким чином, хороші результати в самолідерстві збільшують шанси на успіх у процесах самоменеджменту. Внутрішнє регулювання – дуже ефективний підхід до управління, а також внутрішні стимули дуже ефективні для прихильності й мотивації співробітників.

3. Значення самоменеджменту в практиці управління

Слід зазначити, що стратегії самоменеджменту підвищують задоволеність роботою і, отже, можуть прогнозувати її ефективність.

Самоменеджмент може діяти як спосіб внутрішньої мотивації співробітника за відсутності зовнішньої мотивації з боку організації. У разі, якщо ресурси є недостатніми для зовнішньої та економічної мотивації співробітників, ефективного виконання ним завдань, то важлива самомотивація. Застосування самоменеджменту може допомогти людині обрати нові засоби мотивації, такі як самозабезпечення і самовихваляння, а також знайти мотивуючі аспекти поставленого завдання, такі як особистий розвиток. Пошук способів «відчувати себе добре» від роботи підвищить рівень мотивації людини. Успішний самоменеджмент позитивно вплине на мотивацію [4; 5]. Це означає, що коли співробітник поставив особисті цілі щодо своєї роботи й успішно впорався з самоменеджментом, то це підвищить його мотивацію до виконання своєї роботи.

Застосування самоменеджменту на рівні команди, учасники співпрацюють, виконуючи ті ж кроки, що і за індивідуального самоменеджменту: оцінка команди, вибір цілей, моніторинг і допомога. Відповідальність команди може бути вища, ніж у окремого співробітника, але відповідальність розподіляється між членами команди. Самоменеджмент команди може бути дуже корисним, якщо робота охоплює безліч проєктів, в яких потрібна участь близько п'яти чоловік.

Висновки

Самоменеджмент з організаційного погляду можна поділити на безліч аспектів. Деякі з них – це рішення, пов'язані з виконанням роботи, плануванням робочого часу, обсягом роботи і важливими рішеннями, що стосуються завдання. Це вимагає дій із боку керівництва, щоб дати співробітнику можливість самостійно відповісти на питання, чому, як і коли потрібно виконувати роботу. Можна навіть сказати, що системи зовнішнього контролю, які надає організація, не впливають безпосередньо на поведінку співробітників, вони просто впливають

на систему самоврядування кожного співробітника. Самоменеджмент у ширшому сенсі дозволяє співробітникам сприяти «поведінці, яка не є природною мотивуючою і відповідає зовнішнім стандартам». Цей процес також важливий у житті, за межами роботи, тому що він дає нам інструменти для дій, які необхідні не тільки в повсякденному житті, а і є зовнішньою мотивацією. В подальших дослідженнях потрібно приділити більше уваги особливостям впливу самоменеджменту на ефективність роботи персоналу підприємства.

Список використаних джерел

1. Frayne C. A., Geringer J. M. Self-management training for improving job performance: A field experiment involving salespeople. *Journal of applied psychology*. 2000. № 85(3). S. 361.
2. Breevaart K., Bakker A. B., Demerouti E. Daily selfmanagement and employee work engagement. *Journal of Vocational Behavior*. 2014. № 84(1). S. 31–38.
3. Berg J. M., Dutton J. E., Wrzesniewski A. Job crafting and meaningful work. *Purpose and meaning in the workplace*. 2013. № 81. S. 104.
4. Tims M., Derks D., Bakker A. B. Job crafting and its relationships with person–job fit and meaningfulness: A three-wave study. *Journal of Vocational Behavior*. 2016. № 92. S. 44–53.
5. Wingerden J. V., Bakker A. B., Derks D. A test of a job demands-resources intervention. *Journal of Managerial Psychology*. 2016. № 31(3). S. 686–701.

References

1. Frayne, C. A., & Geringer, J. M. (2000). Self-management training for improving job performance: A field experiment involving salespeople. *Journal of applied psychology*, 85(3), 361.
2. Breevaart, K., Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2014). Daily selfmanagement and employee work engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 84(1), 31–38.
3. Berg, J. M., Dutton, J. E., & Wrzesniewski, A. (2013). Job crafting and meaningful work. *Purpose and meaning in the workplace*, 81, 104.
4. Tims, M., Derks, D., & Bakker, A. B. (2016). Job crafting and its relationships with person–job fit and meaningfulness: A three-wave study. *Journal of Vocational Behavior*, 92, 44–53.
5. Wingerden, J. V., Bakker, A. B., & Derks, D. (2016). A test of a job demands-resources intervention. *Journal of Managerial Psychology*, 31(3), 686–701.

Стаття: надійшла до редакції 06.11.2021

прийнята до друку 19.11.2021

The article: is received 06.11.2021

is accepted 19.11.2021

UDC (УДК) 338.2:631.1
JEL Classification: O13; Q24

Марченко Ольга Михайлівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: oljuniamar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5996-1330

Оробчук Михайло Григорович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
e-mail: mykhaylo.orobchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-0801-658X

СУЧАСНІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Анотація. Проаналізовано стан ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування. Акцентовано на зменшенні площ оброблюваних сільськогосподарських земель і погіршенні їх структури, негативному балансі виносу із ґрунту та компенсаційному внесенні поживних мінеральних і органічних речовин, великій еродованості оброблюваних земель, їх закисленості, солонцюватості, фізичній деградації та забрудненні. Обґрунтовано доцільність екологізації сільськогосподарського виробництва шляхом: збільшення внесення органічних добрив, використання сидератів, соломи, торфу, розвитку вермикультури; впорядкування орендних відносин з метою посилення охорони землі та поліпшення екологічної культури сільськогосподарського землекористування.

Ключові поняття: ресурсна безпека сільськогосподарського землекористування, структура посівних площ, баланс поживних речовин, ерозія земель, екологізація сільськогосподарського виробництва, виробництво органічних добрив, екологічна культура землекористування.

Marchenko Olga,

PhD (Economic),
Associate Professor of the Department of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: oljuniamar@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5996-1330

Orobchuk Mykhailo,

PhD (Economic),
Associate Professor of the Department of Management,
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine)
e-mail: mykhaylo.orobchuk@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-0801-658X

MODERN METHODS TO PROVIDE RESOURCE SECURITY OF AGRICULTURAL LAND-USE

Abstract. Protection and rational use of agricultural land resources is an urgent subject of scientific research and a state task due to new challenges to humanity: the growth of the Earth's population, climate change, deterioration and soil fertility. In this regard, the article examines the resource security of land use.

In particular, the authors analyze the availability of sown areas and their structure in Ukraine for 1990-2021 and conclude that their reduction by 12.4% and irrational use, namely: non-compliance with the Standards of optimal ratio of crops in crop rotations in different natural and agricultural regions, especially standards for areas under fodder crops, perennial and annual grasses.

The article also analyzes the preservation of the balance between the removal of nutrients from the soil by crops and compensatory application of mineral and organic fertilizers. The authors conclude that catastrophically low levels of organic fertilizer application due to repeated shrinkage of livestock and poultry in 1990–2020. As a result, the fertility of agricultural land is reduced, the soil loses the most valuable component – humus.

The article identifies phenomena dangerous to the resource security of agriculture: significant spread of water and wind erosion, salinization and acidification, intensive mechanical tillage, soil pollution due to emissions from industrial enterprises, livestock complexes, vehicles (especially cars), violations of the rules of extraction, transportation and processing of minerals, application and storage of agrochemicals and pesticides, utilization and storage of waste.

The authors substantiate the feasibility of greening agricultural land use using the following areas and methods: carrying out of the proper land management and streamlining of structure of sown areas according to the specifications approved by the government; improving the balance between removal and compensatory application of nutrients through the use of green manure, straw, nutrient residues, saporpel, peat, vermiculture development; streamlining of lease relations in order to strengthen land protection; anti-erosion measures, liming and plastering of soils; improvement of agricultural machinery in order to significantly reduce the physical degradation of arable land; reduction of field pollution by industrial, transport and other emissions; changes in attitudes to land use, the development of its ecological culture.

Key concepts: resource security of agricultural land-use, structure of sown areas, balance of nutrients, land erosion, greening of agricultural production, production of organic fertilizers, ecological culture of land-use.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-137-147

Вступ

Охорона та раціональне використання земельних ресурсів завжди має бути предметом наукових досліджень і практичних дій землекористувачів. Згідно з ст. 14 Конституції України, земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [1]. Чимало зарубіжних і вітчизняних науковців займалися цією проблематикою, зокрема: А. Бараєв, Х. Беннет, П. Веденічев, В. Докучаєв, М. Заславський, В. Ковда, В. Трегбчук. Відомими в науковому колі є і праці В. Кропивка, Ю. Лупенка, І. Михасюка, Б. Пасхавера, М. Хвесика, О. Ходаківської, М. Федорова, В. Шикуди та інших.

На жаль, теперішній якісний стан земельних ресурсів, насамперед сільськогосподарських, викликає велике занепокоєння. Тому, на нашу думку, актуальною проблемою є не тільки їхня охорона та раціональне використання, а й ресурсна безпека землекористування. Реалії сьогодення ставлять нові виклики ресурсному забезпеченню землекористування, адже збільшується чисельність населення планети (за останні 50 років воно майже подвоїлось), швидко змінюється клімат (що погіршує умови сільськогосподарського виробництва, стан і родючість оброблюваних земельних площ). Сучасні землекористувачі повинні залишити родючу землю своїм нащадкам, оскільки альтернатив землеробству для отримання продовольства немає. Тому доцільно проаналізувати

сучасний стан ресурсної безпеки землекористування і на основі цього обґрунтувати ефективні напрями його поліпшення, що і є *метою статті*.

1. Аналіз основних компонентів ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування

Першим визначальним компонентом ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування є наявність оброблюваних площ: їхнє скорочення збільшує навантаження на використовувані землі й не сприяє проведенню відповідних земельноохоронних заходів.

Динаміка посівних площ України за 1990–2021 рр. (див. табл. 1) показує їх зменшення на 12,4% загалом. Із позицій охорони сільськогосподарських земель дуже несприятливим є зменшення площ під однорічними та багаторічними травами: у 9,7 та 4,9 разів відповідно. Адже їх наявність у сівоzmінах дає змогу зберегти родючість. І навпаки, збільшення посівів технічних культур (передусім соняшника, який зайняв у 2021 р. 23% всіх посівних площ) цьому не сприяє.

Ще у 2010 р. Кабінет Міністрів України затвердив Нормативи оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах [4], але, на жаль, їх вітчизняні аграрії не дотримуються (див. табл. 2). По всій території України не витримується норматив площ під кормовими

Таблиця 1

Посівні площі сільськогосподарських культур у 1990–2021 рр.

Площа, тис. га	Роки					
	1990	2000	2010	2015	2021	2021 у % до 1990
Вся посівна площа	32406	27173	26952	26902	28388	87,6
Зернові та зернобобові	16007	14054	15090	14739	15944	122,6
Кукурудза на зерно	1234	1364	2709	4233	5475	443,7
Технічні культури	3751	4187	7296	8350	9107	242,8
в т. ч. цукровий буряк (фабричний)	1667	856	501	237	227	13,6
Соняшник	1636	2943	4572	5105	6510	397,9
Картопля, овочеві та баштанні продовольчі культури	2073	2277	1967	1823	1799	86,8
в т. ч. картопля	1429	1629	1408	1291	1283	89,8
Кормові культури	11999	7063	2599	1990	1538	12,8
в т. ч. кукурудза на силос і зелений корм	4637	1920	473	309	219	4,7
Однорічні трави	2583	1765	583	393	265	10,3
Багаторічні трави	3986	2985	1238	1027	821	20,6

Розраховано та складено за: [2, с. 175; 3]

Таблиця 2

Посівні площі сільськогосподарських культур за регіонами у 2021 р. (тис. га)

Регіон (області)	Культури сільськогосподарські	У тому числі (в %)			
		Зернові та зернобобові	Технічні	Картопля, овочеві та баштанні продовольчі	Кормові
Вінницька	1653,1	54,5	30,9	7,7	7,4
Волинська	611,7	52,8	21,2	15,4	12,0
Дніпропетровська	1971,8	58,2	35,0	4,9	2,2
Донецька	1041,0	57,3	34,7	5,1	3,5
Житомирська	1153,7	48,5	26,6	10,1	17,8
Закарпатська	173,8	47,4	8,9	23,5	22,7
Запорізька	1711,8	59,4	36,6	1,8	2,8
Івано-Франківська	383,4	40,4	24,3	18,5	18,6
Київська	1191,7	55,6	29,6	9,8	5,4
Кіровоградська	1705,2	52,8	41,4	3,5	2,5
Луганська	855,9	45,6	50,2	2,0	2,5
Львівська	706,3	44,6	26,4	19,5	12,6
Миколаївська	1600,9	59,3	35,3	2,5	3,2
Одеська	1841,6	67,1	29,0	2,4	2,2
Полтавська	1732,0	58,4	31,6	4,8	5,7
Рівненська	619,0	50,6	22,2	13,8	15,1
Сумська	1209,6	59,9	29,6	5,5	5,8
Тернопільська	840,7	57,2	30,0	7,7	5,7
Харківська	1823,2	58,1	33,0	4,9	4,6
Херсонська	1476,8	55,0	35,0	5,7	4,6
Хмельницька	1205,1	51,9	34,1	5,9	8,7
Черкаська	1217,7	57,8	29,9	6,2	6,9
Чернівецька	308,0	39,0	30,2	15,9	15,0
Чернігівська	1353,5	63,3	23,4	6,2	8,1
Україна	28387,5	56,2	32,1	6,3	6,2

Розраховано та складено за даними: [3]

культурами, насамперед під травами. Близькими до нього (мінімально 20% посівних площ у Поліській зоні) є Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська області. Порушують цей норматив області лісостепу (Тернопільська, Хмельницька, Черкаська). Вкрай негативним явищем є мізерна частка кормових угідь (2–3%) у степових районах (трави зупиняють процеси вітрової ерозії): в Одеській, Миколаївській, Запорізькій областях. Єдина область, де є достатньо кормових угідь, – Закарпатська (22,7%), але їх площа всього 34,7 тис. га. Отже, українські землекористувачі ігнорують травопільну систему землеробства, яка дозволяє зберегати площі й родючість землі.

Другою проблемою ресурсної безпеки землекористування є збереження балансу між виносом із ґрунту поживних речовин сільськогосподарськими культурами і компенсаційним внесенням мінеральних та органічних добрив. За нашими розрахунками, з ґрунту виноситься не менше 8–9 млн т поживних речовин – азоту, фосфору, калію. Внесення добрив показують дані таблиці 3.

них організмів. Як вважають фахівці, завдяки оптимальному балансу гумусу в ґрунті підтримуються і покращуються його фільтруючі та сполучні властивості, шкідливі речовини (залишкові кількості пестицидів, солі важких металів, радіонукліди й інші токсиканти) розкладаються або дезактивуються та перестають бути небезпечними для ґрунтової фауни і флори. Гумус наче губка поглинає та зв'язує шкідливі речовини, його називають «буфером планети» [5].

Зіставлення гумусного вмісту за часів В. Докучаєва (1882 р.) і зараз свідчить, що втрати гумусу за цей період становлять у Лісостепу – 24,6%, у Степу – 22,1, на Поліссі – 22,0%, загалом по Україні – 23,6% [6, с. 24]. Слід зазначити, що за останнім туром агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення (2002–2007 рр.) ґрунти України характеризуються в основному середнім (2–3%) і підвищеним (3–4%) вмістом гумусу, а їхня площа становить 16,4 млн га (61,1% від обстеженої). З низьким (1–2%) і дуже низьким (менше 1%) ґрунти піщаного і супіщаного гра-

Таблиця 3

**Внесення добрив під сільськогосподарські культури
сільськогосподарськими підприємствами у 1990–2020 рр.**

	1990	2000	2010	2015	2020	2020 у % до 1990
Внесено мінеральних добрив, тис. т	4414,2	278,7	1060,6	1412,0	2779,7	63,0
Удобрена площа, млн га	26,4	4,7	12,7	14,5	16,4	65,3
Частка удобреної площі, %	62,9	11,2	30,9	34,9	39,5	62,7
Внесено на га посівної площі	141,0	13,0	58,0	79,0	97,9	69,4
Внесено органічних добрив, тис. т	260,7	289,6	9,9	9,6	11,4	4,4
Удобрена площа, млн га	5,5	0,7	0,4	0,4	0,96	17,8
Частка удобреної площі в %	13,1	1,7	1,0	1,0	2,4	5,6
Внесено на га посівної площі	8,6	1,3	0,5	0,5	0,4	4,7

Розраховано і складено за: [2, с. 191; 3]

Дещо кращою є ситуація з внесення мінеральних (але не органічних) добрив у господарствах населення. Головною причиною катастрофічного зменшення внесення органіки є скорочення за 1990–2020 рр. поголів'я свійської худоби і птиці: ВРХ загалом – у 8,8 корів – у 5,1, овець та кіз – у 7,9 разів, свиней – у 3,4 рази [3].

Зменшення внесення органічних добрив призводить насамперед до зниження родючості сільськогосподарських земель, оскільки в них втрачається найцінніший компонент – гумус (так звана імунна система ґрунту), завдяки якому зберігається і поліпшується структура, підтримуються основні функції і забезпечується ґрунтове здоров'я. Гумус активізує природний опір рослин захворюванням і шкідникам, запобігає масовому розвитку хвороботвор-

нулометричного складу поширені переважно на Поліссі (Волинська – 87,0, Житомирська – 61,4, Чернігівська – 47,1, Рівненська – 44,9%). Великі площі з низьким вмістом гумусу також є у Львівській, Чернівецькій, Хмельницькій, Закарпатській і Київській областях [6, с. 23]. Ці землі потребують збільшення гумусу через внесення органічних добрив, посів багаторічних і однорічних трав, внесення відповідних меліорантів.

Вагомою небезпекою для ресурсної безпеки сільського господарства є значне поширення водної та вітрової ерозії. Загальна площа еродованих сільськогосподарських угідь – 13,3 млн га (33% усіх угідь) в т. ч. 10,6 млн га орних земель. У складі еродованих земель – 4,6 млн га із середньо- та сильнозмитим ґрун-

товим покровом (в т. ч. 68 тис. га – повністю втратили гумусовий горизонт) [7]. Слід зазначити: на середньородованих полях втрачається 30–50%, а на сильноородованих – до 90% урожаю. Інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. Площа ярів дійшла до 140 тис. га, а їх кількість є більшою 500 тис. Інтенсивність ерозії в окремих яружно-балкових системах перевищує середні показники в 10–20 разів [7].

Ще однією загальноукраїнською проблемою є наявність значних площ кислих і засолених земель: дуже сильнокислих – 262 тис. га, сильнокислих – 380,1, середньокислих – 1165,8, слабокислих – 2554,6. Отже, всього кислих ґрунтів нараховується 4362,5 тис. га, або 20,1% обстеженої площі, близькими до нейтральних є 5203,7 тис. га. Таким чином, 8,8 млн га мають кислу реакцію ґрунтового середовища і їх потрібно систематично вапнувати [6, с. 23].

На думку фахівців, засолені ґрунти займають порівняно невелику площу – 1,92 млн га. З них – 1,71 є у сільськогосподарському використанні (рілля – 848,2 тис. га, сіножаті – 325,7, пасовища – 526,1, багаторічні насадження – 10,0 тис. га). Слабозасоленими є 1336,6 тис. га, середньозасоленими – 224,3, сильнозасоленими – 116,3. Солончаками зайнято 32,8 тис. га. Серед зрошуваних земель налічується близько 350 тис. га засолених, з них 70–100 тис. га вториннозасолених. Солонцевих ґрунтів є 2,8 лн га (переважно в полях Степу України), приблизно 2/3 з них розорюється, близько 0,8 млн га зрошується. На полях, де площа солончаків є більшою від половини оранки не проводиться [8, с. 40].

Науковці також зазначають, що фізична деградація ґрунтів є наслідком їхнього інтенсивного механічного обробітку та зменшення вмісту органічної речовини і практично охопила всю рілля України. Вона проявляється у знеструктуренні верхнього шару, брилистості після оранки, запливанні та кіркоутворенні, наявності плужної підшви, переущільненні підорного і більш глибоких шарів ґрунту. Фізично деградований ґрунт є більш уразливий до ерозії, гірше вбирає і утримує атмосферну вологу, а також обмежує розвиток кореневих систем рослин. Реальна небезпека переущільнення існує майже на 22 млн га [8, с. 40].

Є і проблема забруднення ґрунтів унаслідок викидів промислових підприємств, тваринницьких комплексів, транспортних засобів, порушення правил добування, транспортування і переробки корисних копалин, внесення та зберігання агрохімікатів і пестицидів, утилізації та зберігання відходів, передусім радіоактив-

них, стікання промислових стоків вод, довгострокових наслідків аварії на ЧАЕС. Високим рівнем аеротехногенного забруднення ґрунтів вирізняються 25 українських міст. Найбільше українські землі забруднені цинком і свинцем, менше кадмієм, марганцем і міддю.

Наведені проблеми втрати родючості земель є не єдиними, тому, очевидно, що завдання забезпечення ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування є дуже актуальним.

2. Напрями поліпшення охорони сільськогосподарських земель

Головними напрямами поліпшення охорони земель є екологізація: сільськогосподарського виробництва (шляхом оптимізації структури посівних площ, дотримання балансу між виносом поживних речовин з ґрунту і їх компенсацією, завдяки значному збільшенню виробництва органічних добрив, проведення протиерозійних робіт, вапнування та гіпсування оброблюваних площ); сільськогосподарської техніки (тракторів, комбайнів), що зменшить фізичну деградацію ґрунту; промисловості, транспорту, добування корисних копалин. Ці шляхи стануть реальними, якщо у суспільстві буде прийнятий екологічний імператив, екологічні вимоги стануть найвищою цінністю, що зумовить розвиток екологічної культури землекористування.

Як згадувалося, урядом України були затверджені Нормативи оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах. Зауважимо передусім на нормативи кормових культур і соняшнику. Майже на всій території України цей норматив не витримується, отже, відбуваються процеси вітрової та водної ерозії. В ґрунтах не накопичується біомаса рослин, не утворюються органічні речовини (гумус). За науковими спостереженнями, соняшник у Південному Степу займає понад 30% посівної площі (тоді як за нормативом має займати до 15%), його повторно сіють через 3 роки (а за нормативами мають сіяти не раніше, ніж через 7 років). Отже, землекористувачі свідомо виснажують ґрунт. На наш погляд (після відповідного попередження), потрібно таких «господарів» позбавляти права землекористування. Такі дії владних структур є цілком можливими і не потребують значних зусиль.

Другим суттєвим кроком збереження родючості є значне нарощування виробництва органічних добрив, але для цього потрібні значні зусилля і кошти.

Спершу потрібно підрахувати, скільки органіки ще здатне «виробити» наше тваринни-

цтво та птахівництво. Орієнтовний вихід гною від однієї голови худоби за рік (при тривалості стійлового періоду 180–200 днів) становить: ВРХ – 6–7 т, коні – 4–5, свині – 1–1,2, вівці – 0,6–0,7 [9, с. 51]. За статистичними даними, у 2019 р. від свійських тварин можна було отримати 26 млн т гною, від 92,5 млн голів птиці [2] за нашими розрахунками – 2 млн т пташиного посліду. Фахівці Інституту птахівництва НААН розрахували: в птахівницьких господарствах отримують 4,7 млн т посліду щорічно [10]. Таким чином, сумарно – це у 2019 р. 32,7 млн т або 1,2 т/га посівної площі (тоді як у 1990 р. ми мали 8,6 т/га). Як хоча б повернутись до цього показника (який суттєво вирівнює баланс «виносу – внесення»)? Слід розглянути світову практику.

Магістральним напрямом сучасного виробництва органіки є використання сидеральних культур, які вирощувалися ще у древньому Китаї 3 тис. років тому [11]. Перевагами сидератів є: покращення поживного режиму та агрофізичних властивостей, часткове мульчування ґрунту; збереження від випаровування опадів; поліпшення фітосанітарного стану поля.

Застосування сидератів є доволі ефективним, зокрема, науковці зазначають, що 1 т сидерату дорівнює 1 т гною [12]. Дослідники вказують на рівноцінність сидератів і гною, а кожна одиниця витрачених на них коштів дає 2–2,5 одиниці чистого прибутку [13, с. 26].

Ще одним завданням, наближеним до попереднього, є використання для «виробництва» органічних добрив соломи через використання її на підстилку тваринам, компостування, заробки в ґрунт із унесенням азотних добрив тощо. Про це говорять чимало фахівців: «Використання соломи покриває дефіцит органічної речовини в ґрунті на 20–25%» [14]. Дослідженнями Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН установлено: застосування 4–6 т/га соломи на добриво з добавками мінерального азоту на дерново-підзолистих піщаних та супіщаних ґрунтах у сівозміні не поступається 40 т/га підстилкового гною. Використання соломи є високоефективним економічно: тонна соломи зернових культур за вмістом органічної речовини, азоту, фосфору і калію рівноцінна 3–5 т гною вологістю 75%. За експертними розрахунками, 1 т соломи заорює поживних діючих речовин на 343,5 грн [14].

Фахівці також категорично проти практики спалювання соломи (в багатьох випадках дівати її горе-господарям нікуди – тваринництва вже немає) через втрати мікрофлори ґрунту, гумусу (до 400 кг/га). «Народний академік» Т. Мальцев стверджує: «Спалювання

стерні – безумність, адже ґрунт – живий організм і, спалюючи поживні залишки, ми знищуємо всю мікрофлору, що населяє його. Стерня, як повсть на цілині, захищає поверхню ріллі від вітру» [14]. Не дивно, що у більшості країн світу діють закони, які забороняють спалювання соломи і листя.

В Україні є великий потенціал виробництва органічних добрив із торфу, геологічні запаси якого становлять 2,2 млрд т, а загальна площа торф'яних родовищ – біля 1 млн га, зокрема в межах промислової глибини – 0,6 млн га. Розподіл торфу за областями є таким: Волинська – 21%, Рівненська – 18, Чернігівська – 12, Київська – 11, Львівська – 10, Тернопільська і Полтавська – по 6, Сумська – 5, Житомирська – 4, Хмельницька – 3, інші області – 4%. На жаль, ще у 1970–1990 рр., коли повноцінно працювали торфові підприємства, його дуже мало використовували на добриво. Наприклад, у 1970 р. у Чернігівській обл. було видобуто 1270 тис. т торфу і тільки 376,6 тис. т було використано для добрив у сільському господарстві, у 1980 – 570, у 1990 – 344,6 у 1995 – 18,0 і після цього торф для сільського господарства не добувався [15]. Тоді (1970–1990 рр.) у цьому не було особливої потреби (був гній від сільського господарства). Зараз зовсім інші реалії.

Слід зазначити, що є також значні можливості із добування сапропелю, що є органо-мінеральними відкладами озерних (ставкових, річкових) водойм, які також знаходяться у болотах під родовищами торфу. Сапропель є одним із рідкісних багатств нашої планети, що є продуктом 20-річного біосинтезу, по-суті одним із найцінніших органічних добрив. В Україні розвідано 274 родовища сапропелів із загальними запасами 97 млн т і за цим показником ми займаємо третє місце в Європі. В сапропелі міститься азот, фосфор, калій тощо, але у сільському господарстві його майже не використовують (хоча урожайність сільгоспкультур від нього зростає на 27–46%, а термін зберігання корисних речовин становить 3–7 років). Лише кілька підприємств добувають сапропель, одне з них ТЗОВ «Волиньсапрофос» експортує свою продукцію в Туреччину, Туніс, Кувейт, ОАЕ, Індію, Пакистан, Гану. Слід також зауважити, що добування сапропелю є економічно (малі затрати) та екологічно вигідним, оскільки очищає воду [16].

Одним із сучасних напрямів нарощування виробництва органічних добрив є розвиток вермикультури, яка поширена у Західній та деяких країнах Східної Європи (Угорщина, Польща), США, Японії, Південно-Східній Азії. Розведення дощових черв'яків є перспективним способом утилізації органічних відходів

не тільки сільськогосподарської, а й харчової промисловості, які переробляються в цінне гумусоване добриво. Особливо цінними є каліфорнійські хробаки, які відрізняються ненажерливістю і плодovitістю. Фахівці вказують, що біогумус перевищує гній і компости у 4–8 разів, а застосування його дає змогу протягом 3–5 років значно поліпшити родючість [17]. Відрадно зазначити, що у нас є господарства, які займаються вермикультурою (у Київській, Львівській, Одеській та інших областях). У Одеській області є господарство, яке навіть експортує біогумус у країни Африки та Близького Сходу. Є і певні організаційні зрушення, зокрема, у 2018 р. створено Херсонський центр вермикультури [18]. Очевидно, таку практику потрібно якомога більше поширювати.

Наступною великою проблемою сільськогосподарського землекористування є проведення протиерозійних заходів. На жаль, їхній обсяг був завжди недостатнім, і орієнтовно з 2010 р. майже повністю припинились: у 1995 р. було побудовано 135,2 км протиерозійних валів і валів-каналів, а в 2010 р. – 4,1 км; валів-доріг, відповідно 16,2 і 0,1; протиерозійних ставків – 177 і 6,6; водоскидних споруд – 51 і 12. У 1995 р. залужено сильнодеградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, відповідно 12785 і 1015,2 км [19, с. 508]. Поки держава фінансувала такі заходи, їх ще проводили, а за свій кошт їх землекористувачі здійснюють у надзвичайно малих обсягах. На наш погляд, головною причиною цього є відсутність відчуття справжнього господаря і стратегічного бачення проблеми, адже розраховується тільки затратна ефективність як відношення ефекту (ціна приросту врожаю) до затрат, що його викликали. Звичайно така ефективність є невисокою. Але із екологічної точки зору в чисельник потрібно додавати приріст грошової оцінки збереженої землі та відвернені втрати, які можуть виникнути у разі бажання поновити родючість і площі оброблюваних угідь. У такому разі частка (ефективність) значно збільшується і це, безумовно, виправдовує земельноохоронні витрати коштів. В Україні ще функціонують протиерозійні споруди (1,5 млн га лісових насаджень, в т. ч. 446,7 тис. га полезахисних лісосмуг), які були побудовані в попередні роки [7].

Недостатній в Україні і обсяг вапнування та гіпсування ґрунтів. Слід зауважити: вапно нейтралізує кислотність протягом 7-ми років, отже якщо взяти до уваги площу закислених земель 8,8 млн га, то потрібно вапнувати не менше 1,26 млн га щороку (на цьому рівні ми були у 1990 р.). У 2021 р. площа провапнованих ґрунтів становила 11,1% відносно 1990 р. [3].

Якщо врахувати площу засолених земель (1,9 млн га) і тривалість позитивної дії гіпсу (4–7 років), з гіпсуванням ситуація набагато краща.

Для вирішення проблеми фізичної деградації (переуцільнення) ґрунту насамперед потрібно виробляти екологічну сільськогосподарську техніку (набагато легшу від сучасної), яка в середньому по оброблюваному полю проходить 8–11 разів. Для того, щоб ґрунт менше уцільнювався потрібні постійні «колії» проходу техніки по полю.

Забруднення ґрунтів промисловістю, транспортом, добуванням корисних копалин тощо також можна уникнути за допомогою застосування відповідних технологій. Проблема у небажанні менеджменту зазначених галузей це здійснювати. І однією з причин цього є відсутність суспільного запиту на такі дії.

Аналіз можливих напрямів поліпшення ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування наводить на думку про важливість людського чинника. І він може спрацювати завдяки розвитку екологічної культури – такому напрямку людської діяльності та мислення, від якого суттєво залежить нормальне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток у майбутньому [20, с. 9].

Екологічна культура зумовлює належні знання у сфері взаємодії суспільства й природи, а також (і це головне) їх реалізацію, тобто екологізацію людської діяльності, її впливу на природу. Вона можлива на визнанні морально-екологічного імперативу. Традиційний моральний постулат – «Чини щодо інших людей так, як ти хотів би, щоб діяли стосовно тебе» трансформується, згідно з розширенням множини об'єктів застосування цього принципу [20, с. 26–27]. Людність у ставленні до всього живого дозволяє зберегти рослини, тварини й природні екосистеми. Це завдання завжди стояло перед людством. Але чи вирішувалось? Академік М. Заславський зазначає, що орендарі не бажують вкладати кошти в охорону землі, часто змінюють ділянки, стараються отримати від землекористування якомога більше прибутку до закінчення терміну оренди, керуються принципом «краще сьогодні один долар в мої кишені, ніж 10 доларів завтра у кишені іншого фермера» [21, с. 74].

Подібне відбувалось і на Україні. Східноукраїнська земля (пізніше – Запорізька Січ) була надзвичайно багатою, про що говорив «батько історії» Геродот ще у 5 ст. до нашої ери [22, с. 70]. Але, зі слів запорізьких старожилів [22, с. 71–78], значні природні багатства були втрачені чи бездумно знищені. На наш погляд, це є результатом низької екологічної культури

того часу й обштинного землеволодіння водночас, за якого землекористувачі (в умовах щорічного переділу земель) не були особливо захищені у збереженні їх родючості. На Заході України українці ставилися з великою пошаною до землі, її обробіток був певною мірою засобом вимушеним і обставлявся численними засторогами та ритуалами, загальна спрямованість яких була: по-перше, щоб бодай не нашкодити годувальниці, по-друге, одержати за таких умов найліпший урожай [20, с. 291].

Поширення екологічної культури сільськогосподарського землекористування пропагував американський учений і урядовець Х. Беннет. Він підкреслював: «Вчення про охорону землі від ерозії є однією із важливих сільськогосподарських наук» [23, с. 13]. На його слушну думку, раціональне землекористування полягає у використанні землі відповідно до її можливостей і потреб, так, щоб неперервно підтримувалася ґрунтова родючість. Охорона землі є всенародною і державною справою: «Оскільки фермери – це не більше як тимчасові «слуги землі», а держава завжди захищена в тому, щоби родючість землі не зменшувалась, то уряди штатів повинні брати участь у витратах на охорону землі. У кінцевому підсумку кожний громадянин має відповідати за родючість землі й повинен один чи у колективі здійснювати цю відповідальність на практиці. Слова «Охорона землі – це справа фермерів» нічого не відображають. Звичайно, це справа фермерів, але це також справа народу загалом» [23, с. 19–20]. Він вважав, що навчання у народних школах є найбільш багатобічним засобом для створення в головах американського юнацтва правильного уявлення про те, в чому полягає проблема ерозії ґрунтів [23, с. 24]. Очевидно, й українську молодь слід виховувати екологічно обізнаною та культурною.

Досягнення належного рівня ресурсної безпеки сільськогосподарського землекористування, на наш погляд, зумовлює насамперед упорядкування орендних відносин (зовнішній засіб) і розвиток екологічної культури, яка буде внутрішнім мотивом екологізації землекористування.

Оренда землі у нас поширена: на початку 2017 р. нараховувалося 25,3 млн землевласників і землекористувачів, було укладено 4,7 млн орендних договорів, лише 29% використовуваних площ оброблялись їхніми власниками (56% земель були орендовані у власників, 8% – у держави, а 7% – взагалі не оброблялись) [24, с. 141]. Станом на 2016 р. 59% усіх договорів укладено до 5 років, 10,4% – більше, ніж на 10 років. Із 6,9 млн власників паїв 80% віддають землю в оренду [24, с. 142]. Протилеж-

ною є оренда державних земель: на термін до 7 років укладено 8% орендних договорів, на 7 р. – 13%, до 14 р. – 13%, до 50 р. – 29% [24, с. 143]. Отже, виникла проблема як повернути контроль за охороною земель, які перебувають у довгостроковій оренді, адже, як ми знаємо, орендарі не особливо прагнуть зберігати родючість (у науковій літературі вказують на їхнє хижацьке землекористування, зокрема серед агрохолдингів). Якщо мінеральні добрива ще хоча б частково вносять, то про органічні майже немає інформації. За різними оцінками агрохолдинги використовують не менше 20% орних земель.

Для впорядкування орендних земельних відносин було прийнято ніби достатньо потрібних документів. Звичайно, якщо застосувати державний примус (своєрідну диктатуру), то можна досягти їхнього виконання, зокрема змушувати і орендодавця, і орендаря включати конкретні заходи зі збереження родючості земель у договірні умови, достроково розривати договори у випадку виснаження земельних масивів, змушувати висіювати сидеральні культури тощо. Але головним чинником збереження родючості й площ сільськогосподарських земель має бути розвиток екологічної культури землекористування. Її слід розвивати тільки на основі комплексного підходу, який повинен планувати і належно виконувати наступне. По-перше, в школах і вишах необхідно викладати екологічні проблеми людської діяльності, які стали дуже гострими в останні десятиріччя. По-друге, суспільно визнавати тих, хто реально робить конкретні справи по охороні і раціональному використанню сільськогосподарських земель (науковців і практиків), поширювати їх «святу» роботу, якраз вони за це мають отримувати нагороди на всеукраїнських преміях з якості. По-третє, надавати всебічну допомогу у виконанні землеохоронної діяльності (проведенні навчань, семінарів, конференцій тощо). По-четверте, створити окреме фінансування на проведення землеохоронних робіт, надавати для цього відповідні довгострокові кредити (не в теперішньому мільйонному, і мільярдному обсязі) під відповідним контролем насамперед громадськості. По-п'яте, налагодити належну щорічну звітність про виконання землеохоронних заходів по всій Україні, в кожній територіальній громаді з метою постійного контролю відповідальності (а краще, мотивації гордості) за виконання землеохоронних робіт.

Висновки

Ресурсна безпека сільськогосподарського землекористування забезпечує його майбутнє, оскільки дозволяє зберегти безцінний ресурс –

родючу землю, найбільше багатство нашого народу. Теперішній стан оброблюваних сільськогосподарських земель є загрозливим: зменшуються оброблювані площі, погіршується раціональність їх структури; не витримується баланс між виносом із ґрунту поживних речовин і компенсаційним їх внесенням; великого поширення набули процеси водної і вітрової ерозії, закислення, засолення, фізичної деградації, забруднення оброблюваних площ.

Для подолання цих негативних явищ потрібно здійснити повноцінну екологізацію сільськогосподарського землекористування, що зумовлює наступне: проведення належного землеустрою і впорядкування структури

посівних площ, згідно з встановленими урядом нормативами; покращення балансу між виносом і компенсаційним внесенням поживних речовин, що передбачає використання сидератів, соломи, поживних залишків, торфу, сапропелю, вермикультури; проведення у належних обсягах протиерозійних заходів, вапнування і гіпсування ґрунтів; вдосконалення сільськогосподарської техніки з метою суттєвого зменшення фізичної деградації оброблюваних земель; зменшення забруднення полів промисловими, транспортними та іншими викидами; зміну відношення до землекористування, тобто розвиток його екологічної культури.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Голос України*. 13.07.1996. № 128.
2. Статистичний щорічник України за 2004 р. / за ред. О. Г. Осауленка. Київ : Державний комітет статистики України, 2005. 592 с.
3. Статистична інформація. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.09.2021).
4. Нормативи оптимального співвідношення культур у сівознах у різних природно-сільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11. 02. 2010 р. № 164. *Урядовий кур'єр*. 10.03.2010. № 44.
5. Софійченко В., Дацько Л. Гумус і родючість ґрунту. *Аграрний тиждень. Україна*. 2012. № 25 (237).
6. Солов'яненко Н. Сучасний стан та охорона земельних ресурсів. *Землепорядний вісник*. 2012. № 5. С. 23–27.
7. Стратегія удосконалення механізму управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної форми власності та розпорядження ними : Постанова Кабінету Міністрів України від 07. 06. 2017 р. № 413. *Урядовий кур'єр*. 17.06.2017 № 112.
8. Балюк С. В., Медведєв В. В., Мірошніченко М. М., Скрильник Є. В., Тимченко Д. О., Фатєєв А. І., Христенко А. О., Цапко Ю. Л. Екологічний стан ґрунтів України. *Український географічний журнал*. 2012. № 2. С. 38–42.
9. Довідник по удобренню сільськогосподарських культур / За ред. П. О. Дмитренка. 4-те вид., перероб. і доп. Київ : Урожай, 1987. 208 с.
10. Мельник В. О. Пташиний послід: вихід, хімічний склад та способи переробки. URL: <http://avianua.com/ua/index.php/statty-po-pticevodstvu/tekhnohiiia-ptakhivnystva/40-ptashinij-poslid-himichnyj-sklad> (дата звернення: 03.09.2021).
11. Як правильно застосувати сидерати. URL: <https://propozitsiya.com/ua/kak-pravilno-primenyat-sideraty> (дата звернення: 30.08.2021).
12. Шувар І. А. Висіяти сидерати, щоб зберегти ґрунт. *Агрохімія сьогодні*. 29. 11. 2010. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiiia-sohodni/item/19995-vysiiaty-syderaty-shchob-zberehty-grunt.html> (дата звернення: 05.09.2021).
13. Ходаківська О. В., Корчинська С. І. Ефективність застосування мінеральних і органічних добрив. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 21–27.
14. Демчишин А. М., Даньків К. Я. Спалювання соломи та стерні – злочин проти ґрунтів України. URL: <https://www.ioгу.gov.ua/lvivska/2015/08/13/spalyuvannya-solomy-ta-sterini-zlochyn-proty-zemel-ukrajiny> (дата звернення: 29.08.2021).
15. Обласна програма «Торф» з розвитку торф'яної галузі Чернігівської області на період до 2010 р. : Розпорядження Чернігівської ОДА від 23. 04. 2003 р. № 138. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/HR030109> (дата звернення: 25.08.2021).
16. Сапропелі – порятунок ґрунту та джерело валютних надходжень. URL: [http://neiau.org/sapropeli-poryatunok-gruntu-ta-dzherelo-dlya-valyutnyh-nadhodzen](http://neiau.org/sapropeli-poryatunok-gruntu-ta-dzherelo-valyutnih-nadhodzen) (дата звернення: 15.08.2021).
17. Ярмілко В. Вермикультура – гарантоване підвищення родючості ґрунту. URL: <https://uhbdp.org/eo-articles/vermikultura-garantovane-pidvishchennya-rodyuchosti-gruntu> (дата звернення: 03.09.2021).
18. На Херсонщині впроваджується вермикультура. URL: <https://khoda.gov.ua/na-hersonshhin%D1%96-vprovadzhu%D1%94tsja-vermikultura> (дата звернення: 30.08.2021).

19. Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. О. Г. Осауленка. Київ : Державний комітет статистики, 2011. 560 с.
20. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Заповіт, 1996. 352 с.
21. Заславский М. Н. Эрозия почв. Москва : Мысль, 1978. 245 с.
22. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 582 с.
23. Беннетт Х. Х. Основы охраны почвы. Москва : Издательство иностранной литературы, 1958. 402 с.
24. Томащук І. В. Аналітичний аспект розвитку земельного потенціалу України: оренда землі. *Інфраструктура*. 2017. Вип. 11. С. 139–147.

References

1. Constitution of Ukraine from June 28 1996. *Holos Ukrainy (Voice of Ukraine)*, 128 [in Ukr.].
2. Osaulenko, O. H. (Ed). (2005). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2004 r.* [Statistical Yearbook of Ukraine, 2004]. K.: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [in Ukr.].
3. *Statystychna informatsiia* [Statistical information]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukr.].
4. Normatyvy optimalnoho spivvidnoshennia kultur u sivozminakh u riznykh pryrodno-silskohospodarskykh rehionakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11. 02. 2010 r. № 164 [Standards of the optimal ratio of crops in crop rotations in different natural and agricultural regions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 164 since February 11, 2010]. *Uriadovyi kurier (Government courier)*, 44 since March 10, 2010 [in Ukr.].
5. Sofiichenko, V. & Datsko, L. (2012). Humus i rodiuchist gruntu [Humus and soil fertility]. *Ahrarnyi tyzhden. Ukraina (Agrarian week. Ukraine)*, 25 (237) [in Ukr.].
6. Solovianenko, N. (2021). Suchasnyi stan ta okhorona zemelnykh resursiv [Current state and protection of land resources]. *Zemlevporiadnyi visnyk (Land Management Bulletin)*, 5, 23–27 [in Ukr.].
7. Stratehiia udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia v sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi formy vlasnosti ta rozporiadzhenni nymy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07. 06. 2017 r. № 413 [Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of state-owned agricultural lands and their disposal: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 413 since June 7, 2017]. *Uriadovyi kurier (Government courier)*, 112 since June 17, 2017 [in Ukr.].
8. Baliuk, S. V., Medvediev, V. V., Miroshnychenko, M. M., Skrylnyk, Ye. V., Tymchenko, D. O., Fatieiev, A. I., & Tsapko Yu. L. (2012). Ekolohichniy stan gruntiv Ukrainy [Ecological condition of soils of Ukraine]. *Ukrainskyi heohrafichnyi zhurnal (Ukrainian Geographical Journal)*, 2, 38–42 [in Ukr.].
9. Dmytrenko, P. O. (Ed). (1987). *Dovidnyk po udobrenniu silskohospodarskykh kultur* [Handbook of crop fertilizers]. Kyiv: Urozhai [in Ukr.].
10. Melnyk, V. O. Ptashyni poslid: vykhid, khimichniy sklad ta sposoby pererobky [Bird droppings: yield, chemical composition and processing methods]. Retrieved from <http://avianua.com/ua/index.php/statty-po-pticevodstvu/tekhnohohiia-ptakhivnytstva/40-ptashinij-poslid-himichnij-sklad> [in Ukr.].
11. Iak pravylno zastosuvaty syderaty [How to properly apply greens]. Retrieved from <https://propozitsiya.com/ua/kak-pravilno-primenyat-sideraty> [in Ukr.].
12. Shuvar, I. A. (2010, November 11). Vysiiaty syderaty, shchob zberehty grunt [Sow green manure to preserve the soil]. *Ahrokhimiia sohodni (Agronomy today)*. Retrieved from <http://agro-business.com.ua/agro/ahronomiia-sohodni/item/19995-vysiiaty-syderaty-shchob-zberehty-grunt.html> [in Ukr.].
13. Khodakivska, O. V. & Korchynska, S. I. (2016). Efektyvnist zastosuvannia mineralnykh i orhanichnykh dobryv [The effectiveness of mineral and organic fertilizers]. *Ekonomika APK (Economics of agro-industrial complex)*, 4, 21–27 [in Ukr.].
14. Demchyshyn, A. M., Dankiv, K. Ya. Spaliuvannia solomy ta sterni – zlochyn proty gruntiv Ukrainy [Burning straw and stubble is a crime against the soils of Ukraine]. Retrieved from <https://www.iogu.gov.ua/lvivska/2015/08/13/spalyuvannya-solomy-ta-sterni-zlochyn-proty-zemel-ukrajiny> [in Ukr.].
15. Oblasna prohrama «Torf» z rozvytku torfianoi haluzi Chernihivskoi oblasti na period do 2010 r.: Rozporiadzhennia Chernihivskoi ODA vid 23. 04. 2003 r. № 138 [Regional program «Peat» for the development of the peat industry of Chernihiv region for the period up to 2010: Order of the Chernihiv Regional State Administration sines April 23, 2003 № 138]. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/HR030109> [in Ukr.].
16. Sapropeli – poriatunok gruntu ta dzherelo valiutnykh nadkhodzhen [Sapropels – saving the soil and a source of foreign exchange earnings]. Retrieved from <http://neiau.org/sapropeli-poryatunok-gruntu-ta-dzherelo-dlya-valyutnyh-nadhodzhen> [in Ukr.].
17. Iarmilka, V. Vermykultura – harantovane pidvyshchennia rodiuchosti gruntu [Vermiculture – guaranteed increase in soil fertility]. Retrieved from <https://uhbdp.org/eco-articles/vermikultura-garantovane-pidvishchennya-rodyuchosti-gruntu> [in Ukr.].

18. Na Khersonshchyni vprovadzhuetsia vermykultura [Vermiculture is being introduced in the Kherson region]. Retrieved from <https://khoda.gov.ua/na-hersonshhin%D1%96-vprovadzhu%D1%94tsja-vermikultura> [in Ukr.].
19. Osaulenko, O. H. (Ed). (2011). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010 r. [Statistical Yearbook of Ukraine, 2010]. K.: Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [in Ukr.].
20. Krysachenko, V. S. (1996). Ekolohichna kultura: teoriia i praktyka [Ecological culture: theory and practice]. Kyiv: Zapovit [in Ukr.].
21. Zaslavskiy, M. N. (1978). Eroziya pochv [Soil erosion]. Moskva: Myisl [in Russ.].
22. Iavornytskyi, D. I. (1990). Istoriia zaporizkykh kozakiv [History of the Zaporozhian Cossacks]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukr.].
23. Bennett, H. H. (1958). Osnovy ohranyi pochvyi [Basics of soil protection]. Moskva: Izdatelstvo inostrannoy literatury [in Russ.].
24. Tomashchuk, I. V. (2017). Analitychnyi aspekt rozvytku zemelnoho potentsialu Ukrainy: orenda zemli [Analytical aspect of Ukraine's land potential development: land lease]. *Infrastruktura (Infrastructure)*, 11, 139–147 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 08.11.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 08.11.2021
is accepted 23.11.2021*

UDC (УДК) 338.24:334.724.6
JEL Classification: C87, E10

Рижкова Анжела Андріївна,

аспірант кафедри соціально-поведінкових,
гуманітарних наук та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: angela.ryzhkova47122@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6937-0355

Вінічук Марія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Бойко Олеся Теодозіївна,

старший викладач кафедри іноземних
мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: olesjaboyko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3163-5004

РОЛЬ ОФШОРІВ У СИСТЕМІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Анотація. Окреслено, що об'єднання кордонів національних фінансових ринків призвело до інтенсифікації розвитку нелегального сектора економіки, результати діяльності якого потребують узаконення та залучення в офіційний сектор. Визначено основні поняття та проблеми функціонування офшорних зон. Проаналізовано їх роль у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Розглянуто основні схеми легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, із використанням офшорів, заходи, які спрямовані на деофшоризацію економіки та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, із використанням офшорів.

Ключові поняття: офшори, легалізація (відмивання) доходів, тіньова економіка, ухилення від сплати податків, деофшоризація економіки.

Ryzhkova Angela,

Postgraduate Student of the Department of
Social Behavioral, Humanities and Economic Security,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: angela.ryzhkova47122@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6937-0355

Vinichuk Mariia,

PhD (Economic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance and Accounting,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Boyko Olesya,Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages and Cultures of Professional Speech,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: olesjaboyko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3163-5004

ROLE OF OFFSHORE IN THE SYSTEM OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF THE PROCEEDS OF CRIME

Abstract. The formation of an integrated international financial and economic system creates ample opportunities for mobilizing resources, ensuring sustainable socio-economic development of countries, expanding their capabilities and potential. The merger of the borders of national financial markets has led to the creation of favorable conditions for the intensification of the development of the illegal sector of the economy, the results of which require legalization and involvement in the official sector. As a result, seeking to legalize illegally obtained income, economic agents resort to the services of organized crime groups specializing in money laundering. Offshore zones are used to complicate the monitoring of the flow of such shadow capital. Under such conditions, the offshore research problem as a tool for legalization (laundering) of proceeds from crime becomes relevant.

The article is aimed at advanced research of the theoretical foundations and practical recommendations on the role of offshore companies in the system of legalization (laundering) of proceeds from crime.

The basic concepts and problems of the functioning of offshore zones are defined in the article. The role of offshore companies in the system of legalization (laundering) of proceeds from crime has been analyzed. The advantages and risks of using offshore zones have been studied. The main schemes of legalization (laundering) of proceeds from crime via offshore companies are considered. A study of measures aimed at deoffshorization of the Ukrainian economy has been carried out. The relationship between offshoring and the shadowing of the economy has been established. The necessity of effective counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime in offshore has been proved. The negative impact of offshore zones on the socio-economic development of the country is highlighted. The main measures to counteract the legalization (laundering) of proceeds from crime via offshore companies have been suggested.

Key concepts: offshore, legalization (laundering) of incomes, shadow economy, tax evasion, deoffshorization of economy.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-148-154

Вступ

Посилення процесів глобалізації та прагнення України інтегруватися до європейського співтовариства й у міжнародну фінансово-економічну систему зумовлюють загострення негативних тенденцій соціально-економічного розвитку країни, модернізації національної економіки та забезпечення високих стандартів рівня й якості життя населення. Особливого деструктивного впливу, в умовах сьогодення, зазнає Україна внаслідок зростання рівня тінізації економіки, поширення корупції, пришвидшення процесів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, особливо значення у механізмі формування негативних тенденцій яких набувають офшори. Зважаючи на значні зусилля щодо подолання зазначених дестабілізуючих чинників, подолати їх досі не вдалося. Тому на сучасному етапі особливої актуальності набуває проблема дослідження ролі офшорних зон у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Метою статті є поглиблення досліджень теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо ролі офшорів у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

1. Проблематика дослідження офшорів у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом

Проблема офшоризації економіки України загострилася із набуттям нею незалежності та одержанням суб'єктами господарювання права на створення і реєстрацію дочірніх компаній за межами країни на території юрисдикцій з низьким рівнем оподаткування. В сучасних умовах розвитку інноваційних технологій, робототехніки, комп'ютеризації банківської діяльності та інтернет-технологій активізувалися процеси кіберзлочинності, за допомогою яких спрощується процедура реєстрації фінансових установ та проведення трансакцій одночасно на території декількох юрисдикцій. Зважаючи на

це, роль офшорів у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є визначальною, оскільки офшорні зони мають низку переваг, які відображено на рис. 1.

хідною є потреба розрахунку коефіцієнта офшоризації економіки, за допомогою якого стане можливим визначення впливу діяльності офшорних юрисдикцій на економіку країни.

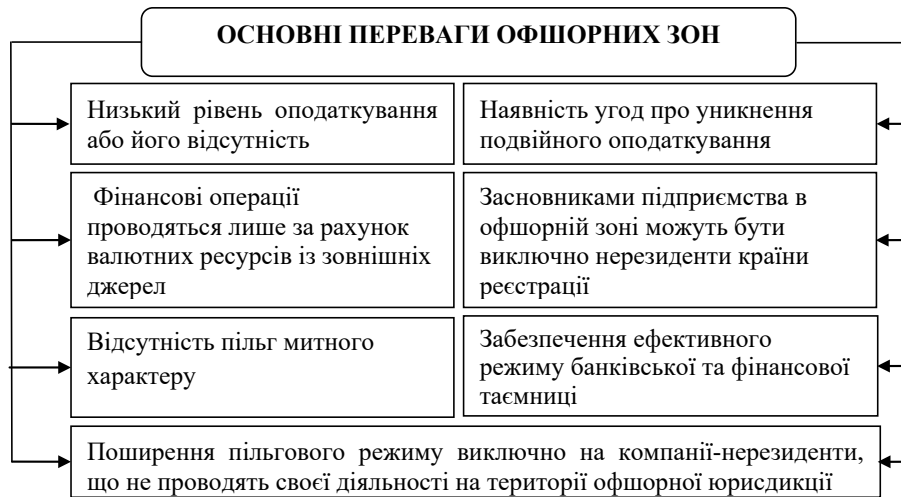

Рис. 1. Основні переваги офшорних зон

* Власна авторська розробка

Заразом використання офшорів дає змогу економічним агентам проводити фінансові, товарні й інші операції із великими обсягами грошових трансакцій. Водночас на території офшорних зон відмічається спрощений механізм відмивання коштів, одержаних внаслідок ухилення від оподаткування через створення у короткостроковому періоді фіктивних компаній або юридичних осіб на підставних осіб чи, вдаючись до підробки документів. Надалі на рахунки таких фіктивних підприємств проводиться зарахування коштів, одержаних злочинним шляхом, їх конвертація та повернення на рахунки «власних» підприємств, які легалізують (відмивають) злочинно одержані кошти.

Стає очевидним, що офшоризація економіки України має вагомий вплив на національний валютний ринок та є одним із визначальних чинників забезпечення фінансово-економічної стабільності країни. Тому цю проблематику тривалий період порушують і науковці, і практики. Дослідження у сфері протидії офшоризації національної економіки та її ролі в системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, присвятили свої праці такі науковці, як З. Варналій [1, с. 7–8], котрий офшоризацію економіки ототожнює із непродуктивним виведенням капіталу за межі країни з метою ухилення від оподаткування, узаконення злочинних доходів, оптимізації умов інвестування та відмивання «брудних» грошей.

Поглиблюючи наукові напрацювання З. Варналія, П. Чорномаз та І. Субачева [2] стверджують, що в умовах сьогодення необ-

Ю. Чайковська та В. Ожигіна [3], які офшорні зони вважають світовими центрами акумуляції й накопичення злочинно одержаних коштів унаслідок вчинення економічних злочинів у країнах походження, доводять, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через офшорні юрисдикції є основою міжнародного офшорного бізнесу.

Водночас, вивчаючи проблеми функціонування офшорних зон, О. Зеленюк [4] дійшов висновку, що офшорні зони виступають засобом формування інвестиційних стратегій у транснаціональних компаніях. Водночас дослідник доводить часте використання офшорів з метою накопичення тіньових капіталів та їх реінвестування у власний бізнес із мінімальним рівнем податкових платежів.

М. Владімірова та О. Живіхіна [5] свої наукові напрацювання скеровують на необхідність посилення контролю за фінансовими операціями, які проводяться із використанням офшорних зон.

2. Загальні передумови, обсяги, тенденції та ризики використання офшорних зон

Варто зазначити, що функціонування офшорних зон є своєрідним стимулом до ведення нелегальної господарської діяльності поза правовим полем та інструментом ухилення від оподаткування, що, своєю чергою, призводить до суттєвих втрат бюджету та до неконтрольованої «втечі» капіталів за межі країни. За оцінками *Tax Justice Network* [6] щорічно з використанням офшорів з України виводиться

капітал, розмір якого становить близько 10% ВВП країни. Як наслідок, відчутним стає значне розшарування населення за рівнем доходів та якістю життя в суспільстві, зростає соціальна нерівність, а суб'єкти господарювання, які зареєстровані на території офшорних зон, зазнають істотних ризиків, перелік яких систематизовано на рис. 2.

ливого значення набуває здійснення належних заходів щодо забезпечення ефективності діяльності у сфері виявлення чинників тінізації та офшоризації економіки країни загалом і фінансової системи зокрема, а також щодо проведення належних контрольних заходів щодо високого обігу готівки й «втєчі» фінансового капіталу за межі України.

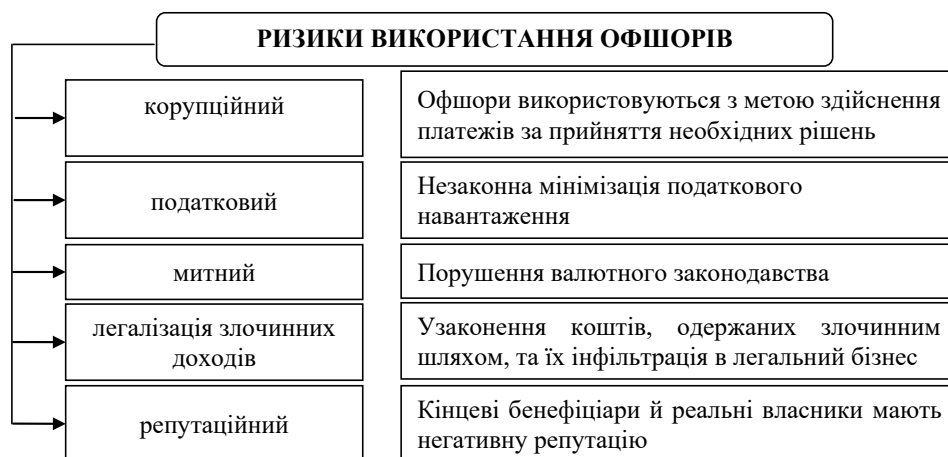

Рис. 2. Основні ризики використання офшорів суб'єктами господарської діяльності
Складено за даними: [7, с. 70]

Зважаючи на те, що зростаючий вплив офшоризації і тінізації на економіку країни, відповідно до Звіту про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму [8, с. 33], визнано одним із головних чинників дестабілізації економіки й соціально-економічного розвитку країни та водночас основною макроекономічною загрозою, важ-

Водночас необхідно зазначити, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, відбувається з використанням різних схем, більшість із яких спрямована на мінімізацію податкових платежів і зобов'язані з метою максимізації прибутку. Основні схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, із використанням офшорів відображено на рис. 3.

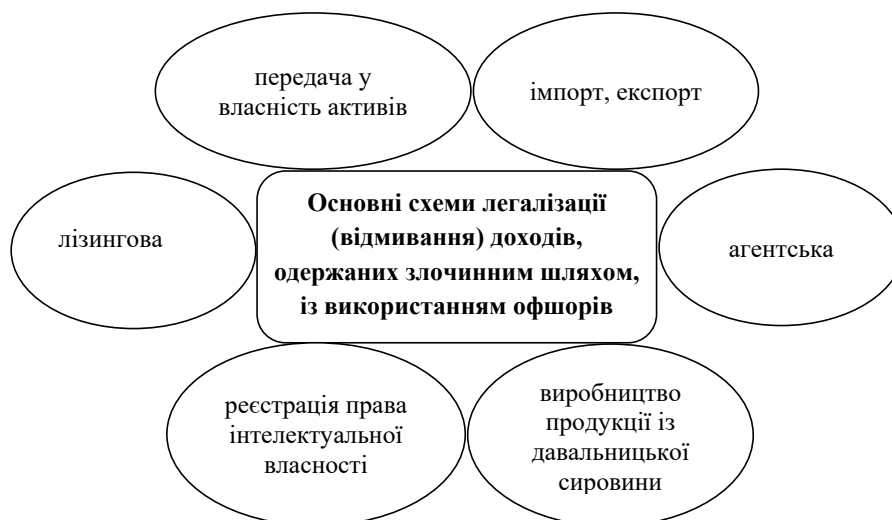

Рис. 3. Основні схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, із використанням офшорів

Складено за даними: [7, с. 74–75]

3. Першочергові заходи деофшоризації економіки

Зважаючи на зростаючі тенденції офшоризації економіки України, її асоціацію із недобросовісною податковою конкуренцією й взаємозв'язок зі злочинною діяльністю у сфері легалізації (відмивання) «брудних» грошей, виникає необхідність розроблення дієвого механізму протидії цьому дестабілізуючому явищу з урахуванням міжнародних стандартів та удосконалення національного законодавства. На міжнародному рівні проблемою боротьби з офшоризацією займаються такі провідні організації, як FATF (Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей), ООН (Організація Об'єднаних Націй) та ОЕСР (Організація економічного співробітництва і розвитку), які розробили комплекс заходів деофшоризації економіки (рис. 4).

жаних злочинним шляхом, значну увагу необхідно звернути на проблему доступу правоохоронних органів до інформації, що становить банківську таємницю, й спростити процедуру одержання ними такої інформації. Водночас удосконалення потребує посилення розвитку державного фінансового моніторингу офшорного фінансового сектору в межах міжнародної співпраці. Крім того, усі заходи протидії офшоризації економіки мають реалізовуватися з урахуванням норм чинного законодавства. Зауважимо, що нормативно-правові, міжвідомчі, організаційно-управлінські та практичні основи такої протидії систематизовано й обґрунтовано у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [9]. Основні

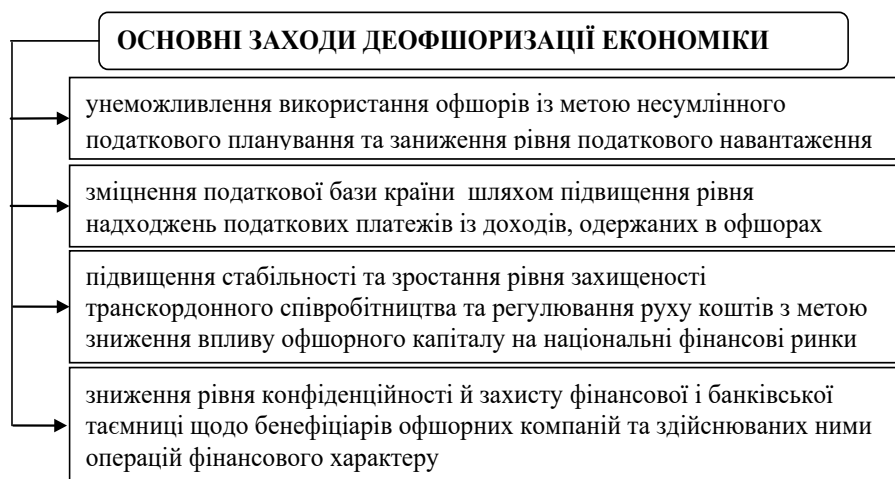

Рис. 4. Основні заходи деофшоризації економіки

* Власна авторська розробка

З метою успішної реалізації запропонованих заходів та підвищення ефективності протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням офшорів систематизовано на рис. 5.

заходи протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням офшорів систематизовано на рис. 5.

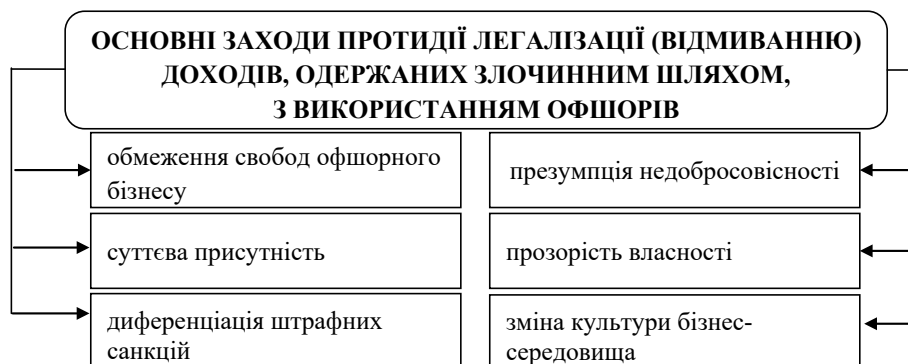

Рис. 5. Основні заходи протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням офшорів

Складено за даними: [10, с. 216–218]

Варто зауважити, що система заходів протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням офшорів не повинна обмежуватися лише короткостроковим періодом, оскільки важливого значення набуває їх реалізація у стратегічній перспективі.

Висновки

Проведені дослідження ролі офшорів у системі легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, дають підстави стверджувати, що використання офшорних зон під час проведення фінансових операцій негативно впливає на економіку України, інтенсифікує розвиток тіньового сектору, спричиняє суттєві втрати дохідної частини державного бюджету, створює сприятливі умови для приховування реальних обсягів господарської діяльності задля ухилення від оподаткування, одержання пільг і преференцій митного характеру.

Список використаних джерел

1. Варналій З. С. Офшоризація – інституціональна загроза національній економічній безпеці та державності України. *Публічне управління економікою України в умовах загроз державності* : зб. матер. круглого столу (м. Київ, 5 грудня 2018 р.). К. : КНЕУ, 2018. С. 7–8.
2. Чорномаз П. О., Субачева І. С. Офшоризація економіки як економічна категорія. *Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин* : матер. XI наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Харків, 25 березня 2016 р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. С. 365–370.
3. Чайковська Ю., Ожигіна В. Офшорний бізнес: його специфіка і можливості. *Вісник Асоціації білоруських банків*. 2005. № 31. С. 17–21.
4. Зеленюк А. Н. Проблемы деофшоризации предпринимательской деятельности. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2014. № 4. С. 3–16.
5. Владимірова М. П., Живихина О. С. Международная практика применения офшоров в налоговом планировании. *Актуальные вопросы инновационной экономики*. 2013. № 2–3. С. 73–79.
6. Єщенко П. С. Як подолати системні витрати неоліберального реформування економіки. *Економіка України*. 2018. № 1. С. 26–41.
7. Столяров В. Ф., Островецький В. І. Становлення та розвиток офшорної діяльності резидентів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2016. № 1 (43). С. 68–82.
8. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. К., 2019. URL: <https://fu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/naczionalna-oczinka-rizikiv/zvit-pro-provedennya-naczionalnoji-oczinkirizikiv.html> (дата звернення 16.08.2021 р.).
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 01.08.2021 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX#Text> (дата звернення 16.08.2021 р.).
10. Тильчик О. В., Білан С. В., Мацюк В. Я. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки : навч. посібник. Університет ДФС України. К. : ВД «Гельветика», 2019. 246 с.

References

1. Varnaliy, Z. S. (2018). Offshorization is an institutional threat to Ukraine's national economic security and statehood [Ofshoryzatsiya – instytutsional'na zahroza natsional'noyi ekonomichnoyi bezpeky ta derzhavnosti Ukrayiny]. Kyiv : KNEU [in Ukr.].
2. Chornomaz, P. O. & Subacheva, I. S. (2016). Offshorization of the economy as an economic category [Ofshoryzatsiya ekonomiky yak ekonomichna katehoriya]. Kharkiv : KhNU named after V. N. Karazin, 365–370 [in Ukr.].
3. Tchaikovsky, Y. & Ozhigina, V. (2005). Offshore business: its specifics and opportunities [Ofshornyy biznes: yoho spetsyfyka i mozhlyvosti]. *Bulletin of the Association of Belarusian Banks*, 31, 17–21 [in Ukr.].
4. Zelenyuk, A. N. (2014). Problems of deoffshorization of entrepreneurial activity [Problemy deofshoryzatsyy predprynymatel'skoy deyatel'nosti]. *Russian Foreign Economic Bulletin*, 4, 3–16 [in Russ.].
5. Vladimirova, M. P. & Zhivikhina, O. S. (2013). International practice of using offshore in tax planning [Mezhdunarodnaya praktyka pryomenenyya ofshorov v nalohovomy planirovanny]. *Current issues of innovative economy*, 2–3, 73–79 [in Russ.].
6. Yeshchenko, P. S. (2018). How to overcome the systemic costs of neoliberal economic reform [Yak podolaty systemni vytraty neoliberal'noho reformuvannya ekonomiky]. *Ukraine economy*, 1, 26–41 [in Ukr.].
7. Stolyarov, V. F. & Ostrovetsky, V. I. (2016). Formation and development of offshore activities of residents of Ukraine [Stanovlennya ta rozvytok ofshornoyi diyal'nosti rezydentiv Ukrayiny]. *Economic Bulletin of Donbass*, 1 (43), 68–82 [in Ukr.].

8. Report on the national risk assessment in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing [Zvit pro provedennya natsional'noyi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannya ta protydiy lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyn shlyakhom, ta finansuvannyu teroryzmu], Kyiv, 2019. Retrieved from <https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/nacionalni-riziki/naczionalna-oczinka-rizikiv/zvit-pro-provedennya-naczionalnoji-oczinki-rizikiv.html> [in Ukr.].
9. On prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction [Pro zapobihannya ta protydiy lehalizatsiyi (vidmyvannyu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shlyakhom, finansuvannyu teroryzmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovoho znyshchennya]: Law of Ukraine of 01.08.2021 № 361-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-IX#Text> [in Ukr.].
10. Tilchik, O. V., Bilan, S. V. & Matsyuk, V. Ya. (2019). Administrative and legal support to combat the shadowing of the economy [Administratyvno-pravove zabezpechennya protydiy tinizatsiyi ekonomiky]. Kyiv : VD Helvetica [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 05.11.2021

прийнята до друку 23.11.2021

The article: is received 05.11.2021

is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 331.5
JEL Classification: J23

Подолька Анатолій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правознавства
Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: tdp413@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9439-1919

Колісніченко Роман Миколайович,

доктор політичних наук,
доцент кафедри правознавства
Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,
(Кропивницький, Україна)
e-mail: Rmki7@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2418-402X

Сюр Наталія Вікторівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: syurnataliya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9551-7744

Гора Альона Валеріївна,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління персоналом
Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: alenagora2507@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4608-3836

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено законодавчі акти, які регулюють зайнятість і правові умови професійної самореалізації молоді, що є основою для забезпечення підвищення рівня зайнятості молоді. Визначено, як молодіжна політика та молодіжна робота створюють умови для самореалізації та психологічної адаптації молоді в процесі працевлаштування. Вказано, що важливим механізмом в активізації процесу самореалізації молоді є волонтерська діяльність і сприяння розвитку молодіжного підприємництва.

Ключові поняття: зайнятість молоді, професійна самореалізація, волонтерська діяльність, молодіжна політика, молодіжне підприємництво.

Podolyaka Anatoly,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute
of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»
(Kropyvnytsky, Ukraine)
e-mail: tdp413@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9439-1919

Kolisnichenko Roman,

Doctor of Political Science,
Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute
of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»
(Kropyvnytsky, Ukraine)
e-mail: Rmki7@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2418-402X

Syur Nataliya,

PhD (Law),
Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute
of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»
(Kropyvnytsky, Ukraine)
e-mail: syurnataliya@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9551-7744

Hora Alona,

PhD (Economic),
Associate Professor of the Department
of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute
of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management»
(Kropyvnytsky, Ukraine)
e-mail: alenagora2507@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4608-3836

ECONOMIC AND LEGAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF YOUTH IN UKRAINE

Abstract. The article notes that young people are the most mobile part of society, due to their active search for their place in life and lack of strong economic and social ties, and that young people are the most vulnerable category in the labor market, without work experience. The reason for this is the gap between theoretical training in vocational schools and the requirements of practical activities.

The main legislative acts regulating employment and economic and legal conditions of professional self-realization of youth are analyzed, which is the basis for ensuring the increase of youth employment. It is determined that the normative component of organizational and methodological support for increasing the level of youth employment is represented by the legislation that regulates the issue of work with youth in Ukraine. These are the main legislative acts, orders of the Cabinet of Ministers, strategies and concepts that contain basic guidelines for the development of youth and youth policy and national programs governing youth employment, their professional self-realization, etc.

The author reveals how youth policy and youth work create conditions for self-realization and psychological adaptation of young people in the process of entering the labor market. The article emphasizes that large-scale program and educational events in the field of youth work and work on strategic initiatives have been launched in Ukraine, which in the future may include a definition of the concept of «youth work».

It is noted that an important mechanism for young people in achieving positive changes in society and intensifying the process of self-realization of young people is volunteering and promoting the development of youth entrepreneurship. The author analyzes that young people involved in volunteering believe that it complements formal education by teaching soft skills that are necessary for the labor market. It is noted that the main sources of funding for youth work in terms of their professional self-realization are state budgets, local government budgets and international donors.

Key concepts: youth employment, professional self-realization, volunteer activity, youth policy, youth entrepreneurship

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-155-163

Вступ

Одним із основних і пріоритетних завдань держави є забезпечення гідного рівня працевлаштування молоді, її самореалізації як особи-

стої, так і професійної та зменшення рівня їх виїзду закордон. Адже саме молодь є найбільш мобільною частиною суспільства, що обумовлено її активним пошуком свого місця в житті

та відсутністю міцних економічних і соціальних зв'язків (відсутній виробничий досвід і кваліфікація, зазвичай немає власного житла і майна, у більшості випадків – відповідальності за сім'ю тощо). Водночас саме молодь є найуразливішою категорією на ринку праці, без досвіду роботи. Причиною цього є розрив між теоретичною підготовкою в професійних навчальних закладах і вимогами практичної діяльності, що ускладнює можливості працевлаштування випускників, зниження їх професійної та особистої самореалізації, призводить до зниження її конкурентоспроможного трудового потенціалу, недовикористання трудових ресурсів, а в довгостроковій перспективі – до деградації і знецінення трудового потенціалу, наслідком чого є зростання рівня молодіжного безробіття.

Проблему зайнятості молоді в Україні досліджували такі вчені, як О. В. Абашина, Д. П. Богиня, Т. Буда, О. А. Грішнова, В. Л. Кравченко, А. О. Левченко, Е. М. Лібанова, О. В. Ягірська, О. О. Яременко. Питання самореалізації особистості з психологічного погляду в своїх працях порушували К. Абульханова-Славська, Л. Антропова, Л. Божович, Л. Виготський, Л. Коган, А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.

Метою статті є визначення основних економіко-правових умов, що впливають на

професійну самореалізацію молоді, підвищення рівня її зайнятості, з'ясування основних психологічних бар'єрів на шляху ефективної професійної самореалізації.

1. Економіко-правові умови регулювання зайнятості та професійної самореалізації молоді

Дуже важливим методом державного регулювання є певні способи впливу держави на зайнятість молоді та загалом на глобальну інфраструктуру ринку праці в різноманітних секторах економіки. Саме там, де використовується праця молоді. Державне регулювання має на меті створення максимально сприятливих умов для ефективного функціонування та налагодження продуктивної зайнятості молоді. Нормативною складовою організаційно-методичного забезпечення підвищення рівня якості зайнятості молоді є законодавство, що регламентує питання роботи з молоддю в Україні. Це основні законодавчі акти, розпорядження КМУ, стратегії і концепції, що містять базові вказівки щодо розвитку молодіжної сфери та молодіжної політики та національні програми, що регулюють зайнятість молоді, їх професійну самореалізацію, молодіжну політику, документи щодо молодіжної політики тощо (табл.).

Таблиця

Основні закони та нормативні документи, які регулюють професійну самореалізацію молоді та її зайнятість в Україні

Назва	Гарантії стосовно професійної самореалізації молоді
1	2
Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [8]	«Ст. 43 гарантує право кожного громадянина України на працю і підкреслює, що держава повинна створювати умови для беззаперечного здійснення громадянами свого права на працю» [8]. «Ст. 46 стверджує, що «громадяни мають право на соціальний захист у разі ... безробіття з незалежних від них обставин», тобто гарантує захист молоді з боку держави» [8].
Кодекс законів про працю України від 20.03.1991 №871-12 [7]	«Регулює трудові відносини працівників підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності. Так само осіб, що працюють за трудовим договором. Водночас гарантії зайнятості, охорони праці, праці молоді, жінок, осіб з інвалідністю надаються в порядку, що передбачений законодавством про працю. У Кодексі законодавчо закріплюються гарантовані зобов'язання держави щодо надання першого робочого місця та встановлюється термін не менше двох років» [7].
Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI [4]	Цей Закон гарантує «дотримання державою певних обов'язків, що стосуються зайнятості громадян, які мають потребу в соціальному захисті і не мають можливості конкурувати на ринку праці. Це насамперед стосується молоді, яка нещодавно закінчила або припинила навчання у навчальних закладах, або завершила професійну підготовку чи перепідготовку, звільнилася із військової або альтернативної (невійськової) служби. Також це стосується дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, та осіб,

Продовження таблиці

1	2
	<p>яким вже виповнилося 15 років і які відповідно до чинного законодавства приймаються на роботу» [4].</p> <p>«Ст. 26 врегулює стимули для працевлаштування громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці. Стаття гарантує щомісячні компенсації витрат відповідно до єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також передбачає компенсацію для молоді, яка має статус безробітного, за направленням відповідного територіального органу, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення» [4].</p> <p>«Ст. 28 закріплює державну підтримку молодих працівників, залучених до роботи в селах і селищах. З метою залучення до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами та організаціями, що розташовані у таких населених пунктах, надається житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі якщо молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність» [4].</p> <p>«Ст. 29 закріплює право студентів вищих та учнів професійно-технічних навчальних закладів, що здобули професію (кваліфікацію) за освітньо-кваліфікаційним рівнем «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст» та продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, проходити стажування не більше ніж на 6 місяців за професією (спеціальністю), за якою здобувається освіта, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, на умовах, визначених договором про стажування у вільний від навчання час» [4].</p>
<p>Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 № 2998-ХІІ [6]</p>	<p>«Узаконюється обов'язок держави на забезпечення працездатної молоді першим робочим місцем на строк не менше двох років після закінчення або припинення навчання у навчальних закладах; передбачається створення певної квоти робочих місць для працевлаштування молоді» [6].</p> <p>«Законом врегульовані питання про гарантію зайнятості молоді, створення та реалізацію різноманітних державних програм підготовки молоді до підприємницької діяльності, забезпечення працевлаштування, надання необхідних інформаційних чи консультативних послуг» [6].</p> <p>«Законом визначені обов'язки органів місцевого самоврядування, які мають право встановлювати пільгову плату за реєстрацію молодіжних підприємств, повинні організувати різноманітні програми підготовки чи перепідготовки молоді, яка починає займатися підприємницькою діяльністю» [6].</p>
<p>Розпорядження КМУ від 27.08.2010 1726-р «Про підвищення рівня працевлаштування випускників вищих навчальних закладів» [12]</p>	<p>«Мета документа полягає у забезпеченні реалізації права на роботу випускників ЗВО та організації роботи підрозділів сприяння у працевлаштуванні випускників таких навчальних закладів» [12].</p>
<p>Постанова КМУ від 16.01.2013 № 20 «Про затвердження Порядку укладення договору про стажування студентів закладів вищої освіти та учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти на підприємствах, в</p>	<p>«Метою документа є визначення певного порядку проходження стажування студентами ЗВО та учнями закладів професійної (професійно-технічної) освіти на виробництві. Також він встановлює певну процедуру оформлення документів на таке стажування» [9].</p>

Закінчення таблиці

1	2
установах та організаціях і Типової форми договору про стажування студентів закладів вищої освіти та учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти на підприємствах, в установах та організаціях» [9]	
Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 № 40 [10]	У положенні зафіксовано «принципи профорієнтаційної роботи серед молоді, сприяння працевлаштуванню та зайнятості; стандартизовано інформацію з питань працевлаштування молоді, дослідження та аналізу ситуації на ринку праці, регламентовано види діяльності молодіжних організацій, визначені напрями роботи центрів науково-технічної та художньої творчості, проведення культурно-освітніх заходів для молоді» [10].
Закон України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 № 1414 [5]	«Законом гарантовані головні принципи формування та розвитку ефективної молодіжної політики, участі молоді у створенні та розвитку інфраструктури молодіжної роботи, закладено засади державного фінансування молодіжних центрів та молодіжних проєктів» [5].
«Національна молодіжна стратегія до 2030 року» затверджена Указом Президента України від 12.03.2021 № 94/2021 [11]	«Метою документа є гарантування додаткових можливостей для становлення, розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності молоді, введення стандартів реалізації конституційних прав і свобод, обґрунтування впровадження у молодіжному середовищі здорового способу життя, визначення актуальності та необхідності підтримки ініціатив та активності молодих громадян у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства та держави» [11].
Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2021–2025 роки затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 № 579 [2]	«Завдання та заходи Програми спрямовані на розвиток молоді та знищення бар'єрів для всіх груп молоді, незалежно від статі, віку, місця проживання, психологічних і фізичних здібностей, інвалідності та інших ознак в усіх сферах життєдіяльності. Щоб вона не була прямо чи опосередковано виключена із суспільства та мала можливість реалізувати в Україні свій потенціал» [2].

Унаслідок регулярного реформування структур управління молодіжною політикою, що діють у регіоні, організаційно-правові зміни в секторі набули майже безперервного характеру. Крім того, недавніми роками розробники політики дедалі частіше прагнуть відокремити процес формування політики від її впровадження, реалізації та фінансування.

Державною установою, що відповідальна за роботу з молоддю в Україні, є Міністерство молоді та спорту.

Правове регулювання зайнятості молоді, різностороннього впливу на зниження рівня молодіжного безробіття, збереження балансу на ринку праці, забезпечення гідного соціального захисту безробітної молоді, підвищення їхнього професійного рівня та особистого розвитку має бути закладено в меті взаємоузгоджених і пов'язаних між собою законів та нормативних актів.

2. Молодіжна політика та молодіжна робота як засіб створення умов для самореалізації молоді

Унаслідок регулярного реформування структур управління молодіжною політикою, що діють у регіоні, організаційно-правові зміни в секторі набули майже безперервного характеру. Крім того, недавніми роками розробники політики дедалі частіше прагнуть відокремити процес формування політики від її впровадження, реалізації та фінансування. В Україні для вказаних цілей створено Державне агентство розвитку молоді та громадянського суспільства, яке було засноване у січні та скасовано у березні 2020 р. Завдяки зростанню інтересу до роботи з молоддю на європейському рівні нові ініціативи в цій галузі почали з'являтися і в тих країнах, де досі чіткого визначення зазначеної діяльності не існувало. В Україні також розпочато серію широкомасштабних

програмних та освітніх заходів у сфері роботи з молоддю і роботу над стратегічними ініціативами, що у перспективі можуть містити визначення поняття «робота з молоддю». Такі ініціативи стануть важливим кроком на шляху до уточнення тієї ролі, яку покликана робота з молоддю зіграти в колективних зусиллях фахівців та неурядових організацій (НУО), які займаються цією діяльністю. Загалом робота з молоддю не отримала офіційного визнання, і професійний статус молодіжних працівників визначається окремими організаціями й інститутами самостійно.

Із 2014 р. Міністерство молоді та спорту України спільно з Програмою розвитку ООН проводить масштабну національну програму «Молодіжний працівник», у межах якої фахівці з роботи із молоддю можуть отримати всю необхідну підготовку. Так, наприклад, роботою з молоддю там займаються соціологи, викладачі та соціальні працівники, які з огляду на свою освіту не мають необхідних навичок і кваліфікації. В Україні діє програма «Молодіжний працівник», випускники якої одержують відповідні дипломи, проте визнання їхнього статусу залишається під наглядом окремих організацій та установ (UNDP Ukraine 2020).

3. Волонтерська діяльність

Важливо, щоб молоді люди запрошувалися до участі у волонтерській діяльності, оскільки вони є одними з головних амбасадорів соціальних змін, що забезпечують енергію, креативні ідеї і рішучість у створенні інновацій та реформ. Одним із важливих і дедалі популярніших механізмів для молодих людей у досягненні позитивних змін в суспільстві й активізації процесу самореалізації молоді є волонтерство, яке набуває дедалі більшого значення як механізм залучення молодих людей у глобальний світ і сталий розвиток людського потенціалу. В Україні волонтерська діяльність регулюється Законом України «Про волонтерську діяльність» [3].

Розвиток волонтерського руху в Україні має декілька напрямів:

1. Традиційний: обмін невеликими групами молодих добровольців, які мають на меті взаємообмін власною культурою (мовою, традиціями, історією, досвідом з окремих видів професійної чи суспільної діяльності) та отримання аналогічних знань та досвіду тієї країни, до якої за домовленістю виїжджає на певний час волонтер; надання можливості навчатися для молоді, розвиваючи нелінійні риси взаємозв'язку та отримуючи можливість служити суспільству. Основи такої волонтерської діяльності розробляються Європейським комітетом

міжурядового співробітництва в молодіжній галузі і зазвичай застосовуються крупними міжнародними волонтерськими організаціями на кшталт Корпусу Миру США в Україні.

2. Добровільна та безумовно безкоштовна робота волонтерів у громадських та неприбуткових організаціях, яка має на меті допомогу різноманітним категоріям населення у різноманітних галузях діяльності, навчання чи потенційному розвитку. Такий вид волонтерської діяльності сприяє тому, що волонтери отримують більше можливостей для творчої та соціальної самореалізації та саморозвитку.

3. Добровільна допомога (систематична чи епізодична) державним установам у впровадженні соціальної політики: допомога освітнім програмам та закладам у навчально-виховній роботі, сприяння діяльності закладів соціального забезпечення в роботі з людьми із особливими потребами та з людьми похилого віку.

4. Волонтерська діяльність як результат власного творчого саморозвитку бажання навчати тих, хто прагне, тому, що сам волонтер добре знає чи вміє. Водночас такі знання і вміння не завжди є професійними надбаннями добровільного помічника.

5. Педагогічно-спрямована волонтерська діяльність як інструмент розвитку особистості, соціалізації та духовного становлення молоді. Цей напрям використовується зазвичай у дитячих і молодіжних програмах, які використовують суспільно корисну діяльність при центрах соціальних служб для молоді.

Важливою ознакою, характерною волонтерському рухові, що має часто стихійний розвиток у різних установах, організаціях та об'єднаннях в Україні, є привернення до добровільної діяльності молоді віком від п'ятнадцяти до тридцяти п'яти років. Так само залучаються волонтери до різноманітних форм соціальної допомоги дітям, людям похилого віку, особам з інвалідністю або багатодітним сім'ям, що забезпечує вільну траєкторію саморозвитку особистості в діяльності та у спілкуванні в соціумі і культурному розвитку. За умови більш детального аналізу складових цього процесу, простежується така закономірність, що молоді волонтери, завдяки своїй соціальній діяльності, отримують сенсожиттєві орієнтири, опановують мистецтво життєтворчості особистості.

Варто зазначити, що офіційна статистика щодо кількості волонтерів в Україні не ведеться, однак згідно з даними світового рейтингу благодійності Україна у 2020 році займала 20 місце, тоді як у 2010 році 150 місце з такими показниками: 43% благодійні пожертвування (8% – у 2010 році); 19% волонтерство (5% – у 2010 році); 66% допомога нужденним (28% –

у 2010 році). Отже, варто констатувати факт зростання кількості людей, зокрема і молоді, залучених до волонтерської діяльності [15].

Молодь, що задіяна у волонтерстві, дедалі частіше відчуває, що воно доповнює офіційну освіту, навчаючи навичкам, які необхідні для ринку праці, таких як лідерство, командна робота, вирішення проблем, планування, управління, творчість, спілкування та ведення переговорів. Це насамперед важливо, враховуючи нинішній глобальний економічний спад, де конкуренція за робочі місця постійно зростає. Головна причина цього, на наш погляд, в тому, що сьогодні основна маса молоді і професійно, і організаційно, і психологічно легше адаптується до нових суспільно-економічних відносин і швидше знаходить способи заробляти на життя. Саме ця соціальна група реалізує стратегії активної поведінки в соціально-економічній сфері.

4. Молодіжне підприємництво

Ще одним важливим напрямом підвищення рівня працевлаштування молоді й активізації процесу її самореалізації є підприємництво – економічно вільна інноваційна діяльність, пов'язана з ризиком, відповідальністю й конкурентною боротьбою для досягнення нових результатів, задоволення особистих чи суспільних потреб. Серед найхарактерніших дієвих ознак підприємництва виокремлено: розроблення інновацій, визначення їхньої ефективності та умов практичного впровадження, прийняття на себе ризику та покладання відповідальності для одержання прибутку; володіння ініціативою, самовпевненістю і творчим потенціалом [14].

Молодь може відкривати підприємства, що матимуть різні організаційно-правові форми господарювання: публічне акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, комунальне підприємство та інші, які регулюються відповідно своїми законодавчими та нормативними актами України та мають свої суб'єкти внутрішнього контролю [1]

Новою і нетрадиційною формою здійснення господарської діяльності поза межами державної фінансової системи може бути діяльність так званих народних підприємств у територіальних громадах в умовах децентралізації [13]. Такий варіант підприємницької діяльності, на нашу думку, може бути доволі цікавим для молоді, оскільки вони зможуть перетворитися в соціальні підприємства, з метою вирішення соціальних проблем у громаді, займаючись працевлаштуванням соціально незахищених верств населення, залученням волонтерів із молоді тощо.

5. Особливості фінансування роботи з молоддю у плані їх професійної самореалізації

Основними джерелами фінансування роботи з молоддю у плані їх професійної самореалізації є державні бюджети, бюджети місцевих органів влади та міжнародні донори. З метою фінансування роботи з молоддю в Україні використовуються переважно державні молодіжні програми, що включають молодіжну політику та деякі види роботи з молоддю. Водночас слід зазначити, що найкраще фінансуються заходи, що проводяться в рамках окремих проєктів, а не постійно діючі програми та установи щодо роботи з молоддю. Це негативно відбивається на стабільності програм та стратегій у галузі молодіжної політики.

Фінансування з боку іноземних донорів зазвичай призначене для конкретних проєктів та розраховане на певний термін. Відсутність фінансової підтримки молодіжних організацій призводить до того, що всі заходи для молоді зазвичай є короткостроковими проєктами, реалізація яких закінчується одночасно з припиненням фінансування з боку міжнародних донорів. У результаті молодіжному сектору характерна висока плинність кадрів – і серед волонтерів, і серед оплачуваних працівників. Ненадійна зайнятість змушує і так дуже нечисленних оплачуваних молодіжних працівників йти з сектору в пошуках стабільнішої роботи. Цей чинник дуже негативно впливає на якість роботи з молоддю.

До найбільших донорів у регіоні належать ЄС, уряд США (USAID), установи ООН (часто займаються реалізацією проєктів, що фінансуються ЄС) та уряди держав-членів ЄС (наприклад, Німеччини та Швеції, які діють як через власні агенції розвитку, так і у межах системи ООН, використовуючи відповідні кошти). В Україні ПРООН надає фінансову й іншу підтримку проєкту «Молодіжний працівник», який проводиться урядом країни.

Висновки

У сучасному світі молодіжна політика спрямована на забезпечення працевлаштування молоді, її особистісну та професійну самореалізацію і є невід'ємною складовою загальнодержавної політики. Таке регулювання має здійснюватися в усіх сферах і способах самореалізації молоді: організаційній, законодавчій, освітній, економічній, психологічній, інформаційній тощо. Результатом проведеного аналізу основними стратегічними завданнями визначимо: моніторинг ринку праці та ринку освітніх послуг, прогнозування пропозиції та потреби в молодих фахівцях, організацію додаткової зайнятості молоді, неформальної освіти, курсів, тренінгів,

активізацію волонтерської діяльності та молодіжного волонтерського руху, сприяння розвитку молодіжного підприємництва, психоло-

гічної адаптації, що в комплексі здійснюватиме важливий вплив і на особистісну, і, зокрема, на професійну самореалізацію молоді.

Список використаних джерел

1. Гавриленко О. С. Нормативна регламентація діяльності суб'єктів внутрішнього контролю підприємств міського транспорту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. № 9(2). С. 14–21. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_9\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_9(2))
2. Державна цільова соціальна програма "Молодь України" на 2021–2025 роки затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 579. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text>
3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 03 липня 2020 р. № 3236. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
4. Про зайнятість населення : Закон України від 30.08.2016 р. № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
5. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021р. № 1414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
6. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
7. Кодекс законів про працю України : Закон України від 20.03.91 № 871-12. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254 к. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
9. Про затвердження Порядку укладення договору про стажування студентів закладів вищої освіти та учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти на підприємствах, в установах та організаціях і Типової форми договору про стажування студентів закладів вищої освіти та учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти на підприємствах, в установах та організаціях : Постанова КМУ від 16 січня 2013 року № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2013-%D0%BF#Text>
10. Про затвердження Типового положення про молодіжний центр праці : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2001 р. № 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-2001-%D0%BF#Text>
11. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України від 12.03.21 № 94/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/942021-37337>
12. Про підвищення рівня працевлаштування випускників вищих навчальних закладів : Розпорядження КМУ від 27 серпня 2010 р. № 1726-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1726-2010-%D1%80#Text>
13. Ушакова-Кирпач І. М. Підстави функціонування народних підприємств в Україні. *Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2016 р.). Кіровоград : КОД, 2016. С. 27–28.
14. Федоров О. В. Формування підприємницької культури дизайнера в умовах приватного вищого навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2011. 20 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3E%3D%D0%A0%D0%90381951%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20
15. Caf world giving index 2021. a global pandemic special report. june 2021. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

References

1. Gavrylenko, O. Ye. (2016). Normatyvna reglamentaciya diyal'nosti sub'yektiv vnutrishn'ogo kontrolyu pidpr'yemstv mis'kogo transport. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 9(2), 14–21. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_9\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2016_9(2)) [in Ukr.].
2. Derzhavna cil'ova social'na programa "Molod` Ukrayiny`" na 2021–2025 roky` zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 02.06.2021 r. No 579. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
3. Pro volonters'ku diyal'nist': Zakon Ukrayiny` vid 03 ly`pnya 2020 r. № 3236. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> [in Ukr.].
4. Pro zainiatist naseleennia: Zakon Ukrainy vid 30.08.2016 p. № 24. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> [in Ukr.].

5. Pro osnovni zasady` molodizhnoyi polity`ky`: Zakon Ukrayiny vid 27 kvitnya 2021 r. № 1414. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukr.].
6. Pro spry`yannya social`nomu stanovlennyu ta rozvy`tku molodi v Ukrayini: Zakon Ukrayiny`. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> [in Ukr.].
7. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 20.03.91 № 871-12. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukr.].
8. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254 к. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр> [in Ukr.].
9. Pro zatverdzhennya Poryadku ukladennya dogovoru pro stazhuvannya studentiv zakladiv vy`shhoyi osvity` ta uchniv zakladiv profesijnoyi (profesijno-texnichnoyi) osvity` na pidpry`yemstvax, v ustanovax ta organizacijax i Ty`povoyi formy` dogovoru pro stazhuvannya studentiv zakladiv vy`shhoyi osvity` ta uchniv zakladiv profesijnoyi (profesijno-texnichnoyi) osvity` na pidpry`yemstvax, v ustanovax ta organizacijax: Postanova KМУ vid 16 sichnya 2013 roku № 20. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20-2013-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
10. Pro zatverdzhennya Ty`povogo polozhennya pro molodizhny`j centr praci : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy` vid 24 sichnya 2001 r. № 40. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-2001-%D0%BF#Text> [in Ukr.].
11. Pro Nacional`nu molodizhnu strategiyu do 2030 roku : Ukaz Prezy`denta Ukrainy` vid 12.03.21 №94/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2021-%D0%BF#Text> <https://www.president.gov.ua/documents/942021-3733> [in Ukr.].
12. Pro pidvy`shhennya rivnya pracevlashtuvannya vy`puskny`kiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv: Rozporyadzhennya KМУ vid 27 serpnja 2010 r. № 1726 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1726-2010-%D1%80#Text> [in Ukr.].
13. Ushakova-Ky`rpach, I. M. (2016). Pidstavny` funkcionuvannya narodny`x pidpry`yemstv v Ukrayini. *Naukovi poshuky` u III ty`syacholitti: social`ny`j, pravovy`j, ekonomichny`j ta gumanitarny`j vy`miry`*: zbirny`k materialiv Mizhnarodnoyi naukovoprakty`chnoyi konferenciyi (22–23 kvitnya 2016 r.). Kirovograd:«KOD», 27–28 [in Ukr.].
14. Fedorov, O. V. (2011). Formuvannya pidpry`yemny`cz`koyi kul`tury` dy`zajnera v umovax pry`vatnogo vy`shhogo navchal`nogo zakladu. Cherkasy`. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullwebr&S21ALL=%28%3C.%3EI%3D%D0%A0%D0%90381951%3C.%3E%29&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20 [in Ukr.].
15. Caf world giving index 2021. A global pandemic special report. June 2021. Retrieved from https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

Стаття: надійшла до редакції 05.10.2021

прийнята до друку 23.11.2021

The article: is received 05.10.2021

is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 338.27
JEL Classification: E440, G200- 230, J280

Яворська Тетяна Василівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри банківського і страхового бізнесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
e-mail: tetyana.yavorska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7557-5683

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ТА ВИКЛИКІВ

Анотація. Розкрито сутність та структуровано ризики у системі недержавного пенсійного забезпечення. Виділено виклики безпеці суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення. Розроблено класифікацію загроз безпеці суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення. Визначено, що залежно від різних чинників, загрози, які впливають на безпеку окремого недержавного пенсійного фонду, можуть змінюватися. Доведено, що подальші наукові пошуки мають зосереджуватися на особливостях ризик-орієнтованого підходу для суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

Ключові поняття: недержавний пенсійний фонд, недержавне пенсійне забезпечення, загрози, безпека, виклики.

Yavorska Tetyana,
Doctor of Economic, Professor,
Professor of the Department of Bank and Insurance Business,
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine)
e-mail: tetyana.yavorska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7557-5683

NON-STATE PENSION PROVISION IN UKRAINE: IDENTIFICATION OF THREATS AND CHALLENGES

Abstract. Under modern conditions, the state of the pension system is critically problematic, complex, and non-transparent in terms of financial flows, social justice, and security. The purpose of the article is to substantiate the main security threats to the subjects of non-state pension provision in Ukraine. The essence of risk in the system of non-state pension provision is revealed and their structuring is suggested (inefficient diversification of pension assets into profitable financial instruments, probability of loss of funds due to the poor investment of non-state pension funds; small amounts of financial resources of non-state pension funds). Security challenges to the subjects of non-state pension provision are singled out and substantiated (ineffective reforms in the financial and economic sphere; global crisis processes; legal contradictions in the regulation of financial and economic relations; deficit of internal financial resources of the state; aging of the nation with an increasing number of pensioners) The threats to the activities of non-state pension providers are explained as a set of actions, conditions, and factors that create a situation that is dangerous for an individual entity, destructively affecting the non-state pension system. The classification of security threats to the subjects of non-state pension provision has been developed: the place of origin (external and internal); the degree of openness to the non-state pension fund obvious, due to market (economic and legal) laws; latent (implicit); there is a loss of a significant part of the material and financial resources, significant – the loss of competitive advantage, and it is impossible to continue the activities of pension provision. Based on the analysis, it is determined that depending on various factors, the threats that impact the security of a particular non-state pension fund may change. Further research should focus on the features of a risk-based approach for non-state pension providers.

Key concepts: non-state pension fund, non-state pension provision, threats, security, challenges.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-164-170

Вступ
В Україні запроваджено три рівні системи пенсійного забезпечення: солідарна система

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного стра-

хування (не функціонує), система недержавного пенсійного забезпечення, що ґрунтується на добровільній участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат.

За сучасних умов стан системи пенсійного забезпечення громадян є критично проблемним, складним та непрозорим і з погляду правового регулювання, і з погляду організації фінансових потоків, соціальної справедливості та безпеки. Це пояснюється несприятливою демографічною, макроекономічною ситуаціями, негативними тенденціями на ринку праці та зайнятості, трудовою міграцією закордон. Ці та інші процеси мають системний довгостроковий характер та породжують сукупність загроз і є економічно небезпечними для держави.

Проблеми пенсійного забезпечення активно обговорюють відомі науковці та практики. Розглянуто різні проблеми: фінанси пенсійного забезпечення (І. Я. Чугунов, О. В. Насібова [1]), оцінка пенсійного забезпечення, напрями її реформування та подальшого функціонування (І. О. Корчинський [2]), функціонування недержавних пенсійних фондів (Г. І. Соколовська [3]) та основні їх ризики [4]. З огляду на досліджувані проблеми, основною метою статті є обґрунтування головних загроз безпеці суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

1. Сутність та структуризація ризиків недержавного пенсійного забезпечення в Україні

У національній економіці недержавне пенсійне забезпечення проводиться: пенсійними фондами через укладення пенсійних контрактів; страховими компаніями – укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду; банківськими установами – укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків. Усі учасники системи недержавного пенсійного забезпечення формують додатковий інвестиційний ресурс, мінімізують соціальні ризики і тому мають функціонувати у безпечному середовищі при ефективній ідентифікації ризиків, загроз та викликів для їх діяльності.

Розглянемо поняття «ризик», «виклики», «загрози», водночас враховуватимемо особливості функціонування недержавного пенсійного забезпечення. У науці найчастіше ризик як поняття використовується для позначення невизначеності. У монографії М. Клапків пояснює фінансові ризики як ризики, які характеризуються ймовірністю втрат фінансових ресурсів у підприємницькій діяльності [5, с. 83]. Тлумачний словник української мови пояснює ризик як усвідомлена можливість небезпеки або можливість збитків чи неуспіху в якійсь справі [6, с. 1221].

С. Дмитров стверджує, що в основі ризику є невизначеність або нестача інформації про значення факторів і параметрів поточної та/або майбутньої ситуації [7, с. 11–15].

У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» термін «ризик» пояснюється як небезпека (загроза, уразливі місця) [8].

Ми поділяємо думку автора праці «Класифікація загроз та ризиків економічній безпеці банку», у якій зазначено, що ризиками, які впливають на стан економічної безпеки суб'єктів господарювання, є [9]:

– кризовий стан економіки, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох організацій, а й розірванням господарських зв'язків;

– політична нестабільність у країні;

– відсутність або недосконалість деяких основних законодавчих актів, невідповідність між правовою базою і реальною ситуацією; інфляція тощо.

В. Чаплига зазначає, що ризик має дуальну природу і поєднує одночасно два основних поняття: «небезпека (ризик втрат, заподіяння шкоди)» і «сприятлива можливість (шанс)». Різниця між «небезпечною» і «сприятливою» ситуаціями залежить від цілей, поставлених перед суб'єктом управління економічною безпекою і відношенням до поточної ситуації [10, с. 39].

Ми вважаємо, ризиком у системі недержавного пенсійного забезпечення є імовірність будь-якої події, яка є об'єктивною, може відбутися або не відбутися, настання якої може мати негативний (збиток, втрати), нульовий (витрати й вигоди однакові) та позитивний (отримання доходу, прибутку) результати.

Повністю передбачити і врахувати усі можливі ризики учасників системи недержавного пенсійного забезпечення неможливо, як й не усі ризики можуть піддаватися аналізу, оцінюванню й контролю.

У аналітичному звіті, який підготували фахівці Світового банку, перелік ризиків для НПФ, виглядає так [11, с. 9]:

1. Ризики, пов'язані з непрозорою конкуренцією (схеми, створені органами державного управління, квазіпенсійні продукти страхових компаній і пенсійні рахунки банків можуть зменшити прозорість ринку та перешкодити клієнтам робити обґрунтований вибір, який сприяє максимізації пенсій в довгостроковій перспективі).

2. Ризики, пов'язані зі структурою управління фондами і їх прозорістю (непрозора

структура управління не забезпечує спрямованість діяльності недержавних пенсійних фондів на учасників пенсійної системи).

3. Ризики, пов'язані з оцінюванням вартості активів (удосконалення процесів формування цін цінних паперів, що використовуються для оцінювання вартості активів, і роллю зберігачів у цьому оцінюванні).

4. Ризики з розрахунками вартості одиниці пенсійних внесків (оскільки учасники пенсійних програм не мають можливості постійно відслідковувати вартість одиниці своїх пенсійних внесків, вони належно не поінформовані про якість управління активами і не мають належної основи, необхідної для того, щоб зробити вільний і обґрунтований вибір пенсійної схеми, яка відповідатиме їхнім особистим потребам).

5. Ризики, зумовлені обмеженою сукупністю можливостей для досягнення оптимальної диверсифікації портфеля (неадекватна пропозиція ліквідних цінних паперів, випущених урядом і/або прозорими корпоративними емітентами).

6. Ризики перехресного продажу та маркетингу (ризики, пов'язані з тим, що брак інформації чи неправильна інформація, небажані стимули звужують можливості здійснення вільного та обґрунтованого вибору пенсійної схеми).

На основі проведеного аналізу функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні, можемо структурувати такі головні ризики:

1. Неefективна диверсифікація пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти, що зумовлено незначними обсягами пенсійних внесків (2018 р. – 2000,5 млн грн, 2019 р. – 2160,8 млн грн, 2020 р. – 2377,9 млн грн) [12]. Переважними напрямками інвестування пенсійних активів є державні цінні папери, депозити в банках, облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України. Зокрема, зменшується частка грошових коштів, розміщених на депозитах банків, з 56,3% у 2008 р., до 41,3% у 2016 р., до 43,9% у 2017 р., до 38,8% у 2020 р.; частка державних цінних паперів збільшилася з 3,6% у 2008 р. до 40,8% у 2016 р., до 47,3% у 2020 р. [12]. Питома вага інших інвестиційних інструментів є незначною.

2. Ймовірність втрати коштів через неякісне інвестування недержавних пенсійних фондів, коли не отримано очікуваного доходу та інвестування не відповідає принципам надійності та ліквідності. Вітчизняним законодавством для мінімізації інвестиційних ризиків встановлено такі заборони та обмеження [13]:

– формувати пенсійні активи за рахунок позикових (кредитних) коштів;

– надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами, або будь-які кредити (позики) за рахунок пенсійних активів;

– укладати угоди купівлі-продажу або міни пенсійних активів з обов'язковою умовою зворотного викупу;

– емітувати будь-які боргові цінні папери та похідні цінні папери;

– розміщувати у зобов'язаннях однієї юридичної особи більш як 10 відсотків загальної вартості пенсійних активів;

– тримати більш як 10 відсотків цінних паперів (корпоративних прав) одного емітента.

3. Малі обсяги фінансових ресурсів недержавних пенсійних фондів, що послаблює їх ефективність функціонування. На вітчизняному ринку фінансових установ простежується зменшення кількості недержавних пенсійних фондів – із 110 у 2008 р. до 72 у 2015 р., до 63 у 2020 р. [12], що зумовлено, найперше, еластичністю до наслідків фінансово-економічної кризи, пандемії та до рівнів соціально-економічного розвитку в країні.

При оцінюванні ризиків недержавних пенсійних фондів необхідно враховувати те, що їх робота залежить від дій трьох установ – адміністратора, компанії з управління активами та банку-зберігача. Безпека саме цих установ є визначальною для самого недержавного пенсійного фонду.

2. Виклики у діяльності суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення

Поняття «виклик» означає вимогу, спонукання до будь-яких дій, відносин [6, с. 136]. У Стратегічному оборонному бюлетені України [14], виклик національній безпеці – це ситуація, яка створює загрозу національним інтересам держави та зумовлює потребу в адекватних діях щодо зниження рівня такої загрози.

І. Коломієць та О. Пабат трактують виклики економічній безпеці держави як явища внутрішнього або зовнішнього щодо певної держави походження, які безпосередньо не завдають шкоди національним економічним інтересам, однак вимагають невідкладного реагування і адаптації з метою збереження конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [15].

Вважаємо, що виклики для системи недержавного пенсійного забезпечення – це процеси і внутрішні, і зовнішні, які не завдають безпосередньої шкоди, але вимагають відповідної реакції на них. Виклики не обов'язково становлять небезпеку, вони містять потенційну загрозу, але самі собою не є небезпечними.

Актуальними викликами безпеки суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення в Україні є:

1) неефективні реформи на фінансовому ринку;

2) кризові процеси (фінансово-економічна криза, пандемія) глобального масштабу;

3) правові суперечності у регулюванні фінансово-економічних відносин;

4) дефіцит фінансових ресурсів держави;

5) старіння нації зі зростанням кількості пенсіонерів. Співвідношення платників пенсійних внесків до пенсіонерів – майже 1 до 1. Україна входить у десятку країн світу з найвищими темпами зменшення населення (більш ніж на 15% до 2050 р.). Таке зменшення зумовлене не лише низькою народжуваністю і високою смертністю, а й впливом значних розривів у віковій структурі населення.

Водночас погоджуємось із позицією В. Кравченка, який визначає, що, загалом, викликами для України є нинішня геоекономіка та геополітика. Вважає, що соціально-економічне становище країни, її економічна і фінансова політика значною мірою нині визначаються не внутрішніми потребами, а напрямами геоекономіки та геополітики [16]. Геоекономіка – це політика і стратегія, спрямована на підвищення конкурентоспроможності держави, захист національної економіки в умовах гострого геоекономічного суперництва. Це геополітична економіка зорієнтована на досягнення найбільш важливих цілей економічними методами і забезпечення контролю і перерозподілу світових ресурсів, а також світового доходу, зазвичай, на користь найбільш розвинутих країн та їх об'єднань. Геоекономічний простір, його ресурси і доходи нині контролюють великі держави та основні інтеграційні об'єднання інших країн. Цей простір поділений кордонами зі жорстким внутрішнім законодавством, регламентами, великими грошима. Знаходження України поза таким простором робить її вразливою, залежною, слабкою, перетворює зі суб'єкта світової політики в об'єкт [16].

3. Загрози безпеці недержавних пенсійних фондів

Будь-який дестабілізуючий вплив певних процесів неминуче переросте у реальну небезпеку – загрозу функціонуванню і розвитку недержавного пенсійного забезпечення. У тлумачному словнику знаходимо такі роз'яснення:

– загроза – можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого, важкого для кого-, чого-небудь [6, с. 387];

– небезпека – можливість якогось лиха, нещастя, якоїсь катастрофи, шкоди [6, с. 747]. Таке тлумачення вказує на спільну рису цих понять – наявність потенційного джерела шкоди.

Уперше перелік потенційних загроз економічній безпеці України сформульовано у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, а згодом у Законі України «Про основи Національної безпеки України». На основі порівняння цих нормативних документів вдалося з'ясувати, що типологія загроз (в економічній сфері) у Концепції національної безпеки 1997 року відображає обмежений спектр явищ загрозливого характеру, який вказує на поверхнєве визначення проблем економічної безпеки держави з врахуванням поточного економічного стану.

Б. В. Губський пояснює загрозу як явну чи неявну потенційну дію, що ускладнює реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоду для нормального розвитку економіки і небезпеку незалежному державному існуванню та добробуту населення [17, с. 15].

Поділяємо думку щодо тлумачення загрози як потенційно можливої або реальної дії (умовної), що здатна завдавати і матеріальної, і нематеріальної шкоди [18, с. 46].

У нашому дослідженні загрози діяльності суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення пояснюватимемо як сукупність дій, умов та чинників, що спричиняють стан, небезпечний для окремого суб'єкта, деструктивно впливають на систему недержавного пенсійного забезпечення.

Л. Шалієвська, проаналізувавши деструктивні чинники розвитку недержавного пенсійного забезпечення за характером походження та формою вияву, виокремила такі загрози [4, с. 88–105]:

1. Загроза малого залучення пенсійних внесків для забезпечення можливості здійснення диверсифікації пенсійних активів у дохідні фінансові інструменти. Водночас основну частку (більше 90%) пенсійних внесків становлять внески від юридичних осіб. Внески фізичних осіб-підприємців є мізерними. Накопичення пенсійних внесків є малими і становлять менше 1% річних обсягів власних надходжень Державного пенсійного фонду.

2. Загроза несприйняття українськими громадянами системи недержавного пенсійного забезпечення як альтернативи державній пенсійній системі, що впливає на малу кількість учасників НПФ. Це пояснюється низькою причин – браком коштів для здійснення пенсійних внесків, слабкою довірою до фінансової системи взагалі або простим нерозумінням того, як користуватися фінансовими накопичувальними послугами. Населення здебільшого є не поінформоване про концепцію пенсійної реформи в Україні та значення у ній системи недержавних

пенсійних фондів та недержавного пенсійного забезпечення, що гальмує подальший її розвиток. Недостатня зацікавленість роботодавців у фінансуванні недержавних пенсійних програм для працівників чи створенні таких фондів власними силами.

3. Загроза можливої втрати коштів через неякісне інвестування недержавних пенсійних фондів. Актуальною ця проблема є щодо неповернення пенсійних активів, які розміщувалися на депозитних рахунках низки банківських установ, до яких введено тимчасову адміністрацію або щодо яких прийнято рішення про їх ліквідацію.

На наш погляд, запропонована характеристика загроз дещо спрощена, тому, використовуючи напрацювання теоретиків з безпекознавства, пропонуємо класифікацію загроз безпеці суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення за кількома ознаками.

Найбільш поширеною ознакою класифікації загроз – є місце виникнення загрози – зовнішні (екзогенні) та внутрішні (ендогенні). До зовнішніх належать загрози, які не пов'язані з діяльністю суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення. До найважливіших зовнішніх загроз (і їх перелік не є вичерпним) належать:

- недосконалість чинного законодавства;
- недобросовісні дії конкурентів на ринку фінансових послуг;
- рівень корупції у національній економіці;
- різка зміна валютного курсу;
- політична нестабільність, воєнні дії;
- надзвичайні ситуації (форс-мажорні обставини).

Внутрішні загрози спричинені діяльністю недержавного пенсійного фонду, а саме: відсутністю цілей чи їх невизначеністю або недостатньою обґрунтованістю стратегії його розвитку; непродуманою інвестиційною політикою; помилками, зловживаннями й іншими відхиленнями (економічними злочинами) в управлінні недержавним пенсійним фондом.

Загрози безпеці недержавним пенсійним фондам на законодавчому рівні розглядаються у межах фінансової сфери і закріплені Концепцією забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері. Автори документа до чинників, що можуть призвести до створення зовнішніх загроз національній безпеці у

фінансовій сфері, відносять [19]: обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків; значну залежність від експортно-імпоротної діяльності; погіршення стану зовнішньої торгівлі, зростання дефіциту платіжного балансу, зокрема на рахунках у поточних операцій; значну залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз на фінансову систему держави.

За ступенем відкритості для недержавного пенсійного фонду загрози поділимо на:

- явні тобто очевидні, обумовлені ринковими (економічними і юридичними) законами;
- латентні – неявні. Їхній вияв (або невияв) може бути зумовлений економічною кон'юнктурою, наслідком макроекономічних явищ, а також конкурентною боротьбою й способами її ведення.

За наслідками для недержавного пенсійного фонду та системи недержавного пенсійного забезпечення загалом загрози є:

- несуттєві – ще не впливають на стан окремого недержавного пенсійного фонду, на результати його діяльності;
- істотні – загрози, внаслідок яких відбувається втрата значної частини матеріальних і фінансових ресурсів недержавного пенсійного фонду;
- значні – втрата конкурентних переваг, і неможливе подальше продовження діяльності з пенсійного забезпечення. Такі загрози часто впливають загалом на ринок недержавного пенсійного забезпечення.

Висновки

Загрози діяльності суб'єктам недержавного пенсійного забезпечення здатні завдати і матеріальної, і нематеріальної шкоди, а надто впливати на рівень довіри до цих інституцій. Залежно від різних чинників, загрози, які впливають на безпеку окремого недержавного пенсійного фонду, можуть змінюватися, тому необхідним є їх постійний моніторинг, що дасть змогу виявити найбільш значущі і як результат – мінімізувати їх наслідки загалом для системи пенсійного забезпечення в Україні. Подальші наукові пошуки мали б зосереджуватися на особливостях ризик-орієнтованого підходу для суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

Список використаних джерел

1. Чугунов І. Я. Фінанси пенсійного забезпечення : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 248 с.
2. Корчинський І. О. Вдосконалення пенсійного забезпечення населення : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2015. 172 с.
3. Соколовська Г. І. Недержавні пенсійні фонди в Україні: становлення та перспективи розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 228 с.

4. Шалієвська Л. І. Пенсійне забезпечення в системі економічної безпеки держави : монографія. Львів : Растр-7, 2020. 196 с.
5. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія. Тернопіль : Економічна думка, Карт-бланш. 2002. 570 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови : з дод., допов. та CD / уклад. і голов. ред. В. Бусел. К. : Ірпін ; ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
7. Дмитров С. О. Управління фінансовою безпекою комерційного банку. *Фінансовий простір*. 2012. № 2. С. 11–15.
8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-ІХ. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>
9. Дмитрова О. С. Класифікація загроз та ризиків економічної безпеці банку. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=4599>
10. Чаплига В. М. Інформаційні технології в системах управління економічною безпекою. Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи : матер. XV Міжнародного наукового семінару (Київ – оз. Світязь, 4–8 липня 2016 року) / за наук. ред. М. М. Єрмошенка; Національна академія управління; Міжнародна академія інформатики. К. : Національна академія управління, 2016. 324 с.
11. Функціонування добровільних приватних пенсійних систем в Україні: огляд і рекомендації / за ред. спеціалістів Світового банку. К. : Світовий банк, 2014. 40 с.
12. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення за 2008–2020 рр. URL: <https://www.nfr.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-nederzhavnoho-pensiinoho-zabezpechennia-Ukrainy.html>
13. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-ІV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>
14. Стратегічний оборонний бюлетень України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/2012>
15. Коломієць І. Ф. Загрози та виклики економічній безпеці держави: синергетичний аспект. *Регіональна економіка*. 2011. № 1. С. 7–13.
16. Кравченко В. Виклики і загрози Україні, її економіці та фінансам у першій третині ХХІ століття. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5170>
17. Губський Б. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. К. : ДП «Укразбудінформ», 2001. 122 с.
18. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: проблеми теорії та практики : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 416 с.
19. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80>

References

1. Chuhunov, I. Ya. (2017). *Finansy pensiinoho zabezpechennia* [Pension provision finance]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [in Ukr.].
2. Korchynskiy, I. O. (2015). *Vdoskonalennia pensiinoho zabezpechennia naseleennia* [Improving the pension provision of the population]. Lviv : Liha-Pres [in Ukr.].
3. Sokolovska, H. I. (2016). *Nederzhavni pensiini fondy v Ukraini: stanovlennia ta perspektyvy rozvytku* [Non-state pension funds in Ukraine: formation and prospects of development]. Ternopil : TNEU [in Ukr.].
4. Shaliievska, L. I. (2020). *Pensiine zabezpechennia v systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy* [Pension provision in the system of economic security of the state]. Lviv : «Rastr-7» [in Ukr.].
5. Klapkiv, M. S. (2002). *Strakhuvannia finansovykh ryzykiv* [Financial risk insurance]. Ternopil : Ekonomichna dumka, Kart-blansh [in Ukr.].
6. *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : z dod., dopov. ta CD (2007)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: with appendix, add. and CD] / uklad. i holov. red. V. Busel. Kyiv : Irpin ; VTF «Perun» [in Ukr.].
7. Dmytrov, S. O. (2012). *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu komertsiinoho banku* [Financial security management of a commercial bank]. *Finansovyi prostir (Financial space)*, 2, 11–15 [in Ukr.].
8. *Zakon pro zapobihannia ta protydyiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia* [On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Financing of Terrorism and Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction], 2019 (Verkhovna Rada Ukrainy). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>. [in Ukr.] (2021, December,01).

9. Dmytrova, O. S. (2015). Klasyfikatsiia zahroz ta ryzykiv ekonomichnii bezpetsi banku [Classification of threats and risks to the economic security of the bank]. *Efektivna ekonomika (Efektivna ekonomika)*, 11. Retrieved from <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektivna-ekonomika&s=ua&z=4599> [in Ukr.].
10. Chaplyha, V. M. (2016). Informatsiini tekhnolohii v systemakh upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu. *Suchasni problemy informatyky v upravlinni, ekonomitsi, osviti ta podolanni naslidkiv Chornobyl'skoi katastrofy (Information technologies in economic security management systems. Modern problems of informatics in management, economics, education and overcoming the consequences of the Chernobyl disaster): materialy XV Mizhnarodnoho naukovo seminaru, Kyiv – oz. Svitiaz, 4–8 lypnia 2016 roku / za nauk. red. d.e.n., prof. M. M. Yermoshenka; Natsionalna akademiia upravlinnia ; Mizhnarodna akademiia informatyky. [materials of the XV International Scientific Seminar, Kyiv – Lake Svitiaz, July 4–8, 2016 / for science. ed. M. M. Yermoshenko; National Academy of Management; International Academy of Informatics]. K. : Natsionalna akademiia upravlinnia [in Ukr.].*
11. Funktsionuvannia dobrovilnykh pryvatnykh pensiinykh system v Ukraini: ohliad i rekomendatsii [Functioning of voluntary private pension systems in Ukraine: review and recommendations] / za red. spetsialistiv Svitovoho banku. (2014). K. Svitovyi bank [in Ukr.].
12. Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia za 2008–2020 rr [Results of development of the non-state pension provision system for 2008–2020]. Retrieved from <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-nederzhavnoho-pensiinoho-zabezpechennia-Ukrainy.html> [in Ukr.].
13. Zakon pro nederzhavne pensiine zabezpechennia [On non-state pension provision], 2003 (Verkhovna Rada Ukrainy). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-15> [in Ukr.].
14. Stratehichniy oboronnyi biuletyn Ukrainy [Strategic Defense Bulletin of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/771/2012>. [in Ukr.].
15. Kolomiets, I. F. (2011). Zahrozy ta vyklyky ekonomichnii bezpetsi derzhavy: synerhetychnyi aspekt [Threats and challenges to the state economic security: a synergetic aspect]. *Rehionalna ekonomika (Regional economy)*, 1, 7–13 [in Ukr.].
16. Kravchenko, V. (2016). Vyklyky i zahrozy Ukraini, yii ekonomitsi ta finansam u pershii tretyni KhKhI stolittia [Challenges and threats to Ukraine, its economy and finances in the first third of the XXI century]. *Efektivna ekonomika (Efektivna ekonomika)*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5170> [in Ukr.].
17. Hubsnyi, B. (2001). Ekonomichna bezpeka Ukrainy : metodolohiia vymiru, stan i stratehiia zabezpechennia [Economic security of Ukraine: methodology of measurement, state and strategy of providing]. K. : DP «Ukrarkhbudinform» [in Ukr.].
18. Revak, I. O. Intel'ektualnyi potentsial u systemi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: problemy teorii ta praktyky [Intellectual potential in the system of economic security of Ukraine: problems of theory and practice]. Lviv : LvDUVS [in Ukr.].
19. Kontseptsiiia zabezpechennia natsionalnoi bezpeky u finansovii sferi: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [The concept of ensuring national security in the financial sphere: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] 2012. (Kabinet Ministriv Ukrainy). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.11.2021
прийнята до друку 23.11.2021
The article: is received 07.11.2021
is accepted 23.11.2021*

UDC (УДК) 338
JEL Classification: D41, L60

Щадило Максим Ігорович,

аспірант

Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: marcel030@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6694-5136

ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Доведено, що у сучасних умовах розвитку, коли вітчизняні підприємства виконують свою діяльність у середовищі з посиленими карантинними заходами безпеки, важливою є підтримка власної конкурентоспроможності на ринку. З'ясовано, що COVID-19 вніс свої корективи в діяльність підприємств у всьому світі, проте не лише пандемія є визначальним фактором становлення конкурентоспроможності для підприємства. Аргументовано, що сьогодні можна виділити і низку інших чинників конкурентоспроможності підприємства. Охарактеризовано основні фактори конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах розвитку. Проаналізовано стан промислової галузі в Україні за останні роки. Визначено головні внутрішні та зовнішні фактори конкурентоспроможності промислових підприємств.

Ключові поняття: конкурентоспроможність, підприємство, промисловість, зовнішні фактори, внутрішні фактори.

Shchadylo Maksym,

Postgraduate,

Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: marcel030@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6694-5136

CHARACTERISTIC OF THE KEY FACTORS OF THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Abstract. Competition was viewed as an intrinsic property of a person, inherent in him by nature, which naturally manifests itself in the economic behavior of people striving for competition. In the context of increasing competition for each enterprise, the task of maintaining and increasing its own competitiveness comes to the fore. An increasing number of enterprises are focused on achieving victory in the competition and achieve their goals as a result of constant management efforts in the implementation of an effective competitive development strategy. In the context of the global crisis, the problem of the formation of sustainable competitiveness has acquired particular relevance due to the increased variability of the external environment and insufficient scientific and methodological development of many aspects of the formation and implementation of competitive advantages of enterprises. The problem of managing the competitiveness of enterprises is also relevant from a practical point of view due to the far from complete knowledge of the management of enterprises in modern methods of assessing competitiveness and mechanisms for developing competitive strategies. In modern conditions of development, when domestic enterprises operate in an environment with enhanced quarantine security measures, it is extremely important to maintain their own competitiveness in the market. COVID-19 has made its own adjustments to the activities of enterprises around the world, but not only the pandemic is a determining factor in the formation of competitiveness in the enterprise. Today, a number of other factors of the enterprise's competitiveness can be identified. The aim of the study is to determine and characterize the main factors of enterprise competitiveness in modern conditions of development. The analysis of the state of the industrial sector in Ukraine in recent years is carried out. The key internal and external factors of the competitiveness of industrial enterprises were identified. As a result of the study, the main factors of the enterprise's competitiveness have been characterized.

Key concepts: competitiveness, enterprise, industry, external factors, internal factors.

Вступ

COVID-19 вплинув на діяльність підприємств у всьому світі, проте не лише пандемія є визначальним фактором становлення конкурентоспроможності для підприємства. Сьогодні можна виділити і низку інших факторів конкурентоспроможності підприємства.

Метою дослідження є визначення та характеристика основних факторів конкурентоспроможності підприємства в сучасних умовах розвитку.

Проблеми дослідження ключових аспектів конкурентоспроможності були увагою багатьох вчених, зокрема: Г. Асселя, Г. Азоева, І. Ансоффа, Я. Базиліюк, В. Білошапка, О. Виноградова, А. Воронкова, О. Гудзь, С. Гуткевич, Н. Гаращенко, В. Герасимчук, Е. Голубкова, Г. Гольштейна, Г. Загоріна, М. Єрмошенко, Н. Ілляшенко, Ф. Котлера, Г. Минцберга, Пітерса, М. Портера, Ф. Тейлора, А. Сміта, А. Файоля, Р. Фатхутдінова, А. Юданова та ін.

Конкурентоспроможність підприємства є дуже динамічним процесом, який постійно змінюється залежно від низки факторів, які, своєю чергою, змінюються через вплив глобалізації. Можна зазначати і її наукове дослідження. Деякі матеріали сьогодні є застарілими і не актуальними в сучасних реаліях діяльності підприємств.

Відаючи належне науковому внеску провідних учених у розвиток вирішення проблем забезпечення та управління конкурентоспроможністю підприємства, доцільно зазначити, що нині досі залишається не повністю визначеним питання виділення основних факторів становлення конкурентоспроможності як такої, особливо в сучасних умовах розвитку. Враховуючи всі аспекти й актуальність обраної нами проблематики, сьогодні обрано саме таку мету нашого дослідження.

Метою статті є визначення головних аспектів впливу індустрії 4.0 на забезпечення економічної безпеки держави.

1. Науково-теоретичні погляди щодо сутності поняття «конкурентоспроможність»

Відповідаючи на запитання, чому конкуренція та конкурентоспроможність є одними з найважливіших понять сучасності, можна зауважити, що вони є головними елементами забезпечення цілковитої ефективності та динамічності ринкової економіки. Вони стають певною мірою балансуючим механізмом для економічного розвитку. Саме тому дослідження сутності поняття «конкурентоспроможність» сьогодні є таким важливим.

Як зазначає О. Паршинова, «конкурентоспроможність потрібно розглядати як систему

певних категорій економічного характеру, при якій її основними елементами і є конкурентоспроможність продукції загалом і фінансова конкурентоспроможність, зокрема. Тобто конкурентоспроможність є цією економічною категорією, через яку визначаються основні переваги і сильні сторони» [1, с. 275].

Своєю чергою, Є. Мазілікіна та Г. Панікіна [2] під конкурентоспроможністю розуміють ієрархічну структуру, яка в чіткій послідовності передбачає оцінювання товару підприємства загалом, основну галузь його діяльності порівняно з аналогічними конкуруючими установами.

В. Шкардун [3, с. 39] конкурентоспроможність визначає як спроможність досягнути цілі, які поставило перед собою підприємство в таких умовах функціонування, коли здійснюється активна протидія конкурентам на ринку.

По-іншому вважає Ю. Іванов [4], який стверджує, що конкурентоспроможність – це «спроможність системи здійснювати адаптацію свого руху до впливу зовнішнього середовища з метою забезпечення захисту та розвитку усього, що існує в цій виробничо-економічній системі для створення нових конкурентних переваг».

В. Немцов [5] зазначає, що конкурентоспроможності підприємства має бути притаманною певною мірою цілісна порівняльна система, яка повинна мати переваги та відповідні оцінювальні показники його ж діяльності зокрема, які дають змогу ідентифікувати так званий «рівень успіху діяльності» порівняно з конкурентами.

Слід також зауважити і на бачення Д. Воронова [6], який під конкурентоспроможністю розуміє «сукупну характеризуючу ознаку функціонування підприємства, яка дозволяє продемонструвати сам рівень ефективності використання ресурсів підприємства перед конкурентами».

За результатами проведеного аналізу сутності поняття «конкурентоспроможність» (див. табл.), ми змогли узагальнити наявні погляди щодо цього поняття і запропонувати власне бачення.

Отже, на наш погляд, конкурентоспроможність слід розглядати як такий стан підприємства, при якому воно може стабільно проводити власну діяльність в умовах конкурентного середовища на ринку і мати низку переваг перед іншими підприємствами у своїй галузі.

Наступним кроком у дослідженні буде аналіз стану промисловості в Україні і визначення відповідних факторів конкурентоспроможності промислових підприємств.

Таблиця

Основні погляди щодо сутності поняття «конкурентоспроможність»

Є. Мазилкіна і Г. Панічкіна [2]	ієрархічна структура, яка в чіткій послідовності передбачає оцінювання товару, підприємства загалом, основну галузь його діяльності порівняно з аналогічними конкуруючими установами
В. Шкардун [3, с. 39]	спроможність досягнути цілі, які поставило перед собою підприємство в таких умовах функціонування, коли здійснюється активна протидія конкурентам на ринку
Ю. Іванов [4]	спроможність системи здійснювати адаптацію свого руху до впливу зовнішнього середовища з метою забезпечення захисту та розвитку усього, що існує в цій виробничо-економічній системі для створення нових конкурентних переваг
В. Немцов [5]	цілісна порівняльна система, яка має мати переваги та відповідні оцінювальні показники його ж діяльності зокрема, які дозволяють ідентифікувати так званий «рівень успіху діяльності» порівняно з конкурентами
Д. Воронов [6]	сукупна характеризуюча ознака функціонування підприємства, яка дозволяє продемонструвати рівень ефективності використання ресурсів підприємства перед конкурентами
В. Іванюта [7]	спроможність підприємства збільшувати свою кількість споживачів через впровадження інновацій в діяльність
А. Тищенко [8]	спроможність отримувати відповідний ефект від своїх конкурентних переваг на ринку й активно реалізовувати власну стратегію розвитку

Сформовано автором на основі джерел: [2–8]

2. Аналіз стану промислової галузі в Україні

Світова пандемія розпочалася наприкінці 2019 року і ввійшла в активну фазу протягом 2020 року. Кожна галузь економіки відчула на собі її наслідки. Промислова галузь не виняток. Експорт сировини та імпорт готової продукції зазнав радикальних змін і процес суттєво ускладнився. Попит на промислову продукцію також змінився, він був непередбачуваним для аналітиків та прогнозу. І, як наслідок, ті конкурентні переваги, які були в деяких промислових підприємств до пандемії, сьогодні такими не є. Конкуренція на ринку промисловості перетворилася на виживання, а не досягнення домінації на ній.

Індекс промислового виробництва, на кінець 2020 року становив 102,9%, проте за прогнозами на кінець 2021 року він становитиме 89, 6% (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка індексу промислового виробництва в Україні

Сформовано автором на основі джерел: [9]

Обсяги реалізованої продукції підприємствами промислової галузі України не суттєво,

але зростали. Це можна пояснити інфляційними процесами в країні і на 2021 рік очікується зниження.

Динаміку обсягів реалізованої промислової продукції, зображено на рис. 2.

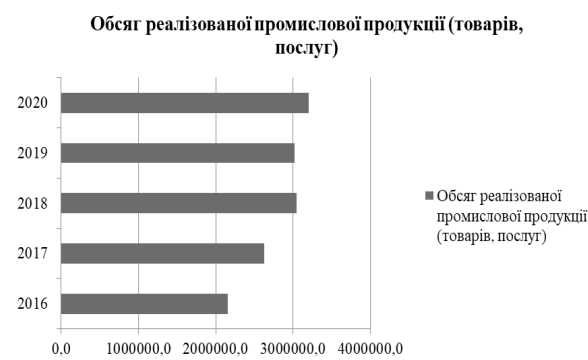

Рис. 2. Динаміка індексу промислового виробництва в Україні

Сформовано автором на основі джерел: [9]

Ми ще не зовсім відчули, наскільки суттєвими можуть бути наслідки COVID-19 для галузей економіки, зокрема промисловості. Сьогодні можна впевнено стверджувати, що в таких умовах ведення бізнесу, фактори, які формують конкурентоспроможність підприємства, вже інші, ніж ті, що були до введення карантину.

3. Визначення основних факторів конкурентоспроможності підприємства

У сучасних умовах розвитку економічних відносин дедалі більше посилюється конкуренція на усіх рівнях: починаючи від внутрішнього ринку, закінчуючи світовим. У разі конкуренції найважливішою властивістю фірми є конкурентоспроможність, і саме на її забезпечення спрямовані зусилля маркетингу.

Л. Нападовська [10, с. 46], наприклад, виокремлює такі фактори, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства: інновації, технології, якість, маркетинг, ціна, доступ до нових ринків, доступ до капіталу, підприємницький дух, мобільність.

На наш погляд, фактори слід розділити на зовнішні та внутрішні, враховуючи сучасні умови, в яких опинилися підприємства промислової галузі України (рис. 3).

Висновки

Основні закономірності функціонування ринкової економіки сьогодні неможливо зрозуміти без чітких уявлень про сутність природи конкуренції, механізму формування та реалізації конкурентних переваг суб'єктів та об'єктів ринкових відносин. Загалом конкурентне середовище стає все більш складним за ступенем взаємного впливу всіх сил та інтенсивності конкуренції. Доцільно зауважити, що сучасний етап розвитку конкуренції пов'язаний з інно-

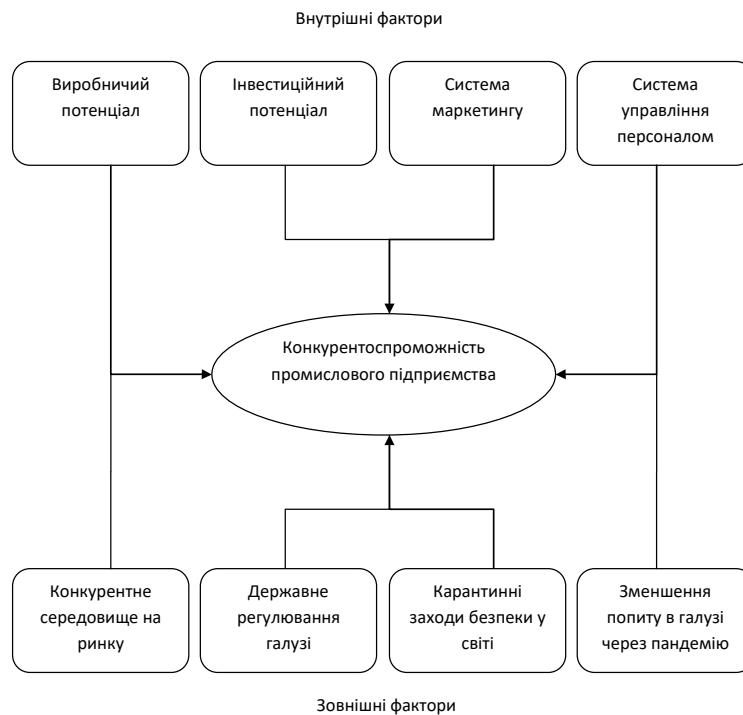

Рис. 3. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на конкурентоспроможність підприємства

Сформовано автором

Отже, зауважимо, що сучасні умови функціонування для підприємств промислової галузі не можна вважати сприятливими, і подальше загострення світової кризи внаслідок COVID-19 та усіх карантинних заходів лише погіршують ситуацію. Можна говорити про те, що найкращою конкурентною перевагою для підприємства сьогодні є її вміння вижити і пристосуватися до умов, які виникли через пандемію.

Конкурентоспроможність підприємства необхідно досліджувати з урахуванням розмаїття конкурентних відносин, що виникають на мікро-, мезо- та макрорівнях економіки, зовнішніх та внутрішніх факторів формування конкурентних переваг.

Ми вважаємо, що подальших досліджень потребує питання аналізу та визначення основних безпекових механізмів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств промислової галузі в Україні.

Список використаних джерел

1. Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : кол. монографія у 4 т. / за ред. О. А. Паршиной. Дніпропетровськ : Герда, 2013. Т. 2. 334 с.
2. Мазилкина Е. И., Паничкина Г. Г. Управление конкурентоспособностью : учеб. пособ. М. : Омега-Л, 2009. 328 с.
3. Шкардун В. Д. Интегральная оценка конкурентоспособности предприятия. Маркетинг. 2005. № 1(80). С. 38–50.

4. Іванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток; НАН України, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку. Х. : ІНЖЕК, 2008. 352 с.
5. Нємцов В. Д. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. К. : УВПК УксОб, 2004. 559 с.
6. Воронов Д. С. Оценка, анализ и выявление путей повышения конкурентоспособности предприятий : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Екатеринбург, 2002. 145 с.
7. Іванюта В. Ф. Теоретико-методологічні підходи формування конкурентоспроможності. *Агроінком*. 2008. № 1 (2). С. 97–101.
8. Тищенко А. Н. Стратегия управления развитием предприятия. Х. : ЭДЭНА, 2003. 198 с.
9. Державна служба статистики України. Промислова галузь. Аналітичний звіт. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Нападовська Л. А. Фактори конкурентоспроможності та вимоги до сучасного керівника. *Економіка та держава*. № 2. 2013. С. 44–47.

References

1. Parshynoy, O. (2013). Teoretychni ta prykladni aspekty pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstv [Theoretical and applied aspects of increasing the competitiveness of enterprises]. Dnipropetrovs'k: Herda, 2 [in Ukr.].
2. Mazilkina, E. I., & Panichkina, G. G. (2009). Upravlenie konkurentosposobnost'yu [Competitiveness management]. M. : Omega-L [in Ukr.].
3. Shkardun, V. D. (2005). Integral'naya otsenka konkurentosposobnosti predpriyatiya [Integral assessment of the competitiveness of the enterprise]. Marketing, 1 (80) [in Ukr.].
4. Ivanov, Yu. B. (2008). Konkurentni perevahy pidpryyemstva: otsinka, formuvannya ta rozvytok [Competitive advantages of the enterprise: assessment, formation and development]. NAN Ukrayiny, Naukovo-doslidnyy tsentr industrial'nykh problem rozvytku. Kh. : INZHEK [in Ukr.].
5. Nyemtsov, V. D. (2004). Stratehichnyy menedzhment [Strategic management]. K. : UVPK UksOb [in Ukr.].
6. Voronov, D. S. (2002). Otsenka, analiz y vyyavlenye putey povysheniya konkurentosposobnosti predpryyaty [Evaluation, analysis and identification of ways to increase the competitiveness of enterprises]: dys. ... kand. ékon. nauk : spets. 08.00.05. Ekaterynburh [in Ukr.].
7. Ivanyuta, V. F. (2008). Teoretyko-metodolohichni pidkhody formuvannya konkurentospromozhnosti [Theoretical and methodological approaches to the formation of competitiveness]. *Ahroinkom*, 1 (2) [in Ukr.].
8. Tyshchenko, A. N. (2003). Stratehyya upravleniyya rozvytyem predpryyaty [Strategy for enterprise development management]. Kh. : ÉDÉNA [in Ukr.].
9. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny (2020). Promyslova haluz'. Analitychnyy zvit. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukr.].
10. Napadovs'ka, L. A. (2013). Faktory konkurentospromozhnosti ta vymohy do suchasnoho kerivnyka [Factors of competitiveness and requirements for a modern leader]. *Ekonomika ta derzhava*, 2 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 04.11.2021
прийнята до друку 22.11.2021
The article: is received 04.11.2021
is accepted 22.11.2021*

Розділ 4

Соціально-психологічні студії

Chapter 4

Socio-psychological studios

UDC (УДК) 159.955.4

Ковальчук Зоряна Ярославівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: zoriana01051974@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-2355-2129

ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ В УМОВАХ ПОСТІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Анотація. Розкрито зміст рефлексивної діяльності людини в умовах постійних соціальних змін і криз. Зазначено, що така діяльність є беззаперечною умовою оптимального формування та розвитку особистості, а також саморозвитку її загальної та економічної культури. Окреслено, що є три компоненти структури, з яких формується рефлексія у ході подолання особистістю наслідків соціальних змін і кризи, зокрема, фіксування рівня свого стану, умов життєдіяльності; визначення причин; оцінювання ефективності власної діяльності, використаних засобів щодо подолання соціальних змін і кризи.

Розглянуто функції, властиві рефлексії людини в умовах кризи: проєктувальна; організаційна; комунікативна, змістова; мотиваційна; корекційна. Виокремлено близько п'яти рівнів людської діяльності, що свідчить про осмислення особистістю передової практики, розмаїтого досвіду організації рефлексії. Доведено, що зі збільшенням рівня рефлексивної діяльності людини її продуктивність збільшується, а також зростає успішність подолання наслідків економічних та фінансових змін, реалізація різних соціальних технологій стає ефективнішою та оптимізованішою в житті людини та її різних соціальних та економічних ситуаціях. Матеріали статті можуть бути використані в освітній діяльності при підготовці фахівців-психологів, у психоконсультаванні тощо.

Ключові поняття: розвиток особистості, соціальні зміни, соціальні стратегії, криза, рефлексивна діяльність.

Kovalchuk Zoriana,

Doctor of Psychology, Associate Professor,
Head of the Department of Theoretical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: zoriana01051974@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-2355-2129

PERSONAL REFLECTION IN CONSTANT CONDITIONS SOCIAL CHANGE

Abstract. The author of the article reveals the content of reflective human activity in conditions of constant social change and crises. He notes that such activities are an indisputable condition for the optimal formation and development of the individual, as well as self-development of its general and economic culture. Notes that there are three components of the structure, which form a reflection in the course of overcoming the consequences of social change and crisis, in particular, fixing the level of their condition, living conditions; determining the causes, evaluating the effectiveness of their own activities, the means used to overcome social change and crises.

The scientific work also considers the functions inherent in human reflection in a crisis: design; organizational; communicative, meaningful; motivational; corrective. The author also dwells on the fact that there are about five levels of human activity, which indicates a person's understanding of best practices, diverse experiences in the organization of reflection. As the level of reflective human activity increases, its productivity increases, and the success of overcoming the effects of economic and financial changes increases, the implementation of various social technologies becomes more efficient and optimized in human life and its various social and economic situations. The materials of the article can be used in educational activities in the training of psychologists, in counseling and more.

Key concepts: personality development, social changes, social strategies, crisis, reflective activity.

Вступ

Оптимальне формування особистості, відточення її суб'єктності у процесі життя та діяльності відбувається у формі рефлексивної діяльності індивіда як головного члена громадянського суспільства. Цей процес стає головною умовою здійснення можливості розвитку особистості, її зростання, критерієм виміру ефективних процесів виховання та навчання, а також її власної спрямованості.

Усі особистісні стратегії в напрямі соціуму в умовах постійних соціальних змін та криз визначаються відповідною рефлексією сучасної людини, що відбувається систематично. Негативні наслідки соціальних змін та криз залишаються у свідомості людини, там впливають та трансформують її внутрішній світ і перетворюються у безпосередній розвиток.

Найчастіше науковці трактують процес особистісного розвитку через призму удосконалення її динамічного прогресу до зрілості, в напрямі до більш вищого рівня; формується суб'єктність розвитку; суперечності, які долає людина, стають шляхом до її здійснення; визнання індивідуального характеру розвитку в життєвому шляху і професійній діяльності; облік співвідношення потенційного й актуального в становленні особистості – націленість на виявлення прихованих, нереалізованих можливостей; проєктування розвитку не через зіставлення послідовних стадій, а виявлення наявної стадії в зіставленні з ідеалом, з перспективою, з певною моделлю бажаного майбутнього, досягнення якого є рух від того «як є» до того «як повинно бути» [1].

Феномен рефлексії започаткували та розкрили вчені-психологи Б. Анан'єв, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, С. Рубінштейн, а згодом сучасні науковці підтримали та продовжили свої розвідки, зокрема, Н. Гуткін, І. Семенов, С. Степанов, Р. Чумичев, Г. Щедровицький та ін. Українська психолого-дослідна спільнота теж може похвалитися неабиякими напрацюваннями цієї теми (М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Юрченко, Т. Яценко).

Метою статті є охарактеризувати сутність особистісної рефлексії в умовах постійних соціальних змін.

1. Стан дослідження проблеми особистісної рефлексії

Основний критерій суб'єктності людини – постійна потреба і готовність у рефлексії своєї життєдіяльності, що відбувається навколо. Так, Л. Виготський окреслив методологічні підходи щодо феномена рефлексії, що є ваго-

вим структурним компонентом через призму теорії психічного розвитку [2, с. 232]. Так, він вважає, що рефлексія сприяє особі відстежувати себе «у світлі власних почуттів, внутрішньо диференціювати «Я» діюче й «Я» оцінююче» [2, с. 245].

Учений О. Кононко переконаний, що рефлексія є «здатністю зростаючої особистості усвідомлювати свої особливості і те, як вони сприймаються іншими, а також будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших (у першу чергу, авторитетних)» [3].

М. Карнелович зазначає, що «сама здатність до рефлексії забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки та функцію об'єкта управління. Можливість інтеграції вказаних функцій нерозривно пов'язана зі здатністю індивіда до доволі повного відображення у власній свідомості себе та інших людей, своїх актуальних та потенційних можливостей, ступеня адекватності та ефективності реалізації цих можливостей, усвідомлення своєї взаємодії з іншими людьми і цих останніх як особистостей, суб'єктів взаємодії, усвідомлення характеру сприйняття оточуючими його (індивіда) як особистості» [3, с. 5].

Поняття «рефлексії» перекладається з латині як «повернення назад», «відображення». Цю категорію активно досліджують у педагогіці, психології та філософії.

Філософи, трактуючи поняття індивіда, пов'язують його рефлексію з роздумами про самого себе; самоспостереженням; аналізом власних дій, думок, емоцій; зверненням свідомості на себе, усвідомленням свого внутрішнього стану. Породження нового знання у свідомості індивіда – це завжди рефлексія.

Психологи розглядають рефлексію як процес самопізнання особистістю власних внутрішніх станів та психічних актів. Зокрема соціальні психологи стверджують, що рефлексія є не тільки розумінням та знанням людини самої себе, а й усвідомленням нею її оцінки іншими індивідами. Тобто це уявне відображення позиції іншого з його погляду. Рефлексія – це процес взаємного дзеркального суб'єктного відображення самого себе та один одного, водночас свідомість суб'єктів може бути і неадекватною, спотворювати відтворюючий предмет рефлексії. Як вважає науковець О. М. Бандурко, рефлексія – це усвідомлення людиною того, як її сприймає співрозмовник; стереотипізацію; це «класифікація форм поведінки й інтерпретація їх причин шляхом віднесення до явищ, що вже відомі, чи здаються

відомими, тобто такими, що відповідають соціальним стереотипам» [4, с. 137].

Рефлексуєючи, людина усвідомлює власну діяльність, а її мета в тому і полягає, щоб виявити, згадати, зафіксувати та глибоко усвідомити алгоритм та компонент своєї діяльності: її призначення та зміст, способи та типи здійснення, шляхи реалізації дій та їх вирішення, одержані результати тощо. Рефлексія передбачає вивчення, дослідження, аналіз суб'єктом реалізованої, здійсненої діяльності. Все це відбувається з метою фіксації результатів діяльності, причин і наслідків дії, що сприятиме підвищенню ефективності цієї діяльності надалі [5, с. 289].

Завдяки рефлексивній діяльності людини поліпшується її взаємодія з іншими, вона сприяє оціночному, критичному ставленню людини до себе та своєї діяльності. Рефлексія є джерелом внутрішнього досвіду індивіда, способом його самопізнання і необхідним інструментом мислення [5, с. 288].

2. Особливості рефлексії у навчанні, професії та побуті

Загальноосвітня школа, педагог та система освіти загалом організують людині рефлексивну діяльність. Насамперед вони формують рефлексивну культуру особистості. Акцентом у педагогічній роботі звичайно є розвитку. А тому саме створюючи умови розвитку та саморозвитку учнів, зокрема й педагога, відбувається головне завдання педагогічного процесу.

Тобто педагогічний процес існує саме для того, щоб його учасники отримували позитивні особистісні зміни і в діяльності, і в її мотивах, почуттях та емоціях, знаннях та уміннях тощо.

Позаяк рефлексія у педагогічній психології дає змогу прийняти себе – дозволити собі бути таким, як є, побачити себе справжнього, без ілюзій і брехні, з достоїнствами і недоліками, дозволити собі бути собою, відмовитися від боротьби з собою, заспокоїтися і продовжувати свій шлях. Також рефлексія того, що не приймаєш у собі; прийняти інших означає дозволити їм бути такими, які вони є, визнати їх унікальність, не намагатися змінити або переробити, не засуджувати або відкидати за недоліки. Рефлексія того, чого не приймаєш в інших; прийняти реальність – дозволити їй бути такою, яка вона є, визнати її без умов, вчитися у реальності; рефлексія того, чого не приймаєш в навколишній дійсності; рефлексія того, що заважає прийняттю (страхи, заборони, засудження, «гординя», ідеалізовані або неадекватні уявлення, небажання будь-що змінювати) [6, с. 330].

Головною сутнісною ознакою соціальних стратегій діяльності особистості в умовах соціальних змін рефлексія відображає та дає оцінку учасникам процесу взаємодії, відповідного стану власного економічного та соціального розвитку, зокрема й економічного та соціального розвитку країни, де проживає особа. Вона проходить процес ідентифікації себе з економічною ситуацією, яка виникла, та її детермінантами.

Зміст соціально-економічної ситуації полягає у взаємодії людини з навколишнім світом, в якому деякі чинники соціального середовища детермінують відповідну діяльність людини у суспільстві. Соціальні стратегії дій особистості у постійних соціальних змінах постійно взаємодіють з власним життєвим досвідом. Тому феномен рефлексії тут може мати такі структурні елементи: аналіз особою власного життя та діяльності; аналіз особою життя та діяльності інших осіб; аналіз особою соціальної ситуації, що виникла довкола неї, соціальних змін та кризи; аналіз людиною причин фінансової кризи.

Очевидно, що структурним елементом рефлексії особистості в умовах суспільної кризи є аналіз нею своєї генези життєдіяльності. Рефлексія як основа змісту соціальних стратегій дій людини в цих умовах передбачає фіксування індивідом стану детермінант професійної, господарсько-економічної діяльності, рівня розвитку своєї економічної культури.

Вона є головною умовою оптимального розвитку та саморозвитку людини, її загальної та економічної культури. На підставі цього можна визначити функції рефлексії в процесі подолання суспільної кризи. Рефлексія робить людину суб'єктом своєї активності в сьогоденні, у взаємодії з навколишнім світом [7, с. 43], тобто сприяє прояву самостійності, усвідомленості, творчості в професійній діяльності. Особистість усвідомлює себе і свої можливості, формує установку на впевненість у своїх силах, у вирішенні різних життєвих, економічних проблем, а також проблем подолання суспільної кризи завдяки саме рефлексивній діяльності.

Зазвичай рефлексія виконує діагностичну функцію, констатуєчи рівень професійної, економічної компетентності людини, розвитку її економічної культури та свідомості, стан ефективності взаємодії з іншими, окремими засобами і умовами своєї життєдіяльності.

3. Функції, форми і методи рефлексії особистості в умовах соціальних змін

Назвемо такі функції, які, на наш погляд, властиві рефлексії людини в умовах кризи:

– проєктувальна як моделювання, проєктування своєї господарсько-економічної, професійної діяльності, взаємодії в цьому з іншими, цілепокладання; проєктування шляхів і засобів подолання наслідків фінансово-економічної кризи у своїй життєдіяльності, в житті своєї родини;

– організаторська, яка сприяє організації найбільш продуктивної, конструктивної господарсько-економічної, професійної діяльності, взаємодії в цьому з іншими;

– комунікативна, яка є важливою умовою діалогічності, полілогічного спілкування індивіда в межах процесу господарсько-економічної, професійної діяльності, оптимізації процесу ділового, професійного спілкування;

– змістова, яка зумовлює формування у свідомості людини сенсу, призначення її власної господарсько-економічної, професійної діяльності, причин, шляхів і засобів подолання кризи, сенсу взаємодії між людьми, фахівцями в цьому процесі;

– мотиваційна, яка визначає спрямованість, характер, результативність господарсько-економічної, професійної діяльності, ефективність вживаних людиною дій в подоланні наслідків економічної кризи;

– корекційна, що спонукає учасників процесу фінансово-економічної кризи до корекції своєї діяльності, своєї взаємодії з іншими залежно від соціально-економічної ситуації.

Виділення цих та інших функцій, їх реалізація сприяють підвищенню розвиваючого потенціалу рефлексії в процесі подолання наслідків кризи, а також визначають процедуру рефлексивної діяльності людини в цих умовах.

Зазначимо, що процедура рефлексії здійснюється у процесі предметної (господарсько-економічної, професійної) діяльності (взаємодії), при тимчасовій її зупинці, або після здійснення, завершення предметної діяльності (взаємодії). Конструктивний процес особистісного і професійного розвитку людини, продуктивна професійна взаємодія з іншими в рамках будь-якої ситуації життєдіяльності – це послідовне чергування предметної та рефлексивної діяльності їх учасників [1, с. 289].

Три провідні структурні компоненти складають процедуру рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, суспільної чи економічної кризи. Це фіксування рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності; визначення причин цього; оцінка продуктивності своєї діяльності, застосованих заходів щодо подолання наслідків соціальних змін.

Коли людина усвідомлює факт соціальних змін і кризи, вона спершу словами фіксує власний особистісний стан у ході подолання наслідків тих деструкцій. Так, вона зосереджується на таких сферах, як:

– почуттєво-емоційна (як збуджувались емоції та почуття, чи вони негативні, чи позитивні, які вони: засмучення, радість, розчарування, задоволення, захоплення, здивування, успіх, вдячність тощо);

– потребнісній (пасивний або активний стан; чи з'явилося прагнення, потяг, бажання до діяльності, до саморозвитку);

– інтересах (які нові виникли та на що саме вони скеровані; стан розвитку конкретного інтересу, пізнавальні інтереси тощо);

– мотивації (переживання, викликані діяльністю чи взаємодією, чи вони особистісно значущі для людини, чи є зовнішні та внутрішні мотиви тощо);

– діяльності (на яку діяльність така взаємодія спрямована, що корегує, від чого треба відмовитися, чи збагачує чи збіднює попередній досвід тощо);

– ціннісній орієнтації (що саме стало особистісною цінністю та як поповнився банк цінностей, у чому вони виявляються тощо);

– когнітивній (що відбулося зі знаннями, чи вони наростились і поглибились, чи вони систематизувались, чи є нові знання тощо);

– свідомості (чи сталося усвідомлення будь-чого нового чи власної діяльності, чи співвідноситься власна свідомість зі свідомостями інших, чи визнає себе суб'єктом взаємодії, чи змінилась Я-концепція людини, її самооцінка тощо);

– уміннях (що саме з професійних та інших умінь набулося тощо);

– інших сферах особистості.

Наступним кроком у здійсненні процедур рефлексії у процесі подолання людиною наслідків кризи є виокремлення і фіксування причин відповідного стану розвитку. Серед них ми можемо виокремити, успішність взаємодії, різноманіття видів діяльності, їх глибину та зміст, позитивний клімат спілкування, місце для творчості, власну цінність та значущість у вирішенні завдань та проблем у діяльності, різноманітні та креативні методи подолання наслідків соціальних та економічних змін і криз тощо.

Отож особистість на цьому етапі конкретніше визначає причинно-наслідкові зв'язки зафіксованого рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності.

Завершується процедура рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, суспільної чи економічної кризи оцінкою

продуктивності своєї діяльності, застосованих заходів щодо виходу з економічної та соціальної кризи.

Критерієм оцінки ситуації, яка виникла в особистості, є її власна думка про рівень взаємодії з іншими особами, про рівень свого розвитку та власної економічної та фінансової компетентності, вміння орієнтуватися та адаптуватися в соціальних змінах, зусиль та взаємодій з подолання наслідків фінансово-економічної кризи. Таке розуміння ситуації є структурним елементом виявленого стану свого формування та компетентності, а також психоемоційного стану, своїх мотивів та діяльності тощо.

Можна припустити, що діяльність суб'єкта у подоланні кризи з реалізації процедури рефлексії і є суттю, основою його рефлексивної діяльності.

У процесі своєї рефлексивної діяльності особистість повинна усвідомлювати і використовувати в цьому процесі різноманітні форми і методи рефлексії, відповідні соціально-економічній ситуації, адекватні її індивідуальному, ставевим особливостям.

Отже, аналізуючи наявну рефлексивну практику, можемо визначити деякі головні форми рефлексії особистості, такі як: усну (вербальну), графічну (письмову), рухову (пластичну), чуттєво-емоційну, образотворчу.

Однією з основних форм рефлексивної діяльності особистості є вербальна, яка виявляється в рефлексивному висловлюванні, в якому відображаються всі аспекти процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансово-економічної кризи. Відповідно до трьох основних аспектів процедури рефлексії, можна припустити, що і рефлексивне висловлювання складатиметься з трьох складових:

1) рефлексивне висловлювання починається з усвідомлення індивіда про стан свого розвитку, рівня свого фінансово-економічного стану, умов життєдіяльності як результату здійснення діяльності, взаємодії з іншими, зроблених зусиль;

2) далі індивід називає причини зафіксованого стану свого розвитку;

3) у висновку рефлексивного висловлювання індивід дає оцінку продуктивності своєї діяльності, застосованих заходів з подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Письмова (графічна) форма рефлексії виражається в тексті, який за підсумками своєї діяльності, взаємодії з іншими, застосованих заходів щодо подолання наслідків фінансово-економічної кризи пропонується напи-

сати індивіду, відобразивши в ньому всі три аспекти процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, економічної кризи. Ці тексти можуть бути і лаконічними (мінітурами), і доволі розгорнутими, широкими.

Образотворча форма рефлексії може бути представлена у вигляді кольорової гама, малюнків, схем, графіків, аплікацій тощо. Так, індивіду пропонується кольором визначити свій настрій, результативність роботи за день; за більш тривалий період часу; намалювати свої враження від проведеної справи, розпочати заходів.

Емоційно-почуттєва форма рефлексії полягає у вияві індивідом спектра почуттів та емоцій, за якими можна судити про продуктивність діяльності, взаємодії для розвитку людини. Доволі часто ця форма рефлексії супроводжує вербальну та інші форми рефлексивної діяльності учасників процесу подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

За процес освоєння індивідом процедури рефлексії, різних форм і методів рефлексивної діяльності має відповідати загальноосвітня школа, а також установи освіти, що займаються професійною підготовкою, підвищенням кваліфікації та перепідготовкою фахівців.

Про різні рівні рефлексії діяльності людини свідчить осмислення передової практики, різноманітного досвіду організації рефлексії. Отож можна охарактеризувати ці рівні, ґрунтуючись на структурних компонентах процедури рефлексії в процесі подолання людиною наслідків фінансової, економічної кризи.

Перший – це рівень фіксації, на якому суб'єкт тільки фіксує окремі параметри, окремі характеристики, окремі компоненти стану свого розвитку; не прагне визначити причини цього стану; дає поверхневу оцінку або взагалі не дає оцінки свого розвитку в результаті діяльності, взаємодії.

На другому, більш глибокому, рівні, нормативному, суб'єкти рефлексивної діяльності фіксують стан свого розвитку, співвідносячи окремі його компоненти з нормою, еталоном, стандартом розвитку; визначають окремі причини стану розвитку; дають оцінку діяльності, стану свого розвитку.

Третій рівень рефлексії, аналітичний (проблемний), він характеризується тим, що суб'єкт рефлексивної діяльності фіксує доволі повно стан свого розвитку в різних сферах; співвідносить його з нормою, еталоном розвитку; визначає причини стану розвитку; виявляє закономірності, тенденції

здійснюваної діяльності, взаємодії, проблеми особистісного розвитку, дає оцінку стану свого розвитку, а також окремих компонентів діяльності, взаємодії.

Носіям четвертого рівня, концептуального, притаманне прагнення в рефлексивній діяльності зафіксувати стан свого розвитку в різних сферах; співвіднести його з критеріями розвитку, з еталоном; визначити та проаналізувати причини стану розвитку; визначити закономірності, тенденції здійснюваних діяльності, взаємодії; усвідомити проблеми здійснюваних діяльності, взаємодії, свого розвитку; прагнення проектувати рішення проблем діяльності, взаємодії; створювати концепцію свого розвитку в умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи.

Найбільш високий п'ятий, оцінно-ціннісний, рівень рефлексії. На цьому рівні суб'єкти процесу подолання наслідків фінансово-економічної кризи доволі аргументовано дають оцінку стану свого розвитку, продуктивності діяльності, взаємодії; їм притаманне глибоке усвідомлення того чи іншого набутого знання, вміння, досягнутого рівня розвитку, здійснюваної діяльності, взаємодії як особистісних цінностей. Вони повно фіксують стан свого розвитку в різних сферах; співвідносять його з еталоном, критеріями розвитку; визначають причини стану розвитку: виявляють причинно-наслідкові зв'язки між станом розвитку та здійсненою діяльністю, взаємодією; виділяють закономірності, тенденції діяльності, взаємодії, свого розвитку.

Список використаних джерел

1. Крайг Г. Психология развития. 9-е изд. СПб. : Питер, 2007. 940 с.
2. Выготский, Л. С. Собр. соч. : в 6 т. Т. 3. М. : Педагогика, 1984. 328 с.
3. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. К. : Освіта, 1998. 255 с.
4. Бандурка О. М. Основи психології і педагогіки : підручник для вищ. навч. закладів МВС України. Національний ун-т внутрішніх справ, 2003. 336 с.
5. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика. 2-е изд., стер. М., 2008.
6. Ковальчук З. Я. Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії в освітніх закладах різного типу : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2013. 600 с.
7. Шамова Т. И., Давыденко Т. М. Управление образовательным процессом в адаптивной школе. М. : Центр «Педагогический поиск», 2001. 384 с.
8. Карнелович М. М. Коммуникативная рефлексия учителей в общении с учащимися. *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. Псіхалогія*. 2007. № 2. С. 1–9.
9. Кривошеев В. А. Рефлексия в деятельности начинающих учителей. Мн., 1991. 190 с.
10. Максименко С. Психология личности: парадигма життєтворення. *Психологія і суспільство*. 2006. № 4. С. 8–52.

References

1. Kraih, H. (2007). *Psychology of development*. 9th ed. SPb. : Pyter [in Russ.].
2. Vygotskyi, L. S. (1984). *Sob. soch. V 6 t. M.: Pedahohyka* [in Russ.].
3. Kononko, O. L. (1998). *Sotsialno-emotsiyni rozvytok osobystosti*. K. : Osvita [in Ukr.].

Висновки

Рефлексія є інструментом та водночас продуктом освіти упродовж життя, спонукаючи повсякчас до її розвитку. Вона визначає не лише вектор розвитку однієї особистості, а й загалом соціуму, який детермінований відповідними завданнями та стратегіями життєдіяльності. Вона також допомагає усвідомити та сформулювати цілісне уявлення щодо змісту та способів власної діяльності, критично проаналізувати свій попередній досвід, сьогоdnішній стан подій та свого майбутнього, суб'єктивує власну діяльність. Рефлексія підвищує власну професійну майстерність, впливає на формування позитивного ставлення до соціальних змін, розвиває творчу активність та впевненість у власних професійних уміннях і знаннях, підвищує мотивацію до саморозвитку, формує вміння прогнозувати результати своїх дій та узагальнювати власні надбання.

З підвищенням рівня рефлексії людини продуктивнішою та успішнішою стає її діяльність з подолання наслідків соціальних змін, особистісної, фінансової, економічної кризи, а звідси, – стає більш ефективною реалізація різних технологій соціальних змін та оптимізації життя і діяльності людини за будь-якого економічного та соціального середовища. Наша тема має широкий спектр майбутніх розвідок, а тому перспективи дослідження вбачаємо у виокремленні основних векторів підвищення рівня рефлексії людини, а також проведенні емпіричного аналізу визначеної проблеми у розрізі порівняння рефлексії з погляду гендеру, віку, фаху, соціального статусу.

4. Bandurka, O. M. (2003). *Osnovy psikhologii i pedahohiky : pidruchnyk dlia vyshch. navch. zakladiv MVS Ukrainy: Natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav* [in Ukr.].
5. Kraevskiy, V. V. (2008). *Osnovy obucheniya. Dydaktyka y metodyka. 2-e yzd., ster. M.* [in Russ.].
6. Kovalchuk, Z. Ia. (2013). *Henetychno-psykholohichni zasady optymizatsii pedahohichnoi vzaiemodii v osvitynikh zakladakh riznoho typu : monohrafiia. Lviv : SPOLOM0* [in Ukr.].
7. Shamova, T. Y. & Davydenko, T. M. (2001). *Upravlenye obrazovatelnyim protsessom v adaptivnoi shkole. M., «Center» Pedagogical Search»* [in Russ.].
8. Karnelovych, M. M. (2007). *Kommunikativnaia refleksyia uchytel'ei v obshcheny s uchashchymysia. Vesnik Hrodzenskaha dziazhaunaha universiteta imia Ya. Kupaly. Serya 4. Pravaznustva. Psikhahohiia, 2, 1–9* [in Belarus].
9. Kryvosheev, V. A. (1991). *Refleksyia v deiatelnosti nachynaiushchykh uchytel'ei. Mn.* [in Belarus].
10. Maksymenko, S. (2006). *Psykhohohiia osobystosti: paradyhma zhyttietvorennia. Psykhohohiia i suspilstvo, 4, 8–52* [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 03.11.2021

прийнята до друку 23.11.2021

The article: is received 03.11.2021

is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 37.091.313:005.521
JEL Classification: A12

Федоров Олександр Володимирович,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін
Центральноукраїнського інституту
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: fov.1961@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0458-3587

Цумарєв Марат Іванович,

кандидат політичних наук,
заступник директора Центральноукраїнського інституту
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: zumar_ua@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3638-4117

Лебедєв Олег Павлович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства Центральноукраїнського інституту
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»
(Кропивницький, Україна)
e-mail: ki_maup@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4940-7314

ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ЮРИДИЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У БІЗНЕС-ТРЕНІНГАХ

Анотація. Окреслено, що «ринковізація» суспільства обумовлює важливість досліджень теоретичного й практичного потенціалу бізнес-дидактики (підприємницької педагогіки). Доведено, що важливу роль у навчанні підприємництву відіграють бізнес-тренінги. Їх ефективна реалізація передбачає ретельний вибір методів, прийомів і засобів організації навчальної діяльності. Визначено, що під час навчання можна використовувати більшість відомих активних методів. З'ясовано, що теоретичний і практичний потенціал бізнес-дидактики (бізнес-педагогіки) необхідно використовувати для сприяння подальшому соціально-економічному розвитку українського суспільства.

Ключові поняття: бізнес-дидактика, бізнес-тренінг, активні методи навчання, психологія, право, економіка.

Fedorov Oleksandr,

PhD (Pedagogic),
Associate Professor of the Department
of Humanities and Natural and Economic Sciences,
Central Ukrainian Institute of the Interregional Academy
of Personnel Management
(Kropyvnytskyi, Ukraine)
e-mail: fov.1961@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0458-3587

Tsumariiev Marat,

PhD (Political),

Deputy Director of the Central Ukrainian Institute
of the Interregional Academi of Personnel Management

(Kropyvnytskyi, Ukraine)

e-mail: zumar_ua@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-3638-4117

Lebedev Oleg,

PhD (Law),

Associate Professor of the Department of Law,

Central Ukrainian Institute

of the Interregional Academi of Personnel Management

(Kropyvnytskyi, Ukraine)

e-mail: ki_maup@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4940-7314

USE OF ACTIVE METHODS OF TEACHING PSYCHOLOGICAL, LEGAL, ECONOMIC DISCIPLINES IN BUSINESS TRAININGS

Abstract. «Marketization» of society determines the importance of research on the theoretical and practical potential of business didactics (business pedagogy). Their prospects open wide opportunities for further social and economic development of society.

In business didactics an important place belongs to business trainings. Their effective implementation involves a careful choice of methods, techniques and means of organizing educational activities. During the training you can use most of the known active methods that ensure the performance of the following tasks: analysis of organizational systems and ensuring control over production processes; development of the initiative of independent formation and expression of judgments; creation of a system of appropriate reporting; promoting the professional development of participants, encouraging decision-making; creating conditions for the manifestation of different types of competence; promoting the development of confidence, initiative and skill; identification of available professional experience of participants; creating conditions for resolving latent conflicts; ensuring the participation and responsibility of students in the work of business training; creating conditions for creativity and innovative search; uniting participants in working teams, stimulating their effective work and mutual learning.

Business trainings play an important role in teaching entrepreneurship. Their effective implementation involves a careful choice of methods, techniques and means of organizing educational activities. During the training you can use most of the known active methods. The theoretical and practical potential of business didactics (business pedagogy) should be used to promote further social and economic development of Ukrainian society.

However, there is still no clear definition of the terms «business pedagogy» and «business didactics». It is not defined at what level of the educational system entrepreneurship education should begin, which disciplines should be studied and who should teach them. Therefore, the goals of entrepreneurship training in the process of training future specialists of various profiles have not been determined. Additional difficulties are due to the lack of generally accepted principles, models and theories of business education. It is important to study from the standpoint of systematic analysis and modern, design and technological, organizational culture, the main characteristics of educational activities in business pedagogy, on didactics.

Key concepts: business didactics, business training, active teaching methods, psychology, law, economics.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-184-189

Вступ

Незважаючи на значну увагу, яку в системах освіти розвинених країн приділено підприємництву, досі немає чіткого визначення термінів «підприємницька педагогіка» та «бізнес-дидактика». Частково це пояснюється тим, що все-таки не визначено, на якому рівні освітньої

системи потрібно починати навчання підприємництву, які дисципліни передбачено вивчати, хто їх має викладати. Через це не визначено й цілі навчання підприємництву в процесі підготовки майбутніх фахівців різного профілю. Також виникають додаткові труднощі, пов'язані з відсутністю загальноприйнятих принци-

пів, моделей і теорій освіти в галузі підприємництва. Це – бар'єри на шляху до узгодженого розуміння й визначення педагогічних концепцій, понять, змісту, форм і методів навчання підприємництва.

Високий рівень активності студентів викладач може підтримувати різними відомими у педагогіці прийомами і способами: внаслідок використання психотехнічних процедур, елементів змагання тощо (табл.).

Таблиця

Активні методи і прийоми бізнес-навчання

Активізація сприйняття змісту навчального матеріалу	Візуальне підкріплення мінілекції, наради, використання роздаткових матеріалів (опорні конспекти, роботи зошити), фото, відеозаписи, повторення, евристична бесіда.
Активізація навчальної взаємодії	Робота в парах, малі групи, інтерв'ю, прес-конференція, дискусія, вправа «Опонування», симулювання, ігри.
Активізація пошуку ідей	SWOT-аналіз, робота з реальними документами, аналіз складання документів, мозкова атака, ранжування ідей, симулювання, ігри.
Активізація розв'язання задач	Експертні групи, номінальні групи, гуртки якості, робота з картками, створення плакату-метаплану.
Активізація індивідуальної роботи, презентація проєктів	Підготовка письмового звіту, індивідуальної презентації. Виокремлення новизни змісту, ідей, проєкту. Використання засобів візуального підкріплення.

Ефективне проведення бізнес-тренінгів передбачає використання більшості відомих активних методів, які забезпечують виконання таких завдань: аналіз роботи організаційних систем і забезпечення контролю за виробничими процесами; розвиток ініціативи самостійного формування й висловлювання суджень; створення системи відповідної звітності; сприяння професійному розвитку учасників, заохочення ухвалення рішень; створення умов для вияву різних видів компетентності; сприяння розвитку впевненості, ініціативності та майстерності; виявлення наявного професійного досвіду учасників; створення умов для розв'язання латентних конфліктів; створення умов для творчості та інноваційного пошуку; об'єднання учасників у робочі команди, стимулювання їхньої ефективної роботи та взаємонавчання.

Метою статті є розкриття потенціалу важливої складової бізнес-дидактики – бізнес-тренінгів.

Виклад основного матеріалу

У процесі тренінгу викладач створює умови для навчання студентів, формування нового досвіду та вдосконалення наявного, вияву індивідуальної та групової активності. З навчальною метою тренер стимулює такі види активності: *фізична* (учасники тренінгу переміщуються в аудиторії, пишуть, малюють, виконують психотехнічні вправи); *комунікативна* (слухачі ставлять запитання, обмінюються думками, беруть участь в обговореннях та рольових іграх); *пізнавальна* (студенти аналізують отриману інформацію, обговорюють проблеми, пропонують рішення тощо) [1].

Розглянемо головні особливості активних методів у контексті їхнього використання в ході тренінгу. Основною метою застосування першої з поданих у таблиці групи методів є активізація учасників в разі подання нової інформації. Водночас головною перешкодою є пасивність слухачів, низький рівень сприймання інформації під час традиційної лекції. Здолати цю перешкоду допомагають такі методи активізації, як: застосування технічних, роздаткових, відео- засобів навчання, одночасне подання матеріалу в усній та письмовій формах, інтенсифікація подання інформації впродовж зовсім короткого часу (кільканадцяти хвилин), метод сократичної лекції (заохочення аудиторії до спільного обмірковування проблеми) тощо. Така форма роботи, як *мінілекція* передбачає висвітлення концептуальних ідей щодо стратегії підприємницького розвитку. Важливо впродовж перших кількох хвилин окреслити мету, актуальність обговорення обраної теми, основні етапи роботи учасників тренінгу. Ефективною є пропозиція учасникам написати запитання на спеціально підготовлених аркушах. Збільшує зацікавленість студентів присутність експерта (з певної економічної, юридичної, психологічної галузі) та його короткий виступ із наведенням конкретних фактів, статистичних даних. Доцільно, щоб останні були подані паралельно за допомогою слайдів або комп'ютерної програми. Основні вимоги до цієї роботи: гість має чітко розуміти концепцію зустрічі та формат взаємодії. Викладач-тренер повинен делікатно спрямовувати виступ гостя, регулювати відповіді на запитання, щоб не відхилитися від мети тренінгу. *Наради* також можна використати як частковий метод роботи

у процесі тренінгу. Електронні наради – найновіший метод ухвалення групових рішень. Для його проведення необхідні відповідні технічні умови (комп'ютер, інше обладнання). Присутні розміщуються за столом у формі півкола. На екрані вони бачать інформацію та питання для обговорення. За необхідності можуть ввести свої відповіді та коментарі, які відображаються на проєкційному екрані.

Виняткову ефективність має формування нового досвіду слухачів за допомогою відеозаписів. Використання цього способу може здійснюватися за таким алгоритмом: 1) викладач визначає головний елемент компетентності, що має бути покладений в основу тренінг-заняття. Зазвичай це вміння, які мають визначальний вплив на результати професійної діяльності – афективні (емоційні) чи конативні (діяльнісно-динамічні) вияви поведінки в екстремальних чи стресових ситуаціях, що трапляються на окремих етапах перемовного процесу; 2) при підготовці викладач перевіряє особливості роботи відеоапаратури, умови її використання в аудиторії. Головна вимога – техніка має спрацьовувати миттєво, щоб не стати окремим об'єктом уваги слухачів; 3) на початку заняття викладач робить вступ до теми, пояснює основні положення (наприклад, як розпочати ділову розмову), демонструє відеофрагмент, наголошує на значенні, важливості певних умінь для якісного виконання професійних обов'язків, пропонує учасникам виконати імітацію сюжету в ролях, дає певний час (не більше 5 хв) для індивідуальної роботи; 4) після короткої самопідготовки або роботи в парах учасники демонструють «сценку» на основі власного сюжету. Кожна постановка триває дві–три хвилини і записується на відео. Потрібно, щоб усі учасники показали свій варіант сюжету; 5) після невеликої перерви (10 хв) учасникам пропонується переглянути записи. Викладач запрошує спочатку «акторів» висловити враження від своєї гри. Потім інші учасники аналізують і коментують сюжетні в контексті поставленого завдання з теми; 6) на завершення заняття викладач спонукає усіх учасників зробити записи у своїх робочих зошитах у формі «рекомендацій майбутньому підприємцю». Це власний висновок кожного. За бажанням слухачі можуть їх прочитати вголос для інших.

Друга група методів має на меті підсилення взаємодії учасників, створення умов для їхньої комунікативної активності, висловлення різних поглядів на одну проблему, розвиток взаєморозуміння. Метод *роботи в парах* – найменш використовуваний у бізнес-тренінгах [1; 2]. Головною умовою ефективного засто-

сування цього методу має бути предмет взаємодії, – бажано продуктивного, діяльнісного характеру: не просто «прочитати текст» чи «розв'язати задачу», а, наприклад, скласти схему, продемонструвати типовий професійний діалог, виробничу сценку тощо. На завершення роботи її результати мають бути репрезентовані й використані на наступних етапах тренінгу. Близьким до роботи в парах є метод *«Опонент»*. У цьому випадку учасникам пропонується висловити різні погляди на одну й ту саму проблему. Для невеликих груп (до 20 осіб) пропонується *вправа «Дві обійми»*. Для роботи учасники розташовуються двома колами – внутрішнім і зовнішнім. Розташовуються один проти одного, обмінюються думками щодо заданої теми. Через нетривалий час (до 5 хв) обидва кола переміщуються так, щоб змінилися співрозмовники. Так, повторюється кілька разів. Це допомагає набувати навичок публічного виступу, створює можливість навчитися налагоджувати контакти, активізувати діалоги і досвід. Цікавим методом цієї групи є *інтерв'ю та пресконференції*. Учасники-інтерв'юери повинні володіти змістом, уміти поставити питання, вести евристичний діалог. Респонденти також мають знати матеріал, уміти розкрити свою позицію, аргументувати та відстоювати її.

Найбільшого поширення у тренінг-навчанні набули різноманітні *методи малих груп*. Успішна групова робота відбувається за умов: група налічує до п'яти осіб; має бути чітко визначена мета роботи і проконтрольовані досягнення; група має визначити лідера, який спрямовуватиме всіх на виконання завдання та розподіляти доручення; конче необхідно має бути толерантність щодо думок колег – як запорука повноцінного обміну думками й ефективного виконання завдання.

До третьої групи методів, окрім широко вживаних та багаторазово описаних мозкових штурмів, належать різні типи завдань з реальними документами, матриці прийняття рішень, SWOT-аналіз, ранжування ідей та показників. Наприклад, *баскет-метод* передбачає, що учасникові запропоновано виступити в ролі керівника, якому необхідно терміново розібрати ділові папери, що накопичилися на столі (листи, доповідні записки, звіти, факси, телефонограми тощо) та виконати відповідні дії щодо них. У ході самостійної роботи слухач повинен проаналізувати кожен документ, упорядкувати запропоновану інформацію, виявити гострі проблеми, встановити їхню важливість і терміновість, підготувати відповідні розпорядження. Вправу можна ускладнити з використанням різних перешкод, незапланованих

зустрічей і телефонних дзвінків, візитів різних людей, проведення «акцій протесту».

До четвертої групи методів активізації належать ті, що забезпечують не лише досягнення навчального ефекту, а й виконання так званого функціонально-вартісного аналізу ухвалених рішень. Проаналізуємо деяких із них. *Групова мозаїка*. Навчальний матеріал, який розкриває складну проблему, ділиться на частини. Кожна з них надається для розгляду окремії малій групі. Її учасники аналізують своє завдання й роблять експертну оцінку. На наступному етапі відбувається обмін інформацією між групами та учасниками-«експертами». Створюються нові «змішані групи», у кожній із яких є експерти з конкретного питання. Вони презентують свою інформацію з проблеми. Після нетривалих обговорень у малих групах пропонується рішення. Пропозиції кожної групи учасники висловлюють перед усіма. Відбувається загальна дискусія та ранжування ідей. Складається спільна програма дій для втілення рішень. *Метод номінальних груп (NGT)* використовується для ухвалення рішень за результатами обговорення. Члени групи збираються в одному приміщенні, тут їм оголошують певну проблему. Кожен учасник, незалежно від інших, записує свої ідеї для розв'язання цієї проблеми. Потім члени групи по чергово презентують свої рішення для загальної дискусії. Усі ідеї водночас записуються на дошці або плакаті. Після цього група обговорює пропозиції, а кожен учасник класифікує їх. Внаслідок цього вибирається ідея, що набрала найбільшу кількість балів. *Створення метаплан-карти*. На початку заняття учасники отримують метаплан-карти однакового формату й завдання зафіксувати основні тези з теми. Завдання виконується індивідуально, у парах, або малих групах. Після цього всі плакати розташовують на дошці (стіні) та по чергово пояснюють свої думки. Наступним кроком у роботі є пошук вирішення проблеми.

П'ята група активних методів стосується індивідуальної роботи з наступною презентацією результатів. Головною метою цієї методики є навчання навичкам обмірковування інформації, узгодження нових знань з наявним досвідом. Вважається, що тренінг буде ефективнішим за умови самостійного вибору учасниками виду роботи і вільного переходу ними від одного до іншого виду діяльності. Водночас викладач-тренер має чітко окреслити форми засвоєння обов'язкового (інваріантного) та додаткового (варіативного) матеріалу. Для індивідуальної роботи можуть стати в нагоді такі завдання: наведення прикладів; заповнення бланків документів і таблиць; презентація ідей;

оцінювання висловлювань; розроблення моделі розв'язання проблеми. Презентація перед групою власних рішень і пропозицій є одним із найвагоміших чинників активізації індивідуальної роботи слухачів.

Кожен з окреслених методів на своє завершення передбачає, звичайно, підбиття підсумків, що робить викладач.

Отже, проведення бізнес-тренінгів має відповідати таким правилам: 1) позитивне емоційне тло; 2) коментарі викладача мають стосуватися насамперед позитивних наслідків роботи, щоб підвищити самооцінку та мотивацію учасників. І тільки потім варто говорити про недоліки; 3) слід обережно користуватися оцінками судженнями; 4) коментарі викладача повинні мати конструктивний характер, містити поради й рекомендації для поліпшення роботи; 5) підсумки та коментарі мають бути зроблені одразу після завершення роботи; 6) коментарі мають бути зрозумілими, послідовними, не суперечити потребам слухачів та меті тренінгу; 7) підсумки мають надихати на подальшу роботу й самовдосконалення.

Наголосимо, що запорукою розвитку творчої активності під час тренінгу є використання таких прийомів: не поспішати з оцінкою відповідей слухачів; не відкидати неправильні відповіді, – натомість варто запропонувати прокоментувати їх іншим учасникам тренінгу; не критикувати окремих учасників (якщо ж це вкрай необхідно – це мають бути поради чи коментарі від групи); стимулювати групові дискусії, пропонувати пошуки нестандартних рішень виявлених проблем; частіше ставити завдання, що вимагають від слухачів творчості та почуття гумору.

Висновки

Бізнес-тренінги займають важливе місце у навчанні підприємництву. Ефективне їх проведення передбачає ретельний вибір методів, прийомів і засобів організації навчальної діяльності. У ході тренінгу можна скористатися більшістю відомих активних методів.

Теоретичний і практичний потенціал бізнес-дидактики (підприємницької педагогіки) має бути використаний для сприяння подальшому соціальному й економічному розвитку українського суспільства.

Однак досі не існує чіткого визначення самих термінів «підприємницька педагогіка» та «бізнес-дидактика». Не визначено, на якому рівні освітньої системи має починатися навчання підприємництву, яка його природа, які дисципліни передбачено вивчати і хто їх має викладати. Через це не визначено й цілі навчання підприємництву в процесі підготовки

майбутніх фахівців різного профілю. Додаткові труднощі пов'язані з відсутністю загальноприйнятих принципів, моделей і теорій освіти в галузі підприємництва. Тому актуальним є вивчення з позицій системного аналізу і сучасної – проєктно-технологічної – організаційної

культури організації, основних характеристик навчальної діяльності у бізнес-дидактиці (особливості, принципи), логічної (мета, суб'єкт, об'єкт, предмет, результат, форми, методи, засоби) і часової структури процесу її здійснення.

Список використаних джерел

1. Ковальчук Г. О., Бутенко Н. Ю., Артюшина М. В. та ін. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін : навч. посіб. / за ред. Г. О. Ковальчук. К. : КНЕУ, 2006. 320 с.
2. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. СПб. : Речь, 2008. 208 с.

References

1. Kovalchuk, G. O., Butenko, N. Yu., Artyushina, M. V. and others. (2006). Treninhovi tekhnolohii navchannia z ekonomichnykh dystsyplin [Training technologies of training in economic disciplines]. K. : KNEU [in Ukr.].
2. Sidorenko, E. V. (2008). Trening kommunikativnoi kompetentnosti v dielovom vzaimodieistvii [Training of communicative competence in business interaction]. SPb: Riech' [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 02.11.2021

прийнята до друку 23.11.2021

The article: is received 02.11.2021

is accepted 23.11.2021

UDC (УДК) 159.94 (07)

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор, академік АНВО України,
заступник директора Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,

кандидат юридичних наук
(Львів, Україна)

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Анотація. Зазначено, що трансформаційні процеси вимагають ефективного функціонування правоохоронних органів та їх системи. Реформа правоохоронної системи висуває низку вимог до поліцейських, освітніх умов щодо їх підготовки, які сприятимуть формуванню у них професійних компетентностей і актуалізують їх потенціал. Важливу роль у цьому відіграє сучасна система психологічної підготовки правоохоронців, котра позиціонується як система психологічного супроводу професійного становлення майбутніх поліцейських і психологічної підтримки на всіх етапах їхнього професійного зростання.

Розглянуто теоретико-методологічний аналіз стресових детермінант, що впливають на працівників Національної поліції України під час виконання ними службових завдань. Здійснено методологічне обґрунтування методик та основних завдань експериментального дослідження стресостійкості поліцейських. Розглянуто головні детермінанти формування стресостійкості у працівників Національної поліції України. Охарактеризовано складові особистості та вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості як суб'єкта діяльності на способи побудови поведінкових стратегій управління стресом у ризикованих і стресових умовах діяльності. Проаналізовано розуміння зв'язків між стресостійкістю та індивідуальними й психологічними особливостями. Виявлено, що проблема стресового досвіду надзвичайно актуальна, а здатність подолати її та впоратися з нею трансформується у фронтальну проблему. Зазначено, що відсутність психоемоційної підготовленості поліцейських призводить до поганої якості виконання оперативних завдань, поранень та іноді їх смерть.

Ключові поняття: працівники Національної поліції України, професійний стрес, психологічні детермінанти професійного стресу, стратегії подолання, особливі умови діяльності, екстремальні ситуації, стресові фактори.

Kisil Zoriana,

Doctor of Law, Professor, Academician of ASHEU,
Deputy Director of the Institute of Management, Psychology and Security,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,

PhD (Law)
(Lviv, Ukraine)

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

PROFESSIONAL STRESS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: PSYCHOLOGICAL DIMENSION

*Stress is the flavor and taste of life, it can only be avoided
by someone who does not do anything...*

G. Selie

Abstract. The article consolidates the theoretical and methodological analysis of stress determinants that affect employees of the National Police of Ukraine in the procedure of performance of their official duties;

includes methodological substantiation of methods and main tasks of experimental research of stress resistance of policemen. The main determinants of stress resistance formation in the National Police of Ukraine are underlined; the structural components of personality and the influence of individual psychological properties of personality as a subject of activity on the ways of constructing behavioral strategies of stress management in stressful conditions of activity are characterized. An understanding of the relationship between stress resistance and individual and psychological characteristics is analyzed. It was found that the problem of stressful experience is extremely important, and the ability to overcome it and cope with it is transformed into essential problem. It is noted that the lack of psycho-emotional training of police officers leads to poor quality of operational tasks, sometimes determine injuries and even can lead to their death.

Key concepts: employees of the National Police of Ukraine; professional stress; psychological determinants of professional stress; overcoming strategies; special conditions of activity, extreme situations, stress factors.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-190-196

Introduction

The transformation processes that take place in our state require the effective functioning of law enforcement agencies as the effective system. The reform of the law enforcement system puts forward a number of requirements for the new generation of police officers, educational conditions for their professional training, which will promote the formation of professional competencies in the National Police and actualize personal potential of policemen. An important role in these processes is devoted to the modern system of psychological training of law enforcement officers, which is positioned as system activities, related with psychological support of professional development of future police officers and personal psychological support at all stages of their professional growth.

The professional activity of police officers is sometimes carried out under very difficult conditions, such as: instability of the political and economic situation in Ukraine, extreme occupational distress, conditions of risk and danger, constant lack of time, extremely high level of personal responsibility for the consequences of professional activity. The opinion of scientists related with the problem of police officers distress underlines that the dilemma of experiencing stressful situations is very relevant today, and practical skills and abilities to overcome stress are mostly transformed into a behavioral dilemma [1–8]. Thus, the lack of proper psychological and emotional training of employees of the National Police of Ukraine, sometimes leads to inefficient implementation of operational and service tasks, injuries, and sometimes even can cause officers death.

Thus, the introduction of a unit of psychological training and support of employees of the National Police of Ukraine in the training system will create the most optimal conditions for personal and professional development, the ability to effectively perform professional tasks in ever-changing conditions, will lead to integration of skills of mental self-regulation and reflection, forecasting skills in everyday official activities and

in emergency situations. All these circumstances determine the relevance and need to study the determinants of stress in the professional activities of employees of the National Police of Ukraine.

Scientific researches of following scientists is devoted to the problematic issues of psychological training and psychological support of the National Police: O. Asmolov, O. Bandurka, V. Barko, O. Bondarenko, I. Vashchenko, E. Yevdokimova, I. Klimenko, N. Ligun, S. Lebedeva I. Okhrimenko, R. Pavelkina, O. Timchenko, V. Osyodlo, V. Ostapovych, O. Synyavska, V. Stasiuk, V. Shveda and others.

In particular, the main areas of conducted researches are:

- analysis of the specifics of the professional activities of police officers and conduction of the empirical identification of it's intensity;
- analysis of the features of manifestations of professional stress among law enforcement officers in stressful and risky situations and its psychological consequences;
- conduction of a practical study of psychological factors in the development of stress in law enforcement officers activities.

In view of the above, the purpose of this scientific investigation is to study the psychological determinants of stress in law enforcement officers of Ukraine activities.

1. Research methods and methodologies

In order to perform the tasks of our scientific research following methods were used: empirical – served to conduct empirical research; theoretical and methodological – used to analyze the scientific achievements of scientists in this field; the dialectical method facilitated the consideration of stress in dynamics and provided an opportunity to outline approaches to its prevention; systemic – served to identify determinants of stress in employees of the National Police of Ukraine; formal-logical served to position the psychosomatic status of law enforcement; the experimental method and the method of active modeling were

used in the process of conducting an empirical study of the impact of stress factors on the professional activities of police officers.

2. Description of psychodiagnostic research tools

In order to diagnose the determinants of stress in the professional activities of law enforcement officers, authors used proven research methods, namely: Holmes-Reich scale of stress resistance and social adaptation (SLS), Boston stress test and «Comprehensive Assessment of Stress» (Y. Shcherbatykh), such questionnaires as «Occupational Stress» (K. Wyman); «Inventory of Stress Symptoms» (T. Ivanchenko); «Differentiated Assessment of States of Reduced Working Capacity» (G. Leonova, B. Velychkovsky); number of other methods, namely: «Losses and Gains of Personal Resources» (N. Vodopyanova, M. Stein), «Coping Strategies in Stressful Situations» (S. Norman, D. Endler, D. James, M. Parker (adaptation by T. Kryukova), author's questionnaire – to study the needs of police officers in anti-stress programs.

The experiment, that was held under the procedure of current research was attended by 167 students of the Center for Postgraduate Education, Distance Learning of Lviv State University of Internal Affairs (applicants for higher education (distance learning)), who represented MD NP in Lviv region – 50 people, Vinnytsia region – 20, Volyn region – 15, Zaccarpathian region – 12, Ivano-Frankivsk region – 27, Chernivtsi region – 19, Ternopil region – 24 people). Division by gender criteria: 138 – males, 29 – females.

3. Research results and discussion

Despite the antiquity of permanent attempts to study the phenomenon of «stress», among scientists there are still differences in attitude toward this problem. Today, most scientists, discussing the determinants of stress, pay considerable attention to the main features of professional activity [7]. A number of psychologists note that the stress that arises in the individual in the process of professional duties should be analyzed as a characterological type of stress (A. Furnham, 1992) – occupational stress (A. Ross, E. Altmeier, 1999) [3].

Apriori, the work of police officers is always accompanied by stress factors determined with a high level of complexity of tasks alongside with a high level of personal responsibility. Among a number of stress factors that have a negative impact on the psychological and emotional state of police officers, scientists distinguish the following procedures namely: the release of hostages; confrontation with an armed offender; injury, obtained during the official duties; constant interaction with representatives of the criminal subculture; high degree of personal responsibility for the decisions;

high level of stress and risk of functions performed; use of physical coercion or firearm in professional activities and more [2; 5; 7].

Modern studies of occupational stress in the National Police of Ukraine functioning suggest that phenomenologically and in terms of the nature of the mechanism of regulation «professional stress of police officers» is a specific type of stress, which should be positioned as a multidimensional phenomenon of physiological and psychological response of the officers on the complicated functioning sphere [5].

A thorough analysis of scientific research on the nature of psychological and occupational stress makes it appropriate to consider the mechanisms of stress dynamics in the National Police of Ukraine. In particular, at the stage of macro-analysis of «professional stress» in police officers activity, it is possible to obtain a systematic description of the determinants of risks in operational and service activities in terms of causal relationships. Research at the stage of transitional mediation of stress will help to take into account the individual and psychological characteristics of the police and his own practical experience in the prevention of stressful situations. The level of micro-analysis, which positions the actual psychological mechanisms of adaptation of a particular police officer to stressful circumstances, will help to predict the quality and effectiveness of the implementation of real operational and service tasks.

A thorough study of scientific research in this area allows us to conclude that the structure of the model of «professional stress» of Ukrainian police officers is correctly divided in three main blocks, namely: external and internal stress determinants; physiological and actually psychological manifestations of occupational stress.

4. Analysis and interpretation of the results of empirical research

The study of the impact and consequences of the actual psychological determinants of stress in the police of Ukraine during this research has been carried out in two stages. Thus, at the first stage we carried out a theoretical and methodological analysis of the existing problem; the second stage involved an empirical study, which contributed to the analysis of the peculiarities of the «professional stress» in the police of Ukraine and the establishment of psychological factors of their occurrence.

At the first stage, in order to analyze the degree of «professional stress» and its symptoms, to interpret the emotional, behavioral, physiological states in the police of Ukraine, we used a valid method of «Comprehensive stress assessment» (Y. Shcherbatykh). As a result of the survey conducted by Y. Shcherbatykh 41% of respondents had moderate

stress, 23% had «obvious» stress, 2% had severe stress, and 34% had no stress (see Diagram 1).

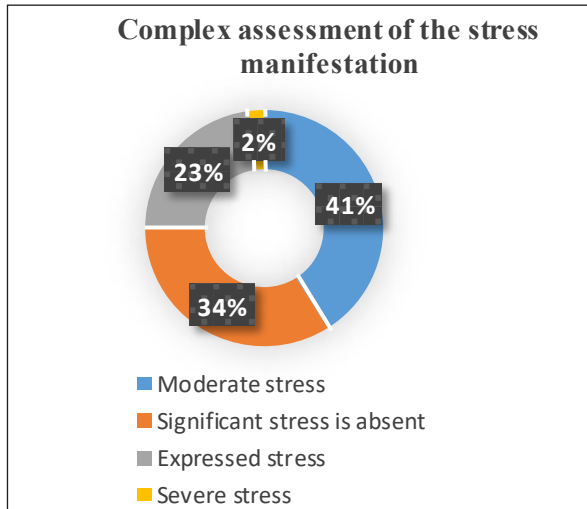

Diagram 1. Distribution of respondents according to the method of Y. Shcherbatykh

To position the prevailing indicators and characteristics of «professional stress» and to underline the characteristic features of the response of employees of the National Police of Ukraine to those factors we conducted a factor analysis. Thus, according to the results of factor analysis, we have identified three potential factors that significantly affect the personality of the National Police of Ukraine officers and their reaction to «occupational stress» (see Diagram 2).

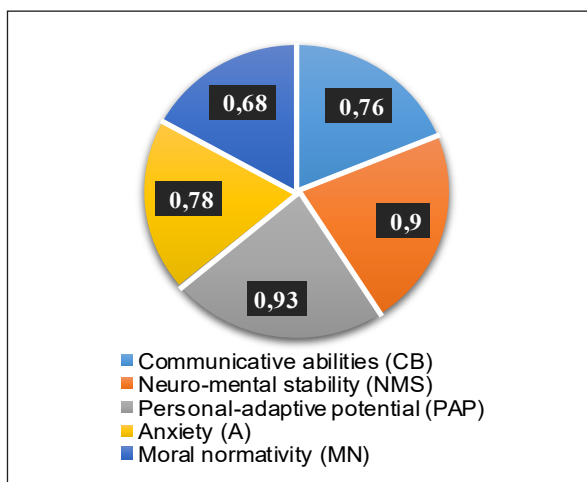

Diagram 2. Picture of the first factor «Anxiety-adaptive individual differences in response»

The psychological quintessence of the first factor is actually that the dynamics of the development of «professional stress» in police officers is influenced by the following determinants, namely: personal adaptive index (0.93), neuropsychological stability (0.90), anxiety (0,78), communicative abilities (0.76) and ethical norms (0.68). The high

degree of the factor «personal adaptive potential» indicates that respondents have a high level of motivational focus on achieving significant goals in the performance of professional activities, experience in adapting to existing changes in social and political life, satisfaction with the chosen realm of activity and others. The high level of neuro-psychological stability indicates that the officers of National Police of Ukraine have logic and purposefulness in carrying out their professional duties. The influence of the anxiety factor is represented with the fact that the professional activity of police officers is always accompanied by a high degree of complexity of their tasks and a high level of responsibility for their results. The indicator «communicative abilities» testifies to the ability of police officers to apply the following basic functions of contact in everyday professional activities, namely: communicative, interactive, perceptual. Undoubtedly, the self-assessment of the officers of National Police of Ukraine of their own actions only within the legal field should correspond to their personal internal imperative. Strict observance of the laws and their implementation in everyday professional activities are most fundamental for police officers, as those are the basis of their own moral responsibility to both the community and personal conscience. Only the norms of the current legislation understood by a police officer can be acquired in the sphere of their own values and thus gain the importance of moral norms.

The second factor «Peculiarities of individual differences in stress», obtained as a result of the factor analysis, provided an opportunity to identify determinants of the algorithm of development of «occupational stress» in police officers activities (see Diagram 3).

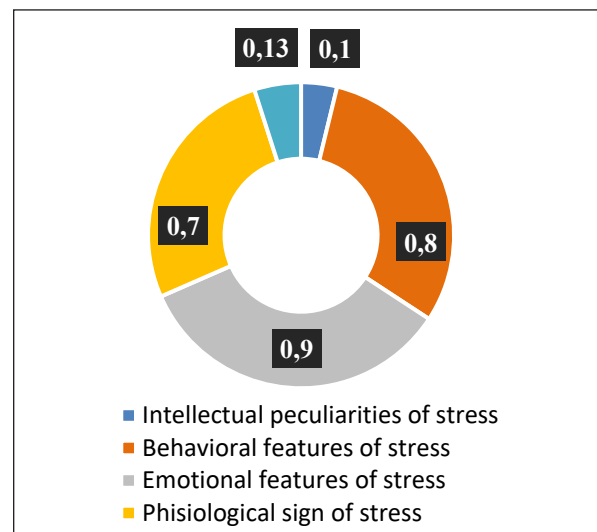

Diagram 3. The image of the second factor «Features of individual differences in the manifestation of stress»

The high level of physiological stress (0.71) is caused by the uniqueness of the professional activities of police officers, as their official activities are constantly filled with both physical and mental pressure. During the emergence of risky situations, under the influence of certain difficulties in the performance of professional duties, because the information uncertainty, or during the abnormal situations, officers of the National Police of Ukraine always experience emotional stress (0.84). The need to choose a coping strategy during stressful situations often causes information stress of police officers (0.86). As practical experience shows, everyday manifestations of stress in the performance of official duties by the officers of the National Police of Ukraine can have both activating and disorganizing results which leads to a general decrease in the equivalence of mental activity and further – to the appearance of signs of stress in police officer's behavior (0.86).

The third factor «Peculiarities of personal productivity» is composed from two diagnostic criteria (see Diagram 4).

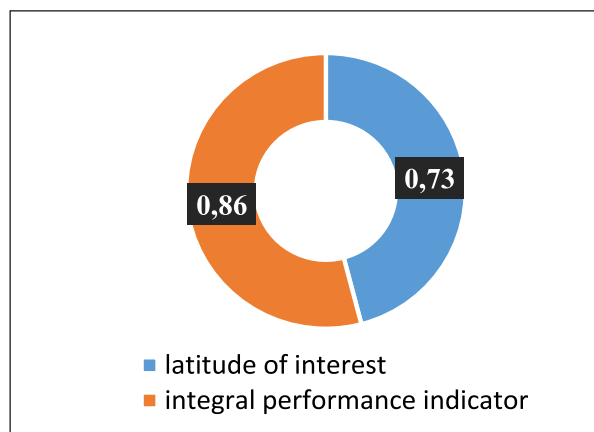

Diagram 4. Picture of the third factor «Features of personal productivity»

The psychological meaning of the factor «Spectrum of interests» (0.73) is actually about the course of stress in police officers who are always influenced by general intellectual development, range of interests, the implementation of the modern paradigm – lifelong learning.

Using the method of expert assessments of success in the official activities of law enforcement bodies, we found that the greatest impact on the professional success of respondents have: «Professionalism» – 5.7 ± 0.06 points; «Intelligence» – 4.9 ± 0.08 points; «Leadership» – 5.4 ± 0.07 points; «Self-control» – 5.4 ± 0.10 points (see Table 1).

The method of «Self-assessment of stress resistance» (S. Cowhen, G. Willianson) contributed

Table 1

Characteristics of factors that determine the success of professional activities of officers of the National Police of Ukraine

Indexes	Professionalism	Intellect	Leadership	Self-control
M	5,7	4,9	5,4	5,4
σ	0,6	0,9	0,7	1,0
m $\pm$	0,06	0,08	0,07	0,10

to the possibility to conclude that the degree of correlation, indicated in police officers can be underlined both in terms of relationships and the weight of correlation coefficients (0.72).

The ascertaining stage of the scientific research was aimed at finding out the basic needs of police officers in training programs designed to prevent and overcome stress. During the survey, 75.9% of respondents said that there were no anti-stress programs in their departments, which indicates a lack of attention to the most important problem of today, namely: providing practical assistance in preventing and overcoming «occupational stress». 69.2% of police officers stated that there was a priority need to introduce a psychological unit within the framework of police training, designed to provide law enforcement officers with both theoretical and practical skills to prevent and overcome stress.

The authors research suggests that the prevention and overcoming of «professional stress» in the daily service of employees of the National Police of Ukraine requires professional psychological conditions, namely: 1) mastering knowledge about the nature and determinants of «professional stress»; 2) mastering the psychological methods of manifestation of «professional stress»; 3) research of the psychological and organizational mechanism of prevention and overcoming of «professional stress».

Conclusions and prospects of further research

1. Occurrence of professional stress in police officers activity is determined by a variety of factors that are caused by specific conditions of their professional activity.

2. The official activity of police officers is always conditioned by a number of stress factors, namely: release of hostages; confrontation with an armed offender; injury or injury in the course of official duties; constant interaction with representatives of the criminal subculture; high degree of personal responsibility for the decisions made;

high level of stress and risk of functions performed; use of physical coercion or firearms in professional activities and more.

3. The expediency of applying three main approaches in the study of occupational stress is argued: 1) since the motive for its occurrence is the mismatch of requests of the professional environment and personal resources of the police, it is important to establish an imbalance in the system «personality of the police – his work environment» and develop an algorithm; 2) since occupational stress arises due to a high degree of subjective assessment of the existing conflict situation, then it is necessary to correctly formulate the vector of tolerant and balanced behavior, designed to overcome all problems in communication; 3) because stress causes deregulation of the mechanisms of professional activity of police officers, and thus to the overestimation of «overestimation» of personal potentials, accumulation of permanent effects that cause chronic pathological changes in personality structure, there is an urgent need to introduce anti-stress training programs in police training.

4. The model of «professional stress» of Ukrainian police consists of three main blocks: external stress determinants; internal stress deter-

minants; physiological and actually psychological manifestations of occupational stress.

5. The conducted empirical research helped to determine the specific features of «professional stress» in police officers and to establish the weight of a number of determinants, namely: personal adaptive index, nervous and mental stability, anxiety, communication skills, moral imperative. In the course of empirical research we found that high data of physiological and emotional stress are a consequence of the specifics of the professional activities of police officers.

6. The main professional psychological principles of anti-stress training of police officers are: 1) mastering knowledge about the essence and determinants of the formation of «professional stress»; 2) mastering psychological methods of manifestation of «professional stress»; 3) research of the psychological and organizational mechanism of prevention and overcoming of «professional stress».

7. A comprehensive approach to preventing and overcoming the phenomenon of «professional stress» in police officers involves the constant implementation of psychological support with the use of interactive anti-stress programs.

Список використаних джерел

1. Бано Б. Робочий стрес серед працівників міліції. Міжнародна конференція з економіки та фінансових досліджень (IPEDR). 2011. № 4. С. 290–293.
2. Остапович В., Барко В., Охріменко І. та ін. Психологічний профіль успішного працівника кримінальної поліції. *Міжнародний журнал прикладної фізіології вправ*. 2020. № 9(3). С. 120–133. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755>
3. Шейн Дж. Організаційні стресові фактори та діяльність поліції. *Журнал кримінального правосуддя*. 2010. № 38. С. 807–818.
4. Вуд Дж. Д., Ватсон А. К., Барбер К. Чого ми можемо очікувати від поліції в умовах недостатньої системи психічного здоров'я? Якісні висновки чиказьких поліцейських. *Журнал психіатричного та психічного здоров'я медсестер*. 2021. № 28(1). С. 28–42.
5. Цай Л. К. Ф., Ноласко К. А. Р., Вон М. С. Моделювання робочого стресу серед працівників міліції: взаємодія робочого середовища, консультативна підтримка та сімейне обговорення з колегами. *Практика та дослідження поліції*. 2018. № 19(3). С. 253–269.
6. Євдокимова О., Охріменко І. Стратегії подолання стресу в нетипових ситуаціях. *МОЗОК. Широке дослідження в галузі штучного інтелекту та нейронауки*, 11(2Sup1). 2020. С. 56–63. URL: DOI 10.18662/brain/11.2Sup1/94
7. Федоренко О., Доценко В., Охріменко І., Радченко К., Горбенко Д. Поведінка кримінальної міліції на різних етапах професійної діяльності. *МОЗОК. Широке дослідження в галузі штучного інтелекту та нейронауки*. 2020. № 11(2). С. 124–146. DOI 10.18662/brain/11.2/78
8. Кісіль З. Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 848 с.
9. Осьодло В. І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14(1). С. 242–252.

References

1. Bano, B. (2011). Job stress among police personnel. *International Conference on Economics and Finance Research (IPEDR)*, 4, 290–293.
2. Ostapovich, V., Barko, V., Okhrimenko, I., et al. (2020). Psychological Profile of Successful Criminal Police Officer. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(3), 120–133. Retrieved from <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/755>

3. Shane, J. (2010). Organizational stressors and police performance. *Journal of Criminal Justice*, 38, 807–818.
4. Wood, J. D., Watson, A. C., & Barber, C. (2021). What can we expect of police in the face of deficient mental health systems? Qualitative insights from Chicago police officers. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 28(1), 28–42.
5. Tsai, -L. C. F., Nolasco, C. A. R., & Vaughn, M. S. (2018). Modelling job stress among police officers: the interplay of work environment, counselling support, and family discussion with co-workers. *Police Practice and Research*, 19(3), 253–269.
6. Yevdokimova, O., & Okhrimenko, I. (2020). Coping Strategies for Overcoming Stress in Atypical Situations. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2Sup1), 56–63. Retrieved from <https://doi.org/10.18662/brain/11.2Sup1/94>
7. Fedorenko, O., Dotsenko, V., Okhrimenko, I., Radchenko, K., & Gorbenko, D. (2020). Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 124–146. Retrieved from <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>
8. Kisil, Z. R. (2016). Legal and psychological principles of prevention of professional deformation of law enforcement officers. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs.
9. Osyodlo, V. I. (2013). Personal factors in overcoming stressful situations in special conditions. *Problems of extreme and crisis psychology*, 14 (1), 242–252.

Стаття: надійшла до редакції 16.10.2021
прийнята до друку 28.10.2021
The article: is received 16.10.2021
is accepted 28.10.2021

UDC (УДК) 159.92:351

Когут Ярослав Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: ykogut@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8027-0171

Пряхіна Наталія Олексіївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: pryakhina_natalia@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-7512-1566

Жидецький Юрій Цезарійович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: cezh03@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3353-8988

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ

Анотація. Розглянуто окремі питання адміністративно-правового регулювання системи поліцейських заходів та визначення їх психологічної складової. Наголошено на взаємозалежності проблем якості правової регламентації застосування примусових заходів та ефективності дій працівника поліції. Запропоновано способи врахування психологічних аспектів під час проведення поліцією превентивних та примусових заходів із застосуванням чітких правил комунікації на нормативному рівні, основними вимогами до яких є універсальність, лаконічність і чіткість.

Ключові поняття: поліцейські заходи, примус, превенція, психологія, комунікація.

Kohut Yaroslav,

PhD (Law), Associate Professor,
Head of the Department of Social and Humanitarian Training,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: ykogut@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8027-0171

Pryakhina Nataliia,

PhD (Psychology), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Social and Humanitarian Training,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: pryakhina_natalia@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-7512-1566

Zhydetskyi Yuriy,
PhD (Pedagogic), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Social and Humanitarian Training,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: cezh03@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3353-8988

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF POLICE MEASURES APPLICATION

Abstract. The effectiveness of the police activity is measured by various criteria, the main of which include the trust of the population and the real state of law and order in the territories of local communities. Clear regulations, the content of which is known to every citizen, and their unquestioning observance constitute a guarantee of the quality of functioning of the National Police and public safety.

The article attempts to solve certain problems of policing in Ukraine and to improve the legislation governing the application of police measures. Administrative law does not take sufficient account of the psychological component of a police officer's actions in the performance of his/her duties.

The purpose of the article is to identify certain problems of police measures application and take into account their psychological component in the process of legal regulation.

The Law of Ukraine «On the National Police» does not disclose the meaning of certain terms (for example, «sufficient grounds to consider...») when it is necessary to make a decision on the application of a police measure. Such grounds should be reflected in the Law. Given the difficulty of determining all possible grounds, it is necessary to stipulate at the regulatory level that the internal conviction of a police officer that there is at least one sufficient basis will serve as a justification for the application of a police measure. This will have a positive effect on the psychological readiness of the police officer to act.

Emphasis is placed on the interdependence of the problems of the quality of legal regulation of the application of coercive measures and the effectiveness of the actions of a police officer. Methods of taking into account psychological aspects in the implementation of preventive and coercive measures by the police with the application of clear rules of communication at the regulatory level are proposed.

To minimize possible negative consequences during the application of police measures, it is advisable to develop and consolidate at the legislative level the communication algorithm of the police officer, the main requirements for which are universality, conciseness and clarity.

Key concepts: police measures; coercion; prevention; psychology; communication.

DOI 10.32518/2617-4162-2021-4-197-203

Вступ

Правоохоронна діяльність забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав, свобод людини та громадянина, власності, протидії злочинності, охорони публічної безпеки та порядку. Про ефективність діяльності поліції свідчать різні критерії, основним з яких є довіра населення. Проте важливим є реальний стан правопорядку на територіях місцевих громад. Чіткі нормативні приписи, зміст яких відомий кожному громадянину, та їх беззаперечне дотримання – є гарантією якості функціонування Національної поліції та запорукою безпеки населення. Застосування поліцейських заходів – важливий засіб превенції правопорушень та протидії злочинності. Водночас важливе місце у їх ефективності займають не лише правові, а й психологічні аспекти. І поліцейський, і особа-правопорушник повинні усвідомлювати свої права

та обов'язки, свою міру відповідальності за наслідки власної поведінки. Тому важливим є розуміння конфліктності характеру таких взаємин під час застосування поліцейських заходів. У цьому разі основним регулятором уникнення потенційних шкідливих наслідків є правова основа застосування превентивних та примусових заходів, яка б враховувала їх психологічні особливості. Поєднанню правових та психологічних аспектів поліцейських заходів присвячена ця стаття.

Проблеми правового регулювання застосування поліцейських заходів постійно були об'єктом досліджень багатьох учених, як-от О. Бандурка, А. Комзюк, К. Ізбаш, А. Собакар, М. Ковалів, М. Лошицький та ін.

Слід зазначити, що одним із перших вітчизняних фахівців-адміністративістів, котрий досліджував правові аспекти застосування поліцейських заходів, був А. Комзюк, який здебільшого

свої дослідження присвячував заходам адміністративного примусу.

Окремі науковці присвячували свої праці застосуванню поліцією зброї, і здійснювали це в межах кримінально-правових досліджень (І. Колб), розглядаючи її застосування для нейтралізації злочинів.

Як гадають інші, застосування поліцейських заходів є допустимим стосовно злочинців, і вони намагалися розглядати проблему в контексті забезпечення заходів кримінального процесуального характеру.

На наш погляд, питання застосування поліцейських заходів є, насамперед, проблемою адміністративно-правового характеру. Проте, на відміну від досліджень у галузях юридичної психології та кримінального права, малодослідженими залишаються психологічні аспекти застосування цих заходів.

Метою статті є визначення окремих проблем застосування поліцейських заходів та врахування їх психологічної складової в процесі правового регулювання.

1. Психологічна складова у нормах про вимоги до поліцейських заходів

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» (далі – Закон) визначено поняття поліцейського заходу: «Поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень» [1].

Особливість характеру зазначених заходів визначається виключним правом поліцейського обмежувати відповідні права і свободи людини. Те, що дозволено поліцейському (працівникам правоохоронних органів), заборонено іншим суб'єктам, які наділені владними повноваженнями, та є для нього одночасно обов'язком. У разі виникнення обставин, що зумовлюють потребу в застосуванні поліцейських заходів, усі інші суб'єкти зобов'язані звернутися по допомогу до поліцейського.

Згідно зі статтею 31 Закону «Про Національну поліцію» поліцією можуть застосовуватися такі превентивні поліцейські заходи: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів вну-

трішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування [1].

Щодо застосування превентивних заходів поліцією, на наш погляд, найбільш дискусійним у правовому та психологічному плані є неврегульованість у Законі поняття (або словосполучення) як-от «достатні підстави вважати...» [1]. Такі підстави є законною причиною для перевірки документів; опитування; поверхневої перевірки і огляду; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; а також для уникнення необхідності виконання поліцейськими певних обов'язкових дій під час поліцейського піклування. Зрозуміло, що багатоманітність службових ситуацій не дає шансів на законодавчому рівні включити конкретні випадки прийняття рішень поліцейськими до категорії «достатніх підстав», проте це зумовлює, з одного боку, можливість певних зловживань своїми правами працівниками правоохоронного органу, а з іншого – може негативно впливати на психічні процеси поліцейського за необхідності прийняття вольових рішень про застосування поліцейського заходу.

Навіть саме словосполучення в Законі передбачене у формі множини. То чи означає це те, що має бути кілька підстав для застосування поліцейського заходу, чи досить буде однієї підстави, але вона має бути «достатньою»? Що таке достатність причини тощо? Наприклад, у доволі резонансній, з погляду реформування поліції, статті 35 Закону «Зупинення транспортного засобу» термін «достатні підстави» відсутній, і лише використовується термін «очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу» [1].

Окрім цього, під час виконання повноважень, згідно зі статтею 42 Закону, поліція уповноважена застосовувати такі заходи примусу: 1) фізичний вплив (сила); 2) застосування спеціальних засобів; 3) застосування вогнепальної зброї [1]. А статтею 29 Закону передбачено вимоги до поліцейського заходу, згідно з якими поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції і має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним [1].

Законність – це режим (стан) відповідності суспільних відносин законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється внаслідок їх неухильного вико-

нання всіма суб'єктами права [2, с. 67]. Тобто законність заходу передбачено як таку, що визначена законом. А поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж ті, що визначені законами України [1]. Тому пропонуємо розглядати законність застосування поліцейського заходу як такого, що здійснюється на підставі закону, в межах закону та з метою, яку встановив законодавець.

Слід зауважити, що до прийняття нового закону про поліцію, якраз щодо законності виникали дискусії, які відбувалися довкола спеціальних засобів (на той час міліції), перелік та порядок застосування яких був затверджений лише у підзаконному нормативному акті, постанові Кабінету Міністрів України. Тому сучасні положення Закону не викликають жодних претензій. Кожен поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм чинного законодавства, приписів, які визначають зміст і характер його повноважень.

Проблеми, які можуть виникати у поліцейських із дотриманням ними вимог законності під час застосування поліцейських заходів, пов'язані з фактичними знаннями нормативних приписів, правильним трактуванням положень закону в конкретних ситуаціях та здатністю відтворити ці норми у пам'яті в екстремальних ситуаціях. Звісно, що важливим чинником у цьому випадку буде якісна, професійна, зокрема професійно-психологічна підготовка, досвід та розвиток професійно орієнтованих психічних процесів, як-то відчуття, сприймання, увага, уява, мислення та пам'ять.

Далі Закон передбачає, що обраний поліцейський захід має бути необхідним, тобто таким, коли для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід, або його застосування буде неефективним, а також, якщо такий захід заподіє найменшу шкоду й адресату заходу, й іншим особам [1].

Ми вважаємо, що з правового погляду, поліцейський має певний «простір» для вибору необхідного заходу, серед можливих до застосування в конкретній ситуації, що залежить від правильної оцінки ризиків, насамперед, особистій безпеці поліцейського, безпеці інших осіб, і надалі, безпеці правопорушника. У психологічному плані складність дотримання поліцейським вимог необхідності заходу полягає у неможливості передбачити характер подальшої поведінки особи, щодо якої він застосовується, браку часу для того, щоб зіставити реальні ризики особистій безпеці під час обрання відповідного заходу.

Наступною характеристикою застосування поліцейського заходу є його пропорційність,

тобто, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави внаслідок такого застосування, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди [1]. Проблемним, з погляду правової оцінки пропорційності заходу, є відсутність будь-якої шкали порівняння оцінки благ, які підлягають захисту, та заподіяваної шкоди. Низка досліджень адміністративно-правової та кримінально-правової науки, пов'язана з кваліфікацією дій особи у стані необхідної оборони та крайньої необхідності, дає певну інформацію для визначення правомірності дій працівника поліції при застосуванні поліцейських заходів. Проте, з психологічного погляду, поліцейському часто доводиться діяти лише інтуїтивно, як-от розраховувати свою фізичну силу під час її застосування до агресивного правопорушника, не володіючи жодною попередньою інформацією про його фізичні дані та можливості під час опору. Це може призвести або до загроз особистій безпеці, або до сприйняття в подальшому дій поліцейського як непропорційних загрози та їх подальшого оскарження.

Ще однією вимогою до поліцейського заходу є його ефективність, тобто обрання заходу, застосування якого забезпечує виконання повноважень поліції. На наш погляд, така ознака не дає чіткого визначення виду поліцейського заходу і, теоретично, може передбачати будь-який із них, головне, щоб він дозволяв досягнути поставленої мети, наприклад припинити правопорушення.

А наступним положенням Закону визначено, що поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, або якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною, або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні такого заходу [1]. І саме ця норма не викликає дискусій щодо можливостей її виконання.

Зазначені вимоги до поліцейських заходів, насамперед, дають можливість охарактеризувати заходи поліцейського примусу. Саме комплексний підхід, із дотриманням усіх вимог до поліцейського заходу, є запорукою його правомірності. Але щоразу результат залежатиме також від індивідуально-психологічних характеристик працівника поліції.

2. Особливості комунікації в умовах застосування примусових поліцейських заходів

Зі щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Л. Денісової про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік

впливає, що «під час моніторингових візитів НПМ (Національного превентивного механізму – авт.) виявлено факти отримання тілесних ушкоджень усіх видів, надмірного застосування засобів фіксації та спеціальних засобів для стримування осіб, які перебувають у місцях несвободи, тривалої ізоляції у непристосованих приміщеннях, ненадання знеболювальних препаратів важкохворим з больовим синдромом, зокрема на онкологічні хвороби. Водночас в багатьох випадках отримання тілесних ушкоджень не фіксується, а потерпілим не надається медична допомога, як це передбачено Керівними принципами ООН з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань, інших жорстоких та таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання та чинними нормативно-правовими актами. Під час моніторингових візитів виявлено випадки надмірного застосування сили працівниками поліції під час затримання громадян. Це підтверджується також наявністю у 2020 році звернень 852 осіб до ЗОЗ (закладів охорони здоров'я – авт.), де в поясненнях щодо причин і обставин отримання травм ними зазначалося про нанесення їх працівниками органів поліції під час затримання. За цими фактами до ЄРДР внесено відомості, за якими розпочато досудове розслідування у 203 кримінальних провадженнях» [3].

А отже, виникає питання про те, які причини протиправних дій поліцейських під час застосування поліцейських заходів, та які шляхи їх усунення?

Як вважають науковці, головними психологічними особливостями поліцейської діяльності є:

1) надмірна правова регламентація професійної поведінки поліцейського та прийняття ним рішень. Усі порушення закону є неприпустимими, і, насамперед, свідчать про непрофесіоналізм поліцейського;

2) владний характер діяльності, що вимагає точності під час виконання правових приписів. Усе зумовлює формування спрямованості особистості поліцейського, а відтак формує його правосвідомість та визначає високий рівень соціалізації і відповідальності перед громадою та суспільством;

3) фактор екстремальності у професійній діяльності, однаковість функцій, висока напруженість та робота в умовах дефіциту часу, протидія з боку інших осіб, ігнорування особами правових норм, проблемами комунікації з населенням;

4) нетиповий характер праці, наявність психічних перевантажень, неритмічність режиму дня, брак відпочинку, стан психіч-

ної напруженості, емоційні перевантаження, з можливими наслідками у вигляді нервових розладів чи захворювань;

5) вимушена процесуальна самостійність з високим ступенем відповідальності [4, с. 25].

Щодо превентивної діяльності поліцейських, то вона також характеризується певними негативними особливостями. До них відносять: підвищений рівень психологічної напруги, конфліктність, обмеженість часовими межами, наявність субординації, негативного ставлення з боку громадян.

Тому, як ще один напрям підвищення ефективності діяльності поліцейських, В. Литвин пропонує розробити методичні рекомендації, які б чітко визначали психологічні аспекти проведення профілактичних та превентивних заходів із застосуванням правил комунікації. Авторка схиляється до думки, що в таких рекомендаціях мають бути висвітлені головні компоненти успішної комунікації з особою чи групою осіб, основні етичні правила спілкування поліцейського з різними категоріями населення та основні принципи, на яких ґрунтується професійна комунікація (принципи шанобливого ставлення до колег, тактовності, доброзичливості, пунктуальності, вміння тримати себе в рамках загальноприйнятих правил пристойності, скромності, точності, вмінні контролювати свій емоційний стан), щоб сприяти ефективності комунікації в службовій діяльності. Водночас у рекомендаціях вона пропонує надати загальну характеристику конфліктів у професійній діяльності та головні причини конфліктів, які виникають (протилежність соціальної орієнтації, відмінність ідеологічних та соціально-економічних переконань, різні морально-етичні принципи, управлінські, функціональні, організаційні та ситуативні причини) [5, с. 131].

Аналізуючи вказані пропозиції, хочемо зауважити, що такі рекомендації справді необхідні. Проте, на наш погляд, більш нагальною є потреба вдосконалення саме правових норм, зокрема Закону, в частині запровадження комунікаційного алгоритму дій поліцейського під час застосування поліцейських заходів, а саме:

1. Визначення на нормативно-правовому рівні порядку та змісту законних вимог поліцейського до осіб під час застосування поліцейських заходів (короткі та зрозумілі фрази, спрямовані на припинення правопорушення та/або забезпечення особистої безпеки поліцейського та безпеки інших осіб).

2. Роз'яснення виду, причин та підстав застосування поліцейського заходу, прав та обов'язків правопорушника чи іншої особи.

3. Систематизація та передбачення на нормативному рівні усіх випадків, коли застосування поліцейських заходів здійснюватиметься без попереджень, з подальшим роз'ясненням підстав, прав та обов'язків правопорушника тощо.

Важливими є універсальність, лаконічність і чіткість такого алгоритму. Поліцейський не повинен бути переобтяжений необхідністю тривалого роз'яснення причин застосування поліцейського заходу, проте інформація має бути достатньою для їх розуміння. Також факт закріплення цього алгоритму на рівні Закону повинен стати причиною для усвідомлення громадянами обов'язку поліцейського щоразу діяти однаково, згідно з приписами відповідних норм. Це, своєю чергою, має зняти надмірну індивідуалізацію сприйняття претензій поліції правопорушниками та призвести до зменшення конфліктності, оскільки будь-які тривалі дискусії призводять до включення емоційної складової у комунікацію. Заразом має бути забезпечено усі права та свободи осіб, зокрема право на пояснення своєї поведінки та на оскарження дій поліцейських.

Висновки

Вирішення проблем поліцейської діяльності в Україні потребує проведення системних наукових досліджень, які мають на меті вдосконалення норм законодавства, що регламентують порядок застосування поліцейських заходів.

Адміністративно-правові аспекти цього питання недостатньо мірою враховують психологічну складову в діях поліцейського під час виконання ними своїх обов'язків. А саме, положення Закону не визначають окремі терміни, зокрема як-от «достатні підстави вважати...» за необхідності прийняття рішення про застосування поліцейського заходу. Такі підстави, на наш погляд, кількісно та якісно доцільно відобразити у Законі. Враховуючи складність закріплення усіх можливих підстав

на нормативному рівні, необхідно відзначити, що саме внутрішнє переконання поліцейського про наявність хоча б однієї достатньої підстави слугуватиме обґрунтуванням, а відтак впливатиме на психологічну готовність до застосування поліцейського заходу. Тому це питання потребує додаткового опрацювання та внесення законодавчих змін.

Незважаючи на нетривалий час дії Закону, відбуваються певні дискусії щодо ефективності механізму застосування поліцейських заходів. Складність дотримання поліцейським вимог «необхідності заходу» полягає у неможливості передбачити характер подальшої поведінки особи, щодо якої він застосовується, браку часу для того, щоб зіставити реальні ризики особистій безпеці під час обрання відповідного заходу. Також у психологічному плані, поліцейському часто доводиться діяти лише інтуїтивно, як-от розраховувати свою фізичну силу під час її застосування до агресивного правопорушника, не володіючи жодною попередньою інформацією про його фізичні дані під час опору. Це може призвести або до загроз особистій безпеці працівника поліції, або до сприйняття в подальшому дій поліцейського як непропорційних загрозі та їх подальшого оскарження. Тому важливою є структуризація загроз поліцейському, а оголення вогнепальної зброї (чи приведення в готовність спецзасобу) не повинно вважатися непропорційним та не необхідним поліцейським заходом в умовах значної психологічної напруженості чи реального конфлікту. Отож для мінімізації можливих негативних наслідків під час застосування поліцейських заходів доцільною є розробка та закріплення на законодавчому рівні комунікаційного алгоритму дій поліцейського, основними вимогами до якого є універсальність, лаконічність і чіткість.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Марушій О. А. Сутність законності у сфері державного управління та гарантій її дотримання. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2134/vnulpurn20158241310.pdf>
3. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік. URL: <https://mvs.gov.ua/upload/document/Ro93g3MaqXSvbW3hNew1nINvDVEPM4muuhpacjb4.pdf>
4. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О. О. Євдокімова та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Х. : НУВС, 2018. 426 с.
5. Литвин В. В. Психолого-правові засади удосконалення професійної діяльності поліцейських патрульної поліції : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Національна академія внутрішніх справ. К., 2019. 261 с.

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy [About National Police: Law of Ukraine] vid 02.07.2015 № 580-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukr.].
2. Marushii, O. A. Sutnist zakonnosti u sferi derzhavnoho upravlinnia ta harantii yii dotrymanna [The essence of legality in the field of public administration and guarantees of its observance]. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2134/vnulpurn20158241310.pdf> [in Ukr.].
3. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini za 2020 rik [Annual report of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights on the state of observance and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine during 2020]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/upload/document/Ro93g3MaqXSvbW3hNew1nINvDVEPM4muuhpacjb4.pdf> [in Ukr.].
4. Yevdokimova, O. O. ta in. (2018). Psykholohiia u profesiinii diialnosti politsii [Psychology in the professional activity of the police]. Za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv: NUVS [in Ukr.].
5. Lytvyn, V. V. (2019). Psykholoho-pravovi zasady udoskonaleння profesiinoi diialnosti politseiskykh patrolnoi politsii [Psychological and legal principles of improving the professional activities of patrol police officers]. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 10.09.2021

прийнята до друку 21.11.2021

The article: is received 10.09.2021

is accepted 21.11.2021

UDC (УДК) 159.9.072.4

Борисенко Оксана Михайлівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри теоретичної психології
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)

e-mail: oksborysenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5511-5524

ПРИЧИНИ КОНТРОЛЮЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У МАТЕРІВ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. Розкрито причини контролюючої поведінки в матерів дітей раннього підліткового віку для ліпшого розуміння цієї проблематики з можливістю в подальшому корекції певних аспектів виховання. З'ясовано, які саме чинники впливають на формування такої поведінки матерів дітей-підлітків, адже батьківський контроль впливає на розвиток особистості дитини, на формування самосприйняття, самооцінку, самоцінність та її ставлення до самої себе і світу загалом.

Ключові поняття: контролююча поведінка матерів, діти раннього підліткового віку, дисфункційні схеми, проблемна поведінка, виховання дітей.

Borysenko Oksana,

PhD (Psychology),
Associate Professor of the Department of Theoretical Psychology,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)

e-mail: oksborysenko@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5511-5524

CAUSES OF CONTROLLING BEHAVIOR AMONG MOTHERS OF ADOLESCENTS

Abstract. The reasons of controlling behavior that is characteristic for mothers of early adolescents are revealed, for a better understanding of this issue with the possibility of further correction of certain aspects of upbringing. The aim of the article is to find out what factors influence the formation of controlling behavior of adolescents' mothers, because parental control greatly contributes to the development of the child's personality, influences the formation of self-perception, self-esteem, self-worth and attitude to himself and the world.

A YSQ – S3 questionnaire of a scheme-therapy, developed by Young and co-authors in 2003 was used in the study. This technique allows us to find out what dysfunctional schemes can cause maternal control behavior. It is known that dysfunctional schemes are defined as general models (patterns) of life that affect cognition, emotions, memories, behavior, peculiarities of perception of social situations and relationships with other people, and thus affect relationships with their own children.

According to this questionnaire, 18 schemes were identified, which are divided into five groups depending on the level of satisfaction of the basic needs of the respondent.

The object of this study is the mothers of teenage children, and the subject of the study are reasons that affect the controlling behavior of mothers of teenage children.

The research program includes a survey of adolescents' mothers in order to identify similar psychological patterns, which would indicate the common features of controlling mothers.

Analyzing the causes of controlling behavior, it was found out that the implementation of parental attitudes occurs due to their anxiety, neuroticism, inconsistency, conflict. That is, personal problems of mothers have a very strong influence on the problematic behavior in raising children. In general, anxiety, perfectionism and affectivity constitute the most typical triad of deviations in upbringing.

Key concepts: controlling behavior of mothers, children of early adolescence, dysfunctional schemes, problematic behavior, upbringing of children.

Вступ

На особливостях виховання дітей сьогодні зосереджена увага психологів, популяризаторів психології, матерів, які діляться досвідом. Нині є безліч літератури, як виховати емоційний чи соціальний інтелект у дитини, як розвинути її здібності та ін. Незважаючи на низку підказок та зусиль у вихованні, стосунки матерів і дітей не завжди можна назвати близькими, довірливими та спокійними. Вочевидь мати знання про виховання та розвиток дитини – це чудово, але це лише частина успіху, існують ще інші причини, які впливають на розвиток особистості дитини та на якісну взаємодію в сім'ї.

Метою статті є аналіз причин контролюючої поведінки матерів дітей підліткового віку.

1. Теоретична база дослідження

Аналіз наявних сьогодні робіт доводить, що є кілька способів класифікації стилів сімейного виховання залежно від рівня батьківського контролю. Найпоширеніші варіанти дещо розрізняються за типами, назвами, прийнятою термінологією. Популярними можна вважати класифікації Грейс Крайг, яка ґрунтується на працях Діани Баумрінд, Є. Маккобі і Д. Мартін. Ці автори фокусуються на двох факторах, що впливають на дитину у взаєминах із батьками – батьківській теплоті та батьківському контролі [1; 2; 3].

Виділяють три рівні батьківського контролю: низький, середній і високий відповідно до наступних стилів сімейного виховання (за Г. Крайг):

Авторитетний стиль передбачає високий рівень батьківського контролю, захоплення зростаючої автономії своїх дітей, теплі відносини з ними. Як результат – діти соціально адаптовані, впевнені в собі, здатні до самоконтролю, володіють високою самооцінкою. Рішення батьків не здаються довільними і несправедливими для дітей, тому вони легко погоджуються з ними. Д. Баумрінд у своїх працях називає такий стиль моделлю авторитетного батьківського контролю і зазначає, що діти за такої поведінки батьків упевнені в собі, мають високу самооцінку, у них розвинений самоконтроль і соціальні навички.

Для авторитарного стилю (владна модель за Д. Баумрінд) притаманний високий контроль: батьки чекають неухильного виконання своїх вимог, стосунки з дітьми холодні та відсторонені. Батьки мало спілкуються з дітьми, встановлюють жорсткі вимоги і правила, не допускають їх обговорення, не спонукають дітей висловлювати свою думку. Діти замкнуті, боязливі та похмурі, невибагливі та дратівливі. Дівчата здебільшого – пасивні й залежні, хлопчики – некеровані й агресивні.

Ліберальний стиль передбачає низький рівень контролю і теплі відносини: батьки мало або зовсім не регламентують поведінку дитини, хоча вони відкриті для спілкування з дітьми, але панівний напрям комунікації – від дитини до батьків [3].

Як вважає Д. Баумрінд, ліберальний стиль є моделлю гармонійної поведінки батьків, які настільки захоплюються демонстрацією «безумовної любові», що перестають виконувати безпосередньо батьківські функції, зокрема, встановлювати заборони для своїх дітей. Діти схильні до неслухняності та агресивності, поведуться неадекватно й імпульсивно, невибагливі до себе, в деяких випадках стають активними, рішучими та творчими людьми [1].

Індиферентний стиль (за Є. Є. Маккобі і Дж. Мартін) з низьким рівнем контролю і холодними відносинами: батьки не встановлюють для дітей жодних обмежень, байдужі до них, закриті для спілкування. Якщо байдужість поєднується з ворожістю, дитина виявляє руйнівні імпульси і схильність до агресії [3].

Є. Є. Маккобі включила в батьківський контроль такі компоненти: обмеження – встановлення меж дитячої агресії; вимогливість – очікування високого рівня відповідальності у дітей; строгість – примус до будь-чого; нав'язування – вплив на плани і стосунки дітей; довільний вияв влади [9].

Поняття «батьківський контроль» згідно з Т. В. Андреевою має відношення до вираженості у батьків заборонних тенденцій, що виражаються у вимогах підпорядкування правилам, виконання дітьми своїх обов'язків; це спроба впливати на діяльність дитини. У разі високого значення показника батьківського контролю перед дитиною ставлять низку обмежень, заборон, вимагають виконувати певні вказівки та дотримуватися певних обов'язків, не дають можливості слідувати власним бажанням і діяти згідно з власною волею [1].

Є. Г. Ейдемільер і В. Юстицкіс проаналізували такі різнополярні системи вимог-обов'язків:

– надмірність вимог-обов'язків – вимоги до дитини надто високі, не відповідають її можливостям, що збільшує ризик психічної травматизації;

– недостатність визначених вимог-обов'язків – дитина має мінімальну кількість обов'язків у родині, і батьки нерідко нарікають, що їй складно залучити до якоїсь справи у будинку [6].

А. І. Захаров виокремлює три види батьківського контролю: дозволяючий, помірний (поєднання суворості та дозволеності) і надмірний – обмежувальний (сувора дисципліна в сім'ї).

У дозволяючому контролі простежується відсутність заборон, починаючи від малого

потурання аж до повної нездатності батьків впоратися з почуттями дітей.

Помірний тип контролю передбачає поєднання твердості батьків, без надмірної принциповості і наполегливості, та відносну поступливість щодо бажань і вимог дітей, з огляду на обставини. Помірний тип контролю передбачає терпеливість до помилок й слабкостей дитини.

Надмірний контроль виявляється у прагненні батьків стежити за кожним кроком дитини. Він поширюється на їхню емоційну і рухову активність, на безпосередність у вираженні почуттів, приготування уроків і «вільне» проведення часу, яке в даному випадку значно скорочується. Нерідко контроль має характер тотальних заборон, коли забороняється без дозволу робити будь-що або навіть висловлювати свої бажання. Надмірна кількість контролю притаманна домінуючій гіперпротекції, за якої надмірна увага і турбота поєднуються з великою кількістю обмежень і заборон [7].

2. Дослідження причин контролюючої поведінки матерів дітей молодшого підліткового віку

Метою цього дослідження є виявити, які саме чинники впливають на формування контролюючої поведінки матерів дітей-підлітків.

Об'єктом дослідження відповідно є матері дітей підлітків, а предметом – причини, які впливають на контролюючу поведінку матерів дітей-підлітків.

Програма дослідження охоплює опитування матерів підлітків з метою виявлення схожих психологічних патернів, що б свідчило про спільні риси контролюючих матерів.

У дослідженні використано опитувальник YSQ – S3 зі схема-терапії, розроблений Янгом і співавторами у 2003 році [8]. Ця методика дає нам змогу дізнатись, які саме дисфункційні схеми можуть спричинювати контролюючу поведінку матерів. Як відомо, дисфункційні схеми визначають як загальні моделі (взірці, патерни) життя, які впливають на когніції, емоції, спогади, поведінку, особливості сприйняття соціальних ситуацій та стосунків з іншими людьми, отже, впливають, зокрема, і на стосунки з власними дітьми.

Згідно з цим опитувальником виявлено 18 схем, які об'єднуються в п'ять груп залежно від рівня задоволеності базових потреб опитуваного.

В опитуванні брали участь 36 жінок, які виховують дітей, зокрема й підліткового віку. Вікова категорія коливається в межах 30–45 років, матері належать до різного соціального статусу. Шестеро з них виховують дітей без чоловіків, решта заміжні. Одну дитину мають 19 матерів, 17 відповідно дві або три.

Згідно з результатами кластерного аналізу за досліджуваними (метод к-середніх) є змога виявити дві групи (кластери) матерів. Вони за результатами порівняльного аналізу відрізняються за такими показниками: до кластеру 1 увійшли ті досліджувані, яким притаманні вищі бали при *Wilks'Lambda* 0,07 за шкалами «Схема некомпетентності та неминучості невдач» ($p=0,000$; $M=13,167$), «Схема емоційної депривації» ($p=0,000$; $M=11,333$), «Схема покинення/нестабільності стосунків» ($p=0,000$; $M=20,833$), «Схема недовіри, скривдження» ($p=0,000$; $M=12,833$), «Схема дефективності/сорому» ($p=0,000$; $M=4,167$), «Схема залежності/безпорадності» ($p=0,000$; $M=10,500$), «Схема очікування на катастрофу (вразливості до кривди та хворіб)» ($p=0,000$; $M=15,500$), «Схема злиття/ невідокремленості особистої ідентичності» ($p=0,000$; $M=18,250$), «Схема підкорення» ($p=0,000$; $M=16,667$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=44,083$), «Схема емоційної інгібіції» ($p=0,000$; $M=15,167$), «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=30,833$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=22,000$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=30,917$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=28,833$), «Схема негативізму/песимізму» ($p=0,000$; $M=25,750$), «Схема покарання» ($p=0,000$; $M=21,833$).

Отже ми можемо припустити, що матері, які потрапили до цього кластеру, є більш емоційно вразливі, можливо, мали більш сильно виражений негативний досвід у минулому, що відобразився на формуванні в них сильніших дисфункційних патернів життя, які впливають на їхні когніції, особливості сприйняття соціальних ситуацій, спогади, поведінку, стосунки зокрема з дітьми. Зазвичай, згідно зі схемами-опитувальниками Янга [8] більш високі бали з багатьох схем отримують люди з важкими розладами особистості. Особи, в яких є труднощі лише в деяких життєвих сферах, що не відповідають діагностичним критеріям розладів, одержують високі бали лише за однією або ж кількома схемами. Тому ми можемо сказати, що матері першого кластеру потребують додаткової клінічної діагностики, щоб зрозуміти, наскільки об'єктивно ці опитувальники відображають ступінь їхньої схильності до виявів психопатологічної дисфункційності. Адже за наявності будь-яких психічних розладів, наприклад генералізованого тривожного розладу, розладу тривоги за здоров'я, депресії, ПТСР, розладів особистості тощо особам набагато складніше осмислити свої копінг-стратегії в контексті адаптації до травматичного досвіду минулого й отримати емоційно-корегуючий

досвід, що дав би можливість задовільнити свої базові психологічні проблеми, а також основні психологічні потреби своїх дітей, зокрема через контролюючу поведінку.

Кластер 2 об'єднав осіб, які набрали нижчі бали за шкалами «Схема некомпетентності та неминучості невдач» ($p=0,000$; $M=0,833$), «Схема емоційної депривації» ($p=0,000$; $M=2,250$), «Схема покинення/нестабільності стосунків» ($p=0,000$; $M=2,417$), «Схема недовіри, скривдження» ($p=0,000$; $M=4,625$), «Схема дефективності/сорому» ($p=0,000$; $M=0,167$), «Схема залежності/безпорадності» ($p=0,000$; $M=0,583$), «Схема очікування на катастрофу (вразливості до кривди та хворіб)» ($p=0,000$; $M=0,917$), «Схема злиття/невідокремленості особистої ідентичності» ($p=0,000$; $M=1,458$), «Схема підкорення» ($p=0,000$; $M=1,417$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=6,500$), «Схема емоційної інгібіції» ($p=0,000$; $M=2,583$), «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=11,292$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=6,042$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема негативізму/песимізму» ($p=0,000$; $M=4,500$), «Схема покарання» ($p=0,000$; $M=3,000$).

Матері, які потрапили до такого кластеру, мають більш здорові, порівняно з першим кластером, моделі поведінки, побудови стосунків, зокрема і з дітьми. Ми припускаємо, що ця група матерів має більш задоволені базові психологічні потреби, а це означає, що вони не потребують роботи з незціленим травматичним досвідом свого дитинства і мають здоровіше самосприйняття, вміють сформувати стосунки з дітьми, які не спричиняють страждання останнім, мають кращу якість життя та відчуття задоволеності від цього. Отож виходить, що матері з цього кластеру не потребують настільки сильно, як в першому кластері, психотерапевтичних втручань і спроможні реалістично дивитись на себе і своє життя, а також виконувати батьківські обов'язки.

Однак слід зазначити, що за схемами «Схема надвисоких стандартів/гіперкритичності» ($p=0,000$; $M=11,292$), «Схема особливого статусу і прав» ($p=0,000$; $M=8,875$), «Схема самопожертви» ($p=0,000$; $M=6,500$), «Схема недостатнього самоконтролю/самодисципліни» ($p=0,000$; $M=6,042$), «Схема пошуку визнання» ($p=0,000$; $M=8,875$) матері з цього кластеру мають доволі високі бали (хоча й набагато нижчі порівняно з матерями з першого кластеру) і це могло б свідчити про те, що ці схеми можуть деякою мірою впливати на причини контролюючої поведінки матерів дітей раннього підліткового віку.

Як бачимо, досліджуванні особи мають різні показники емоційної вразливості згідно з результатами проведеного дослідження. Тому ми вважаємо, що перший кластер варто назвати кластером, який об'єднує матерів з більш вираженими дисфункційними схемами, а другий, відповідно, що об'єднує матерів з менш вираженими дисфункційними схемами.

Виділені нами групи осіб мають високий рівень коректності класифікації відповідно до результатів дискримінантного аналізу. Зокрема з тих, кому притаманні більш виражені дисфункційні схеми, коректно прокласифіковано досліджуваних 12 (33%); тим, кому притаманні менш виражені дисфункційні схеми – 24 особи (67%).

Таке відсоткове співвідношення, дає нам можливість стверджувати, що в такій вибірці здебільшого присутні матері, які спроможні самі потурбуватися про задоволення своїх базових потреб і виховувати дітей у здоровий спосіб, навіть маючи контролюючу поведінку.

Бажання контролювати, зокрема і власних дітей, має глибинні коріння, які дуже часто пов'язані зі страхами і тривогами щодо осудження з боку інших або зі схемою некомпетентності. Звичайно, іноді це допомагає, щоб зробити все якомога ліпше, проте може перейти в перфекціонізм. Така поведінка заважає нормальному спілкуванню з близькими людьми, не дає розслабитись і отримувати задоволення від життя. А діти взагалі не розуміють, чому постійно треба у всьому намагатися бути найкращими і чому не можна іноді просто отримувати задоволення від самого процесу виконання того чи іншого завдання. Контроль, звичайно, необхідний, а надто у вихованні. Питання виникає не про потребу, а про її ступінь у родинно-батьківських стосунках. Якщо це спричинює часті конфлікти, то матерям слід замислитися над питаннями: «Чому так важливо контролювати саме цю ситуацію? Що дає контроль, що ви отримуєте завдяки цьому? Чи ви отримуєте саме те, чого прагнули? Якщо «відпустити» ситуацію, чи не виникне відчуття свободи? Те, що ви зараз намагаєтесь контролювати, це точно ваша справа? Що страшного станеться, якщо ви відмовитесь контролювати ситуацію? Чи дійсно наслідки настільки страшні?»

Висновки

На основі аналізу науково-психологічної літератури виокремлено основні напрями та підходи до проблеми контролю в психологічній науці. Встановлено, що батьківський контроль щодо дітей, звісно ж є одним з основних засобів соціалізації та умов формування само-

сприйняття. Умовно контроль поділяється на відношення батьків до дисципліни і конкретний вираз цього через санкції (погрози, покарання, обмеження, стимуляція, осудливе ставлення). Будь-яка конкретна поведінка батьків займає місце між двома крайніми точками: від надання повної автономії до цілковитого підкорення волі батьків. Проаналізувавши причини контролюючої поведінки, ми дослідили, що реалізація батьківських установок відбувається через їхню тривожність, невротичність, непослідовність, конфліктність. Тобто особистісні проблеми матерів впливають на проблемну поведінку у вихованні дітей. Загалом тривожність, перфекціонізм і афективність становлять найбільш типову триаду відхилень у вихованні.

З огляду на результати нашого дослідження, емпірично з'ясовано, що причини

контролюючої поведінки матерів цілковито залежать від особистісних психологічних якостей самих матерів, від рівня задоволеності їхніх базових потреб. Отож виявлено, що чим сильніше в матерів виявляються дисфункційні схеми, тим менше вони намагаються контролювати своїх дітей і більше схиляються до ліберального стилю в процесі виховання. Водночас матері з менш вираженими дисфункційними схемами контролюють своїх дітей, водночас використовуючи переважно авторитарні методи виховання. Але в будь-якому разі дисфункційні схеми пов'язані з потребою матерів здійснювати контролюючу поведінку. Тому що, як відомо, контролююча поведінка спричинена страхами, які є в кожній людини, а надто із незадоволеними чи не до кінця задоволеними базовими психологічними потребами.

Список використаних джерел

1. Байярд Р., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. Практическое руководство для отчаявшихся родителей. Москва : Академический проект, 2015. 208 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. 2016. 431 с.
3. Ільїн Е. П. Психологія дорослості. URL: <http://psychologis.com.ua/11-14.htm>
4. Maccoby E., Jacklin C. The Psychology of Sex Differences. – Stanford Univ. Press, 1974.
5. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2004. 244 с.
6. Ейдеміллер Є. Г., Юстицкіс В. Детская психиатрия. СПб. : Питер, 2005. 1120 с.
7. Захаров А. І. Происхождение детских неврозов и психотерапия. Неврозы у детей и подростков. Анамнез, этиология и патогенез. СПб. : Каро, 2006. 672 с.
8. Арнц А. Схема-терапия: модель роботи з частками / А. Арнц, Г. Якоб. Львів : Свічадо, 2014. 246 с.
9. Rizzo K., Schiffrin H., & Liss M. Insight into the parenthood paradox: mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of child and family studies*, 2013 pp.
10. Wang M., Kenny S. Longitudinal links between fathers and mothers harsh verbal discipline and adolescents conduct problems and depressive symptoms. *Child development*, 2014.

References

1. Bajyard, R., & Bajyard, D. (2015). Vash bespokojny'j podrostok [Your restless teenager]. *Prakticheskoe rukovodstvo dlya otchayavshikhsya roditelej*. Moskva : Akademicheskij proekt [in Russ.].
2. Bendas, T. V. (2016). Gendernaya psikhologiya [Gender psychology] [in Russ.].
3. І'l'yin, E. P. Psikhologi'ya doroslosti' [Psychology of adulthood]. Retrieved from <http://psychologis.com.ua/11-14.htm> [in Ukr.].
4. Maccoby, E., & Jacklin, C. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford Univ. Press.
5. Andreeva, T. V. (2004). Semejnaya psikhologiya [Family psychology]. Pb.: Rech [in Russ.].
6. Ejdemі'ller, Ye. G. & Yusticzkis, V. (2005). Detskaya psikhiatriya [Child psychiatry]. SPb. : Piter [in Russ.].
7. Zakharov, A. I. (2006). Proiskhozhdenie detskikh nevrozov i psikhoterapiya. Nevrozy' u detej i podrostkov. Anamnez, e'tiologiya i patogenez [The origin of childhood neuroses and psychotherapy. Neuroses in children and adolescents. History, etiology and pathogenesis]. Sankt-Peterburg : Karo [in Russ.].
8. Arncz, A. (2014). Shkema-terapi'ya: model' roboti z chastkami [Scheme-therapy: model of work with particles]. L'vi'v: Svi'chado [in Russ.].
9. Rizzo, K., Schiffrin, H. & Liss, M. (2013). Insight into the parenthood paradox: mental health outcomes of intensive mothering. *Journal of child and family studies*.
10. Wang, M. & Kenny, S. (2014). Longitudinal links between fathers and mothers harsh verbal discipline and adolescents conduct problems and depressive symptoms». *Child development*.

Стаття: надійшла до редакції 10.09.2021

прийнята до друку 19.11.2021

The article: is received 10.09.2021

is accepted 19.11.2021

ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десятикової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (JEL Classification; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий **e-mail** автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами.

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому разі, якщо вона містить новизну і становить інтерес з погляду поданої статті.

За потреби підготувати Анотацію (Abstract), яка б відповідала зазначеним вище вимогам і була викладена якісною англійською мовою, автор може звернутися до редакції, працівники якої виконають цю роботу за окрему плату.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут треба виділити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962)).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Metі та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора (співавторів)*: повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друківані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей

одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті ЛьвДУВС (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають встановленим вимогам і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити для оплати за публікацію статті можуть змінюватися, тому повідомляються авторові окремо, як і сума вартості оплати, що залежить від обсягу статті та наданих послуг (наприклад, переклад, оформлення літератури тощо).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
(місто, країна)
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
(city, country)
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyakі pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrainy [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
"SOCIAL & LEGAL STUDIOS"**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine "Social & legal studios" (hereinafter – the Magazine) *directly or by e-mail*.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine No. 7-05 / 1 dated 15 January 2003 "On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine", namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

EVERYTHING that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian.

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*),

conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

If the author is not able to prepare the Abstract that would meet the mentioned above requirements and would be presented in high quality English, the author may apply to the editors and it will be done for an additional fee.

4.6. Introduction includes:

– the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);

– the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);

– the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

– *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);

– *external recommendation of the doctor of sciences* in the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;

– *payment receipt of publication (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board)*.

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided

that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University for payment of the publication may change, so the author is notified separately, as well as the amount of the cost of payment, which depends on the volume of the article and the services provided (translation, literature, etc.).

The printed copy of the Journal is sent via the "Nova Poshta" at the expense of the payee.

Structure of the article (sample):

UDC ____

JEL Classification: _____

In Ukrainian:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:**In English:**Surname, name of the author,**

degree,

academic rank,

position

(city, country)

e-mail:

ORCID ID:

ARTICLE TITLE**Abstract.****Key concepts:****Introduction****1. Title of the section****2. Title of the section****3. Title of the section****Conclusions****References** (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015). Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine]. *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Панкевич О. З., Гаврильців М. Т. КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЙОГО МІСЦЯ В СУЧАСНОМУ МЕХАНІЗМІ ДЕРЖАВИ	12
Онишко О. Б. ІНСТИТУТ ІНТЕРПЕЛЯЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	20
Дуфенюк О. М. РАДЯНСЬКИЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ: БАЛАНСУВАННЯ МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНИМ	28
Гурковський М. П., Герман О. В. КУРСАНТИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВИХ ВІДНОСИН	41
Сибірна Р. І. ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАУКОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ	49

Розділ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Нєвяровска Д. АНАЛІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ АСПЕКТІВ ОПИТУВАННЯ ДІТЕЙ, ЩО СТАЛИ ЖЕРТВАМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ВІДПОВІДНО ДО КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА	57
Ладиченко В. В., Головка Л. О., Висоцький В. М. ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ	62
Мовчан А. В., Яблонський Р. С. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	69
Басиста І. В., Йосифович Д. І. ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ ПРОКУРОРА ПОДАВАТИ КАСАЦІЙНУ СКАРГУ В ЧАСТИНІ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ, ЗАЯВЛЕНОГО ПОТЕРПЛИМ – ФІЗИЧНОЮ ОСОБОЮ	76
Єсімов С. С., Боровікова В. С. ДОЗВІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ	83
Теслюк Я. О. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ ОКРЕМИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОРУПЦІЄЮ, ТА КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	90

Булачек В. Р. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, СКОСНІ У СФЕРІ СІМЕЙНО-ПОБУТОВИХ ВІДНОСИН	96
Навроцька В. В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДУ ТА ВИРІШЕННЯ З'ЄДНАНОГО ПОЗОВУ	102
Матоліч В. В. УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ТАЄМНИЦІ	109

Розділ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Копитко М. І., Заверуха Д. А. КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ІНДУСТРІЇ 4.0 НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ	117
Пушак Я. Я., Максимчук М. В. БЕЗПЕКОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОТИДІЇ ЕКСКЛЮЗІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ	123
Леськів Г. З., Левків Г. Я., Гобела В. В. ХАРАКТЕРИСТИКА САМОМЕНЕДЖМЕНТУ І ЙОГО СТРУКТУРНОЇ СУТНОСТІ	132
Марченко О. М., Оробчук М. Г. СУЧАСНІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	137
Рижкова А. А., Вінічук М. В., Бойко О. Т. РОЛЬ ОФШОРІВ У СИСТЕМІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	148
Подоляка А. М., Колісніченко Р. М., Сюр Н. В., Гора А. В. ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ	155
Яворська Т. В. НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЗАГРОЗ ТА ВИКЛИКІВ	164
Щадило М. І. ХАРАКТЕРИСТИКА КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	171

Розділ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Ковальчук З. Я. ОСОБИСТІСНА РЕФЛЕКСІЯ В УМОВАХ ПОСТІЙНИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН	177
--	-----

Федоров О. В., Цумарєв М. І., Лебедєв О. П. ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ, ЮРИДИЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У БІЗНЕС-ТРЕНІНГАХ	184
Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР	190
Козут Я. М., Пряхіна Н. О., Жидецький Ю. Ц. ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЗАХОДІВ	197
Борисенко О. М. ПРИЧИНИ КОНТРОЛЮЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У МАТЕРІВ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	204
ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»	209

Contents

Chapter 1

THEORETICAL AND APPLIED PROBLEMS OF LAW

<i>Pankevych O., Havryltsiv M.</i> THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: SOME DISCUSSION QUESTIONS ABOUT ITS PLACE IN THE MODERN STATE MECHANISM	12
<i>Onyshko O.</i> INSTITUTE OF INTERPELLATION: PROSPECTS OF INTRODUCTION IN UKRAINE	20
<i>Dufeniuk O.</i> SOVIET AND POST-SOVIET CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE: BALANCING BETWEEN THE PAST AND THE PRESENT	28
<i>Hurkovskiy M., Herman O.</i> CADETS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE AS SUBJECTS OF PUBLIC SERVICE RELATIONS	41
<i>Sybirna R.</i> PECULIARITIES OF ANALYTICAL ACTIVITY IN SCIENTIFIC RESEARCH	49

Chapter 2

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

<i>Niewiarowska D.</i> ANALYSIS OF THE MOST IMPORTANT ASPECTS OF INTERVIEWING A CHILD VICTIMS OF TRAFFICKING IN THE LIGHT OF POLISH CRIMINAL PROCEDURE	57
<i>Ladychenko V., Golovko L., Vysotskyi V.</i> COMBATING DOMESTIC VIOLENCE IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES	62
<i>Movchan A., Yablonskyi R.</i> CURRENT PROBLEMS OF SYSTEM IMPROVEMENT COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE	69
<i>Basysta I., Yosyfovych D.</i> REGARDING THE POWERS OF THE PROSECUTOR TO FILE A CASSATION APPEAL IN PART OF THE CIVIL SUIT RESOLUTION INITIATED BY A VICTIM – INDIVIDUAL	76
<i>Yesimov S., Borovikova V.</i> LICENSING ACTIVITIES IN THE FIELD OF PROVISION OF TELECOMMUNICATIONS	83
<i>Teslyuk Y.</i> PROBLEMATIC ISSUES OF DIFFERENTIATION BETWEEN SPECIFIC OFFENSES RELATED TO CORRUPTION AND CORRUPTION OFFENSES	90

<i>Bulachek V.</i> ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR COMMITTED OFFENSES IN THE FIELD OF FAMILY AND DOMESTIC RELATIONS	96
<i>Navrotska V.</i> PROBLEMATIC ISSUES OF CONSIDERATION AND SOLVING OF THE JOINED CLAIM	102
<i>Matolych V.</i> IMPROVEMENT OF CRIMINAL PROCEDURAL MEANS OF PROVING IN ORDER TO PROTECT PROFESSIONAL SECRET	109

Chapter 3

SOCIO-ECONOMIC STUDIOS

<i>Kopytko M., Zaverukha D.</i> KEY ASPECTS OF THE IMPACT OF INDUSTRY 4.0 ON THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE	117
<i>Pushak Y., Maksymchuk M.</i> SECURITY DETERMINANTS OF COUNTERACTION OF EXCLUSION OF DECENTRALIZATION PROCESSES REGULATION AT THE SUBREGIONAL LEVEL	123
<i>Leskiv H., Levkiv H., Hobela V.</i> SELF-MANAGEMENT CHARACTERISTICS AND ITS FUNDAMENTAL ESSENCE	132
<i>Marchenko O., Orobchuk M.</i> MODERN METHODS TO PROVIDE RESOURCE SECURITY OF AGRICULTURAL LAND-USE	137
<i>Ryzhkova A., Vinichuk M., Boyko O.</i> ROLE OF OFFSHORE IN THE SYSTEM OF LEGALIZATION (LAUNDERING) OF THE PROCEEDS OF CRIME	148
<i>Podolyaka A., Kolisnichenko R., Syur N., Hora A.</i> ECONOMIC AND LEGAL AND PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF YOUTH IN UKRAINE	155
<i>Yavorska T.</i> NON-STATE PENSION PROVISION IN UKRAINE: IDENTIFICATION OF THREATS AND CHALLENGES	164
<i>Shchadylo M.</i> CHARACTERISTIC OF THE KEY FACTORS OF THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE	171

Chapter 4

SOCIO-PSYCHOLOGICAL STUDIOS

<i>Kovalchuk Z.</i> PERSONAL REFLECTION IN CONSTANT CONDITIONS SOCIAL CHANGE	177
--	-----

<i>Fedorov O., Tsumariyev M., Lebedev O.</i> USE OF ACTIVE METHODS OF TEACHING PSYCHOLOGICAL, LEGAL, ECONOMIC DISCIPLINES IN BUSINESS TRAININGS	184
<i>Kisil Z., Kisil R.-V.</i> PROFESSIONAL STRESS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: PSYCHOLOGICAL DIMENSION	190
<i>Kohut Y., Pryakhina N., Zhydetskyi Yu.</i> LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF POLICE MEASURES APPLICATION	197
<i>Borysenko O.</i> CAUSES OF CONTROLLING BEHAVIOR AMONG MOTHERS OF ADOLESCENTS	204
 REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE “SOCIAL & LEGAL STUDIOS”	 213

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 4 (14)

Редагування

*Галина Ялечко, Юлія Глиняна,
Андріана Кузьмич-Походенко*

Редагування текстів англійською

Ірина Сковронська

Макетування

Андрій Радченко

Друк

Іван Хоминець

Підписано до друку 28.12.2021 р.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 26,04.

Тираж 100 прим. Зам. № 112-21.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

Соціально-правові студії : науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4 (14). 224 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.